

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

REGINA LAKAČAUSKAITĖ-KAMINSKIENĖ

MIESTIEČIO GYVENAMOSIOS ERDVĖS MODERNIZACIJA XX A.
DU ATVEJAI: TARPUKARIO KAUNAS IR SOVIETINIS VILNIUS

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2018

Disertacija rengta 2008–2017 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas: doc. dr. Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Mokslinė konsultantė: prof. dr. Marija Drėmaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

TURINYS

ĮVADAS	5
1. GYVENAMOSIOS ERDVĖS MODERNIZACIJOS IDĖJINIS IR ISTORINIS KONTEKSTAS	37
2. VALSTYBINIO SEKTORIAUS VAIDMUO	51
2.1. ATVEJIS I – TARPUKARIO KAUNAS	51
2.1.1. <i>Valstybinės institucijos, dalyvavusios modernizacijos procesuose, teisinė bazė ir teisinis buities modernizacijos reguliavimas.....</i>	<i>51</i>
2.1.2. <i>Būstas ir socialinė politika, valstybės inicijuoti projektai.....</i>	<i>71</i>
2.1.3. <i>Gyvenamoji erdvė kaip ideologijos, vidaus ir užsienio politikos įrankis.....</i>	<i>90</i>
2.1.4. <i>Standartizacija – pavyzdinių, tipinių projektų įvedimas.....</i>	<i>93</i>
2.2. ATVEJIS II – SOVIETINIS VILNIUS	95
2.2.1. <i>Valstybinės institucijos, dalyvavusios modernizacijos procesuose, teisinė bazė ir teisinis buities modernizacijos reguliavimas.....</i>	<i>95</i>
2.2.2. <i>Būstas ir socialinė politika, valstybės inicijuoti projektai.....</i>	<i>105</i>
2.2.3. <i>Gyvenamoji erdvė – politinis įrankis, užsienio politika, ideologija, socialinė inžinerija.....</i>	<i>113</i>
2.2.4. <i>Standartizacija – pavyzdinių, tipinių projektų įvedimas.....</i>	<i>126</i>
3. MIESTIETIŠKOS GYVENAMOSIOS ERDVĖS IR BUITIES MODERNIZACIJŲ KAMPANIJOS TARPUKARIU IR SOVIETMEČIU	141
3.1. VERTYBINIAI MODERNIZACIJOS PROGRAMŲ ORIENTYRAI	141
3.1.1. <i>Kultūringas gyvenimo būdas = vakarietiškas gyvenimo būdas....</i>	<i>141</i>
3.1.2. <i>Modernizacija – Sovietų Sąjungos projektas „neturintis pavyzdžių nei praeityje, nei užsienyje“ .....</i>	<i>148</i>

3. 2. KOKYBINIS MIESTO IR KAIMO STATYBOS, GYVENIMO BŪDO IR FORMŲ ATSKYRIMAS	156
3. 2. 1 <i>Lietuviško miestietiško būsto koncepcijos paieškos – „lietuvis yra individualistas ir jo noras gyventi atskiroje bakūžėje yra didelis“ .....</i>	156
3. 2. 2 <i>Likviduoti skirtumus tarp miesto ir kaimo ar likviduoti kaimą mieste? .....</i>	173
3. 3. BUITIES DARBŲ RACIONALIZAVIMAS IR INSTITUCIONALIZAVIMAS.....	187
3. 3. 1 <i>Tarpukario modernios buities vizija – nuo tarnaitės iki elektros .</i>	187
3. 3. 2 <i>Buities tapsmas „industrine liaudies ūkio šaka“ .....</i>	209
IŠVADOS.....	221
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	229

ĮVADAS

Temos naujumas, problematika, aktualumas

XX a. kasdienybės istorija pastaruoju metu tampa vis populiariesniu tyrimo objektu, susilaukia vis daugiau mokslininkų ir visuomenės dėmesio. Buities, lyčių, materialiosios kultūros studijos, įvairūs tarpdisciplininiai tyrimai padarė buities istoriją visaverčiu mokslinių tyrimų objektu. Užsienio šalyse dėmesys kasdienybės istorijai nepaliaujamai auga pastaruosius du dešimtmečius. XX a. buities tyrimai Lietuvoje kol kas nėra išsamūs. Kalbant apie gyvenamosios erdvės tyrimus lietuviškoje istoriografijoje dažniausiai orientuotasi į etnografines arba menotyrines studijas. Platesne prasme gyvenamosios erdvės tyrimai patenka į architektūros ir urbanistikos tyrimų lauką – miestų planavimo studijos dažnu atveju iš dalies paliečia gyvenamosios erdvės klausimus. Tačiau mokslinių studijų, kryptingai orientuotų į XX a. miesto buities istoriją, vis dar yra mažai. Šiuo darbu stengiamasi iš dalies užpildyti šią spragą. Į XX a. miestietiškos gyvenamosios erdvės istoriją žvelgiant kaip į savarankišką objektą atspindintį modernizacijos, politikos, ideologijos, ekonomikos, sociokultūrinės tendencijas.

Pastaruoju metu vis garsiau ir vis daugiau kalbama apie moderniosios architektūros aktualumą, vertes, išsaugojimo galimybes. Visuotinės diskusijos, privačios ir visuomeninės iniciatyvos, moksliniai tyrimai orientuoti į XX a. modernizmo kontekstualizavimą ir aktualizavimą tampa kasdienybe. Kaune sėkmingai gaivinamas ir aktualizuojamas tarpukario modernizmo architektūros paveldas, rengiamos parodos ir ekskursijos, viešojoje erdvėje viena po kitos pasirodo įvairios publikacijos šia tema. Sovietmečio modernizmo pavyzdžiai irgi sulaukia dėmesio. Sovietiniai kvartalai tampa mokslinių studijų objektu, disertacijų temomis, pramoginiais objektais, konferencijų bei parodų įkvėpėjais. Tiek akivaizdžiai augantis susidomėjimas tarpukario modernizmu, tiek įvairūs rezonansiniai atvejai, kuomet didelė visuomenės dalis įsitraukia į diskusijas apie sovietinio architektūros paveldo (ne)aktualumą, rodo, kad šiandien tiek

tarpukario, tiek sovietinis modernizmas yra įdomūs, intriguojantys ir diskusijas provokuojantys objektai.

Tačiau įvairiuose projektuose ar studijose aktualizuojančiose viena ar kita modernizacijos etapą, dažniausiai šie du etapai niekaip nekoreliuoja vienas su kitu. Jei kalbama apie tarpukario modernizmą, brėžiamos labai aiškios chronologinės ribos – tarpukario Lietuva, Pirmoji Respublika, 1918–1940 m. Jei kalbama apie sovietinį modernizmą, chronologija irgi gana aiški – nuo Nikitos Chruščiovo paskelbtos persitvarkymo ir modernizacijos kampanijos iki Sovietų Sąjungos griūties, kuomet kartu su politine santvarka griuvo ir modernistinė utopija, kuri rėmėsi valstybiniu planavimu ir industriniais statybų metodais. Tokia takoskyra gana aiški ir papildomų klausimų dažniausiai nesukelia, nes, žvelgiant iš politinės, ekonominės, kultūrinės ir daugelio kitų perspektyvių, šie du istoriniai etapai turi daugiau skirtumų nei panašumų. Kalbant apie modernizacijos procesus, ar konkrečiai architektūrą, būsto ir gyvenamosios erdvės modernizavimo kampanijas, tarpukario ir sovietmečio modernizacijos tiesiog privalo sulaukti gilesnės lyginamosios analizės.

Tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus atvejų, sugretinimas, kalbant apie gyvenamosios erdvės modernizavimo procesus, gali būti įvairiapusiškai pagrindžiamas. Visų pirma – sostinės statusas, leidžia į abu atvejus žvelgti kaip į valstybinės politikos iniciatyvų ir prioritetų raiškos erdvę. Kitas šiuos du atvejus, o taip pat ir visą modernizacijos idėją vienijantis bendras vardiklis – „balto lapo“ ir „naujos pradžios“ siekis. Žvelgiant iš pasaulio istorijos perspektyvos, modernizacijos kampanijų suaktyvėjimas tradiciškai sietinas su geopolitiniais ir socialiniais visuomenės lūžiais – ar tai būtų po pramonės revoliucijos nuo žmonių pertekliaus ir prastų gyvenimo sąlygų dūstantys pramoniniai miestai, ar karo nusiaubtų miestų atstatymas, ar programiniai valstybių įsipareigojimai savo piliečiams sukurti „gerovės valstybę“. Visais atvejais modernizatoriai nešė socialinio teisingumo ir naujos pradžios vėliavą. Šis „perkrovimo“ aspektas būdingas ir kalbant apie tarpukario Kauną bei sovietinį Vilnių. Abiem atvejais buvo akivaizdus siekis ar net neišvengiama būtinybė sukurti „naują miestą“. Tarpukariu netekus Vilniaus, laikinosios

sostinės sukūrimas buvo įspūdingos apimties projektas. Per trumpą laiką iš periferinės reikšmės carinės Rusijos miesto-tvirtovės Kaunas tapo vakarietišku moderniu miestu. Panašaus masto transformacija laukė ir pokarinio Vilniaus. Atgavus istorinę sostinę, kurioje buvo daug griuvėsių ir mažai žmonių, reikėjo didelės mobilizacijos ir koncentracijos kuriant sostinę, ne kaip nacionalinį naratyvą, bet de facto.

„Balto lapo“ paralelių tarp šių miestų/atvejų galima vesti ir daugiau. Tiek tarpukario Kaunas, tiek sovietinis Vilnius pradiniam „sostinės etape“ nebuvo lietuviški miestai. Tarpukariu Kauną Lietuva „paveldėjo“ rusišką/žydišką, o pokario Vilnių lenkišką. Abiem atvejais netrukus miestai prisipildė naujų gyventojų, iš periferijos į sostinę atsikėlusiu lietuviškai kalbančių naujakurių. Nors šių vidinių migracijų priežastys buvo skirtingos, tačiau jos sukūrė bendrą foną kalbant apie miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizaciją XX a. Lietuvoje. Tiek vienu, tiek kitu atveju, naujieji gyventojai neturėjo gyvenimo sostinėje „patirties“, jiems reikėjo įsikurti, susikuriant pirmuosius savo namus, įsiliejant į miestą ir formuojant jo veidą. Taigi erdvės, prielaidų ir būtinybės gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijoms „iš viršaus“ inicijuoti buvo daugiau nei pakankamai. Paralelių tarp šių dviejų atvejų taip pat.

Tarpukariu ir sovietmečiu egzistavusios gyvenamosios erdvės modernizavimo tendencijos atrodo „giminingos“, neretai remiasi ta pačia retorika bei argumentais. Tačiau tuo pat metu jau minėti politiniai, ideologiniai, ekonominiai skirtumai, vertybinės ir požiūrio į nuosavybę nuostatos nulemia radikalius prieštaravimus. Tiek epochų, tiek procesų prasme siekiant palyginti (ne)palyginamą, daro šį tyrimą nauju, probleminiu ir aktuali.

Kitas probleminis aspektas, kuris daro svarbiu, pati modernizacijos fenomeno analizė, nes ji, lyginant sunkiai palyginamus istorinius periodus, leidžia ne tik išryškinti jau minėtus tarptautinius, visai Vakarų kultūrai būdingus modernizacijos fenomeno pamatinius panašumus. Tačiau tuo pat metu leidžia išryškinti kontrastus (atsilikimas–vijimasis, mėgdžiojimas–kūrybinga recepcija, miestas–kaimas, nacionalinė valstybė–okupuota šalis), pamatyti politinės raidos ir lūžių lauką kaip foną, kuriame skleidžiasi socialiniai turiniai.

Modernizacija yra ne tik estetikos ar stilistikos nuostatų išraiška, tačiau ir kompleksinė, simbolinė „naujos pradžios“ siekiamybė. Naujo žmogaus, naujos visuomenės, naujos valstybės, naujo gyvenimo kūrimo akcentai būdingi tiek vakarietiškejai tradicijai, kuria sekė tarpukario Lietuvos modernizacijos propaguotojai, tiek socialistiniam modernizacijos projektui, kuriame neišvengiamai dalyvavo ir Lietuva.

Gyvenamoji erdvė tampa nauju ir visaverčiu tyrimo objektu, žvelgiant į ją ne tik iš etnografinių tyrimų perspektyvos, bet ir iš socialinės, kultūrinės, politinės istorijos pozicijų. Gyvenamosios erdvės modernizavimas, tai kartu ir gyvenimo būdo, visuomenės, individo, vertybių (per)programavimas. Tai yra itin aktualus aspektas į kurį neabejotinai verta pasigilinti detaliau. Disertacijoje nagrinėjamas gyvenamosios erdvės ir politikos (ideologijos) santykis, atskleidžiantis faktą, jog sąvoka „privati erdvė“ yra sąlyginis konceptas. Gyvenamosios erdvės ir buities modernizacija tuo pat metu gali būti ne tik socialinių procesų atspindys, bet ir valstybės mastu programinių, politinių, ideologinių, propagandinių tikslų realizavimo įrankis.

Šio tyrimo tikslas pabandyti pažvelgti ne tiek į tarpukarį ir sovietmetį, kaip į daugeliu atžvilgių kardinaliai skirtingas epochas, skirtingas valstybes ir skirtingas visuomenes, bet ir į gyvenamosios erdvės modernizaciją, kaip XX a. fenomeną, kuris buvo būdingas tiek tarpukariui, tiek sovietmečiui.

Tyrimo chronologinės ribos

Šiame darbe gilinamasi į miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizaciją Lietuvoje XX a. Vis dėlto XX a. šios disertacijos kontekste yra gana trumpas. Netgi trumpesnis, nei anglų istoriko Erico Hobsbawmo įvardintas „trumpasis XX amžius“, datuojamas nuo 1914 m. iki 1991 m. Pirmieji ir paskutiniai šimtmečio metai į šio tyrimo rėmus nepatenka. Visų pirma taip yra todėl, kad darbo tikslas – detaliai išanalizuoti buities modernizacijos kampanijas, įvertinant kultūrinius, ekonominius, socialinius aspektus, kurie analizuojami neatsiejant jų nuo politinio konteksto. Kalbant apie politinį kontekstą, XX a. „nuo pradžios iki pabaigos“ egzistavo „dvi Lietuvos“ –

tarpukario ir sovietinė. Šiame kontekste XX a. „netalpina“ nei Lietuvos carinės Rusijos sudėtyje, nei atkurtos Lietuvos Respublikos (nuo 1990 m.) laikotarpio, nes tiek vienu, tiek kitu atveju, jų tyrimas tik XX a. rėmuose būtų betikslis, o tyrimo lauką išplėsti nuo XVIII a. pabaigos iki XXI a. neleistų darbo apimtis bei radikaliai skirtingos tyrimo priegios ir metodologija.

Konkretizuojant „trumpąjį XX amžių“ šiame darbe tyrimas apima dvi istorinės buities modernizacijos kampanijas – tarpukario ir sovietinę. Pirmoji sąlyginai gali būti datuojama 1918–1940 m. Sąlyginumas čia minimas dėl poros priežasčių. Pirmiausia dėl darbe pristatomo „Kauno atvejo“ specifikos. Atsižvelgiant į tai, kad Kaunas laikinąja sostine tapo 1919 m., ši data taip pat galėtų būti laikoma chronologijos atskaitos tašku. Kita vertus, gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijos pradžią galima sieti su pirmųjų institucijų, koordinavusių ir kuravusių šią sritį, įkūrimu. Pirmoji institucija, atsakinga už statybas ir projektavimą, buvo Technikos statomasis departamentas, veikęs 1919–1920 m. ir priklausęs Prekybos ir pramonės ministerijai. Tačiau 1921 m. įkurtas Lietuvos atstatymo komisariatas (priklausęs Vidaus reikalų ministerijai ir veikęs iki 1925 m.) irgi žymi kokybinį lūžį, nes tapo institucija, ne tik rengiančia ir kontroliuojančia projektus, bet ir keliančia įstatymų bazės tobulinimo, idėjų sklaidos bei pavyzdinių projektų generavimo klausimus. Taigi, 1918 m., 1919 m. ar 1921 m. gali būti tos datos, kuriomis pagrįstai galima paremti chronologinius tyrimo pradžios rėmus.

Sovietinio etapo chronologija taip pat reikalauja paaiškinimo, nes sovietinė okupacija (tiek pirmoji 1940 m., tiek antroji 1944 m.) nėra tiesioginė nuoroda į naują gyvenamosios erdvės modernizacijos kampaniją. Pirmasis pokario okupacijos dešimtmetis, stalinistinis laikotarpis į šio darbo tyrimo lauką nepatenka. Stalinistinio dešimtmečio analizės buvo atsisakyta dėl kelių priežasčių. Visų pirma, dėl objektyvaus siekio susiaurinti tyrimo lauką ir „tilpti“ į darbo rėmus. Kita vertus, šis chronologijos ribų susiaurinimas turi ir kitų motyvų.

Šis tyrimas, pirmiausia, orientuotas į gyvenamosios erdvės modernizacijos „įdiegimą“ Lietuvoje, į šiuos procesus gilinantis kaip į kompleksiską

modernizmo judėjimo dalį, žymėjusią naują socialinę mąstyseną, akcentavusią socialinį atsakingumą, naują architektūros ir gyvenamosios sampratą. Šie procesai tradiciškai siejami su Le Corbusier, Bauhauzo (Vokietijoje 1919–1933 m. veikusi funkcionalistinė meno, dizaino ir architektūros mokykla), rusų avangardistų, CIAM (trumpinys iš pranc. *Congrès International d'Architecture Moderne*, liet. *Tarptautinis modernios architektūros kongresas*). Tai buvo nuo 1928 m. iki 1959 m. veikusi tarptautinė organizacija, vienijusi progresyviausius Europos architektus) propagavotomis idėjomis ir veikla, bei Atėnų chartijoje išsakytomis nuostatomis. Stalinizmo laikotarpiu tiek architektūra, tiek gyvenamosios erdvės konstravimo principai pasižymi kitomis kategorijomis, atmetant ir smerkiant tarpukariu tiek Vakarų Europoje, tiek Sovietų Sąjungoje trečiame dešimtmetyje plėtotą tarptautinę modernizmo/ funkcionalizmo koncepciją.

Radikalų atsiribojimą nuo tarpukario modernizmo puikiai iliustruoja 1950 m. išsakytos sovietinio ideologo ir funkcionieriaus Jono Kumpio mintys: „buržuazinė architektūra smuko vis žemyn, pradėta vaikytis savo laiku išbujojusio „modernizmo“ stiliaus, kuris greit priėjo savo galą ir užleido vietą formalistiniam, nacionalinę kūrybą paneigusiam buržuaziniam „menui“ – konstruktyvizmui. Per visą Lietuvos buržuazijos viešpatavimo laikotarpį viena po kitos keitėsi įvairiausios architektūrinės srovės ir mados. Tačiau visų šių srovių ir madų pastovus pagrindas buvo tik vienas: kosmopolitinis siekimas suniveliuoti architektūrinę kūrybą iki kosmopolitinio „bendraeuropinio“ standarto“¹. Griežtai pasmerkus „bendraeuropinį standartą“, kuris tarpukariu buvo daugelio modernizacijos idėjas skleidusių architektų siekiamybė, sovietiniai ideologai pasiūlė jo alternatyvą: „Lietuvai 1940 metais įstojus į TSRS šeimą architektams iškilo uždavinys – pateikti kūrinius, skirtingus savo turiniu ir forma nuo tų pastatų, kurie išdygo buržuazinėje Lietuvoje supuvusio Vakarų Europos formalizmo įtakoje. Tarybų Lietuvos architektai vadovaudamiesi socialistinio realizmo metodu, savo kūryboje ieško naujo turinio, naujų formų,

---

¹ Jonas Kumpis, *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1950, p. 9.

*kurios atvaizduotų didžiosios stalininės epochos laimėjimus ir dvasinę tarybinių žmonių didybę*². Pastaroji citata žymi idėjinį, vertybinį lūžį, ne tik atmetantį iki tol egzistavusias estetiškes nuostatas, jų įtakotus techninius bei architektūrinius sprendimus, bet ir rodantį naują požiūrį į santykį tarp statinių, individų, visuomenės ir ideologijos. Šis radikalus, ideologija paremtas posūkis ir atsiribojimas nuo tarptautinių modernizacijos procesų, buvo viena iš prielaidų, paskatinusių tyrime atsisakyti gilesnės stalinistinio periodo analizės.

Dar vienas, ko gero, svarbiausias argumentas, paskatinęs stalinistinį periodą palikti už šio tyrimo lauko ribų buvo faktas, jog galima fiksuoti aptariamo laikotarpio valstybinio lygmens nusigręžimą ne tik nuo estetinių modernizmo principų, bet ir nuo pamatinės modernizacijos idėjos, akcentuojančios demokratiškumą, visuomenės lygiateisiškumą, socialinę teisingumą visiems bendruomenės nariams ir t. t. Būtent šių kategorijų stigo stalinistiniame socrealizmo periodui. Tradicinę „klasikinių“ modernistų pasaulėžiūrą puikiai iliustruoja architekto Ernsto May'aus citata, išsakyta trečiame dešimtmetyje, kuomet jo suprojektuoti minimalios kvadratūros butai Frankfurto darbininkams skeptikų buvo įvardinti kaip per maži. Į kritiką E. May'us atsakė apeliuodamas į socialinę teisingumą: *„jei paklaustumėte tūkstančių kokybiško būsto neturinčių žmonių, kaip jiems atrodo teisingiau, ar kad keletas iš jų gyvens erdviuose namuose, o kiti ilgus metus turės tokių laukti, ar dabar pat tūkstančiams suteikti nors ir mažus, tačiau kokybiškus namus. Mes žinome atsakymą – jie atsakytų: „Duokite mums butus, nors ir mažus, bet sveikus ir tinkamus gyventi ir, svarbiausia, už pakenčiamą kainą“*³. Būtent ši socialinės lygybės nuostata buvo svetima stalinistiniams gyvenamųjų namų projektams. Parodomieji, didžiuliai, prabangūs, patogūs, funkcionalūs gyvenamieji namai, tokie kaip skirti mokslo darbuotojams (dabartinis adresas – J. Tumo-Vaižganto g. 9/1, 1951 m., arch. Giovanni Rippa) ar iš emigracijos Pietų Amerikoje grįžtantiems išeiviams (dabartinių Goštauto ir Vasario 16–

---

² Ibid, p. 34.

³ Ernst May, „The dwelling for the living income era“, in: *Die Wohnung für das Existenzminimum: English summaries, Congress international d'architecture moderne, 2nd, Frankfurtas, 1929*, p. 5–7.

osios gatvių kampe, pastatytas 1957 m., pagal tipinę „Lenprojekto“, vieno iš Leningrado projektavimo biurų, seriją) buvo ne socialinės lygybės, o didžiulio socialinio kontrasto kūrimas valstybės lėšomis ir iniciatyva. Konkrečiai šie du, ką tik paminėti, itin patogios ir funkcionalios gyvenamosios architektūros pavyzdžiai, buvo naujo politinio, ideologinio ir galios centro kūrimo dalis, ideologinį miesto centrą „perkėlę“ iš senųjų Rotušės ar Katedros aikščių į naujai formuojamą politinės galios centrą prie Lenino (dab. Lukiškių) aikštės⁴. Pokariu valstybiniai prioritetai buvo pramonės, ekonomikos, žemės ūkio, infrastruktūros pertvarkymas bei naujos politinės galios įtvirtinimas ir legitimizacija. Tuo tarpu, gyvenamosios erdvės modernizacija aktuali tik kaip politinės propagandos, bet ne socialiai atsakingos politikos įrankis.

Tuo tarpu „būstai masėms“, kurie buvo pagrindinis „tradicinės“ modernizacijos objektas, penktajame dešimtmetyje nebuvo valstybinis prioritetas. Šių būstų statyba „perleidžiama“ finansiškai pajėgioms organizacijoms, institucijoms ir gamykloms, bei patiems gyventojams. Valstybinio mastu gyvenamosios vietos trūkumo klausimas „laikini, greitai ir nebrangiai“ buvo sprendžiamas apgyvendinant kelias šeimas viename bute. Tačiau valstybė nebuvo pajėgi greitai ir kokybiškai išspręsti gyvenamojo ploto trūkumo problemas. Esant kitų prioritetų valdžia negalėjo koncentruotis į daug resursų bei koordinavimo reikalaujančią gyvenamųjų namų statybą. Buvo tikimasi, kad miestiečiai prisidės sprendžiant gyvenamojo ploto trūkumo problemą. Todėl šiame etape ne tik buvo leidžiama, bet ir skatinama individuali statyba – leidžiami vadovai su tipiniais individualių namų projektais, rengiamos parodos, publikuojami specialistų patarimai viešojoje erdvėje ir t. t.⁵

Įdomus faktas, kad individualių statybų skaičius pokaryje nors ir nebuvo išpūdingas, bet turėjo aiškias augimo tendencijas ir skaičiumi pranoko

---

⁴ Rasa Čepaitienė, „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Vilniaus ir Minsko atvejai“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 171–224.

⁵ *Gyvenamųjų namų projektų katalogas* (parengė Lietuvos TSR Architektūros reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos), Vilnius, 1948.

valstybinius gyvenamosios statybos projektus⁶. Oficioze *Tiesa* 1945 m. teigiama: „*mūsų partiniai, tarybiniai ir ūkiniai organai turi rimtai užsiimti individualinės statybos klausimais, plačiau šį reikalą populiarizuoti. <...> Partinės organizacijos, vykdomieji komitetai ir įmonių direktoriai privalo aprūpinti darbo žmones, norinčius atstatyti savo gyvenamus namus, viskuo kuo tik galima, pradedant valstybine paskola ir baigiant vinimis*“⁷. Šios nuostatos atkartojamos ir 1953 m., kuomet TSKP XIX suvažiavime nutariama remti miestuose individualių namų statybą⁸.

Galima teigti, kad gyventojai netrukus priėmė ir įsisąmonino savo, kaip gyvenamojo ploto trūkumo problemos sprendėjų, vaidmenį. Tai liudija 1958 m. Valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete vykusio pasitarimo metu išsakytas vyriausio Vilniaus architekto Vladislovo Mikučiano pastebėjimas, jog miestuose uždraudus statyti medinius namus, vis tiek „*daugelis kalba, kad bet koks namas gali būti leidžiamas statyti, nes esą tuo didėtų gyvenamas plotas*“⁹.

Tad pirmaisiais pokario metais individuali gyvenamoji statyba buvo svarbus faktorius sprendžiant gyvenamojo ploto trūkumo klausimą. Dėl miesto žemės ir statybinių medžiagų neekonomiško naudojimo (ar veikiau jų trūkumo) Vilniuje 1958 m. uždraustas sklypų skyrimas individualioms statyboms¹⁰, o nuo 1962 m., remiantis N. Chruščiovo išsakyta mintimi, jog: „*siekiant galutinai sutvarkyti kapitalinę statybą, reikia atsisakyti nuo statybos ūkiniu būdu*“¹¹, buvo sustabdyta individualių namų statyba ir iki pat 1988 m. ji buvo draudžiama arba

---

⁶ Kaip teigiama tuometinio vyriausio Vilniaus miesto architekto V. Mikučiano pateikiamoje statistikoje 1954 m. valstybinei statybai skirti 126 žemės sklypai, o individualiai statybai – 275 t. y. daugiau nei dvigubai. 1951 m. mieste buvo statoma 20 individualių namų, o 1954 m. – jau 62 (duomenys iš: Vladislovas Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius, 2001, p. 98–99). Individualių statybų skaičius, nors ir nebuvo įspūdingas bet turėjo aiškias augimo tendencijas ir skaičiumi pranoko valstybinius gyvenamosios statybos projektus.

⁷ „Atstatykime savo sugriautus gyvenamuosius namus“, in: *Tiesa*, 1945-04-12, p. 1.

⁸ „Partijos XIX suvažiavimo direktyvos dėl penktojo penkmečio plano TSRS išvystyti 1951–1955 m.“, in: *Naujasis kelias*, 1952-08-28, p. 1–2.

⁹ Miestų vyr. architektų ir tarprajoninių skyrių viršininkų pasitarimo, vykusio Valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete 1958-01-13 protokolas, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 273, l. 4.

¹⁰ V. Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, p. 98–99.

¹¹ „Naujos gairės šalies ūkiui vystyti“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 12, pirmas viršelis.

varžoma¹². Valstybės prioritetu gyvenamosios statybos srityje tapo valdiškų gyvenamųjų daugiabučių statyba ir valstybės inicijuoti projektai liko vienintele įmanoma alternatyva absoliučiai didžiajai daliai sostinės gyventojų.

Būtent šis lūžinis taškas leidžia kalbėti apie visapusišką buities modernizavimo valstybinį monopolį, o kartu ir naują gyvenamosios erdvės modernizacijos kryptį, vėl atsigręžusią į tarpukario modernistų suformuluotas socialiai atsakingas gyvenamosios erdvės konstravimo koncepcijas. 1962 m. gyvenamosios erdvės konstravimas tapo vienareikšmiškai valstybės interesu, prioritetu, prerogatyva ir monopolium. Tačiau nuo Stalino mirties iki šios datos buvo dar nemažai raktinių datų. Pirmiausia ir, ko gero, svarbiausia, Stalinistinio laikotarpio pabaigą ir naująją N. Chruščiovo inicijuotą modernizacijos kampanijos pradžią žyminti data – 1954 m. Tada N. Chruščiovas savo kalboje architektų ir statybininkų suvažiavime pripažino, kad per dešimt pokario metų gyvenamojo ploto trūkumo problema taip ir nebuvo išspręsta ir paskelbė „naują kryptį“ – modernizacijos, industrializacijos ir surenkamos statybos link, uždegdamas žalią šviesą konstrukciniu požiūriu naujo tipo būstų valstybiniam propagavimui. 1955 m. priimtas nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“¹³, kuriuo buvo suformuluotos prielaidos visiškai naujam požiūriui ne tik į estetinius bei technologinius sprendimus, bet apskritai į gyvenamąją erdvę. Dar viena iš raktinių datų, kalbant apie valstybiniu lygiu inicijuotą modernizacijos kampaniją, yra 1957 m., kuomet Tarybų Sąjungos Komunistų partija (toliau – TSKP) paskelbė nutarimą „Dėl gyvenamųjų namų statybos išvystymo Sovietų Sąjungoje“¹⁴, tapusį vienu esminių programinių

---

¹² Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komiteto (toliau – VSARK) prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1962-12-15 įsakymas Nr. 186 „Dėl vieno buto standartinių namų statybos uždraudimo miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse“; LKP CK ir LTSR Ministrų Tarybos 1987-09-28 nutarimas Nr. 264 „Dėl individualinės gyvenamųjų namų statybos tolesnio plėtojimo respublikoje“, (Žin., 1987, Nr. 29-343); LKP CK ir LTSR Ministrų Tarybos 1988-03-28 nutarimas Nr. 85 „Dėl priemonių individualinei gyvenamųjų namų statybai sparčiau plėtoti“, (Žin., 1988, Nr. 12-96); LTSR Ministrų Tarybos 1988-12-14 nutarimas Nr. 364 „Dėl individualinės statybos“ (Žin., 1989, Nr. 2-8).

¹³ „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, in: *Literatūra ir menas*, 1955-11-12, p. 1.

¹⁴ Центральный комитет КПСС, Совет министров СССР, Постановление Nr. 931, 1957-07-31, „О развитии жилищного строительства в СССР“, [interaktyvus], in: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5213.htm, (2018-06-27).

dokumentų nulėmusių tolimesnę tipizuotos, industrinės, ekonomiškos gyvenamosios statybos raidą. Šiuo nutarimu komunistų valdžia įsipareigojo per 10–12 metų kiekvieną šeimą aprūpinti butu. Šis įsipareigojimas nulėmė gyvenamosios architektūros „nukreipimą“ išskirtinai ekonomiškumo ir efektyvumo ieškojimų kryptimi – imperatyviai nurodant, kad gyvenamieji namai turi būti statomi pagal tipinius projektus, įrengiant juose ekonomiškus butus. Lietuvos atveju, visuotinio gyvenamosios erdvės modernizavimo datą galima nukelti net į 1959 m., kai tuometinio Raudonosios armijos (dab. Savanorių) prospekto teritorijoje buvo pradėtas statyti pirmas Lietuvoje gyvenamasis kvartalas, atitinkantis naujosios architektūros politikos ir modernizacijos ideologiją.

Jei sovietinės modernizacijos kampanijos pradžią galima sieti net su keliomis datomis, kiek sunkiau tiksliai identifikuoti pabaigą. Sovietų Sąjungos žlugimas 1991 m. yra data *de facto* žyminti socialistinio, planine ekonomika paremto, plataus masto modernizacijos etapo pabaigą. Tačiau *de jure* etapo pabaigą galima žymėti kur kas anksčiau. Nuo septinto dešimtmečio vidurio iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo nebuvo priimta jokių esminių programinių, ideologiją formuojančių dokumentų, žyminčių idėjiškai ir kokybiškai kardinaliai naują etapą gyvenamosios erdvės formavime. Taip pat nuo septinto ir aštunto dešimtmečių sandūros viešojoje erdvėje galima pastebėti gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijos retorikos sušvelnėjimą. Buitis nustojo būti vienareikšmiškai svarbiu „naujosios visuomenės“ reprezentavimo ir formavimo įrankiu. Leonido Brežnevo laikų sąstingis politiniame gyvenime sutapo su „sulėtėjusia“ buities modernizacijos kampanija. Pastaroji prarado savo radikalumą, politinį ir ideologinį imperatyvą. Todėl tikslingiausia būtų sovietinį buities ir gyvenamosios erdvės modernizacijos etapą įvardinti 1954–1991 m., pažymint modernizacijos kampanijos imperatyvumo praradimą nuo septinto ir aštunto dešimtmečių sandūros.

Sąvokų aptarimas, tyrimo objektas, teorinė prieiga ir metodologija

Tyrimo objektas – miestietiška gyvenamoji erdvė siaurąja prasme, kaip būsto ir kasdieninių buitinių praktikų jame visuma. Tyrimo problema – gyvenamosios erdvės modernizacijos ir (per)formavimo procesai.

Tiek tyrimo objektas, tiek problema reikalauja tam tikro sąvokų paaiškinimo ir jų vartojimo šiame darbe pagrindimo. Šioje darbo dalyje pateikiamas pamatinių sąvokų aptarimas ir jų vartojimas šio tyrimo kontekste.

Gyvenamosios erdvės ir buities modernizacija

Buities istorija bei gyvenamosios erdvės kaita socialinių, politinių ir kultūrinių tyrimų kontekste yra unikalus tarpdisciplininių tyrimų objektas. Kasdieninė erdvė gali tapti istoriniu šaltiniu atskleidžiančiu ne tik konkretaus laikotarpio stilistines bei estetines tendencijas ar visuomenės gyvenamosios modelius, bet kartu ir valstybinius prioritetus, politines bei ideologines realijas. Vienas reikšmingiausių modernumo teoretikų Anthony Giddensas pabrėžė, kad modernizacijai itin reikšmingas institucionalumas ir esminiu tampa specialisto, eksperto vaidmuo¹⁵. Būtent šios išvalgos paskatino gilintis į buities modernizacijos procesą, turintį imperatyvų aspektą – „iš aukščiau“ nulemtas siekis pakeisti nusistovėjusias normas, buitį ir kasdieninio gyvenimo praktikas perkelti į kokybiškai naują lygmenį. Darbe gilinamasi į oficialią (valstybinę) kampaniją, žyminčią naujas gyvenimo kokybės gaires. Modernizacija kaip valstybės politikos išraiška, sietina su įstatymų baze, valstybės inicijuojamais arba remiamais projektais, viešųjų ryšių kampanijomis. Būtent dėl orientacijos į valstybės nulemtą ar inicijuotą procesą, šiame darbe kalbama būtent apie buities „modernizaciją“, o ne buities „modernėjimą“. Nors šie terminai skamba labai panašiai, tačiau jų reikšmės skiriasi. Jei „modernėjimas“ buities ar gyvenamosios erdvės kontekste, dažnu atveju yra nulemtas ir įtakotas individo/savininko/iniciatoriaus estetinių, socialinių, kultūrinių, vertybinių

---

¹⁵ Anthony Giddens, *The consequences of modernity*, Cambridge, 1990.

nuostatų, finansinių jo galimybių, pasiūlos ir paklausos aspektų, apsisprendimo ir pasirinkimo motyvų, tai „modernizacija“ nurodo į imperatyvią iniciatyvą „iš viršaus“. Būtent į šį modernizacijos procesų aspektą bus gilinamasi šiame darbe. Reikia pabrėžti, kad modernizacija „iš viršaus“ šiame darbe traktuojama ne tik kaip valstybės inicijuotų projektų rengimas ir įgyvendinimas, bet taip pat ir kaip specialistų, profesionalų, ekspertų viešojoje erdvėje skleidžiamos nuostatos ir principai, siekiant juos populiarinti „apačioje“, t. y. ne specialistų auditorijoje.

Miestietiška gyvenamoji erdvė

Trumpo paaiškinimo reikalauja ir dažnai tekste naudojami terminai *gyvenamosios erdvės modernizacija* ir *buities modernizacija*. Pirminis disertacijos pavadinimas buvo suformuluotas naudojant būtent „buities modernizacijos“ terminą, tačiau atsižvelgus į tai, kad žodis „buitis“ kelia asociacijas, orientuotas į specifinius, rutininius namų ruošos darbus, buvo nuspręsta pasirinkti „gyvenamosios erdvės“ formuluotę, kaip „dengiančią“ tiek buitines praktikas, tiek artimąją gyvenamąją aplinką – būstą.

Enciklopediniais terminais kalbant, miestas „*tai didelė gyvenama vietovė, administracijos, prekybos, amatų, susisiekimo, pramonės ir kultūros centras, <...> sociologiniu požiūriu suvokiamas kaip gyvenimo būdas*“¹⁶. Miestietišką gyvenimo būdą, kaip tam tikrą socialinių veiksmų ir praktikų sistemą, atspindi gyvenamoji erdvė. „Miestietiško būsto“ spektras gali būti be galo platus – nuo privačių vilų iki priemiesčio lūšnynų; nuo erdvių, prabangių būstų iki ekonomiškų mažų erdvių; nuo daugiaaukščių daugiabučių namų iki privataus namo koncepcijos; nuo socialinio, nuomojamo būsto iki tiesioginio nuosavybinio santykio su gyvenamąja erdve ir t. t. Ir visa tai yra miestietiška gyvenamoji erdvė, turinti istorines tradicijas bei socialinį kontekstą.

Akivaizdu, kad toks tyrimo laukas, atsižvelgiant į darbe analizuojamas dvi skirtingas epochas, būtų pernelyg platus, kad apie visas įmanomas miestietiškos gyvenamosios erdvės formas būtų galima kalbėti nuosekliai ir konceptualiai.

---

¹⁶ „Miestas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1959, t. 18, p. 371–382.

Todėl tyrimo laukas siaurinamas logiškai sekant modernizacijos, kaip „iš viršaus“ inicijuoto projekto, koncepciją. Šiame darbe bus analizuojami tie miestietišką gyvenamą erdvę reprezentuojantys atvejai, kurie buvo projektuojami valstybine iniciatyva. Analizuojant valstybės inicijuotus projektus, ar tai būtų tarpukariu plėtoti miesto-sodo projektai su sodybiniu užstatymu, ar mažo buto egzistenciniam minimumui koncepcija, ar serijinė, tipizuota sovietinė gyvenamoji statyba, galima kalbėti apie gyvenamosios erdvės modernizacijos politiką ir kampanijas, o ne tik tendencijas ir visuomenės preferencijas.

Šiame darbe, siaurinant miestietiškos gyvenamosios erdvės tyrimo lauką, atsiribojama nuo privačia iniciatyva ir privačiomis lėšomis statomų individualių gyvenamųjų namų analizės. Savaimė suprantama tiek tarpukario Kaune, tiek pokario Vilniuje buvo statomi individualūs namai ar jų kvartalai, kurie yra neatsiejami nuo miesto architektūrinio ir socialinio konteksto. Tačiau XX a. privatūs gyvenamieji namai mieste atspindi ne tiek valstybinę iniciatyvą, kiek tam tikrus socialinius fenomenus. Kaip ir tam tikrą kultūrinį, socialinį, finansinį atsilikimą (medinių menkaverčių namukų atveju) arba, priešingai, buvo galios, jėgos, finansų, išskirtinės padėties visuomenėje išraiška. Valstybės santykis su privačiais statytojais, jiems teikiamos privilegijos ar taikomi suvaržymai, valstybės požiūris į juos, kaip į modernizacijos vykdytojus, padėjėjus ar trukdžius yra neabejotinai įdomus aspektas, tačiau dėl darbo apimties ir temos koncentravimo į šio darbo rėmus nepatenka.

Du atvejai: tarpukario Kaunas ir sovietinis Vilnius

Miestietiškos gyvenamosios erdvės ir buitės modernizacijos aptarimui bei charakteringų atvejų iliustravimui pasirinkta koncepcija yra pagrįsta sostinės pavyzdžiu. Sostinė kaip valstybinis, politinis, kultūrinis, ekonominis šalies centras, pirmiausia atspindi socialinės politikos pokyčius ir tendencijas, tiesiogiai įtakančius gyvenamąją erdvę bei buitį. Be to, sostinės, kaip pagrindinės valstybę reprezentuojančios erdvės, atvejis yra išskirtinai reikšmingas, kalbant apie kryptingą, valstybinę politiką, jos prioritetus ir

oficialias arba koordinuotas modernizavimo kampanijas bei jų įgyvendinimą. Galiausiai, technologinis, finansinis, pramoninis potencialas tradiciškai „lokalizuojamas“ sostinėje arba jos prieigose, neabejotinai daro įtaką gyvenimo būdo formoms. Tad siekiant pristatyti charakteringiausias buities modernizacijos lūžius XX a., darbe remiamasi „sostinių pavyzdžiu“, t. y. tarpukario laikotarpio pavyzdžiai pateikiami iš Kauno, sovietmečio – iš Vilniaus. Pavyzdžiai iš kitų miestų naudojami minimaliai ir iliustratyviniais tikslais. Taip nuspręsta siekiant objektyviai ir kokybiškai susiaurinti tyrimo lauką.

Reikia pabrėžti, kad šiame tyrime nebandoma teigti ar įrodyti, jog tarpukario Kaunas ir sovietinis Vilnius yra lygiaverčiai sostinės, kaip galios ir sprendimų priėmimo centro, analogai. Kaunas iki Antrojo pasaulinio karo buvo nepriklausomos valstybės sostinė, inovacijų, investicijų, pramonės, administracijos centras, kuriame lokalizuotos valstybinės institucijos, užsienio šalių ambasados ir atstovybės. Sostinė, tikrąją to žodžio prasme, kaip valstybinės orientacijos, vertybių, socialinių prioritetų atspindys. Tuo tarpu, į sovietinio Vilniaus atvejį reikia žiūrėti kaip į modernizacijos kampaniją, „iš viršaus“ inicijuotą procesą, nepamirštant to, kad „viršūs“ buvo du. Maskvoje „partijos ir vyriausybės“ daromi sprendimai iš esmės įtakojo situaciją Lietuvoje. Tačiau tuo pat metu, reikia pažymėti, kad vietinių Lietuvos TSR institucijų veikla, pirmiausia besiremianti vietos specialistais, nebuvo nebyli Maskvoje vykstančių procesų replika ir realizacija. Būtent todėl Vilniaus atvejis nėra sumažintas Maskvos ar Minsko atvejis ir todėl galima kalbėti apie *de facto* šalies sostinę, kurioje ryškiausiai atsikleidė gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanija.

Teorinė prieiga ir metodologija

Šio tyrimo diachroniškumas ir siekis palyginti sunkiai (retai) lyginamus objektus komplikuoja metodologijos pasirinkimą. Esminis klausimas – kaip galima ar kaip derėtų lyginti du skirtingus laikotarpius arba dvi skirtingas

erdves? Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ieškoti tęstinumo tarp tarpukario ir sovietmečio modernizacijos kampanijų yra drąsus sprendimas.

Ieškant inspiracijų, kaip palyginti sunkiai lyginamus atvejus, be abejonės, pastarųjų metų viena labiausiai įkvėpusių tapo Zenono Norkaus studija *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*¹⁷, kurioje kaip du skirtingi „atvejai“ lyginama tarpukario ir posovietinio laikotarpio Lietuvos ekonominė, socialinė ir politinė situacija lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Būtent lyginamosios istorinės sociologijos modelis ir lyginamoji perspektyva, kuri „*taikoma tada, kai stebėjimo atvejai reprezentuoja skirtingas kultūras, visuomenes ar civilizacijas <...> taikant lyginamąjį metodą siaurąją prasme, kuomet mažą atvejų skaičių mėginama kompensuoti gilesne (intensyvia) kiekvieno iš jų analize*“¹⁸, tapo inspiracija tolimesniam tyrimui.

Galiausiai reikia pabrėžti, kad darbe lyginami ne istoriniai laikotarpiai, o modernizacijos fenomenas būsto ir buities kontekste bei idėjų ir procesų atsikartojimas tam tikrais istoriniais etapais. A. Giddenso suformuluota idėja, jog modernybę derėtų aiškinti instituciškai, o modernųjų institucijų nulemtos permainos tiesiogiai susipina su individo gyvenimu¹⁹ tiesiogiai atliepia šio darbo teorinę prieigą. Suformuluojami ir išryškinami pamatiniai tyrimo elementai, kurių atsikartojimo, interpretacijų, variacijų galima ieškoti tiek globaliu mastu, tiek tarpukario Kauno ar sovietinio Vilniaus atvejais. Kadangi modernizacija nebuvo nei tarpukario Lietuvos, nei sovietinės Rusijos „išradimas“, šiame darbe gilinamasi, kokiais vertybiniais orientyrais buvo paremtos abi modernizacijos kampanijos, koks buvo valstybės vaidmuo juose, kaip buvo formuojama miestietiška gyvenamoji erdvė, koks buvo buities, siaurąją prasme, vaidmuo modernizacijos procesuose bei kaip vyko idėjų sklaida. Šie aspektai tampa tyrimo pagrindu, nes leidžia objektyviai išryškinti modernizacijos kampanijų panašumus ir skirtumus. Reikia pabrėžti, kad šioje disertacijoje atsiribojama nuo modernizacijos kaip stiliaus ir tam tikrų estetinių

---

¹⁷ Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*, Vilnius, 2014.

¹⁸ Ibid, p. 25.

¹⁹ Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius, 2000, p. 9.

nuostatų sistemos tyrimų, nes darbo tikslas ne menotyrinė analizė, o siekis atskleisti tiesioginį ryšį tarp gyvenamosios erdvės ir sociopolitinio konteksto.

Diachroninis lyginamasis buities modernizacijos tyrimas akivaizdžiai „išeina“ iš griežtai istorinio tyrimo ribų ir taip pat patenka į lyginamosios istorinės sociologijos ar istorinės antropologijos lauką. Todėl darbe taikomi socialiniams–humanitariniams mokslams būdingi tyrimų metodai bei tarpdisciplininės prieigos. Be daugeliui istorinių tyrimų būdingo (būtinio) tradicinio chronologinio aprašomojo metodo ir pasirinktų šaltinių istorinės analizės, sintezės ir interpretacijos, šiame darbe stengiamasi tyrimo akiratyje išlaikyti įvairių kultūrinių, socialinių bei politinių procesų, praktikų ir galios laukų sąveiką bei buities modernizacijos procesų priežastingumą ir rezultatus. Tam pasitelkiamas lyginamasis metodas, kuriuo naudojamosi siekiant išryškinti skirtingų socialinių, kultūrinių, politinių praktikų paraleles ir analogiškus reiškinius. Empirinės medžiagos (spauda, periodika, įstatymai, nutarimai, projektai ir t. t.) tyrimas išplečiamas į disertacijos šaltinių bazę integruojant amžininkų atsiminimus. Pateikiamą empirinę medžiagą ir mokslinį tekstą papildo originalios aptariamų laikotarpių citatos, iliustracijos bei jų analizė.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Pagrindinis darbo tikslas – remiantis dviejų atvejų, tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus, analize pristatyti XX a. Lietuvoje vykusias gyvenamosios erdvės ir buities modernizacijos kampanijas, kaip politinių, socialinių ir kultūrinių procesų atspindį, gilinantis į tai, kaip vyko ir pavyko būsto ir buities modernizacija skirtinguose laikuose bei vietose ir išsiaiškinti modernizacijos kampanijų vyksmo ir rezultatų panašumus ir skirtumus.

Siekiant kiek įmanoma detaliau įsigilinti į išsikeltą darbo tikslą, tyrimui atlikti buvo suformuluoti šie pagrindiniai uždaviniai:

- išeities tašku pasirinkus dviejų atvejų koncepciją, per tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus atvejų analizę, išryškinti tarpukario ir sovietmečio gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijų principus, struktūrinius panašumus ir skirtumus;

- atskleisti skirtingų politinių sistemų įtaką gyvenamosios erdvės modernizacijos procesams, išryškinant politinio imperatyvo arba modernizacijos „iš viršaus“ faktorių;
- palyginti vertybines orientacijas, kuriomis remiantis buvo vykdomos buities modernizacijos kampanijos;
- išanalizuoti miestietiškos gyvenamosios erdvės fenomeną, jo traktuotę ir formavimą tarpukario ir sovietmečio modernizacijos kampanijose;
- išryškinti praktikas ir procesus, kurių metu buitis buvo perkelta iš privačios sferos į politinio intereso lauką.

Šaltinių aptarimas

Dėl tyrimo temos diachroniškumo rašant šį darbą buvo naudojamosi gausiais ir įvairiais šaltiniais. Darbe naudotus šaltinius galima skirstyti į kelias pagrindines kategorijas. Chronologiškai skirstant, šaltiniai yra iš tarpukario bei sovietinio etapų. Pagal šaltinių pobūdį jie apima šias kategorijas:

Archyviniai dokumentai. Tyrimo metu buvo analizuojami svarbiausių valstybinių institucijų atsakingų už gyvenamųjų pastatų projektų rengimą bei modernizacijos kampanijų praktinį realizavimą, išlikę dokumentai. Tarpukariu tai buvo Lietuvos atstatymo komisariatas²⁰ bei Statybos ir sauskelių inspekcija²¹, sovietmečiu – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas²² bei Miestų statybos projektavimo institutas²³. Analizuojami gyvenamųjų namų projektai, brėžiniai, projektų aiškinamieji raštai, ataskaitos, atsakingų institucijų susirašinėjimas buities ir

---

²⁰ Lietuvos atstatymo komisariato veiklos bylos, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 377 (Vidaus reikalų ministerijos fondas), ap. 7.

²¹ Statybos ir sauskelių inspekcijos veiklos bylos, in: LCVA, f. 377 (Vidaus reikalų ministerijos fondas), ap. 8.

Statybos ir sauskelių inspekcijos fondas, in: LCVA f. 1622.

²² Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas, in: LCVA, f. R-545.

²³ Miestų statybos projektavimo instituto fondas, in: Vilniaus regioninis valstybės archyvas (toliau – VRVA), f. 1036.

gyvenamosios statybos projektavimo klausimais, įgyvendintų projektų analizės, kiti tekstiniai bei vaizdiniai dokumentai.

Šių institucijų fonduose saugomi dokumentai buvo analizuojami siekiant atskleisti bendrą kontekstą, kaip jie koreliavo su teisinėmis priemonėmis formuotais (realizuotais) gyvenamosios erdvės modernizavimo principais bei viešojoje erdvėje transliuojama žinia. Pagrindinę archyvinių šaltinių grupę kokybiškai ir kiekybiškai papildė Vilniaus regioniniame valstybės archyve saugoma Architektūros muziejaus dokumentų kolekcija²⁴, kurioje randama ne tik jau minėtų institucijų dokumentacija (kurios nėra pagrindiniuose institucijų fonduose), bet ir architektų rankraščiai, korespondencija, iškarpos, konkursiniai projektai ir t. t. Šie archyviniai išteklių leido tyrimą papildyti ne tik tiesioginiais šaltiniais rodančiais valstybinio aparato požiūrį į gyvenamąją erdvę „iš viršaus“, bet ir atskleisti sistemos dalyvių požiūrį „iš vidaus“.

„Profesionalaus stebėtojo žvilgsnį“ (ne per institucinę prizmę) į buities modernizacijos procesus atskleidžia Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomi dokumentai. Tarpukario buities modernizavimo viziją detaliai nagrinėjantis Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės radijo paskaitų rankraštis „Moderniškas namų ir buto įrengimas, 1927–1931“²⁵ bei sovietmečio „naujos buities“ praktikas analizuojanti Felikso Vito disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas* (Kaunas, 1965 m.)²⁶. Pastaroji monografija Lietuvos istoriografijoje yra unikalus mokslinis tyrimas, žymintis simbolinį lūžio tašką, kuomet buities studijos tampa akademinės sferos interesu, o ne vien tik patarimų rinkiniu šeiminkams.

Požiūrio į gyvenamąją erdvę „žvilgsnį iš apačios“ t. y. iš gyventojų pozicijų atskleidžia Lietuvos istorijos instituto archyve saugomos Antano Daniliausko etnografinių tyrimų ataskaitos. Šio tyrimo rėmuose ypatingai

---

²⁴ Architektūros muziejaus dokumentų kolekcija, in: VRVA, f. 1171.

²⁵ Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės radijo paskaitų rankraštis „Moderniškas namų ir buto įrengimas, 1927–1931“, in: Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 397, ap. 1, b. 31.

²⁶ Felikso Vito disertacija „Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas“, Kaunas, 1965, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 1.

aktualūs buvo 1973 m. surinkti ir užrašyti interviu su asmenimis ketvirtame–septintame dešimtmečiuose dirbusiais Kauno pramonės įmonėse²⁷, gilinantį į to meto materialinės kultūros aspektus bei buitines klausimus.

Specializuoti, architektūros ir statybos klausimams, skirti leidiniai – tarpukariu leistas *Statybos menas ir technika* (1922–1923 m.), po Antrojo pasaulinio karo į Vokietiją pasitraukusių architektų ir inžinierių iniciatyva leistas *Inžinieriaus kelias* (1946–1948 m.). Į tyrimo šaltinių grupę šis leidinys įtraukiamas, nes jo leidėjai deklaravo emigracijos laikinumą ir lūkestį greitai sugrįžti į Lietuvą, o leidinio turinys formuojamas, kaip gairės būsimam Lietuvos atstatymui, galiausiai jis, nors ir kitoje erdvėje, bet tiesiogiai pratęsia tarpukario architektūrinės minties svarstymus ir ieškojimus. Taip pat šiai šaltinių grupei priskiriamas 1923–1940 m. leistas mėnesinis savivaldybių reikalams skirtas laikraštis *Savivaldybė*, kuris nors ir nebuvo tiesiogiai orientuotas į statybos ir architektūros klausimus, tačiau ketvirtame dešimtmetyje šiomis temomis spausdino nemažai reikšmingų, specialistų komentarais paremtų publikacijų. Sovietmečiu šią šaltinių grupę reprezentuoja specializuotas žurnalas *Statyba ir architektūra* (1958–1992 m.), kuris buvo ideologiją formuojančios ir ją įgyvendinančios institucijos – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto – kontroliuojama iniciatyva. Šių leidinių analizė padėjo gana aiškiai įvardinti „oficialiąsias“ architektūros gaires ir tendencijas, kuriomis remiantis buvo siekiama konstruoti/modernizuoti gyvenamąją erdvę.

Teisinė ir įstatymų bazė. Tarpukario teisinės bazės, vienaip ar kitaip įtakojusios buitines modernizavimo procesus, analizė atlikta remiantis privalomais įsakymais ir nutarimais publikuotais leidinyje *Vyriausybės žinios*, Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 iki 1936 m. leistu įsakymų ir nutarimų

---

²⁷ 1966 m. Antano Daniliausko interviu su pramonės darbininkais tyrimui „Kauno darbininkų buitines bruožai: XX a. Ketvirtame–septintame dešimtmetyje“, in: Lietuvos istorijos instituto archyvas, Etnografijos sektorius, bylos Nr. 676 (1–26); 1973 m. Antano Daniliausko parengta anketinė apklausa, Kauno pramonės darbininkų materialinė kultūra (1939 m.), in: Lietuvos istorijos instituto archyvas, Etnografijos sektorius, bylos Nr. 607 (1–193).

sąvadu²⁸. Ypatingo dėmesio teisinio reglamentavimo kontekste susilaukia programinis dokumentas *Mūrinės statybos ugdymo planas*²⁹. Analogiškai buvo analizuojama sovietinė teisinė bazė, reglamentavusi buties ir gyvenamosios erdvės modernizavimo procesus. Pagrindiniai programiniai dokumentai – TSKP programos ir suvažiavimų direktyvos nedviprasmiškai ideologizuojančios ir aktualizuojančios buties modernizavimo klausimą. LKP CK ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos, Vilniaus vykdomojo komiteto įsakymai ir nutarimai, tiesiogiai formavę modernizacijos politiką. Nuo 1955 m. pradėtos leisti Statybos normos ir taisyklės – privalomi projektavimo „rėmai“, darę lemiamą įtaką gyvenamosios erdvės formavimui. Šios šaltinių grupės analizė buvo esminis tyrimo „stuburas“, pagrindžiantis teorinę institucionalizuotą buties modernizacijos prigimtį.

Architektų bei inžinierių monografijos statybos bei vidaus erdvių planavimo klausimais. Pagrindinės tokio pobūdžio knygos: Vlodo Švipo *Miesto gyvenamieji namai* (1933 m.)³⁰, Juozo Grabausko *Darbininkų namų statyba* (1935 m.)³¹, Vytauto Peldavičiaus *Mažas gyvenamas namas* (1948 m.)³², Antano Spelskio *Miestų sodybinės statybos architektūra* (1955 m.)³³, Jokūbo Pero *Daugiabutis gyvenamais namais* (1958 m.)³⁴. Ypatingai informatyvūs buvo Antano Daniliausko etnografiniai sovietinės Lietuvos miestų gyventojų butų aprašymai *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*³⁵, Leono Kitros ir Sofijos Subačiuvienės *Mūsų butas* (1959 m.)³⁶. Šie leidiniai – unikalūs šaltiniai atskleidžiantis gyvenamosios erdvės konstravimo techninius ir estetinius principus, leidžiantys atsekti principinę modernizacijos idėjų sklaidos seką.

---

²⁸ *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m. rugsėjo 1 d. išleisti-veikiantieji privalomieji įsakymai ir nutarimai*, Kaunas, 1936.

²⁹ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, Kaunas, 1938.

³⁰ Vladas Švipas, *Miesto gyvenamieji namai: jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*, Kaunas, 1933.

³¹ Juozas Grabauskas, *Darbininkų namų statyba*, Kaunas, 1935.

³² Vytautas Peldavičius, *Mažas gyvenamas namas*, Weilheim–Teck: Atžalynas, Vokietija, 1948.

³³ Antanas Spelskis, *Miestų sodybinės statybos architektūra*, Vilnius, 1955.

³⁴ Jokūbas Peras, *Daugiabutis gyvenamasis namas*, Vilnius, 1958.

³⁵ Antanas Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Vilnius, 1978.

³⁶ Lenonas Kitra, Subačiuvienė Sofija, *Mūsų butas*, Vilnius, 1959.

Sovietmečio ideologų Jono Kumpio³⁷, Jono Minkevičiaus³⁸, Liongino Šepečio³⁹, Justo Paleckio⁴⁰ ir kitų veikalai, nagrinėjantys buitį, estetikos ir architektūros klausimus, šio darbo kontekste interpretuojami, kaip šaltiniai, atspindintys valstybinį užsakymą ir valstybinę iniciatyvą, o ne specialisto asmeninę vertybinę poziciją.

Šiam šaltinių tipui sąlyginai galima priskirti ir anoniminę istoriją, kaip Vakarų civilizacijos pamatą aktualizavusį Sigfriedą Giedioną, 1948 m. paskelbusį chrestomatinę studiją *Mechanization takes command: a contribution to anonymous history*⁴¹. S. Giedionas, tapęs modernizacijos istoriografijos flagmanu, vienareikšmiškai kasdieninio gyvenimo (buities taip pat) procesų elektrifikavimą ir modernizavimą prilygino fundamentaliems istorijos lūžiams, pakeitusiems ne tik tradicijas, bet ir mąstymą. Jo požiūriu į namus žvelgiama ne kaip į siaurą dizaino istorijos ar antropologijos tyrimų lauką, bet kaip į globalių socialinių, visuomeninių, politinių pokyčių lauką.

Specializuota buitį patarimų, moterų auditorijai skirta literatūra. Tarpukariu moterų draugijų iniciatyva leisti periodiniai leidiniai *Moteris*, *Naujoji Vaidilutė*, *Moteris ir pasaulis* bei specializuotos knygos buitį optimizavimo, racionalizavimo ir tvarkymo klausimais *Namai ir moteris* (1937 m.), *Namie ir svečiuose* (1938 m.), *Pažangi šeimininkė* (1939 m.). Analogiškai sovietinių šaltinių grupei atstovauja žurnalas *Tarybinė moteris* ir kaip pavyzdinis tokio žanro leidinys *Šeimininkės vadovas* (1959 m.). Šios šaltinių grupės analizė leido fiksuoti modernizacijos idėjų išgryninimą, adaptavimą ir pateikimą visuomenei.

Amžininkų atsiminimai – paskutinė reikšminga šaltinių grupė. Tarpukario Kauno buitį klausimus itin gyvai ir ryškiai savo atsiminimuose perteikė

---

³⁷ Jonas Kumpis, *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1950.

³⁸ Jonas Minkevičius, *Architektūra ir jos tolesnio vystymosi perspektyvos*, Vilnius, 1962; Minkevičius Jonas, *Lietuvos TSR interjerai*, Vilnius, 1963; Minkevičius Jonas, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius, 1964; Minkevičius Jonas, *Naujoji Tarybų Lietuvos architektūra*, Vilnius, 1964.

³⁹ Lionginas Šepetys, *Daiktų grožis*, Vilnius, 1965.

⁴⁰ Justas Paleckis, Nikolajus Konovalovas, *Mūsų buitį grožis*, Vilnius, 1962.

⁴¹ Sigfried Giedion, *Mechanization takes command: a contribution to anonymous history*, New York, 1948.

Algirdas Juozas Ciplijauskas⁴², Leonas Mitkiewiczius⁴³, Silvija Lomsargytė-Pukienė⁴⁴, Giuseppe Salvatoris⁴⁵. Šiai šaltinių grupei priskiriama ir geografijos profesoriaus Hanso Mortenseno⁴⁶ kraštotyrinė Lietuvos studija parengta Rytų Europos instituto (Breslau) užsakymu po 1921–1923 m. ekspedicijos į Lietuvą. Atsižvelgiant į tai, kad tarpukariu buities klausimams instituciniu lygmeniu buvo skiriama žymiai mažiau dėmesio ir ji mažiau dokumentuota nei sovietiniu laikotarpiu, ši šaltinių grupė itin aktuali, nes kokybiškai papildo tyrimą nedokumentuotais buities ir kasdieninių praktikų liudijimais, be kurių šis darbas būtų kur kas labiau hipotetinis. Atsiminimuose pateikta informacija analizuojama, vertinama kritiškai ir tekste kokybiškai papildo kitais šaltiniais paremtą informaciją.

Istoriografijos aptarimas

Rašant šį darbą buvo remiamasi architektūros istorikų, menotyrininkų, sociologų, antropologų darbais. Vakarietiškoje istoriografijoje mokslininkų susidomėjimas buities istorija bei intensyvios tarpdisciplininės materialiosios kultūros studijos turi kelių dešimtmečių tradicijas. Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje taip pat galima fiksuoti augantį mokslininkų susidomėjimą XX a. miesto gyventojų kasdienybės istorija. Pagrindiniai darbai, kurias buvo remiamasi kontekstualizuojant ir aktualizuojant šį tyrimą, gali būti skirstomi į kelias grupes.

Buities, gyvenamosios erdvės ir materialiosios kultūros studijos kelis dešimtmečius aktyviai plėtojamos tiek Vakarų Europos, tiek JAV mokslininkų, šiam darbui suteikė kontekstualių įžvalgų. Pagrindiniai leidiniai ir publikacijos, tapę šio tyrimo atramos taškais buvo skirti namų erdvės, kaip kultūros ir civilizacijos reiškinių analizei. Viena ryškiausių mokslininkų, suformulavusi naują požiūrį į buities studijas anglosaksiškoje istoriografijoje įvardijama Judy

---

⁴² Algirdas Juozas Ciplijauskas, *Namas*, Torontas, 2000.

⁴³ Leon Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai 1938–1939*, Vilnius, 2002.

⁴⁴ Silvija Lomsargytė-Pukienė, *Dita: paralelės*, Kaunas, 2004.

⁴⁵ Giuseppe Salvatori, *Lietuva vakar ir šiandien*, Vilnius, 1992.

⁴⁶ Hans Mortensen, *Litauen: Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburg, 1926.

Attfild⁴⁷. Jos tyrimuose kokybiškai pakeistas požiūrio taškas į kasdienybės studijas ir „namų istoriją“. Iš mokslo periferijos lauko ir pabrėžtinai moteriškos sferos arba, geriausiu atveju, dizaino istorijos srities gyvenamosios erdvės studijos reikšmingai perkeliama į kultūros, identiteto, atminties, visuomenės reprezentavimo erdvę bei tampa solidžiu tarpdisciplininių (arba, anot autorės, post-disciplininių) tyrimų objektu. Šis požiūrio taškas, kuomet gyvenamojoje erdvėje ieškoma ne ypatingų meninės vertės apraiškų, o į ją žvelgiama kaip į savaime informatyvų objektą, atspindintį laiko dvasią, yra pamatinis anoniminės istorijos elementas.

Kiti du aspektai, kurie yra būtini konceptualiai analizuojant gyvenamosios erdvės kaitą – gyvenamosios erdvės ir socialinės politikos ryšys bei anksčiau jau minėtas modernizacijos procesų „nuleidimo iš viršaus“ momentas. Valstybės ir modernizacijos ryšį akcentavo dauguma sociologų. Jau minėta A. Giddenso koncepcija apie institucinę modernizacijos prigimtį kokybiškai papildoma studijomis, orientuotomis į modernizacijos per gyvenamąją erdvę procesus. Valstybės ir buities modernizacijos ryšį mokslininkai akcentavo tiek analizuodami tendencijas Vakaruose, tiek, be abejo, Sovietų Sąjungoje. Šio pobūdžio istoriografija, kuria remiamasi šiame darbe buvo Johno Burnetto *A social history of housing, 1815–1970*⁴⁸, Davido Claphamo, Peterio Kempo, Susan J. Smith *Housing and social policy*⁴⁹, Hilde Heynen *Architecture and modernity*⁵⁰, Jameso C. Scotto *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed*⁵¹. Bendras vardiklis visiems šiems autoriams – gyvenamosios erdvės modernizacijos, kaip koordinuoto projekto

---

⁴⁷ Judy Attfild, „Inside pram town: a case study of Harlow house interiors, 1951–1961“, in: *A view from the interior: feminism, women and design*, sudarytojai Judy Attfild, Pat Kirkham, London, 1989, p. 215–238; Judy Attfild, „Bringing modernity home: open plan in the British domestic interior“, in: *At home: an anthropology of domestic space*, sudarytoja Irene Cieraad, New York, 1999, p. 73–82; Judy Attfild, *Wild things: the material culture of everyday life*, Oxford, New York, Berg, 2000; Judy Attfild, „Moving home: changing attitudes to residence and identity“, in: *The journal of architecture*, 2002, 7(3) p. 249–262; Judy Attfild, *Bringing modernity home. Writings on popular design and material culture*, Manchester, 2007.

⁴⁸ John Burnett, *A social history of housing, 1815–1970*, London, 1978.

⁴⁹ David Clapham, Peter Kemp, Susan Smith, *Housing and social policy*, London, 1990.

⁵⁰ Hilde Heynen, *Architecture and modernity: a critique*, Massachusetts, 1999.

⁵¹ James C. Scott, *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed*, Yale, London, 1998.

akcentavimas. Programiškas ir imperatyvi modernizacija, valstybės mastu sprendžianti socialinius ir kultūrinius klausimus, traktuojami kaip fundamentalūs proceso pamatai.

Buities modernizaciją ir plataus masto gyvenamųjų namų/kvartalų/miestų statybą, kaip simbolinį valstybės ir visuomenės „socialinį kontraktą“ akcentuoja daugelis mokslininkų, tyrinėjusių pokario ir šaltojo karo istoriją. Pirmieji konceptualūs tyrimai žvelgiant į abi geležinės uždangos puses buvo 2000 m. publikuotas straipsnių rinkinys *Socialist spaces: sites of everyday life in the Eastern Block*, (sudarė Davidas Crowley, Susan E. Reid)⁵² bei 2005 m. visas žurnalo *Journal of contemporary history* numeris, skirtas namų sampratai Europoje po Antrojo pasaulinio karo (angl. *Domestic dreamworlds: notions of home in post-1945 Europe*)⁵³. Minėtų leidinių autoriai pabrėžia, kad buities politizavimas daugeliu atvejų buvo Pirmojo pasaulinio karo pasekmė ypatingai didelį mastą įgavusi Šaltojo karo metais. Buities modernizacija buvo tiesioginė industrializacijos, technologijų progreso ir politinių įtampų išraiška, tapusi ne tik civilizacinių varžybų tarp kapitalizmo ir socializmo sinonimu, bet ir chruščiovinės „mokslinės technologinės revoliucijos“ simboliu. Paradoksalu, bet šešto ir septinto dešimtmečių kontekste Le Corbusier 1922 m. suformuluotas klausimas „architektūra ar revoliucija“⁵⁴ įgavo toli gražu nebe retorinį atspalvį. Anot autorių, jei Vakarų pasauliui buities modernizacija buvo viena iš priemonių „gydyti“ karo paliktas žaizdas bei per aprūpintos, vartotojiškos visuomenės idėjos sklaidą (įrodyti kapitalizmo pranašumą, tai Sovietų Sąjungoje technologija, mechanizacija, mokslo metodų namuose taikymas buvo traktuojama kaip simbolinė galimybė priartėti prie komunizmo idealo.

---

⁵² *Socialist spaces: sites of everyday life in the Eastern block*, sudarytojai David Crowley, Susan E. Reid, Oxford, 2000.

⁵³ *Journal of contemporary history*, Vol. 40, No. 2, Apr., 2005; Paul Betts, David Crowley, „Introduction to domestic dreamworlds: notions of home in post-1945 Europe“, in: *Journal of contemporary history*, Vol. 40, No. 2, Apr., 2005, p. 213–236.

⁵⁴ Le Corbusier, *Vers une architecture*, Paryžius, 1923 m. (1927 m. išleistas angliškasis vertimas *Towards a new architecture*, šiame darbe remiamasi ir cituojama iš angliško vertimo, išleisto Niujorke 1986 m., Le Corbusier, *Towards a new architecture*, New York, 1986, p. 267–289).

Nors tiesioginis valstybės įsikišimas į gyvenamosios erdvės modernizacijos procesus buvo aktualus abiejose geležinės uždangos pusėse, tačiau socialinių klausimų sprendimas, radikalizuojant modernizaciją (kalbant A. Giddenso terminais) buvo Sovietų Sąjungos gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijos pagrindas. Kaip teigė Markas Mejerovičius, nuo pat pirmųjų savo gyvavimo dienų sovietų valdžia sąmoningai ir kryptingai pavertė būstą veiksmingu socialinio valdymo įrankiu⁵⁵. Tradicija, susiformavusi stalinizmo laikotarpiu, po Stalino mirties buvo transformuota, tačiau konceptualiai išliko nepakitusi. Ypatingai ryškiai šis valstybės monopolis, formuojant ir realizuojant gyvenamosios erdvės politiką, kaip ideologijos, propagandos ir socialinės inžinerijos įrankis, atsiskleidė N. Chruščiovo inicijuotos modernizacijos kampanijos metu. Chruščiovinei modernizacijai, kaip socialinės inžinerijos ir šaltojo karo atspindžiui, analizuoti skirta išties daug mokslininkų dėmesio. Tad stambi ir svarbi istoriografijos grupė yra skirta buities modernizacijos regione kontekstualizavimui. Šiai grupei priskiriami tokie leidiniai ir publikacijos: Victorio Buchlio *Archeology of socialism*⁵⁶, Lynne Attwood *Gender and housing in Soviet Russia: private life in a public space*⁵⁷, straipsnių rinkiniai: *Style and socialism: modernity and material culture in post-war Eastern Europe*⁵⁸, *Cold war kitchen. Americanization, technology, and European users*⁵⁹, *Constructed happiness. Domestic environment in the cold war era*⁶⁰. Svarbia medžiaga rašant šį darbą tapo 1997 m. *Journal of design history* publikuota straipsnių serija, skirta stalinistinės ir Chruščiovo epochos gyvenamosios erdvės studijoms ir estetiniams principams: Karen Kettinger „Ever more cosy and comfortable: stalinism and the soviet domestic interior,

---

⁵⁵ Марк Меерович, *Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми, 1917–1937*, Москва, 2008.

⁵⁶ Victor Buchli, *Archeology of socialism*, Oxford, New York, 1999.

⁵⁷ Lynne Attwood, *Gender and housing in Soviet Russia: private life in a public space*, Manchester, 2010.

⁵⁸ *Style and socialism: modernity and material culture in post-war Eastern Europe*, sudarytojai David Crowley, Susan E. Reid, Oxford, New York, 2000.

⁵⁹ *Cold War kitchen. americanization, technology, and european users*, sudarytojos Ruth Oldenziel, Karin Zachmann, Cambridge, 2009.

⁶⁰ *Constructed happiness. domestic environment in the Cold War era*, sudarytojai Mart Kalm, Ingrid Ruudi, Tallinn, 2005.

1928–1938“⁶¹, Susan E. Reid „Destalinization and taste 1953–1963“⁶², Victor Buchlio „Krushchev, modernism, and the fight against petit-bourgeois consciousness in the soviet home“⁶³. Šie leidiniai ir publikacijos, atskleidžiantys ideologinės ir materialiosios infrastruktūros formavimąsi chruščiovinės modernizacijos kampanijos metu atskleidžia gyvenamąją erdvę, kaip „socialistinio projekto“ atnaujinimą, stalinizmo atmetimą ir grįžimą prie pamatinių komunizmo postulatų. Buitis bei privatus gyvenimas tampa valstybės aparato dalimi, o nebe privačia sfera, taip perinterpretuojant ir aktualizuojant trečio dešimtmečio konstruktyvistų ir avangardistų idėjas. Šie tyrimai buvo svarbūs pozicijonuoiant šį tyrimą bendrame regiono modernizacijos tyrimų kontekste.

Be abejonės, lietuvių autorių tyrimai ir publikacijos yra ta istoriografijos grupė su kuria (ne)tiesiogiai polemizuoja ši disertacija, ne tik stengiantis užpildyti „baltas dėmes“ gyvenamosios erdvės tyrimuose, tačiau ir persvarstant kai kuriuos ankstesnių tyrimų aspektus, juos papildant ir pozicijonuoiant bendrame buities modernizacijos kontekste. Pirmiausia, derėtų paminėti monografijas, chronologiškai apimančias abu šio tyrimo objektus, tarpukario ir sovietmečio gyvenamąją erdvę. Vienas pirmųjų mokslinių bandymų Lietuvoje ne tik į urbanistiką, bet ir į gyvenamąją erdvę žvelgti kaip į sociologinių tyrimų objektą buvo Jurgio Vanago veikalas *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas, Sociologinis aspektas*⁶⁴. Kiti du inventorinio, kontekstinio pobūdžio leidiniai – Eugenijaus Čigriejaus *Būstas ir gyvenamosios teritorijos Lietuvoje*⁶⁵ ir Virginijaus Gerdvilio *Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje*⁶⁶ – gana nuosekliai atskleidžia gyvenamosios architektūros raidos

---

⁶¹ Karen Kettinger, „Ever more cosy and comfortable: stalinism and the soviet domestic interior, 1928–1938“, in: *Journal of design history*, Oxford, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 119–134.

⁶² Susan E. Reid, „Destalinization and taste 1953 – 1963“, in: *Journal of design history*, Oxford, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 177–201.

⁶³ Victor Buchli, „Krushchev, modernism, and the fight against petit-bourgeois consciousness in the soviet home“, in: *Journal of design history*, Oxford, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 161–176.

⁶⁴ Jurgis Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas, Sociologinis aspektas*, Vilnius, 1992.

⁶⁵ Eugenijus Čigriejus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos Lietuvoje*, Kaunas, 2003.

⁶⁶ Virginijus Gerdvilis, *Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje*, Vilnius, 2012.

chronologiją. Tačiau šiuo tyrimu „einama toliau“, minėtų autorių fiksuojamai kaitai suteikiant priežastingumo ir kontekstualumo.

Tarpukario Lietuvos gyvenamosios erdvės modernizaciją vienu ar kitu aspektu aptarė šie autoriai: Jolita Kančienė „Racionalizmas Kauno tarpukario laikotarpio gyvenamuosiuose namuose (1818–1940)“⁶⁷, Vaidas Petrulis „Architektūros politika 1918–1940, nuo reprezentacijos iki socialinio teisingumo“⁶⁸, Modestas Kuodys „Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje“⁶⁹. Šiose publikacijose paliečiamas socialinių būstų klausimo tyrimas kokybiškai išplečiamas pastarųjų metų publikacijose: Marijos Drėmaitės „Socialiniai industrializacijos aspektai: darbininkų kolonijos“⁷⁰ ir Vaido Petrulio „Modernizacija kaip socialinis projektas“⁷¹. Naujausias leidinys – straipsnių rinkinys *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918–1940*⁷² sudarytas M. Drėmaitės, atskleidžiantis Kauno tapsmą sostine per modernizacijos procesą, socialinius virsmus ir jų atspindžius architektūroje.

Aptariama istoriografijos grupė svarbi, nes akcentuoja gyvenamąją erdvę, kaip integralią socialinės politikos dalį, tačiau ši disertacija gyvenamosios erdvės politinį statusą ir potencialą išplečia kur kas toliau už socialinio teisingumo ribų. Tarpukario Lietuvos gyvenamoji erdvė tapo ir kitų mokslininkų dėmesio objektu. Galima paminėti šias autorės ir jų publikacijas: Lijana Štavičiūtė „Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp

---

⁶⁷ Jolita Kančienė, „Racionalizmas Kauno tarpukario laikotarpio gyvenamuosiuose namuose (1818–1940)“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1988, Nr. 9, 1 sąsiuvinis, p. 106–122.

⁶⁸ Vaidas Petrulis, „Architektūros politika 1918–1940, nuo reprezentacijos iki socialinio teisingumo, [interaktyvus], in: <https://www.thefreelibrary.com/Manifestations+of+architectural+policy+in+the+Lithuanian+press+during...-a0227364538>, (2018-03-06).

⁶⁹ Modestas Kuodys, „Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 65–91.

⁷⁰ Marija Drėmaitė, „Socialiniai industrializacijos aspektai: darbininkų kolonijos“, in: *Progreso meteoras. Modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918–1940 m.*, Vilnius, 2016, p. 261–276.

⁷¹ Vaidas Petrulis, „Modernizacija kaip socialinis projektas“, in: *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*, Kaunas, 2015, p. 97–110.

⁷² *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918–1940*, sudarytoja Marija Drėmaitė, Vilnius, 2018.

funkcionalizmo ir tautinio romantizmo“⁷³ ir Lina Preišegalavičienė *Interjeras tarpukario Lietuvoje: veiksniai, formos, tendencijos (1918–1940 m.)*⁷⁴. Šie menotyriniai, interjero dizaino tyrimai aktualūs, nes papildo kol kas ne itin gausią tarpukario Lietuvos gyvenamųjų erdvių tyrimų istoriografiją. Autorės akcentuoja gyvenamąją erdvę, kaip individo, visuomenės, sociumo, tradicijų ir patirčių kaupimo/perdavimo lauką. Minimi tyrimai aktualūs šio darbo objekto kontekstualizavimui, tačiau šia disertacija jau esamą įdirbį siekiama papildyti ir išplėsti, gyvenamosios erdvės modernizacijos analizę „išvedant“ iš menotyros bei dizaino tyrimų lauko bei aktualizuojant sociopolitinius aspektus, skirtingai nei minėtų autorių darbuose, atsiribojant nuo modernizacijos kaip stiliaus ir tam tikrų estetinių nuostatų sistemos tyrimų.

Sovietinės gyvenamosios erdvės modernizacijos studijoms lietuviškojoje istoriografijoje taip pat buvo skirta mokslininkų dėmesio. Pastarųjų metų reprezentatyviausias leidinys, skirtas įvairiems sovietinės architektūros socialiniams, istoriniams, menotyriniams pjūviams – *Architektūra sovietinėje Lietuvoje* (2012)⁷⁵. Šio darbo kontekste svarbu išskirti pastarajame leidinyje publikuotą M. Drėmaitės tyrimą, skirtą masinės gyvenamosios architektūros fenomenui⁷⁶. Leidinyje atskleidžiama sovietinės architektūros sistema, programiškumas, oficioziškumas. Šis tyrimas minėtas mintis pratęsia ir papildo platesniu modernistinės gyvensenos propagandos kontekstu. Galiausiai norisi išskirti 2017 m. išleistą straipsnių rinkinį *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*⁷⁷, kurioje į sovietinės gyvenamosios statybos palikimą gilinamasi įvairiais rakursais – istoriniu, sociokultūriniu, politiniu ir t. t. Šio darbo rėmuose svarbu išskirti gyvenamosios erdvės kaip politinio ir ideologinio

---

⁷³ Lijana Šatavičiūtė, „Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 4, p. 275–290.

⁷⁴ Lina Preišegalavičienė, *Interjeras tarpukario Lietuvoje: veiksniai, formos, tendencijos (1918–1940 m.)*, Kaunas, 2014.

⁷⁵ *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, sudarytojai Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Jūratė Tutlytė, Vilnius, 2012.

⁷⁶ Marija Drėmaitė, „Masinė gyvenamoji architektūra“, in: *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, sudarytojai Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Jūratė Tutlytė, Vilnius, 2012, p. 157–184.

⁷⁷ *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*, sudarytojai Liutauras Nekrošius, Vytautas Petrušonis, Edita Riaubienė, Vilnius, 2017.

instrumento fenomeną Sovietų Sąjungoje, kuri analizuoja Rasa Čepaitienė straipsnyje „Atlydis be pavasario? Sovietinė statybos politika ir „miegamųjų rajonų“ genezė“⁷⁸. Kaip pastebėjo autorė, nors pokarinė stalinistinė statyba turėjo kur kas ryškiau išreikštą ideologinę žinią, tačiau chruščiovinė modernizacijos kampanija paliko ryškesnius pėdsakus visuomenės sąmonėje ir pasąmonėje. Autorės pateikta Sovietų Sąjungos ir Rusijos miestų analizė pasitarnavo kaip labai koncentruotas šį tyrimą kontekstualizuojantis „fonas“, kuris šiuo darbu papildomas „Lietuvos atvejo“ analize.

Galiausiai sovietinės buities tyrimuose svarbu paminėti Viltės Janušauskaitės Lazdynų rajono tyrimą iš gyventojų perspektyvos. Straipsnyje „Kasdienybė socialistinės gerovės vitrinoje. Gyvenimas septinto–aštunto dešimtmečio Lazdynuose pirmųjų gyventojų akimis“⁷⁹ pateikiama požiūrio „iš apačios“ analizė, jos koreliavimas su imperatyvia politika „iš viršaus“. Šiame darbe autorės mintys tampa tarptautinių modernizacijos procesų „priėmimo“ ar „atmetimo“ tyrimo dalimi. Taip pat ši disertacija tęsia individo vaidmens valstybinėje modernizacijos kampanijoje analizę, gilindamasi į valstybės ir individo „dialogą“ per gyvenamosios erdvės transformaciją.

Siekiant apibrėžti šios disertacijos indėlį į jau esantį tyrimų lauką, reikia pažymėti, kad šiuo darbu gyvenamoji erdvė, kaip tyrimo objektas išplečiamas, tiek išeinant už interjero studijų ribų, tiek gyvenamosios erdvės modernizavimo kampaniją matant kaip konceptualų socialinį–politinį reiškinį. Taip pat šiame kontekste svarbu pozicijuoti Lietuvos atvejį, žvelgiant kaip buities istorija įsilieja į šalies istoriją bei fiksuoti regiono tendencijų sąryšį.

---

⁷⁸ Rasa Čepaitienė, „Atlydis be pavasario? Sovietinė statybos politika ir „miegamųjų rajonų“ genezė“, in: *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*, Vilnius, 2017, p. 27–44.

⁷⁹ Viltė Janušauskaitė, „Kasdienybė socialistinės gerovės vitrinoje. Gyvenimas septinto–aštunto dešimtmečio Lazdynuose pirmųjų gyventojų akimis“, in: *Naujasis Židinys –Aidai*, 2014, Nr. 7, p. 43–53.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys dėstymo skyriai, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašai. Įvade aptariamas ir pagrindžiamas temos aktualumas, aptariami teoriniai ir metodologiniai modeliai ir inspiracijos šiam tyrimui, pristatomas išsikeltas tikslas ir uždaviniai, tyrimo išteklių ir šaltinių bei disertacijos struktūra.

Pirmajame skyriuje aptariamas buities modernizacijos idėjinis ir istorinis kontekstas, pasaulinės tendencijos ir pamatinės idėjos, kurios yra esminės analizuojant būsto ir buities modernizacijos kampanijas Lietuvoje. Tarptautinio ir istorinio konteksto suvokimas yra esminis tiek analizuojant tarpukario Lietuvos gyvenamosios erdvės modernizacijos kampaniją, tiek N. Chruščiovo laikų masinės gyvenamosios statybos projektą, nes abu atvejai yra neatsiejama gyvenamosios erdvės kaitos istorijos dalis.

Antrame skyriuje analizuojamas valstybinio sektoriaus vaidmuo gyvenamosios erdvės modernizacijos procesuose. Gilinamasis į valstybinių institucijų bei teisinės bazės įtaką kasdieninei erdvei, pristatomi valstybės inicijuoti projektai, atspindintys socialinės politikos prioritetus, analizuojamas buities kaip politinio įrankio ir nuomonės formavimo fenomenas, žvelgiama į standartizacijos įvedimą, kaip pamatinį modernizacijos komponentą. Antrą skyrių sudaro du poskyriai, kuriuose identiškais penkiais pjūviais analizuojami du atvejai – tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus. Modernizacijos proceso ir dviejų atvejų skirtumus (ir panašumus) mėginta parodyti, pasirinkus simetrišką problemų dėlionę, siekiant įsigilinti į pamatinius modernizacijos procesų dėmenis. Kai kuriais atvejais išryškėja akivaizdi poskyrių turinio ir apimties asimetrija, kuri įrodo, kad modernizacijos kampanijų realizavimo ypatumai vos pradėtoje industrializuoti tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje, nors ir turėjo principinių panašumų, bet radikaliai skyrėsi.

Trečiąjį skyrių sudaro trys poskyriai, kuriuose miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizavimo kampanijos analizuojamos trimis pjūviais:

- vertybiniai orientyrai bei pamatinės vertybės, kuriomis buvo paremtos tarpukario ir sovietinė modernizacijos kampanijos. Ši dalis pratęsia antrojoje dalyje aptartas valstybės įsitraukimo į buitį modernizaciją praktikas, pateikdama teorinį ir vertybinį pagrindimą.
- kokybinis miesto ir kaimo gyvenimo būdo ir formų atskyrimo fenomenas. Analizuojama kaip traktuojama miestietiška gyvenamoji erdvė, kokie komponentai ją sudaro, kokios estetiškos ir funkcinės charakteristikos jai būdingos bei „iš viršaus“ programuojami veiksmai „miestiškumui“ sukurti.
- buitį (siaurąja prasme, suprantant ją, kaip rutininių buitį darbų ir kasdieninių praktikų visumą) racionalizavimo, modernizavimo ir institucionalizavimo fenomenas. Gilinamasi, kaip kito buitį modernizavimo koncepcija ir siekiamybė. Fiksuojamas požiūris į buitį modernizaciją kismas – nuo technologinių patobulinimų iki institucinio koordinavimo.

Išvadose pateikiamas abiejų atvejų studijų apibendrinimas ir lyginimas. Šioje disertacijoje ikonografinė medžiaga (architektūriniai projektai, karikatūros, reklamos, ir kt.) su komentarais pateikiama kaip integrali teksto dalis, o ne kaip atskiras priedas.

1. GYVENAMOSIOS ERDVĖS MODERNIZACIJOS IDĖJINIS IR ISTORINIS KONTEKSTAS

Modernizacija, apimanti tiek naujovišką miestų planavimą, tiek pokyčius gyvenamojoje erdvėje ir butyje, yra neatsiejama nuo pramonės vystymosi ir socialinio progreso. Buities modernizacijos lopšiu galima laikyti Angliją. Šalyje, kurioje XIX a. pramonės centrai buvo itin dideli, aplink pramonės įmones telkėsi daug darbininkų, o tai dažnai sąlygojo daugelį socialinių problemų, tokių kaip būstų stoka, žmonių susigrūdimas, antisanitarinės gyvenimo sąlygos, choleros ir tymų epidemijos ir t. t. Anglijoje 1875 m. priimtas „Visuomenės sveikatos“ įstatymas, įpareigojantis visuose naujai statomuose darbininkų kvartaluose užtikrinti higienos normas atitinkančias gyvenimo sąlygas, užtikrinant tekančio vandens tiekimą, ventiliaciją, nuotekų sistemą ir kanalizaciją⁸⁰. Tai buvo pirmas ryškus buities modernizacijos politikos žingsnis, vėliau atkartotas praktiškai visose Europos valstybėse.

Akivaizdžią įtaką XX a. miestietiškos buities modernizacijos koncepcijoms padarė Johno Ruskino bei Williamo Morriso idėjos. Jie plėtojo utopinius, urbanistinius, idiliškos mažos gyvenvietės modelius, kuriuose žmogus gyvena neatskiras nuo gamtos, priešingus industrinių, užterštų, tankiai apgyvendintų darbininkiškų pramonės rajonų realybei. Šias idėjas įtvirtino Ebenezeris Howardas, kuris ne tik tęsė ir išplėtojo miesto-sodo koncepciją, tačiau 1899 m. įkūrė Miestų-sodų asociaciją, kurios iniciatyva buvo suprojektuoti pirmieji du miestai-sodai – Letchworth (1903 m.) ir Welwyn (1920 m.)⁸¹. Paraleliai su miestų-sodų idėja šiuose projektuose buvo realizuojami ir kiti buities reorganizavimo socialiniai eksperimentai. Atliepiant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios aktyvėjantį moterų emancipacijos judėjimą, buvo diskutuojama apie „moters išlaisvinimą“ nuo buities, atsisakant tokių kasdieninių rutinų namų erdvėje, kaip valgio gaminimas ar skalbimas,

---

⁸⁰ *Public health: the practical guide to the Public Health act 1875 and correlated acts*, London, 1884.

⁸¹ Arnold Whittick, *European architecture in the twentieth century*, Volume 1, London, 1950, p. 111.

perleidžiant šiuos darbus viešajam sektoriui. Šios idėjos realizuojamos jau minėtame pirmajame mieste-sode Letchworth, kur buvo pastatytas 32 „namų be virtuvių“ blokas, greta kurio suprojektuota bendra valgymo salė ir visuomeninė skalbykla⁸².

Kitas pramonės, o kartu ir buities modernizacijos centras XIX a. buvo Prancūzija. Vienas iš ryškesnių urbanistinių utopijų kūrėjų čia buvo Charles'is Fourier (Šarlis Furjė). Jo architektūriniai svarstymai apėmė naujų gyvenviečių formų paieškas, jų esmę sudarė savotiški miesto ir kaimo junginiai su detaliai apgalvota gyventojų socialine–demografinė sudėtimi, įdarbinimu, visuomeniniu aptarnavimu ir t. t. Falansteris (pranc. phalanstère – žodžių falanga (pranc. phalange) ir vienuolynas (pranc. monastère) junginys) – turėjo būti idealus miesto-komunos pavyzdys, skirtas 1620 gyventojų, kuriame būtų tobulai įgyvendinama socialinė utopija – visuomeninis darbas vardan bendrų tikslų, socialinių institucijų dominavimas visiems komunos gyventojams pagal poreikius paskirstant turimą nuosavybę, darbo pasiskirstymas pagal sugebėjimus, ribotas darbo laikas ir t. t. Jis akcentavo aplinkos poveikį formuojant žmogaus vidinį pasaulį ir ypač tai, kad žmogaus dvasinio turinio negalima praturtinti nekeičiant jo aplinkos⁸³. Ne veltui C. Fourier, tyrėjų įvardijamas socializmo utopijos atstovu, buvo „cituojamas“ sovietiniuose urbanizacijos projektuose, turėjusiuose suformuoti „naują žmogų“⁸⁴.

Kai kurios socialistų utopininkų idėjos, ypač praktinės rekomendacijos ir projektai, buvo tiesiogiai arba iš dalies įgyvendinami dar XIX a. Vėlgi, pirmiausia reikia kalbėti apie pramoninę Angliją. Antroje XIX a. pusėje buvo bandymų statyti gyvenvietes dirbantiems prie gamyklų (jų iniciatoriai buvo

---

⁸² J. Atfield, „Inside pram town“, p. 236.

⁸³ Ibid, 127;

J. Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas*, p. 20.

⁸⁴ Fourier ir jo socialinė utopija – gyvenimas komunoje, nebuvo vienintelė tokio tipo utopija XIX a. 1924 m. medvilnės pramoninkas iš Anglijos, Robertas Owenas, investavo į naujas gamyklas Jungtinėse Amerikose Valstijose ir siekė ten sukurti utopinę 2000 darbininkų komuną, gyvenvietę, pavadintą Naująja Harmonija (New Harmony). Be jau minėto komunos gyvenimo modelio, ji taip pat turėjo garantuoti privačios nuosavybės nebuvimą. Šis eksperimentas, nors ir įkvėpė keletą literatūros kūrinių apie socialines utopines bendruomenes, tačiau realybėje nepasiteisino ir toliau plėtojamas nebuvo.

stambių pramonės įmonių savininkai). Vienas charakteringiausių pavyzdžių – Saltaire gyvenvietė, Bradford miesto priemiestis Anglijoje. 1851–1853 m. tekstilės pramoninko Tituso Salto iniciatyva (architektai Francis Lockwoodas ir Richardas Mawsonas) jo gamyklų darbininkams sukurta Viktorijos stiliaus gyvenvietė. Gyvenvietėje buvo patogūs namai, modernios skalbyklos su tekančio vandens kranais (įrengtos dar iki 1875 m. įvedant „Visuomenės sveikatos“ įstatymą, įpareigojantį tai daryti), pirtys, ligoninė, mokykla, laisvalaikio centras su biblioteka ir skaitykla, parkas ir t. t. Nuo 2001 m. Saltaire yra saugomas UNESCO pasaulio paveldo objektas⁸⁵. Panašios darbininkų gyvenvietės, su išplėtotu socialinių paslaugų paketu, buvo statomos pažangių pramoninkų ne tik Anglijoje, bet ir Prancūzijoje bei Vokietijoje (pvz., Kruppo firmos darbininkų kolonija Kronenberg, statyta 1870–1875 m. Ši darbininkų kolonija buvo skirta 8000 gyventojų, per visą jos egzistavimo laikotarpį joje gyveno 46 tūkstančiai žmonių. Butai šioje kolonijoje buvo 2, 3 ar 4 kambarių, namuose įrengti tualetai, kolonijos teritorijoje buvo parkai, socialinės įstaigos ir net bažnyčia, taigi nesiorientuota vien tik į minimalių poreikių užtikrinimą⁸⁶). Šios gyvenvietės žymėjo naują socialinį lūžį, kai pramonės darbininkams buvo suteikiamos ne tik daugiau nei minimalios gyvenimo sąlygos, bet stengiamasi patenkinti ir kitus jų socialinius poreikius. Tokiu būdu pramonės įmonės siekė pritraukti darbininkų, didinti jų lojalumą ir kelti savo prestižą.

Proveržis gyvenamosios erdvės modernizacijoje, suvokiant ją ne tik kaip sanitarinių sąlygų užtikrinimą, bet ir kaip politinį įrankį įvyko XX a. Europoje galima išskirti du programiškai reikšmingus lūžio taškus pirmojoje XX a. pusėje – porevoliucinė Rusija ir tarpukario Vakarų Europa, o visų pirma Vokietija.

Po 1917 m. bolševikų revoliucijos, teorinių ieškojimų bei praktinių eksperimentų centras, diegiant sociologinį aspektą į urbanistiką ir architektūrą,

---

⁸⁵ Saltaire, [interaktyvus], in: <http://whc.unesco.org/en/list/1028>, (2018-03-06).

⁸⁵ A. Whittick, *European architecture in the twentieth century*, p. 98–99.

⁸⁶ Ibid, p. 100.

keliolikai metų buvo persikėlęs į Rusiją. Porevoliucinėje Rusijoje buities ir gyvenimo būdo pertvarka buvo suvokta, kaip vienas iš valstybinių prioritetų⁸⁷. Ryškiausias naujo tipo gyvenamosios pavyzdys buvo konstruktyvistų ir avangardistų architektų plėtojamas namo-komunos konceptas. Buvo parengta ir įgyvendinta įvairių namo-komunos variantų. Nuo itin radikaliai pritaikant ir interpretuojant Fourier socialinės utopijos, bendruomenės-komunos idėjas, kuomet šeima ir butas iš esmės eliminuojami iš kasdieninio gyvenimo, o komunose gyventojai suskirstomi ir apgyvendinami pagal amžiaus grupes, pagal specialų režimą, visi buities darbai griežtai visuomeniniai, gyvenamosios erdvės bendros⁸⁸ iki nuosaikesnių variantų, kai išlaikoma šeimos ląstelė, tačiau maisto gaminimas, skalbimas ar vaikų priežiūra vyksta bendruomeniškai⁸⁹. Chrestomatinis tokio „nuosaikaus“ namo-komunos pavyzdys – vadinamasis Narkomfin kompleksas Maskvoje. Valstybinio finansų komisariato užsakymu architektų Moisei Ginzburgas ir Ignati Milinis suprojektuotas ir 1928–1930 m. pastatytas gyvenamasis kompleksas pasižymi išbaigtumu ir naujo buities koncepto įgyvendinimu – paliekant minimalią privačią erdvę poilsiui ir dideles erdves laisvalaikiui, maisto gaminiui, valgymui, vaikų priežiūrai ir t. t.⁹⁰

Nors namai-komunos buvo numatyti, kaip bendrabutinio tipo su itin aukšto lygio visuomeninio aptarnavimo paslaugomis, idealiai atitinkantys naująją socialistinę „būsto politiką“ ir koncepciją, tačiau praktikoje buvo naudojami kaip tradiciniai butai⁹¹ (reikia pažymėti – nepatogūs butai, nes juose nebuvo numatyta vietos rutiniams buities darbams). Namo komunos idėja buvo smarkiai kritikuota, o po 1930 m. vyriausybės nutarimo buvo pradėta masiškai statyti įprastinių butų tipo namus⁹². Šiuo bandymu buvo siekiama

---

⁸⁷ V. Buchlii, *Archeology of socialism*, p. 23.

⁸⁸ *Вопросы современной архитектуры*, Сборник 1, Москва, 1962, p. 9–69.

⁸⁹ V. Buchlii, *Archeology of socialism*, p. 23–39.

⁹⁰ Narkomfin namo-komunos atvejį, kaip atskleidžiantį socialistinės buities fenomeną detaliam analizavo materialiosios kultūros tyrinėtojas Viktor Buchlii monografijoje *Archeology of socialism* (1999).

⁹¹ *Вопросы современной архитектуры*, p. 9–69 (cituojuama iš: Felikso Vito disertacijos rusų k. : Витас Феликсас, Функциональное и пространственное решение интерьера современной квартиры Литовской ССР, 1966, l. 15,16,41, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 2).

⁹² J. Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas*, p. 23.

naudojantis būstu, kaip socialinės inžinerijos instrumentu iš pagrindų pertvarkyti žmonių gyvenimą, buitį, o rezultatas, pasak sociologo J. Vanago buvo toks, kad: „*geranoriškos ir sveikos idėjos virto vulgaria žmogaus veiklos reglamentacija, savotiška „kareivinių dvasios“ propaganda*“⁹³.

Vakarų Europoje ryškesni pokyčiai ir kokybiniai lūžiai išryškėja po Pirmojo pasaulinio karo, kuomet susiformuoja naujos, įtakingos, novatoriškos ir vizionieriškos architektūros mokyklos bei judėjimai. Žymiausias ir daugiausiai įtakos tarpukario Lietuvos (ir ne tik) kontekste turėjęs – vokiškasis Bauhauzas. 1919–1933 m. veikusi funkcionalistinė meno, dizaino ir architektūros mokykla pasižymėjo ne tik kokybiškai nauju požiūriu į estetiką ir funkcionalumą, tačiau taip pat siekiu „perprogramuoti“ socialinio teisingumo ir demokratiškumo sampratą, suformuoti „naują kryptį“, „naują žmogų“ bei „naują visuomenę“. Kaip pažymi Bauhauzo istorijos tyrinėtojai, šie socialiai angažuoti naujojo dizaino ir architektūros siekiai buvo inspiruoti praūžusio Pirmojo pasaulinio karo sukrėtimų⁹⁴.

1923 m. Bauhauzo mokykla surengė pirmąją savo eksperimentinių darbų parodą su šūkiu „*Mokslas ir technika. Naujoji vienybė*“. Parodoje buvo pristatytas nedidelis gyvenamasis namas „Haus am Horn“ Veimare, kurio įrengimui buvo panaudoti visų Bauhauzo dirbtuvių (tiek architektūros, tiek dizaino, tiek meno) darbai. Jame akivaizdus naujoviškas erdvės organizavimas, racionalūs baldai, apšvietimo sprendimai, naujos statybinės medžiagos ir lakoniškų architektūros formų estetiškumas. Tiek namo eksterjeras – lygios sienos, platūs langai, tiek funkcionalistinis vidaus įrengimas tais laikais atrodė itin novatoriškai.

---

⁹³ Ibid, p. 20.

⁹⁴ *Bauhaus*, sudarytoja Jeannine Fiedler, Könnemann, 2006, p. 8, 14.

1 iliustracija. Nepertraukiamo darbo proceso virtuvė, 1923 m. Haus am Horn, Bauhauzo mokykla, Veimaras. Projekto autoriai Georg Muche, Benita Koch-Otte, Theodor Bogler. (Nuotrauka saugoma Bauhauzo archyve Berlyne, [interaktyvus], in: <https://www.bauhaus100.de/en/past/works/architecture/kueche-im-haus-am-horn-weimar>, (2018-04-29)).

Čia buvo pristatyta daugelis modernizmo „standartu“ tapusių, o tuomet visiškai naujų lengvų metalinių baldų, paprastų formų nikeliuotų indų, šiuolaikinio tipo šviestuvų, elektros prietaisų, lakoniškų grindų kilimų ir kitų masinio naudojimo daiktų. Šiame ekspoziciniame name pirmą kartą Europos istorijoje buvo pristatyta profesionalių architektų suprojektuota virtuvė, kurioje atsispindėjo iš JAV perimtos taylorizmo, t. y. efektyvaus darbų planavimo bei jų pritaikymo buityje koncepcijos⁹⁵ (1 iliustracija). Šios virtuvės inovatyvumas buvo ne tik minimalistiniame ir funkcionalistiniame dizaine, tačiau Europoje pirmą pristatytame nepertraukiamo darbo proceso užtikrinime.

Virtuvėje erdvės buvo suplanuotos taip, kad maisto ruošimo procesas (plovimas, pjaustymas, virimas, pateikimas) būtų vykdomas nuosekliai, metodiškai, nedarant bereikalingų žingsnių ar judesių. Vienas įtakingiausių modernizmo „metraštininkų“ S. Giedionas šios virtuvės pristatymą priskiria vienam esminių industrializacijos lūžių, pakeitusių buities sampratą. Pasak jo tai buvo tąsa pirmajame XX a. dešimtmetyje JAV kilusio visuotinio susidomėjimo „buities mokslu“⁹⁶, aktualizuojant buities procesų mechanizaciją,

⁹⁵ S. Giedion, *Mechanization takes command*, p. 522.

⁹⁶ JAV debatai apie buitį, kaip socialinių procesų atspindį ir išraišką prasidėjo XIX a. antroje pusėje. Viena pirmųjų teoretikų buvo Catherine Beecher 1869 m. išleidusi knygą *The American Woman's Home*. Tai nebuvo tradicinis „šeimininkės vadovas“, tačiau konceptualūs svarstymai apie tai, kad namų ruoša yra specialybė ir amatas, kuriam, kaip ir kitoms pramonėms sritims būtinas efektyvus darbo planavimas ir organizavimas. Virtuvės darbo organizavimo prototipu siūloma laikyti laivo virtuvę, kur mažoje, bet itin racionaliai

modernizaciją ir optimizavimą. Tačiau pagrindinis skirtumas tarp amerikietiškojo ir europietiškojo buities modernizavimo, pasak autoriaus, buvo tas, jog JAV tai buvo tiesioginis industrializacijos, vadybos mokslo, pramonės pokyčių ir moterų emancipacijos judėjimo tęsinys. Tuo tarpu Europoje, tai tapo „iš viršaus“ nulemtu procesu, kuris pirmiausia pasireiškė per architektų vizionieriškumą, o galiausiai buvo diegiamas per įvairias socialinių būstų programas⁹⁷.

Viena pirmųjų ir ryškiausių tokių socialinių būstų programų buvo „Naujojo Frankfurto“ statybos 1925–1930 m., tapusios ne tik naujos krypties simboliu, bet ir tarptautiniu reiškiniu. Projektas unikalus tuo, kad buvo viena pirmųjų ryškių, novatoriškų, kompleksiskų valstybinių iniciatyvų. Iki tol vykdyti, ir čia jau paminėti, buities modernizavimo projektai buvo vykdomi stambių pramonės įmonių ar jų savininkų iniciatyva, tikintis sėkmingesnio verslo plėtojimo, darbuotojų kaitos mažinimo ir pan. Frankfurto miesto valdžios inicijuotos statybos turėjo išspręsti opias socialines problemas, lietusias daugelį pramonės darbininkų: gyvenamojo ploto trūkumo, brangios nuomos ir prastų gyvenimo sąlygų. 1925 m. atsakingu už naująsias socialinių būstų statybas buvo paskirtas architektas E. May'us. Per penkerius statybų metus Frankfurte buvo pastatyta 15 tūkstančių naujų būstų, t. y. buvo išvystyta tokia statybų programa, kad beveik dešimtadalis miesto gyventojų gavo būstą naujuose moderniose

---

suplanuotoje erdvėje galima paruošti maistą šimtui žmonių. Knygoje keliamas moterų emancipacijos klausimas, taip pat teigiama, kad neoptimizavus ir nemechanizavus namų ūkio darbų, būtinas aptarnaujantis namų personalas, neatitinka Nepriklausomybės deklaracijoje iškeltų lygybės idealų. C. Beecher ragino atsisakyti tarnų paslaugų ir visus buities darbus, kiek tai įmanoma paskirstyti visiems šeimos nariams.

Per kelis dešimtmečius JAV nuo šių minčių išsakymo įvyko akivaizdus lūžis. Vis aktyvesni moterų judėjimai teigia, kad buities procesai turi žengti koja kojon su technikos ir mokslo pažanga, susiformuoja naujos „mokslo šakos“ – namų ekonomika, buities inžinerija. Nuo XX a. pradžios JAV pramonėje įdiegta konvejerinė gamyba, važiuojančios surinkimo linijos padarė revoliuciją ir virtuvėje. Taylorizmo bei fordizmo metodika, iki tol taikyta pramonės įmonėse siekiant optimizuoti gamyklų veiklą, didinant darbo efektyvumą, buvo iš pramonės „perkelta“ į buitį. Ryškiausia „mokslinio“ buities modernizavimo ir optimizavimo atstovė Christine Frederick. 1912 m. jos parašyta knyga *The new housekeeping. Efficiency studies and home management* ilgainiui tapo efektyvaus buities valdymo „biblija“. Efektyvaus namų ūkio valdymo idėjos buvo ne kartą atkartotos ir interpretuotos Vakarų Europos tarpukario modernistų bei „cituojamose“ sovietinės būsto modernizacijos kampanijos metu.

⁹⁷ S. Giedion, *Mechanization takes command*, p. 522.

gyvenvietėse: Westhausen, Praunheim, Römerstadt, Riedhof, Hellerhof⁹⁸. Naujos gyvenvietės pasižymėjo architektūriniais ir dizaino sprendimais, jau demonstruotais 1923 m. Bauhauzo parodomajame name. Tai buvo tūkstančiai modernių, funkcionalių, daugiaaukščių, daugiabučių namų su mažos kvadratūros butais (ne didesniais nei 50 m²). Visuose butuose buvo naudojamos standartizuotos detalės, įmontuojami baldai, o vienu ryškiausių skiriamųjų bruožų tapo mažos (3,5 m x 1,9 m), bet itin funkcionaliai suprojektuotos virtuvės (arch. Grete Schütte-Lihotzky) – netrukus įgavusios bendrinį pavadinimą – Frankfurto virtuvė. Jose buvo įgyvendinti amerikietiškieji „taylorizmo buityje“ principai – preciziškai suplanuotos darbo erdvės, apgalvota darbų seka, įrengtos erdvės maisto produktų sandėliavimui ir pan. Higienos normų užtikrinimas, dėmesys socialinių problemų sprendimui, ekonominiai skaičiavimai, statybų industrializacija ir tipinių projektų naudojimas buvo „Naujojo Frankfurto“ projekto esmė. Bet po pirminiais utilitariniais ir ekonominiais skaičiavimais paremtais sprendimais, taip pat slypėjo ir kur kas platesnis socialinės inžinerijos aspektas – nauja gyvenamoji architektūra, atmetus visa, kas nebūtina funkcijos užtikrinimui, turėjo kurti demokratišką, socialinės lygybės principu paremtą visuomenę⁹⁹.

Paraleliai naujoms statyboms, buvo vykdoma visuomenės „švietimo“ ir nuomonės formavimo kampanija – 1926–1933 m. leidžiamas žurnalas „Das neue Frankfurt“. Žurnalo tikslas buvo ne tik pristatyti ir nušviesti naująsias statybas, tačiau analizuoti ir transliuoti viską, kas gali tilpti formuluotėje „modernus gyvenimo būdas“. Žurnalas tapo modernizmo populiarinimo instrumentu, o kartu taip buvo formuojamas naujas požiūris ir kuriamas „naujas žmogus“, galintis suprasti ir įvertinti „naują gyvenimo kultūrą“ (vok. Die Neue Wohnkultur)¹⁰⁰. Visuomenei reikėjo pagrįstų argumentų, kodėl maži butai ir asketiška aplinka yra naujoji vertybė. Dažniausiai kritikų pateikiamas

---

⁹⁸ H. Heynen, *Architecture and modernity*, p. 60–61.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid;

Jeremy Aynsley, „Graphic change, design change: magazines for the domestic interior, 1890–1930“, in: *Journal of design history*, Vol. 18, No. 1, 200, p. 55.

„kaltinimas“ dėl per mažo butų ploto buvo atremiamas argumentu apie maksimalų funkcionalumą ir socialinį teisingumą, kuomet nors ir mažais, bet kokybiškais būstais aprūpinama didelė dalis visuomenės. Trečiame dešimtmetyje Frankfurte vykdytas didžiulis socialinių būstų statybos projektas net jo autorių nebuvo traktuojamas, kaip geriausia gyvenimo forma, bet tik kaip priemonė spręsti socialinės nelygybės klausimą.

Kitas kritikų argumentas kalbant apie „Naujojo Frankfurto“ trūkumus, buvo statinių monotonija. Jei pirmieji „Naujojo Frankfurto“ statybos etapai dar pasižymėjo projektų įvairove, tai vėlesni užstatymai buvo ištisos gatvės vienodų, monotoniškai besikartojančių fasadų. Į kaltinimus urbanistine monotonija buvo kontraargumentuojama, kad vienodumas kuria visuomenės solidarumo jausmą ir formuoja kolektyvo mentalitetą¹⁰¹, taip dar kartą patvirtinant visuomenės (per)formavimo momento svarbą.

Socialinės istorijos tyrinėtojai vieningai sutaria, kad nepaisant nuo XIX a. vidurio egzistavusių utopistų ir socialinės sistemos reformuotojų idėjų, kaip turėtų būti tobulinami darbininkų namai, tik nuo trečiojo dešimtmečio galima kalbėti apie gyvenamosios erdvės ir apgyvendinimo politikos reformas įgavusias pagreitį ir visuotinę reikšmę¹⁰². „Naujojo Frankfurto“ projektas neabejotinai tapo šių reformų flagmanu.

Kitas lūžinis taškas gyvenamosios erdvės modernizacijos istorijoje – CIAM veikla. Nuo trečio dešimtmečio pabaigos iki šešto dešimtmečio pabaigos gyvavusi organizacija, įkurta Le Corbusier, Bauhauzo atstovų bei pažangiausių Europos architektų, skatino architektūros universalumą, „išsivadavimą“ iš nacionalinių tradicijų, rengė tarptautines konferencijas, formavo ir formulavo pagrindinius modernizmo ir funkcionalizmo postulatus, apimančius sritis nuo urbanistikos iki vidaus erdvių konstravimo principų, pabrėžė architektūros socialinį ir politinį vaidmenį. CIAM koncepcijoje labai aiškiai buvo

---

¹⁰¹ H. Heynen, *Architecture and modernity*, p. 135; Peter Gössel, Gabriele Leuthäuser, *Architecture in the twentieth century*, Kelnas, 1991, p. 154.

¹⁰² P. Betts, D. Crowley, „Introduction to domestic dreamworlds“, p. 216.

suformuluota idėja, kad kokybiško būsto klausimas, kalbant apie plačiuosius visuomenės sluoksnius, yra neatsiejamas nuo socialinės politikos.

Šio darbo ir buities modernizacijos kontekste itin aktualus antrasis CIAM kongresas, vykęs 1929 m. Frankfurte ir, visų pirma, buvo skirtas pristatyti ambicingą Frankfurto ekonomiškų būstų kampaniją. Kongreso metu buvo pristatyta „Die Wohnung fur das Existenzminimum“ (liet. Būsto egzistenciniam minimumui) koncepcija. Kongreso „įtakoje“ parengti ir publikuoti tokie leidiniai kaip *Die Wohnung fur das Existenzminimum* (Būstas egzistenciniam minimumui), išleistas vokiečių, anglų, prancūzų kalbomis, *Der Bau von Kleinwohnungen mit tragbaren Mieten* (Mažų, pigių butų namai), *Neue Möbel* (Nauji baldai) ir t. t. Su šiuo tarptautiniu renginiu, ekonomiško, standartizuoto, funkcionalaus būsto idėja tapo tarptautiniu reiškiniu, peržengusiu miesto, valstybės ar konkrečios mokyklos rėmus ir ne vieną dešimtmetį buvusių gairėmis socialinėms gyvenamųjų namų statyboms.

Šios idėjos buvo išplėtos nuo būsto iki urbanistikos lygmens ir 1933 m. buvo paskelbtos ketvirtojoje CIAM konferencijoje priimtoje Atėnų chartijoje. Chartijos tikslas – kokybiškas ir sveikas gyvenimo sąlygas suteikti kuo platesniam žmonių ratui, nepriklausomai nuo jų turinės padėties ar (ne)turimos žemės nuosavybės. Be kitų idėjų čia akcentuojamas laisvas pastatų išdėstymas, turintis užtikrinti maksimalų saulės šviesos kiekį kiekvienam būstui, daugiaaukščių gyvenamųjų namų statyba, įgalinanti kokybiškais ir „sveikais“ būstais aprūpinanti kuo daugiau žmonių ir t. t. Atėnų chartijoje suformuluotos nuostatos buvo įgyvendintos daugelyje Europos šalių, jau po Antrojo pasaulinio karo, šeštame ir septintame dešimtmetyje vykdant naujus gyvenamosios statybos projektus.

Kalbant apie Atėnų chartiją ir apie gyvenamosios erdvės modernizavimą, negalima nepaminėti Le Corbusier idėjų, kurios ilgainiui tapo bendriniais modernizacijos postulatais ir tiesiogiai atsispindėjo minėtoje chartijoje. Trečiojo dešimtmečio pradžioje išleistame veikalė *Link architektūros*¹⁰³,

---

¹⁰³Le Corbusier, *Vers une Architecture*, Paryžius, 1923 (1927 m. Londone išleistas angliškas vertimas *Towards a New Architecture*).

architektas pateikė svarstymus apie tai, kad privačią žemės nuosavybę turėtų keisti valstybinės nuosavybės forma, leidžianti geriau įgyvendinti socialinius architektūros uždavinius. Suformuojama būsto, kaip „mašinos skirtos gyvenimui“ koncepcija, kurioje akcentuojami kokybiškam gyvenimui būtini elementai: sveikata, higiena, šviesa, grynas oras, erdvė. Akcentuojamas atviras demokratiškas planas, kuomet būste nėra jo struktūrą nulemiančių laikančių konstrukcijų, taigi gyventojai gali būstą formuoti ir keisti pagal savo poreikius. Savotiškai perinterpretuojama miesto-sodo idėja, žalumą siūlant perkelti ant plokščių gelžbetoninių stogų, taip formuojant vertikalius sodus.

Šių idėjų įgyvendinimas plačiu mastu, kalbant ne apie pavienius projektus, miestus ar valstybes, bet apie tarptautinį reiškinių sietinas su Europos statybomis po Antrojo pasaulinio karo. Kaip ir po Pirmojo pasaulinio karo, taip pat ir pasibaigus Antrajam, Europos valstybės susidūrė su opiomis socialinėmis problemomis, kurias dar labiau aštrino intensyvi urbanizacija. Reikėjo ne tik spręsti gyvenamojo ploto trūkumo klausimus, bet ir išgryninti koncepcijas, kokią žinią turi nešti naujosios statybos. Kaip pažymi pokario gyvenamosios architektūros ir socialinės istorijos tyrėjai, pokariu gyvenamosios statybos projektai daugelyje valstybių, siekiančių sukurti gerovės valstybės statusą, tapo simbolišku lakmuso popierėliu, rodančiu kaip valstybė laikosi karo metu duotų pažadų gerinti socialinius klausimus. Pavyzdžiui, Anglijoje pokariu naujoji gyvenamoji statyba buvo plėtojama su šūkiu „Namai verti herojų“¹⁰⁴.

Pokariu Europos valstybes jungė „naujos pradžios“ siekis, o nauji, švarūs, šilti, patogūs būstai, dažnu atveju, tapo naujos pradžios sinonimu¹⁰⁵. Siekiant greito ir efektyvaus sprendimo buvo panaudotos tarpukario modernistų idėjos ir naujieji projektai pasižymėjo tiek greitai surenkamomis gelžbetonio konstrukcijomis, tiek Le Corbusier pasiūlytu laisvo plano įgyvendinimu, tiek optimistiniu požiūriu mobilizuoti, demokratizuoti visuomenę.

Nors socialinis ir istorinis kontekstas, visuomenių ir valstybių lūkesčiai, iš pirmo žvilgsnio, buvo panašūs, tačiau pokarinė gyvenamosios erdvės

---

¹⁰⁴ P. Betts, D. Crowley, „Introduction to domestic dreamworlds“, p. 217.

¹⁰⁵ Ibid, p. 215.

modernizacija buvo realizuojama įvairiai. Pavyzdžiui, Anglijoje 1945 m. naujai išrinkta Leiboristų vyriausybė ėmėsi kurti „gerovės valstybę“¹⁰⁶, jau po metų priėmė *Naujųjų miestų įstatymą* (angl. *New town act*), kuriuo buvo siekiama „nukrauti“ perpildytus didžiuosius miestus, išspręsti „lūšnynų“ ir per karą apgriautų miestų (pirmiausia Londono) klausimus. Keliasdešimt kilometrų atstumu nuo pagrindinio miesto buvo kuriamos naujos gyvenvietės, kuriose buvo ieškoma optimaliausių gyvenamosios erdvės sprendimų. Iš viso buvo pastatyta 14 tokių „naujųjų miestų“. Vienas pirmųjų buvo Harlow, kuriame buvo eksperimentuojama su naujų gyvenamųjų erdvių projektavimo idėjomis – nuo tradicinio, vienai šeimai skirto namo „transformavimo“ iki kaimynystės vieneto (angl. *neighbourhood unit*)¹⁰⁷ idėjos plėtojimo. Naujieji modernūs namai turėjo vizionierišką tikslą – keisti tradicijas ir formuoti naują žmogų. Tradiciškai angliškuose namuose virtuvė buvusi kiemo pusėje, čia buvo perkelta į gatvės pusę (kad šeiminkė dirbdama virtuvėje galėtų matyti gatvę ir taip nors ir netiesiogiai dalyvautų bendruomenės gyvenime), buvo atsisakyta puošnaus ir parodomojo svečių kambario jį pakeičiant kur kas demokratiškesniu gyvenamuoju kambariu sujungtu su virtuve ir t. t.¹⁰⁸ Taip pat Anglijos „naujuosiuose miestuose“ buvo „išbandomas“ JAV dar prieš karą plėtotas kaimynystės vieneto konceptas. Pokario Anglijoje buvo manoma, kad optimalus gyventojų skaičius tokioje naujai suformuotoje kaimynystėje ir bendruomenėje paremtoje gyvenvietėje – 10 tūkstančių¹⁰⁹. Būtinai kaimynystės vieneto „sudedamosios dalys“ – socialinių ir visuomeninių įstaigų infrastruktūra (pradedant darželiais, mokyklomis ir parduotuvėmis, baigiant bažnyčiomis),

---

¹⁰⁶ Elizabeth Darling, „What the tenants think of Kensal house: experts' assumptions versus inhabitants' realities in the modern home“, in: *Journal of architectural education*, Volume 53, Issue 3, 2000, p. 174.

¹⁰⁷ Kaimynystės vieneto terminas buvo suformuluoti 1920 m. JAV, kuomet sociologas Clarence Perry pasiūlė koncepciją, jog atsvara pernelyg greitam ir chaotiškam miesto gyvenimui – gyvenimas aplinkoje galinčioje užtikrinti tam tikrus socialinius ryšius, kur visus svarbiausius kasdieninio gyvenimo taškus (ugdyimo, gydymo įstaigos, apsipirkimo vietos ir kt.) būtų galima pasiekti pėsčiomis, gyvenamuosius namus supa žaluma, o intensyvaus eismo gatvės yra toli nuo jų.

¹⁰⁸ Atfield Judy, „Inside pram town“, p. 215–238.

¹⁰⁹ Anthony Goss, „Neighbourhood units in British New Towns“, in: *The town planning review*, Vol. 32, No. 1, 1961, p. 67–68.

bendruomenės reikmėms pritaikomos bendrosios erdvės bei žaliosios zonos, perinterpretuojančios ir atkartojančios gyvenimo mieste-sode idėją. Buvo akcentuojama siekiamybė sukurti stiprią bendruomenę/visuomenę, kaip idealizuotos kaimo bendruomenės urbanistinių atitikmenį. Tačiau, kaip 1959 m. pastebėjo sociologas Markas Abramsas, efektas buvo priešingas: „*pirmą kartą Britanijos istorijoje darbininkų ir vidurinės klasės namai tapo šilta ir patogia vieta, kurioje malonu gyventi. To rezultatas, kad darbininkų klasė vis mažiau domisi gyvenimu už namų sienų*“¹¹⁰.

Šeštame ir septintame dešimtmečiuose kaimynystės vieneto koncepcija tapo labiausiai išplėtotu, replikuotu ir perinterpretuotu ir bendru pokarinės Europos modernizacijos vardikliu. Prancūzijoje po karo plėtojami novatoriški ir labiau Le Corbusier vizijas atitikę projektai – milžiniški daugiaaukščių gyvenamųjų namų kompleksai kaip Nanterre, St. Denis ir Champigny Paryžiaus priemiesčiuose. Tuo tarpu Švedijoje plėtoti nuosaikesni kaimynystės vieneto idėja paremti projektai, taip pat turėjo aiškius visuomenės formavimo tikslus. Bendruomeniškumu paremtų kaimynystės vienetų tikslas buvo formuoti „grupe paremtą visuomenę“, kaip opoziciją anonimiškai „masių visuomenei“. Stipri bendruomenė paremta kaimyniškumu, pasitikėjimu, demokratija buvo traktuojama kaip „priešnuodis“ totalitarizmui¹¹¹, o naujoji socialinė politika paremta dviem fundamentaliomis vertybėmis – namais ir šeima¹¹². Švedijos pavyzdys paminėtas ne atsitiktinai – šioje šalyje vystyti valstybės inicijuoti gyvenamųjų namų statybos projektai tapo masiniu reiškiniu, kurį geriausiai iliustruoja 1965–1974 m. vykdyta „Milijono butų“ kampanija, kurios metu valstybė įsipareigojo užtikrinti visiems gyventojams būstus už priimtina kainą. Švedijos atvejis unikalus tuo, kad čia valstybės iniciatyva statomi tūkstančiai gyvenamųjų namų, paremtų kaimynystės vieneto koncepcija, buvo skirti

---

¹¹⁰ Claire Langhamer, „The meaning of home in postwar Britain“, in: *Journal of contemporary history*, Vol. 40, No. 2, 2005, p. 341–362.

¹¹¹ Louise Nyström, „Neighbourhood centres in Europe: yesterday, today and tomorrow“, in: *Built environment*, 2006, Vol. 32, No. 1, p. 6.

¹¹² P. Betts, D. Crowley, „Domestic dreamorlds“, p. 230.

įvairiems visuomenės sluoksniams, o ne tik socialiai pažeidžiamiausiems¹¹³. Todėl Švedijos atvejis geriausiai atspindėjo demokratiškos bendruomenės/visuomenės kūrimo koncepciją, o nebuvo tiesiog eilinis socialinių būstų projektas.

Apibendrinant šį skyrių reikia pažymėti, kad ši apžvalga nepretenduoja į naują tyrimą. Jos tikslas buvo pristatyti istorinį ir tarptautinį buities modernizacijos kontekstą – nuo utopijų kūrėjų ir privačių iniciatyvų įgyvendinimo iki valstybės lygmeniu teisiškai reglamentuotų priemonių ir inicijuotų projektų realizavimo. Šis konteksto matymas yra ypatingai svarbus, nes nei tarpukario, nei sovietmečio atveju modernizmas ir modernizacija Lietuvoje nebuvo nei šalies, nei regiono „išradimas“. Tai buvo tarptautiniai, tarpvalstybiniai procesai, nulemti daugelio faktorių, pradedant technologiniu progresu ir pažanga, o baigiant socialinės politikos ir visuomenės mentaliteto metamorfozėmis. XX a. skiriamieji bruožai – įtakingi tarptautiniai judėjimai, ryškios asmenybės, progresyvios, tradicijas ir stereotipus laužančios idėjos. Nors Lietuva nebuvo šių procesų avangarde, tačiau buvo neatskiriama jų dalis. Šiame kontekste norisi į tarpukario ir sovietinę modernizaciją, t. y. platų ir daug prieigos taškų turintį fenomeną pažvelgti iš specifinės, miestietiškosios gyvenamosios erdvės modernizacijos perspektyvos. Svarbu pamatyti ir įvardinti idėjų ir koncepcijų interpretavimo–perinterpretavimo–pritaikymo schemas. Būtent to ir siekiama tolesnėse šio darbo dalyse.

---

¹¹³ Ibid, p. 7.

2. VALSTYBINIO SEKTORIAUS VAIDMUO

Valstybinio sektoriaus vaidmuo modernizacijos procesuose tiek juos inicijuojant, tiek įgyvendinant yra esminis. Europiniame kontekste modernizacijos procesų gyvenamojoje erdvėje istorija yra neatsiejama nuo socialiai atsakingos valstybės politikos. Todėl šiame darbe gilinantis į gyvenamosios erdvės modernizacijos procesus Lietuvoje XX a., yra būtina analizuoti valstybės poziciją ir valstybinio sektoriaus vaidmenį. Šiame skyriuje valstybinio sektoriaus vaidmuo gyvenamosios erdvės modernizacijos procesuose bus aptariamas šiais pjūviais:

- Valstybinės institucijos, dalyvavusios modernizacijos procesuose, teisinė bazė ir teisinis buities modernizacijos reguliavimas;
- Valstybės remiami bei inicijuojami projektai;
- Švietimo sistema;
- Standartizacijos įvedimas kaip modernizacijos išraiška;
- Buities tapimas politiniu įrankiu.

Skyrių sudaro dviejų atvejų analizė. Pirmiausia analizuojamas tarpukario Kauno atvejis, paskui tais pačiais pjūviais pristatomas sovietinio Vilniaus atvejis. Abiejų atvejų apibendrinimas ir lyginimas pateikiamas išvadose.

2. 1. ATVEJIS I – TARPUKARIO KAUNAS

2. 1. 1. Valstybinės institucijos, dalyvavusios modernizacijos procesuose, teisinė bazė ir teisinis buities modernizacijos reguliavimas

Valstybinės institucijos, dalyvavusios modernizacijos procesuose

Tarpukario Lietuvoje pirmoji institucija atsakinga už statybas ir projektavimą, veikusi 1919–1920 m., buvo Technikos statomasis departamentas, priklausęs Prekybos ir pramonės ministerijai (nuo 1919 m. pabaigos reorganizuotai į Finansų, prekybos ir pramonės ministeriją). Technikos statomasis departamentas kontroliavo valstybinių ir privačių pastatų statybą, rengė statybos taisykles. Departamentas vadovavo apskričių ir miestų

technikos statybos skyriams, išdavė leidimus statyti valstybinius, viešojo naudojimo pastatus, tiltus, tvirtino miestų ir miestelių planus, gatvių, aplinkos tvarkymo projektus, prižiūrėjo statybas, rinko ir skelbė informaciją apie statybinių medžiagų ir darbo kainas, rengė tipinius pastatų projektus, organizavo statybinių medžiagų gamybą, valstybinio turto draudimą.

Vadovaujantis Finansų, prekybos ir pramonės ministro 1920 m. vasario 3 d. įsakymu Nr. 82 Technikos statomasis departamentas perduotas Vidaus reikalų ministerijos žinion. Vidaus reikalų ministro 1920 m. kovo 8 d. įsakymais Nr. 550 ir Nr. 551 buvo įsteigtas Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybės įstaigų departamento Statymo skyrius. Statymo skyrius ruošė statybos taisykles, tvirtino valstybinių, viešųjų pastatų projektus, ruošė tipinius pastatų projektus, kontroliavo statybos darbus, tikrino kino teatrų, kitų viešųjų pastatų atitikimą saugumo reikalavimams.

Nors pirmieji institucijų sukūrimo žingsniai modernizacijos procesams neabejotinai svarbūs, nes rodo tiesioginį valstybės interesą, tačiau reikia atskirai išskirti ir tris svarbiausias, ilgiausiai veikusias institucijas, koordinavusias statybas, projektavimo darbus, leidimų išdavimus ir t. t.

Lietuvos atstatymo komisariatas (1921–1925). Steigiamojo Seimo Pirmininkas 1921 m. sausio 25 d. pasirašė Lietuvos atstatymo komisariato įstatymą, pagal kurį prie Vidaus reikalų ministerijos steigiamas Lietuvos atstatymo komisariatas „kaipo aukštesnė statymo valdžia visai Lietuvai“. Institucijos įkūrimo pagrindas – kelti tautos kultūrą, nes „*apie kiekvienos tautos kultūrą galima spręsti iš jos gyvenimo būdo*“¹¹⁴. Komisariatas pradėjo veikti 1921 m. balandžio mėnesį. Lietuvos atstatymo komisariato užduotis buvo organizuoti Lietuvos atstatymą miestuose ir kaimuose. Komisariatas ruošė statybos taisykles, instrukcijas, kontroliavo miestų ir apskričių atstatymo komisijų veiklą, ruošė miestų, miestelių planus, tipinius valstybinių ir visuomeninių pastatų, gatvių, kanalizacijos, vandentiekio projektus, davė leidimus statyti valstybinius, viešuosius pastatus, tvirtino jų statybos planus ir

---

¹¹⁴ „Lietuvos atstatymo komisariato pranešimas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 1, p. 30.

projektus, prižiūrėjo privačias statybas, rūpinosi statybininkų parengimu, statybinių medžiagų gamyba, organizavo valstybinių ir visuomeninių pastatų techninę priežiūrą. Lietuvos atstatymo komisariato įstatyme be kitų funkcijų šiai institucijai priskiriama veikla: „*kelti visuomenės iniciatyvą racionalaus statymo srity per atitinkamą literatūrą, statymo parodas, statymo informacinį biurą, paskaitas ir kt.*” bei „*prižiūrėti ir aprūpinti dailės reikalavimus statybos srity*“¹¹⁵. Pastaroji citata, iš Lietuvos atstatymo komisariato steigimo dokumento itin reikšminga dviem aspektais – pagrindinės valstybinės institucijos vienas iš prioritetų buvo „populiarinti racionalų statymą“, kitais žodžiais sakant, modernizacija tapo oficialiu valstybiniu prioritetu. Šios įstaigos iniciatyva, kaip visuomenės švietimo priemonė, buvo leidžiamas žurnalas *Statyba ir menas*.

Pirmieji Lietuvos atstatymo komisariato uždaviniai buvo šie:

- paruošti buvusiam ir tebegaliojusiam rusų statybos įstatymui papildymus, kurie atitiktų visiems naujausiems statybos reikalavimams ir aplinkybėms;
- statybomis užsiimančiai visuomenės daliai bei savivaldybėms teikti teorinę, metodologinę ir praktinę pagalbą.¹¹⁶

Lietuvos atstatymo komisariatas turėjo šiuos skyrius:

- projektų gaminimo skyrius (šiuose skyriuose turėjo būti kuriami pavyzdiniai, tipiniais turėję tapti projektai. Centralizuotas pavyzdinių projektų rengimas ir platinimas neabejotinai turėjo paskatinti šalies modernizaciją);
- projektų tvirtinimo skyrius (atliko statybos priežiūros pareigas);
- informacijos skyrius (šio skyriaus uždaviniai buvo: kelti pramonę, remti statybos bendroves, steigti ir vesti amatininkų kursus, rinkti statistiką ir tirti statybines medžiagas)¹¹⁷. Kompetentingų specialistų parengimas buvo būtina sąlyga sėkmingam modernizacijos procesui. 1922 m. parengiamas

---

¹¹⁵ „Lietuvos atstatymo komisariato įstatymas“, in: *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 56, p. 2–3.

¹¹⁶ „Lietuvos atstatymo komisariato pranešimas“, p. 30.

¹¹⁷ Ibid.

„mokymo sistemos“ projektas, turėjęs užtikrinti 4–6 mėnesių kursus darbų vadovams (meisteriams ir dešimtininkams) paruošti¹¹⁸.

Statybos inspekcija (1925–1934) ir **Statybos ir sauskelių inspekcija** (1935–1940). Vadovaujantis 1925 m. gegužės 19 d. Lietuvos atstatymo komisariato įstatymo pakeitimu Lietuvos atstatymo komisariatas pavadintas Statybos inspekcija. Statybos inspekcija buvo pavaldi Vidaus reikalų ministerijai. Nuo 1935 m. sausio įsigaliojus naujiems Vidaus reikalų ministerijos etatams, Statybos inspekcija pervadinta Statybos ir sauskelių inspekcija. Statybos inspekcija, vėliau Statybos ir sauskelių inspekcija ruošė statybos taisykles, instrukcijas, kontroliavo miestų ir apskričių statybos komisijų veiklą, tvirtino miestų ir miestelių planus, valstybinių, savivaldybių, tikiybinių ir privačių viešojo pobūdžio pastatų, kanalizacijos ir vandentiekio projektus bei išduodavo leidimus statyti, organizavo viešųjų pastatų techninę priežiūrą, prižiūrėjo privačias statybas, kontroliavo viešuosius darbus, vieškelių, tiltų tvarkymą, miestelių ir miestų gatvių sutvarkymą.

Nuo trečiojo dešimtmečio vidurio, vis intensyvėjant gyvenamųjų namų statybai, kilo vis daugiau pamatinių klausimų kokia kryptimi ir kokiomis priemonėmis turi būti plėtojama miesto statyba bei formuluojama miestietiškos buities modernizacijos koncepcija. Šiame kontekste viešojoje erdvėje pasigirdavo svarstymų ir rekomendacijų, be valstybinių gyvenamosios statybos politiką formuojančių ir kontroliuojančių institucijų, įsteigti dar bent dvi organizacijas, turinčias užtikrinti statybų kokybę ir procesą – „*Statybos tyrimų institutą, kuris, atliktų eksperimentus, būtų atsakingas už racionaliausių ir ekonomiškiausių statybos būdų pasiūlymą*“¹¹⁹ ir *Statybos bendrovę* (remiantis Olandijos, Danijos, Švedijos, Vokietijos pavyzdžiu), kuri: „*perimtų statybas stambių ir smulkių objektų. Pirmiausia tokia bendrovė turėtų veikti Kaune, per bendrovę būtų galima racionaliau sutvarkyti statybos kreditavimą, <...> savo*

---

¹¹⁸ „Dešimtininkams ir statymo meisteriams paruošti kursų organizuotė prie Lietuvos atstatymo komisariato“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 1, p. 10.

¹¹⁹ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, Kaunas, 1938, p. 96–97.

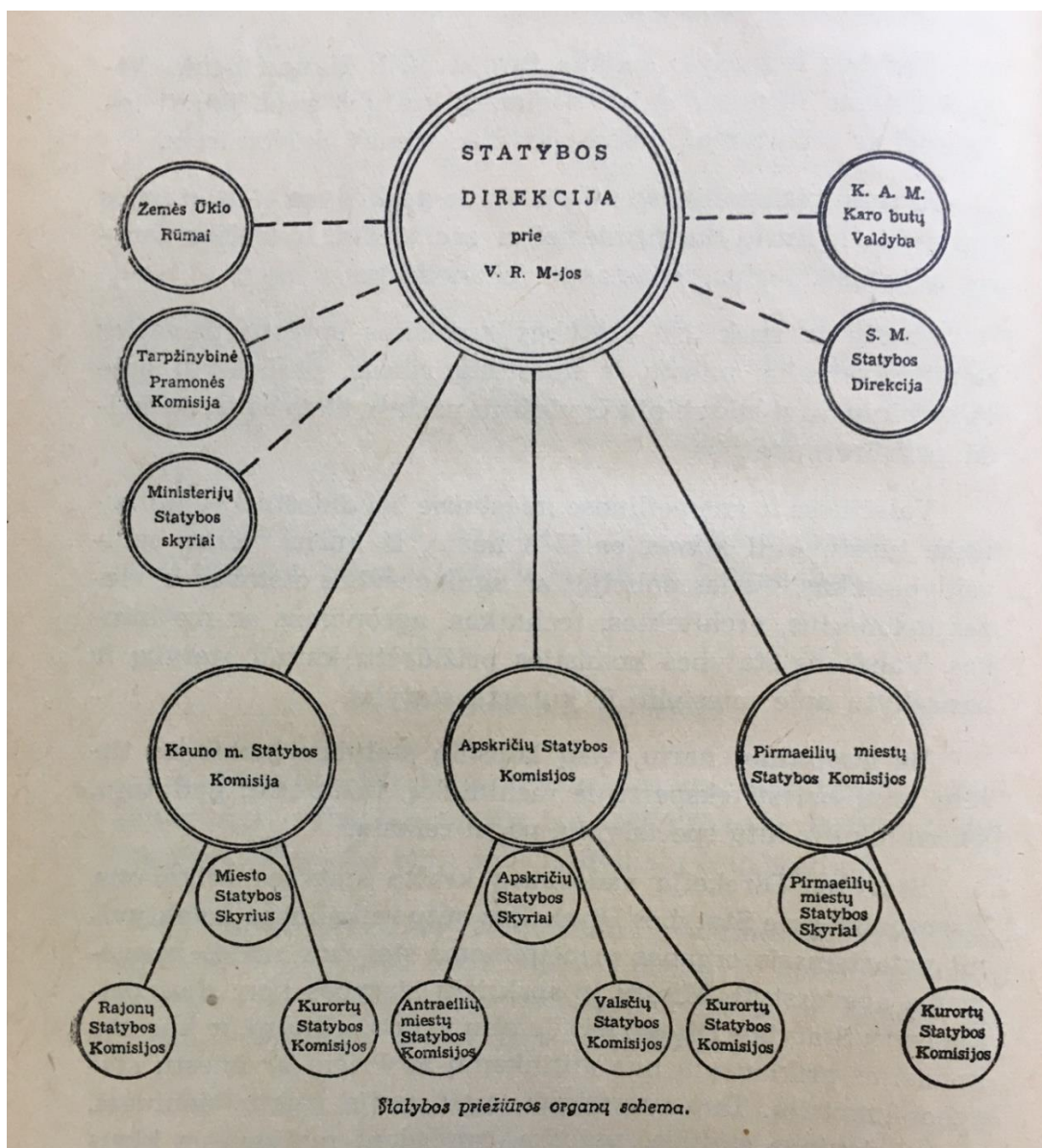
patarnavimus bendrovė galėtų suteikti valdininkams, kurie norėtų apsirūpinti butais ar namais. Tam tikslui atskirų žinybų valdininkai turėtų įsteigti savitarpes statybos taupomąsias kasas, kurios už pastatytus trobesius betarpiškai atsiskaitytų su statybų bendrove. Bendrovė turėtų laikyti savo pareiga paisyti ne vien tik racionalumo ir pigumo, bet taip pat ir dailumo, o ypač lietuviškojo stiliaus reikalavimų. Bendrovė užkirstų kelią neracionaliai ir netvarkingai statybai miestuose“¹²⁰.

1938 m. *Mūrinės statybos ugdymo plane* (detaliau šis dokumentas bus nagrinėjamas kitame skyriuje) buvo pasiūlyta štai tokia projektavimą ir statybas prižiūrinčių, kuruojančių ir koordinuojančių institucijų schema (2 iliustracija)¹²¹.

---

¹²⁰ Ibid, p. 99–104.

¹²¹ Ibid, p. 108.

2 iliustracija. Projektavimą ir statybas prižiūrinčių, kuruojančių ir koordinuojančių institucijų schema (*Mūrinės statybos ugdymo planas*, Kaunas, 1938, p. 108).

Pateiktoje schemoje aiškiai atsispindi siekis atskirti miesto ir rajonų statybas. Taip pat ryškus Kauno miesto statybos skyriaus išskyrimas iš visų kitų miestų (tame tarpe ir „pirmaeilių miestų“) statybos institucijų konteksto. Tai rodo, kad Kaunui, kaip sostinei, jos architektūrai, miesto statybai, gyvenamiesiems namams, apskritai gyvenimo kokybei ir reprezentacijai buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Tačiau reikia paminėti, kad ši schema, kaip ir siūlymai įkurti eksperimentines butų projektavimo ar statymo įmones, tarpukariu nebuvo įgyvendinti. Esamų institucijų veikla dažniausiai apsiribojo

leidimų išdavimu, projektų suderinimu, inžinierių registracija, kai kuriais atvejais bandymais užsiimti visuomenės švietimu ir informavimu.

Teisinis buities modernizacijos reguliavimas

Tarpukariu Lietuvoje oficialiai tebegaliojo dar XIX a. pabaigoje parengtas carinės Rusijos Statybų įstatymas. Šis įstatymas iš esmės apibrėžė priešgaisrinius saugos reikalavimus (tarpai tarp namų, ugniasienės ir t. t. Ir šiek tiek higienines normas – insoliacija, pastatų tinkavimas ir pan.). Tarpukariu buvo nuspręsta laikinai naudotis šiuo įstatymu papildant jį naujais ir aktualiais elementais. Architektai ir statybų specialistai ne kartą viešojoje erdvėje kalbėjo apie būtinybę keisti senąjį įstatymą. Dar 1921 m. gruodžio 12–15 dienomis vykusiame Apskričių ir miestų technikų (to laikmečio terminas, atitinkantis architektų ir inžinierių specializaciją) suvažiavime buvo pažymėta, kad būtinai reikia tobulinti teisinę bazę¹²².

Vienas pirmųjų kompleksiškos teisinės sistemos „papildymų“ – 1922 m. Lietuvos atstatymo komisariato parengtos Statybos taisyklės¹²³. Projekte pažymima, kad šios taisyklės rengiamos kaip priedas tebeegzistuojančiam Rusijos imperijos laikų Statybų įstatymui. Taisyklės sudarytos remiantis „*Entwurf einer Bauordnung nach dem Erlasse des Staatskommissars für das Wohnungswesen vom 25 April 1919, Rygos privalomais įsakymais ir Rusų statybos įstatymais ir kiek tai galima pritaikius Lietuvos gyvenimo sąlygoms*“¹²⁴. Naujosiose taisyklėse apibrėžiama kokiems darbams reikalingi leidimai, projektų rengimo, priežiūros, patvirtinimo, leidimų išdavimo tvarka, techniniai reikalavimai gyvenamiesiems namams. Nurodoma, kad miestai turi būti skirstomi į zonas – gyvenamųjų namų (mūrinių ir medinių namų zonos), prekybos ir dirbtuvių (pramonės) rajonai. Rekomenduojamas namų aukštis buvo 2–3 aukštai, dideliuose miestuose maksimalus leistinas dydis – iki

---

¹²² „Apskričių ir miestų technikų suvažiavimas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 13.

¹²³ „Statybos taisyklės“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 10–23.

¹²⁴ „Statybos taisyklės. Įžanga“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 9.

4 aukštų, akcentuojamas sklypo užstatymo tankumas, rekomenduojama prie gyvenamųjų namų palikti sodus ir daržus.

Taisyklės apibrėžia tris namų tipus – namą skirtą vienai šeimai (t. y. dabartiniais terminais kalbant individualus namas) ir dvi „daugiabučių“ namų kategorijas – mažas arba vidutinis namas.

Mažas namas – ne aukštesnis nei 2 aukštų: „*privalo turėti kiekvienam aukšte nedidelį mažų butų skaičių, t. y. tokių butų, kurie skaičiumi ir didumu kambarių ir jų sugrupavimu, tikėtų neturtingųjų gyventojų reikalams*“¹²⁵. Apstatomas sklypas turi turėti ne mažiau 200 m² laisvo ploto sodui ir daržui.

Vidutiniai namai – ne aukštesni nei 3 aukštų. Tokiuose namuose negali būti daugiau nei 6 butai, kiekviename aukšte negali būti daugiau 3 kambarių, skirtų žmonių gyvenimui, rūsyje negalimi jokie gyvenami kambariai, „*norint sunaudoti užlą (pastogės) dalį gyvenamiems kambariams reikia imtis priemonių, kad po stogu kiekvienam butui skalbiniams džiaustyti ir kitiems namų reikalams liktų vietos ne mažiau 10 m²*“¹²⁶. Pabrėžiama, kad mediniuose namuose negali būti daugiau 4 butų¹²⁷.

Taisyklėse skiriama dėmesio ir higienos normų bei butų įrengimo aptarimui:

- Mansardose butai gali būti įrengiami tik mūrinių 2 aukštų namų kvartaluose, jei pastogėje lieka po 10 m² laisvo ploto kiekvieno buto reikmėms.
- Rūsysis negali būti panaudojamas gyvenimui. Rūsyje leidžiama įtaisyti tik skalbyklas. Išimties tvarka rūsyje galima gyventi, tik jei buto langai nukreipti ne į šiaurę, o šviesos kritimo kampas į langą ne mažesnis nei 45 laipsniai¹²⁸.
- Gyvenamų kambarių aukštis – didesniuose nei 2 aukštų namuose – ne mažiau 2,75 m.¹²⁹

---

¹²⁵ „Statybos taisyklės“, p. 21.

¹²⁶ Ibid, p. 22.

¹²⁷ Ibid, p. 9.

¹²⁸ Ibid, p. 14.

¹²⁹ Ibid, p. 17.

- *„kiekvienas butas privalo turėti atskirą išeinamąją vietą. Gyvenamajame name, nesant kanalizacijos, leidžiama įtaisyti išeinamąsias vietas tik tuomet, kai namo aukštis neviršija 2 aukštų, esant gerai vėdinamam prieangiui ir geram uždengimui, ir atmatas laiks nuo laiko išvalant. <...> jei išeinamos vietos randasi ne namuose, jų sienos gali būti plonos“¹³⁰.*

Šios Statybos taisyklės simbolizavo aiškų kokybinį lūžį, suvokiant teisinį reglamentavimą, kaip tiesioginį buities modernizavimo instrumentą. Tačiau šios taisyklės taip ir liko gana abstraktus rekomendacinio pobūdžio dokumentas, nes oficialiu įstatymu netapo. Tad naujos, modernios, pažangios teisinės sistemos reglamentuojančios statybų ir gyvenamosios erdvės klausimus, būtinybė išliko. 1924 m. architektas Antanas Jokimas, skaitydamas pranešimą Lietuvos miestų sąjungos atstovų suvažiavime, pažymėjo, kad: *„ypatingai reikia sutvarkyti veikiančieji rusų gdynės statybos įstatymai, kurie ir patiems rusams jau buvo netinkami“¹³¹*. Kelias dienas trukusio suvažiavimo pabaigoje priimama rezoliucija, kuria, be kitų punktų, nutariama ir: *„paruošti naują statybų statutą, kuriame būtų skiriamas dėmesys miestų ir priemiesčių statybos paskatinimui“¹³²*.

Ir nors viešojoje erdvėje periodiškai pasigirdavo teiginių apie rengiamą naują statybos įstatymo projektą¹³³, tačiau ir ketvirtame dešimtmetyje situacija liko tokia pati – naujo įstatymo nebuvimas ir specialistų retorika apie jo būtinumą. 1933 m. V. Švipas vėl kelia tas pačias problemas: *„namams ir butams tiksliai statyti būtinai reikalingi lankstūs ir smulkūs statybos nuostatai ir geras statybos įstatymas. Pas mus tebeveikia dar rusų statybos įstatymai, kurie nieku būdu nebegali atsakyti dabartinėms sąlygoms, todėl dėl savo trūkumų jie pridarys mūsų miestams nebepataisomų eibių. Todėl naujo, vietos ir laiko*

¹³⁰ Ibid, p. 20.

¹³¹ „Lietuvos miestų sąjungos atstovų suvažiavimas“, in: *Savivaldybė*, 1924, Nr. 2(9), p. 13.

¹³² „Lietuvos miestų sąjungos atstovų suvažiavimas (tęsinys)“, in: *Savivaldybė*, 1924, Nr. 3–4(10–11), p. 15–22.

¹³³ „Vidaus reik. ministerio pareiškimas spaudai“, in: *Trimitas*, 1929-11-14, Nr. 46, p. 762.

sąlygos pritaikyto statybos įstatymo išleidimas, betvarkant mūsų miestų statybą yra pirmos svarbos darbas“¹³⁴.

Nors naujo statybos įstatymo, tiesiogiai reglamentuojančio gyvenamosios erdvės struktūrą ar įtakojančio buities ir gyvenimo sąlygas, priimta taip ir nebuvo, tačiau buvo rengiami įvairūs „rusiškojo“ statybos įstatymo papildymai arba tiesiogiai su šiuo teisės aktu nesusiję kiti valstybės ir savivaldybės įsakymai ar nutarimai, vienaip ar kitaip įtakoję butų ir gyvenamąją erdvę.

Viešojoje erdvėje tarpukariu garsiai ir intensyviai buvo eskaluojama pigių (ar mažesnes pajamas gaunantiems gyventojams „prieinamų“) butų trūkumo problema. Didžioji dalis darbininkų, smulkių valdininkų ar mažas pajamas gaunančių miestiečių viešojoje erdvėje skundėsi negalintys įsigyti arba išsinuomoti kokybiško buto už jų atlyginimus atitinkančią kainą. Ši problema, būdama viena esminių būsto politikoje, buvo sprendžiama dvejopai. Steigiant pigių butų kolonijas (apie jas detaliau bus kalbama tolimesniame skyriuje) arba bandant teisinėmis priemonėmis išspręsti butų trūkumo klausimą. Deja valstybinė gyvenamojo ploto statymo programa neveikė nei sklandžiai, nei efektyviai, tad viena pagrindinių „butų krizės“ sprendimo kryptių tapo, kur kas mažiau finansinių resursų reikalaujantis – valstybinis butų nuomos reguliavimas.

Pirmieji teisiniai dokumentai buvo orientuoti ne į buities sąlygų gerinimą, bet būtent į kainų reguliavimą ir „pigumo“ užtikrinimą. Jau 1919 m. Laikinosios vyriausybės Ministrų kabinetas priėmė įsakymą apie butų, kambarių ir namų samdymo kainų normavimą miestuose ir miesteliuose¹³⁵, kuriame nurodo, kad buto nuomos kainą, kuri buvo mokama 1914 m., leidžiama pakelti ne daugiau kaip 3 kartus. Didinti kainą galima ne daugiau kaip 75% ir tik padarius kapitalinį remontą. Tuo pačiu įstatymu siekiama išvengti butų savininkų taikytos praktikos laikyti neišnuomotą butą tol, kol atsiras norimą sumą galintis mokėti nuomininkas: „*esant tuščiam butui ir suradus norinčiam jį pasamdyti,*

---

¹³⁴ V. Švipas, *Miesto gyvenamieji namai*, p. 109.

¹³⁵ Įsakymas apie butų, kambarių ir namų samdymo kainų normavimą miestuose ir miesteliuose, in: *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919-10-01, Nr. 12, p. 1–2.

nuomininkui, savininkas privalo jį atiduoti“. Ši nuostata jau griežtesne formuluote atkartojama ir 1920 m. priimtame Namų, butų ir kambarių samdymo miestuose ir miesteliuose įstatyme, kuriame teigiama, kad *„neužimtą butą nuomininkas turi teisės gauti nuomon priverstinai per Savivaldybės Butų skyrių*“.

Analizuojant to meto įstatymus, akivaizdu, kad problema išliko, o namų savininkai rasdavo būdų apeiti kainų kėlimo suvaržymą. Praktika „prisidengus“ minimaliu remontu didinti nuomos kainas buvo gana plačiai taikoma. Tad 1920 m. priimtame Namų, butų ir kambarių samdymo miestuose ir miesteliuose įstatyme¹³⁶ pažymima: *„būtinai reikalingas buto remontas neduoda jo savininkui teisės kelti nuomos aukščiau nustatytojo maksimumo*“. Taip pat aiškėja, kad butų savininkai nuomojantys butus nebuvo suinteresuoti buitės sąlygų gerinimu ir realiai padėtį keičiančių kokybiškų pertvarkų darymu. Tad minėtame 1920 m. įstatyme pažymima: *„savininkui atsisakius daryti remontą, kurio reikalingumas bus Savivaldybės Butų Skyriaus patikrintas, remontą daro pats nuomininkas ir išlaidas padengia pasilaikydamas iš nuomos kas mėnuo ne daugiau kaip pusę mėnesinės nuomos, ir sulaikytų pinigų vietoje pristato savininkui išlaidų pateisinamuosius dokumentus*“. Taigi nors ir netiesiogiai, bet nuo 1920 m. Lietuvos teisinėje bazėje atsiranda teisiniai instrumentai, turintys užtikrinti buitės sąlygų tobulinimą.

Viena pirmųjų inovacijų buityje, kuri buvo skatinama teisinėmis priemonėmis, buvo „centrinis šildymas“. Susirūpinus mažėjančiais miškų ištekliais ir siekiant sumažinti medienos suvartojimą, bei atsižvelgiant į higienos, sanitarijos ir oro taršos rodiklius, nuo trečiojo dešimtmečio pradžios Kaune buvo skatinamas alternatyvus „centrinis“ šildymas, kaip priešprieša malkomis ir anglimis kūrenamoms krosnims ir pečiams. Centrinis šildymas tarpukaryje – tai centralizuotas visų vieno namo butų šildymas per radiatorių sistemą, už kurią atsakingas namo sargas arba „kūrikas“, užtikrinantis, kad namo rūsyje esančioje kūrykloje ir katile nuolatos būtų papildomos anglys.

---

¹³⁶ Namų, butų ir kambarių samdymo miestuose ir miesteliuose įstatymas, Nr. 455, in: *Vyriausybės žinios*, 1920-08-18, Nr. 15, p. 1–2.

Skatinant šią inovaciją 1921 m. priimtame įstatyme „Butų mokesčio savivaldybių naudai“¹³⁷ teigiama, kad centrinį šildymą turinčių namų savininkai turi teisę mokėti 50 % mažesnę butų mokesčių, nei tie, kurie vis dar naudojami „tradiciniais“ patalpų šildymo būdais. Nuo 1935 m. pradėjo veikti naujas Butų mokesčio įstatymas¹³⁸, kuris pakeitė 1921 m. priimtą įstatymą, šią lengvatą sumažindamas iki trečdaliao mokesčio kainos. Kaip pažymima naujojo įstatymo „pristatyme“ leidinyje *Savivaldybė: „anais laikais (t. y. 1921 m.), kai dar maža buvo namų su centriniu šildymu, tas žymus atskaitymas buvo tam tikras skatinimas tokiems namams statyti, bet dabar pastačius daug moderniškų namų, toks didelis atskaitymas atrodo jau nenormalus“*¹³⁹. Tiek iš leistų įstatymų „dinamikos“, tiek iš komentaro *Savivaldybėje* akivaizdu, kad tokia mokesčių politika, skatinanti centrinio šildymo įvedimą, prisidėjo prie miestietiško būsto modernizacijos.

Kanalizacijos ir vandentiekio įvedimas taip pat buvo vienas iš kokybinių modernizuojamos buities lūžių. Trečiojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje kraštotyrinėje ekspedicijoje dalyvavęs Gotingeno universiteto geografijos profesorius Hansas Mortensenas situaciją Kaune apibūdino šitaip: „*Kanalizacija visame Kaune yra antžeminė, išdėstyta palei šaligatvius tranšėjomis, kurios tęsiasi šiaurės pietų kryptimi, link Nemuno einančiomis gatvėmis. Paprastai yra labai gilios ir tik gatvių susikirtimuose yra perdengtos*“¹⁴⁰. Trečiojo dešimtmečio viduryje, visų pirma centrinėje miesto dalyje, tiesiamas vandentiekio ir kanalizacijos tinklas žymėjo naują gyvenimo kokybę, naujus buities higienos, sanitarijos standartus ir perėjimą prie tarpukario terminais kalbant „kultūringo“ gyvenimo būdo. Nors miesto savivaldybė ir turėjo užtikrinti sanitarines sąlygas kontroliuodama dar kanalizacijos neįsivedusių namų savininkų statybas, tačiau, kaip rodo Lietuvos atstatymo komisaro inžinieriaus Šulco raštas Kauno miesto valdybai, trečiame

---

¹³⁷ Įstatymas butų mokesnio savivaldybių naudai, Nr. 597, in: *Vyriausybės žinios*, 1921-07-15, Nr. 67, p. 1–2.

¹³⁸ Butų mokesčio įstatymas, Nr. 3420, in: *Vyriausybės žinios*, 1935-07-12, Nr. 489, p. 1–2.

¹³⁹ Ch. K., „Naujas butų mokesčio įstatymas“, in: *Savivaldybė*, 1935, Nr. 9, p. 10.

¹⁴⁰ Hans Mortensen, *Litauen: Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburgas, 1926, p. 301–302.

dešimtmetyje kontrolės sistema buvo neefektyvi: „*Maironio g. namo Nr. 15 savininkas įsitaisė sau išeinamąją vietą ant 3–io aukšto balkono, praveddamas nuo balkono aikštelėje išilgai visos sienos žemyn lentų lovelį į duobę, lyg pasityčiodamas savo žygiu iš Valstybės izdo valdininkų, kuriems tas nekultūris reginys stovi ties pačiais langais ir visų praeinančių ant gatvės. Komisariatas norėtų užklausti Kauno miesto valdybos ar jos atstatymo komisija su miesto techniku Krasovskiu žino apie tokios rūšies neleistinus mūsų mieste atstatymo būdus. Juk tokių pavyzdžių labai daug visame mieste ir kame apsireiškia miesto techniškai prievaizda? Jei panašūs dalykai kartotųsi ateityje, komisariatas priverstas bus griebtis griežtesnių priemonių, išimtinai pakeitimo miesto techniko atitinkamesniu asmeniu. Tuo tarpu gi komisariatas prašo miesto Valdybą liepti tą išeinamąją vietą panaikinti ir apie įvykius pranešti Komisaruiatui*“¹⁴¹.

Nuo pirmųjų trečio dešimtmečio metų Miesto taryboje nuolat vykdavo diskusijos vandentiekio ir kanalizacijos sistemos įdiegimo klausimais, ieškoma finansavimo galimybių apsvarstant vietines ir užsienio šalių kreditavimo galimybes¹⁴². O 1929 m. pabaigoje Kauno miesto taryba priima nutarimą, kuriuo visiems namams esantiems tose gatvėse, kuriose jau nutiestas vandentiekis ir kanalizacija, privaloma prisijungti prie naujų sistemų¹⁴³. Terminas, per kurį tai turi būti padaryta – 1 metai tiems namams, kuriuose jau yra vietinė kanalizacija ir vandentiekis arba 2 metai tiems namams, kur privačia

---

¹⁴¹ Lietuvos atstatymo komisaro inž. Šulco raštas Kauno miesto valdybai, 1921-06-17, Nr. 211, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 250, l. 186, 201.

¹⁴² Kauno miesto savivaldybės ir Miesto tarybos dokumentai susiję su vandentiekio ir kanalizacijos įvedimu saugomi Kauno regioniniame valstybės archyve (toliau – KRVA), f. 219, ap. 1:

b. 176 Tarpžinybinių pasitarimų protokolai dėl vandentiekio ir kanalizacijos įrengimo Kaune (1921–1922).

b. 322 posėdžio stenogramos dėl vandentiekio ir kanalizacijos įvedimo (1923–1924).

b. 355 vandentiekio ir kanalizacijos pravedimo reikalu (1924).

b. 437 paskolos išsirūpinti iš užsienio paskolą vandentiekio ir kanalizacijos pravedimui (1924–1925).

b. 445 vidaus paskolos užtraukimas vandentiekio ir kanalizacijos įvedimui (1925–1929).

¹⁴³ Kauno miesto tarybos (toliau – KMT) nutarimas Nr. 601, 1929-10-17; Žaliakalnyje ir Šančiuose esantiems namams identiškas nutarimas Nr. 692 priimtas 1934-03-22, in: *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m. rugsėjo 1 d. išleisti–veikiantieji privalomieji įsakymai ir nutarimai*, Kaunas, 1936, p. 1–13.

iniciatyva šių patogumų įrengta dar nebuvo¹⁴⁴. Šių namų savininkai per nurodytą terminą įpareigojami įrengti namuose „vaterklozetus“ bei kranus su kriauklėmis vandeniui, tuo pat metu privaloma panaikinti lauke esančius šulinius ir „išeinamąsias vietas“. Šis Savivaldybės nutarimas yra puikus valstybinės buities modernizacijos pavyzdys. Iki 1929 m. namų savininkų iniciatyva įrengti vietinės kanalizacijos ir vandentiekio įrenginiai buvo finansinių galimybių ir nekilnojamojo turto savininkų apsisprendimu pagrįstas buities modernėjimo procesas, o nuo 1929 m. tai tampa privaloma modernizacija, už kurios „ignoravimą“ grėsė baudos. Taip pat pažymima, kad butų nuomininkai (bijodami kilsiančios nuomos kainos) negali daryti namo savininkui jokių kliūčių jų nuomojamuose butuose įrengti minėtus įrenginius. Akivaizdu, kad nors iki privalomųjų nutarimų įvedimų buvo dalis žmonių šiais patogumais besinaudojančių, tačiau dėl finansinio aspekto, jie ne visur buvo pageidaujami, tad buities modernizacijos procesus vienareikšmiškai paspartino valstybinis reguliavimas. Tačiau nepaisant nuolat plečiamo vandentiekio ir kanalizacijos tinklo akivaizdu, kad ketvirto dešimtmečio pradžioje ne visose miesto gatvėse šios sistemos buvo įdiegtos ir ne visi namai prie jų prisijungę. Tad 1932 m. Privalomas Kauno miesto tarybos Įsakymas statybos reikalais nurodo: „*pamazgų ir mėšlo duobės turi būti ne arčiau 4,25 m nuo gatvės ir ne arčiau, kaip 2 m nuo gyvenamųjų namų arba kaimyninio sklypo ribos*“¹⁴⁵.

1929 m. birželį tebegaliojantis carinės Rusijos statybos įstatymas papildomas 210 straipsniu, teigiančiu: „*Kai trobesiai persenę arba šiaip jau sveikatos atžvilgiu nebetinka gyventi, arba griuvimo ar gaisro pavojum graso, arba pastatyti nesilaikant patvirtinto statybai plano, tai policija arba savivaldybės organai, eidami statybos tarybos nutarimu, nugriaudina ar perkeldina tuos trobesius jų savininkų sąskaiton, jei šie patys to nepadarytų kalbamosios tarybos nustatytu laiku. Ligi tokį nutarimą gaudama, policija imasi reikalingų priemonių gyventojų gyvybei ir sveikatai apsaugoti. Komisijai iš*

---

¹⁴⁴ 1934 m. Žaliakalnio ir Šančių namų savininkams šis terminas – 6 mėnesiai.

¹⁴⁵ Privalomas įsakymas statybos reikalais, KMT nutarimas Nr. 25, 1932-12-29, in: *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m.*, p. 185.

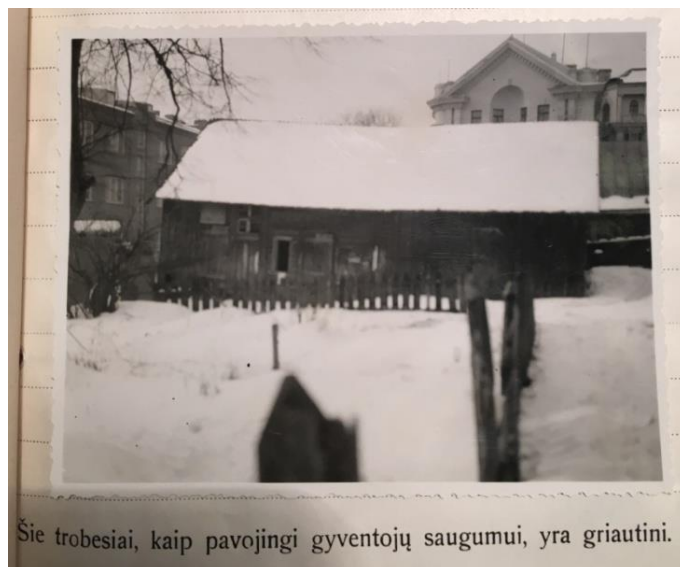
*apskrities ar miesto techniko, apskrities ar miesto gydytojo ir policijos atstovo pripažinus ir statybos inspekcijai patvirtinus, kad gyventojai iš tų trobesių keltini, policija gali juos iš ten iškelti*¹⁴⁶. Pakeitimus pasirašė prezidentas A. Smetona ir Ministras pirmininkas A. Voldemaras. Nors tiesiogiai įstatymo pakeitime tai neįvardijama, bet visų pirma jis buvo orientuotas į Kauno miesto centrinės dalies modernizavimą bei siekį paversti Lietuvos sostinę į vakarietiškus standartus atitinkantį miestą.

Po šio įstatymo priėmimo Kaune prasidėjo miesto valymo kampanija, kuomet buvo nugriauta šimtai menkaverčių medinių namų bei ūkinių pastatų. Lietuvos centriniam valstybės archyve saugoma šimtai bylų¹⁴⁷, kuriuose užprotokuluotas „gyventojų saugumai pavojingų trobesių“ nugriovimas. Remiantis minėtu įstatymo pakeitimu, komisija, sudaryta iš Kauno miesto inžinieriaus, Kauno miesto gydytojo ir Kauno miesto Policijos atstovo, įvertindavo senus medinius pastatus, ir jei jų būklė nebuvo tinkama gyvenimui ir neatitiko sanitarijos reikalavimų, pateikdavo rekomendaciją juos nugriauti. Be abejo tokia procedūra prisidėjo prie kauniečių buties modernizacijos, nes nugriautų pastatų vietoje anksčiau ar vėliau išdygdavo nauji ir modernūs namai, tačiau galima daryti prielaidą, kad visų pirma ši iniciatyva buvo nukreipta į sostinės centro, kaip reprezentacinės zonos suformavimą. Tai liudija faktas, kad į komisijos akiratį patekdavo išskirtinai tik miesto centre buvę seni statiniai (inspektuotos Kalnų, Maironio, Donelaičio, Mickevičiaus, Daukanto gatvės).

---

¹⁴⁶ Statybos įstatymo pakeitimas, Nr. 2036, in: *Vyriausybės žinios*, 1929-06-07, Nr. 304, p. 3.

¹⁴⁷ Statybos ir sauskelių inspekcijos nugriautų senų trobesių bylos, in: LCVA, f. 1622, ap. 6.

3 iliustracija. 1932 m. Statybos ir sauskelių inspekcijos inventorizuotas griautinas namas, Kalnų g. (dab. V. Putvinskio g.), (LCVA f. 1622, ap. 6, b. 110, l. 12).

Viršuje matoma iliustracija (3 iliustracija) iš 1932 m. akto, inventorizavusio seno medinio namo Kalnų gatvėje (dab. V. Putvinskio) būklę. Byloje esanti nuotrauka atskleidžia akį režiantį kontrastą tarp archajiško ir modernaus Kauno. Jei pirmame plane matyti pastatas, kuris akivaizdžiai neatitinka nei modernaus, nei apskritai civilizuoto gyvenimo kriterijų, antrame plane matyti vienas iš prabangiausių tarpukario Kauno daugiabučių – Banko tarnautojų gyvenamasis namas¹⁴⁸.

Iš inspekcijos aktų akivaizdu, kad ypatingo tikrintojų dėmesio susilaukdavo mediniai lauko tualetai bei tvartai miesto centre. Juos vienareikšmiškai būdavo nurodoma griauti, kaip keliančius pavojų miestiečių sveikatai. Dėsninga, kad archyvų bylose dažnai po griovimą rekomenduojančio akto, kitas saugomas dokumentas – savininko skundas, pasiaiškinimas bei prašymas atidėti griovimo terminus. Pavyzdžiui, 1931 m. Donelaičio g. Nr. 7 namo savininkas Aleksandras Timinskis pažymi, kad prašo atidėti išvietės nugriovimo terminą, nes: „*pradėti kanalizacijos ir vandentiekio įvedimo darbai ir aš manau rugpjūčio mėnesiui įpusėjus šiuos darbus pabaigti. Tuo pačiu bus*

¹⁴⁸ Vaidas Petrulis, „Banko tarnautojų gyvenamasis namas“, [interaktyvus], in: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/167>, (2018-03-08).

*išspręstas medinių išviečių panaikinimo klausimas. Gi panaikinus dabar esančias išvietes prieš kanalizacijos įvedimą, nuo mano namų butų nuomininkų butų atimta galimybė naudotis bet kuriomis išvietėmis*¹⁴⁹. Prašymas buvo patenkintas ir griovimo darbai atidėti keletui mėnesių¹⁵⁰.

Nepaisant to, kad kiekvieną griovimo leidimą sekė gyventojų skundai, specialistai, architektai ir inžinieriai tokį gana drastišką modernizacijos procesą vertino itin palankiai. Kaip apžvelgdamas tarpukario Lietuvos pasiekimus architektūros srityje pažymėjo inžinierius Algirdas Šalkauskas: *„reikia pažymėti, kad statybos organams Lietuvoje įstatymu duota teisė tokias lūšnas administraciniu keliu griauti. Kiek šio straipsnio autoriui yra žinoma, tokių plačių teisių šiuo požiūriu joks kitas kraštas Europoje neturi. Tad reikia priskaityti tą teisę prie statybą tvarkančių organų laimėjimų*¹⁵¹.

Prie miesto urbanistinio vaizdo, o kartu ir buities modernėjimo, neabejotinai daug prisidėjo 1932 m. Kauno miesto tarybos nutarimas – Privalomas įsakymas statybos reikalais. Šis privalomas įsakymas iš dalies atkartoją dar 1922 m. Lietuvos atstatymo komisariato suformuluotas statybos rekomendacijas. Tik šį kartą jos tapo konkretesnės ir privalomo pobūdžio naujosioms Kauno statyboms. Be viso kito, rekomendacijos apibrėžė miesto statybos zonas, nurodant kur galima medinė statyba, o kur naujai statomiems namams privaloma mūrinė¹⁵², įvardijo konkrečias gatves ir rajonus (mūrinės

---

¹⁴⁹ VRM Statybos ir sauskelių inspekcijos parengti griautinų statinių esančių Duonelaičio g. Kaune patikrinimo aktai, in: LCVA, f. 1622, ap. 6, b. 103, l. 58.

¹⁵⁰ Ibid, l. 57.

¹⁵¹ Algirdas Šalkauskis, „Architektūros ir urbanizmo pažanga atgijusioje Lietuvoje“, in: *Lietuva 1918–1938, Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*, sudarytojas Vincas Kemežys, Kaunas, 1938, p. 261.

Reikia pažymėti, kad tokios „lūšnynų valymo“ programos miestų centruose ketvirtame dešimtmetyje Europoje buvo įprasta praktika. Pavyzdžiui Anglijoje 1930, 1933, 1935 m. buvo priimti net trys lūšnynų valymo įstatymai, kuomet miesto ribose esantys menkaverčiai pastatai buvo griaujami, o jų vietoje statomi modernūs daugiabučiai. Vienas ryškiausių šių procesų pavyzdžių – 1937 m. Londone dujų pramonėje dirbantiems darbuotojams skirti trys penkiaaukščių namų blokai, vadinamasis Kensal House projektas. Trims šimtams gyventojų skirti daugiabučiai, jų kūrėjų nuomone, turėjo būti ne tik butai, bet ir veikianti bendruomenė, tam tikras „urban village“ (liet. „miesto kaimas“), su erdvėmis skirtomis socializacijai, darbams, vaikų darželiu ir t. t. Žiūrėti į: E. Darling, „What the tenants think of Kensal house“, p. 167–177.

¹⁵² Privalomas įsakymas statybos reikalais, KMT nutarimas Nr. 25, 1932-12-29, in: *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m.*, p. 176–196.

statybos zona apėmė visą centrinę Kauno dalį, medinei statybai paliekant priemiesčių bei užmiesčio poilsio ir rekreacijos zonas). Minėtu dokumentu išskirtos atskiros pramonės zonos, kuriose galima pramoninė statyba (Antakalnyje ir Ragainės rajone, Šančiuose, Aleksote, Žemutinėje Fredoje, Vilijampolėje). Reglamentuojama, kad „naujajame ir senajame mieste“ visi naujai statomi pastatai turi būti 2 aukštų, o Laisvės alėjoje ir Vytauto g. – 3 aukštų. Norint statyti aukštesnius nei 5 aukštų statinius, reikalingas Miesto tarybos leidimas¹⁵³. Taip pat teisiškai reglamentuota, kad: „*mūrinių namų rajonuose statyti kūtes kiaulėms ir galvijams draudžiama*“¹⁵⁴. Tad šis įstatymas įkūnija reglamentuotą perėjimą nuo „didelio kaimo“ iki „tikro miesto“ kategorijos.

Taip pat šis įsakymas apibrėžė daug praktiškų, kasdieninių buities ir sanitarijos normų:

- butuose patalpų aukštis turi būti ne mažesnis 2,6 m, o palėpėse – ne mažiau 2,4 m¹⁵⁵;
- medinių laiptų narveliuose draudžiama įrengti išeinamąsias vietas, sandėlius maistui arba kurui¹⁵⁶;
- ventiliacijos įtaisymas vidinėse sienose privalomas visiems butams, kurie neturi kambariams vėdinti prietaisų¹⁵⁷;
- kiekviename name, kuriame įrengta kanalizacija, turi būti įrengtas pakankamas kiekis išeinamųjų vietų, jos turi būti šiltos ir su vėdinimo įrengimu¹⁵⁸;

Šis įstatymas veikė tik Kauno miesto ribose, tad negaliojo likusioje Lietuvoje, tačiau nepaisant to, buvo ryškus postūmis teisinėje sistemoje, siekiant modernizuoti buitį, gyvenamąją erdvę ir kasdieninį gyvenimą.

---

¹⁵³ Ibid, p. 182.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid, p. 189.

¹⁵⁶ Ibid, p. 192.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid, p. 193.

Dar vienas Kauno miesto tarybos teisinis „įrankis“, paskatinęs gyventojus pereiti prie modernių ir konstruktyvių statinių (netiesiogiai kartu keičiant ir buities sąlygas), buvo 1935 m. Kauno miesto tarybos nutarimas „Paskatinimas gražesnių ir patogesnių namų statybos“¹⁵⁹. Šiuo nutarimu nuspręsta kiekvienais metais skirti premijas už „gražesnių ir patogesnių namų“ pastatymą Kauno miesto ribose. Be burmistro įteikiamo pagyrimo rašto numatoma laimėjusius projektus „vieniems metams atleisti nuo užstatyto namo įkainojimo mokesčio“. Gyvenamosios erdvės funkcionalumas ir patogumas ketvirtame dešimtmetyje tapo ne tik specialistų viešojoje erdvėje eskaluojamos kategorijos, bet miesto plėtros programos siekis.

Tarpukariu buities modernizacijos kampanijos vienas iš esminių „programinių dokumentų“ galėjo būti 1938 m. parengtas *Mūrinės statybos ugdymo planas*¹⁶⁰. Pastarajame sakinyje svarbus žodžių junginys „galėjo būti“, nes minėtas planas dėl prasidėjusio karo nebuvo įgyvendintas ar įteisintas kaip įstatymas. Reikia pažymėti, kad šis programinis dokumentas su nagrinėjamu objektu – buities modernizacija – sietinas tik iš dalies, nes pagrindinis dėmesys ir akcentas buvo ne gyvenamoji erdvė, buities, interjero ar planavimo klausimai, bet „kultūringos“ (tarpukario terminais kalbant), civilizuotos, vakarietišką gyvenimo modelį atitinkančios, t. y. mūro architektūros skatinimas. Nors šiame projekte tiesioginių miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizavimo vizijų

---

¹⁵⁹ 1935-05-16 KMT nutarimas Nr. 996, „Paskatinimas gražesnių ir patogesnių namų statybos“, in: *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m.*, p. 198–199.

¹⁶⁰ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, Kaunas, 1938; Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Finansų ministerijos iniciatyva Žemės ūkio rūmuose vyko 17 tarpžinybinių pasitarimų, kurių tikslas buvo suformuluoti pagrindinius žingsnius, kuriais vadovaujantis būtų kardinaliai pereinama nuo medinės statybos prie mūrinės. Pasitarimuose dalyvavo Finansų ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, Žemės ūkio rūmų, Vytauto Didžiojo universiteto Technikos fakulteto (Geologijos–Mineralogijos, Cheminės technologijos katedrų), Savivaldybių departamento, Lietuvos banko ir kitų tiesiogiai su „Lietuvos sumūrijimo“ projektu susijusių institucijų atstovai. Nuolatiniais pasitarimų dalyviais buvo Prof. Šimoliūnas (Lietuvos inžinierių ir architektų draugijos atstovas) bei architektas V. Švipas (Žemės ūkio rūmų statybos skyriaus vedėjas). Svarstant specialius klausimus, į atskirus pasitarimus buvo kvieisti ir dalyvavo: inžinierius F. Vizbaras (Susisiekimo ministerijos vyr. inspektorius, inžinierius J. Krikščiukaitis (Karo butų valdybos atstovas), architektas B. Elsbergas (ginklavimo valdybos atstovas), inžinierius K. Reisonas (Kauno miesto savivaldybės atstovas). Pasitarimų metu buvo suformuluota ir išgryninta „mūrinės Lietuvos“ koncepcija“ ir 1938 m. išleistas leidinys *Mūrinės statybos ugdymo planas*.

nedaug, tačiau jį galima laikyti reikšmingu žingsniu to link, todėl šiame darbe minėtą projektą yra būtina aptarti.

Plane nedviprasmiškai įvardijama, kad ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje vis dar nėra valstybinės politikos, reglamentuojančios statybą (o kartu ir buities sąlygų modernizavimą), taip pat įvardijamos to priežastys: „*per 20 nepriklausomo gyvenimo metų yra padaryta milžiniška pažanga įvairiose Lietuvos ūkio ir kultūros srityse. <...> tačiau statyba ligi šiol buvo palyginti labiau apleista <...> Kad statybos tvarkymo klausimai buvo ligi šiol labiau apleisti gali būti iš dalies pateisinama tuo, kad pirmaeilis Lietuvos ūkio politikos tikslas buvo pakelti krašto ūkio gamybą ir sukurti naujų ūkinių vertybių*“¹⁶¹. Teigiama, kad: „*šis planas yra pirmas visapusiškas projektas <...> statybos problemai spręsti*“. Taip pat projekte dar kartą akcentuota valstybės vaidmens reikšmė modernizuojant gyvenamąją erdvę: „*kaip rodo pažangių ir turtingų užsienio valstybių praktika, statybos problema pati savaimė neišsprendžia. Statybos reikalai negalėjo būti palikti „laisvam jėgų žaidimui“, o reikėjo ir ten specialių viešojo ūkio priemonių (valstybinių ir savivaldybinių), reikėjo, kad „valstybė duotų kryptį ir nustatytų gaires statybos politikai. Dar labiau tai tinka Lietuvai, kur statybos sritis yra labiausiai atsilikusi ir kur laisvų kapitalų tėra palyginti nedaug*“¹⁶². Tad apibendrinant galima teigti, kad ketvirto dešimtmečio pabaigoje valstybinio segmento įsijungimas į sėkmingą modernizacijos procesą buvo suvoktas ir įvardintas kaip esminis faktorius.

---

¹⁶¹ Mūrinės statybos ugdymo planas, p. 5.

¹⁶² Ibid, p. 9.

2. 1. 2. Būstas ir socialinė politika, valstybės inicijuoti projektai

Ryščiausia valstybinės politikos išraiška, sprendžiant socialinius bei būsto trūkumo arba jo kokybės gerinimo klausimus – pigių butų kolonijų arba darbininkams skirtų pigių butų kompleksų kūrimas. Vakarų pasaulyje valstybės siekis aprūpinti mažiau pasiturinčią visuomenės dalį (samdomus darbininkus) pigiais, bet naujais higienos ir komforto sąlygas užtikrinančiais butais, žymėjo kokybiškai naują miestietiškos gyvenamosios lygmenį. XX a. pirmoji pusė pasižymėjo dinamiška tiek socialinės politikos, tiek architektūrinės minties raida. Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, JAV, augant pramonei ir formuojantis naujiems pramoniniams miestams bei priemiesčiams, arba Rusijoje po bolševikų revoliucijos, ieškant naujo tipo gyvenamosios galimybių, vykdoma daugybė socialinio apgyvendinimo, finansavimo projektų. Dauguma jų tampa ne tik ekonomiškai paskaičiuota darbininkų gyvenimo alternatyva, bet žymi naujas socialinio mąstymo ribas. Bauhauzo idėjos, CIAM judėjimas, Frankfurto virtuvė, Le Corbusier socialinės architektūros teorijos, JAV taikomas buitės racionalizavimas pramonės principais buvo ne tik kokybiškai naujos gyvenimo formos išraiška, bet absoliučiai naujos „buitės filosofijos“ era. JAV ir Vakarų Europoje darbininkų kolonijos simbolizavo tarpinį variantą tarp pasiturinčių miestiečių ir beteisių mažaturčių fabriku darbuotojų, nuomininkų bei subnuomininkų gyvenančių mažose, ne visada kokybiškam gyvenimui nepritaikytose erdvėse. Valstybiniai ar savivaldybių remiami gyvenamųjų daugiabučių namų projektai sprendė ne tik apgyvendinimo klausimą, bet ir buvo socialinių kontrastų mažinimo politikos dalis.

Šios tendencijos tarpukario Lietuvoje, be abejo, buvo žinomos ir apie jas buvo ne kartą diskutuota viešojoje erdvėje. Šios intelektualų, architektų, savivaldybių atstovų diskusijos, pirmiausia, buvo orientuotos į sostinę. Kaunui tapus Lietuvos sostine miesto augimo tempai labai greitai paskatino susirūpinti naujai kylančiomis socialinėmis problemomis. Būsto, kaip socialinės politikos

išraiškos klausimas, Lietuvos istoriografijoje jau paliestas¹⁶³, tačiau šiame darbe norėtusi į gyvenamąją erdvę socialinės politikos kontekste pasigilinti daugiau.

Viena iš pirmųjų tarpukariu iškilusių problemų „butų fronte“ – „naujųjų kauniečių“ (po karo į Kauną grįžusių arba iš provincijos atvažiavusių ieškoti čia darbo bei įvairių sričių specialistų, atvykusių darbuotis į naująją sostinę) apgyvendinimo klausimas. Įvairios valstybinės institucijos bei kariuomenė savo žinioje turėjo „žinybinius butus“ arba kambarius, tad dalies į Kauną naujai atvykusių tarnautojų apgyvendinimo klausimas buvo išspręstas „instituciškai“. Didžiąjai daliai vidutines ar žemesnes pajamas gaunančių darbininkų/valdininkų apgyvendinimo problema buvo itin opi. Jau pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo imta kalbėti apie „darbininkų kolonijų“ projektų rengimą ir įgyvendinimą. Vadinamosios pigių butų kolonijos yra itin reikšmingos šio darbo kontekste, nes yra tiesioginis valstybės socialinės ir buities modernizavimo politikos atspindys. Valstybės inicijuoti apgyvendinimo projektai bei teisinis buities klausimų reglamentavimas yra du pagrindiniai „banginiai“, ant kurių laikosi valstybinė buities modernizacijos kampanija. Vienas „banginis“ – buities modernizacija per teisinį reglamentavimą – jau buvo aptartas ankstesniame skyriuje, o šiame bus nagrinėjami valstybės inicijuoti projektai.

Tarpukario Lietuvoje pirmasis darbininkų kolonijos projektas visuomenei buvo pristatytas trečio dešimtmečio pradžioje. Tuo metu Lietuvos atstatymo

---

¹⁶³ Vaidas Petrusis, „Architektūros politika 1918–1940, nuo reprezentacijos iki socialinio teisingumo“, [interaktyvus], in: <https://www.thefreelibrary.com/Manifestations+of+architectural+policy+in+the+Lithuanian+press+during...-a0227364538>, (2018-03-08);

Vaidas Petrusis, „Modernizacija, kaip europietiškosios laiko dvasios (zeitgeist) atspindys“, in: *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*, Kaunas, 2015, p. 89–120;

Modestas Kuodys, „Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 65–91, [interaktyvus], in: https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/31980/ISSN2335-8734_2012_N_12.PG_65-91.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (2018-03-08);

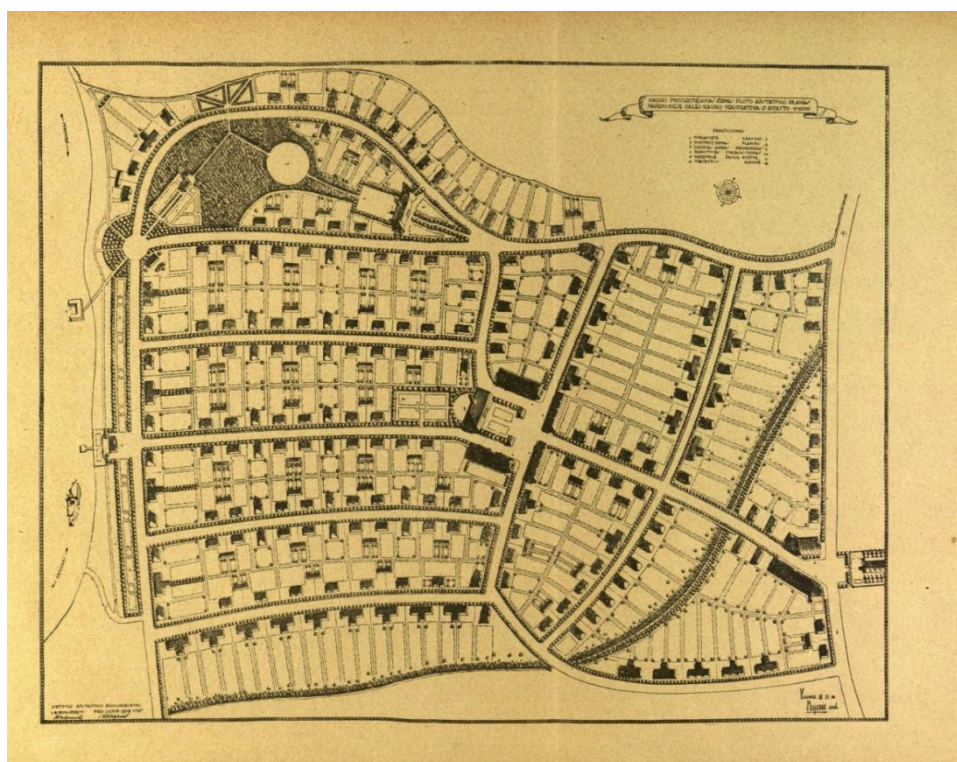
J. Kančienė, „Racionalizmas Kauno tarpukario laikotarpio gyvenamuosiuose namuose“, p. 106–122;

Mindaugas Balkus, „Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 51–64.

komisariatas išsikėlė vieną iš savo veiklos tikslų: „supažindinti visuomenę su „būstinių“ (t. y. darbininkų namų kolonijų) statymo sistema bei teikti toje srityje naudingus „nurodymus bei patarimus“, nes tai vienas iš būdų spręsti „sunkų ir skaudų butų stokos klausimą“.

Pirmąjį projektą 1922 m. Lietuvos atstatymo komisariato iniciatyva parengė Kaune dirbęs šveicaras architektas Eduardas Peyeris. Vakarietišku miesto-sodo idėjų įkvėptas, jis pasiūlė „Panemunės būstinės“ projektą, kuris turėjo tapti pavyzdžiu tolimesnėms darbininkų gyvenviečių statyboms¹⁶⁴ (4 iliustracija).

4 iliustracija. Panemunės būstinės projektas, autorius Eduardas Peyeris, 1922 m. (Peyeris Eduardas, „Panemunės būstinės projektas“, *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 4).

Šis projektas – tipiškas angliško miesto-sodo darbininkų kolonijos pavyzdys, apimantis ne tik gyvenamuosius namus skirtus apgyvendinti 250 šeimų, bet ir ištisią socialinį visuomeninį kompleksą: mokyklą, „liaudies namus“, kuriuose numatyta įrengti skaityklą, salę koncertams, teatrui ir

¹⁶⁴ Eduardas Peyeris, „Panemunės būstinės projektas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 3–10.

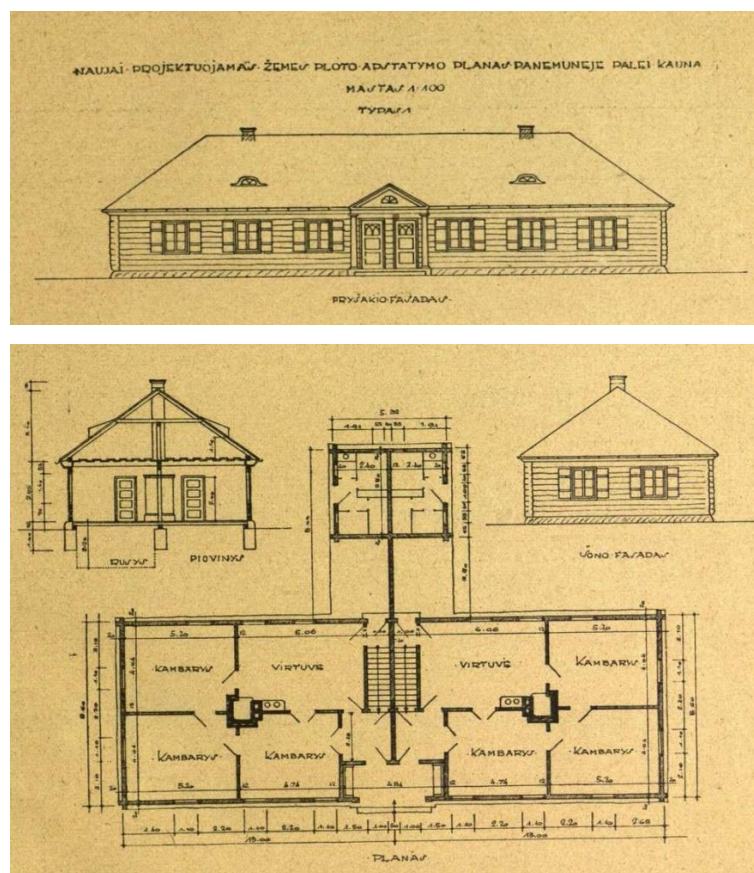
paskaitoms rengti, lošimo kambarį, valgyklą ir t. t. Projektuojamos vaikų žaidimo zonos, turgavietė ir parduotuvės, viešbutis, viešas sodas, pasivaikščiojimo zona, kavinė ir kt. Prie kiekvieno namo projektuojamas žemės sklypas. Susisiekimas su Kaunu numatomas geležinkeliu, o vasarą garlaiviu. Projektas galėtų būti įgyvendinamas tik valstybės (savivaldybės) arba/ir labai finansiškai sėkmingos pramonės įmonės lėšomis. Potencialūs gyventojai buvo matomi kaip „ilgalaikiai nuomininkai“, o ne būstų savininkai.

Darbininkų namų kolonijos idėja tarpukario Lietuvoje buvo nauja ir inovatyvi, tačiau savo koncepcija, forma ir struktūra šie būstai atkartojė XIX a. suformuluotą miesto-sodo koncepciją. Gyvenamieji namai žemi, sodybinio tipo, idealizuotą gyvenimo kaime viziją perkeltantys į miesto erdvę (5 *ilustracija*). Projekto pristatyme teigiama, kad siūlomi trijų tipų namai vienai arba dviem šeimoms yra „pavyzdingi ekonominės konstrukcijos ir estetikos žvilgsniu“ bei „tradicinės formos ir tautiški atvaizdai“¹⁶⁵. Formų tradiciškumas pasireiškė įvairiai – nuo kaimo architektūrą atkartojančios stilistikos iki medžiagos – namai mediniai arba plūktiniai. Namai projektuojami vienai arba dviem šeimoms, tačiau iš esmės tai yra „vieno galo“ arba „dviejų galų“ kaimo trobos analogas. Kaimiškos tradicijos atspindys ir vidinė būstų struktūra – kvadratas dalinamas į keturias patalpas – tris kambarius ir virtuvę. Visos patalpos pereinamos, apeinamos ratu. Jokie sanitariniai įrengimai ar kiti techniniai patobulinimai projekte nenumatomi. Paradoksalu, tačiau net projekto pristatyme nevengiama kaimo architektūros terminologijos: „*įėjimas į trobą padarytas iš kiemo, iš priemenės eina laiptai į aukštą*“¹⁶⁶.

---

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid, p. 10.

5 iliustracija. Vienas iš E. Peyerio pasiūlytų namų modelių – sublokuotas namas dviem šeimoms (Peyeris Eduardas, „Panemunės būstinės projektas“, *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 5).

Įdomus šio projekto tarptautinis kontekstas. Be jau aptartų akivaizdžių aliuzijų į angliško miesto-sodo idėją, ieškant „įkvėpimo šaltinių“, reiktų pasižvalgyti į artimesnę kaimynystę. 1921 m. Lietuvos atstatymo komisariatas (t. y. ta pati organizacija, kurios užsakymu E. Peyeris parengė „būstinės“ projektą) organizavo Apskričių ir miestų technikų suvažiavimą. Renginyje inžinierius Borisas Helcermanas skaitė pranešimą „Miestų statymo ir būstinių planų reikšmė“ ir pristatė iš dalies įgyvendintą Gulbenės (Latvijoje) geležinkelininkų kolonijos projektą¹⁶⁷ (6 iliustracija).

¹⁶⁷ „Apskričių ir miestų technikų suvažiavimas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 14.

Projektas iš dalies realizuotas 1920–1921 m. Gulbenei išaugus ir tapus reikšmingu geležinkelio transporto mazgu. Geležinkelių darbuotojams apgyvendinti buvo suplanuota darbininkų butų kolonija. Architektas Pauls Kundziņš (taip pat ir kraštotyrininkas bei Latvijos universiteto profesorius, Latvijos Etnografinis muziejus įkūrėjas ir pirmasis vadovas) suprojektavo dviaukščius latviško „tautinio romantinio“ stiliaus namukus, kuriuose

6 iliustracija. Gulbenės geležinkelių kolonija Latvijoje, architektas Pauls Kundziņš, 1920 m. ([interaktyvus], in: <http://www.gulbene.lv/lv/nvd/grbk/221-moneta/1137-dz-k>, (2018-03-08)).

buvo nuo 1 iki 4 atskirų butų. Kiekviename bute, mažiausiai 2 kambariai. Šis projektas – vienas pirmųjų tarpukario Latvijos miestų planavimo pavyzdžių. Tačiau dėl didelių statybos kaštų buvo pastatyti tik 6 geležinkelių namai¹⁶⁸.

Latvių parengtas ir iš dalies įgyvendintas projektas buvo tiesioginis atspindys ne tik angliško miesto-sodo idėjų, bet ir vokiečių architekto Paulo Schultze-Naumburgo minčių realizavimas. XX a. pradžioje šis architektas siūlė atgaivinti kaimo sodybų ir biurgerių namų statybos tradicijas, steigti miestus-sodus, užstatytus individualiais namais. Kaip pažymi Nijolė Lukšionytė¹⁶⁹, jo idėjos plito tarp Estijos ir Latvijos architektų, tad natūralu ir dėsninga, kad „Tautinio stiliaus“ paieškoms artimos idėjos buvo pristatytos ir Lietuvoje, taip atskleidamos bendras šiame regione vyravusias tendencijas ir architektūrinės minties bei socialinės politikos projektuojamas kryptis.

¹⁶⁸Informacija apie Gulbene geležinkelių koloniją, [interaktyvus], in: <http://www.gulbene.lv/lv/nvd/grbk/221-moneta/1137-dz-k> ir <https://www.youtube.com/watch?v=tQzVBMQ5OVI>, (2018-03-08).

¹⁶⁹Nijolė Lukšionytė, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Vilniaus gyvenamųjų namų kompleksai“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1988, Nr. 9, 1sąsiuvinis, p. 102.

Nors „Panemunės būstinės“ projektas jokių technologinių inovacijų bei iki tol netaikytų gyvenamosios erdvės struktūravimo principų neįnešė, taip ir liko tik brėžiniuose ir nebuvo įgyvendintas, tačiau jis svarbus dėl kokybiškai naujo požiūrio į butų bei gyvenamąją erdvę. Būstas ir butis buvo suvokti kaip socialinės politikos sudedamoji dalis, o tai buvo didžiulis žingsnis buties modernizavimo link.

Nepaisant architektų ir kitų sričių intelektualų diskusijų apie darbininkų kolonijų statymo būtinybę, pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį Kaune tokie projektai nebuvo vykdomi dėl įvairių priežasčių – pradedant didelėmis žemės sklypų ir statybinių medžiagų kainomis, baigiant politinės valios trūkumu. Be to buvo ieškoma mažiau investicijų ir finansinių išteklių kainuojančių alternatyvų socialinėms apgyvendinimo problemoms spręsti.

Nors diskusijos apie pigių butų kompleksus pasigirdavo nuo pirmųjų nepriklausomybės metų, tačiau iki trečio dešimtmečio vidurio Kauno miesto Savivaldybės iniciatyva tebuvo įsteigtos šešios primityvios pigių butų kolonijos. Tokia situacija tęsėsi iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio. Šias kolonijas 1934 m. detaliai apžvelgė J. Ziminskas leidinyje *Savivaldybė*¹⁷⁰:

„1921 m. miesto savivaldybė eidama pagalbon begrižtantiems beturčiams paskyrė 500 tūkst. auksinų tremtinių butams įtaisyti ir tomis lėšomis atremontavo prie gusarų plento buvusiujų prieš karą kareivinių tris medinius barakus. Šituose barakuose apgyvendino 60 beturčių tremtinių šeimų. Šios patalpos pavadintos Kauno miesto savivaldybės I butų kolonija (Aukštaičių g. 52)“.

II butų kolonija (7 iliustracija) buvo pastatyta 1924 m., kuomet Kauno miesto Savivaldybė „kovai su butų krize išsirūpinus iš Valstybės taupomųjų kasų 300 tūkst. litų paskolą ir pridėjus daugiau nei 66 tūkst. litų buvo pastatyta 6 mediniai namai (1 namas su 4 didesniais t. y. 2 kambarių butais, 2 namai po 8 butus ir 3 barakinio tipo namai po 16 butų), viso 68 butai“¹⁷¹. Ši kolonija buvo vienintelė įrengta ne pritaikant buvusius militaristinius statinius, o statyta kaip

---

¹⁷⁰ J. Ziminskas, „Pigių butų kolonijos Kaune“, in: *Savivaldybė*, 1934, Nr. 8, p. 20–21.

¹⁷¹ Ibid.

naujas kompleksas, skirtas spręsti apgyvendinimo problemas. Dėl šios priežasties, buities sąlygos ir butai joje buvo „geriausi“ iš visų kolonijų, „bet ir jie neatitinka higienos ir kitiems patogesnių butų reikalavimams“.

7 iliustracija. Buvusi Kauno miesto savivaldybės II butų kolonija (Darbininkų g. 28), pastatyta 1924 m.

1926 metais buvo įsteigtos 4 naujos butų kolonijos:

"III butų kolonija Kapsų-Molėtų gatvių kampe, buvusiuose Šapiros kareivinių 4 barakuose, kuriuos miesto savivaldybė tam reikalui ir nupirko. Tos kolonijos barakuose buvo 116 kambarių, juose gyveno 121 šeima ir 11 paskirai gyvenančių asmenų. Nuo 1933 m. birželio m. 1 dienos šita kolonija buvo likviduota (nugriauta), nes visi barakai dėl jų senumo ir netinkamumo sveikatos atžvilgiu visiškai neatitiko bent kiek žmoniško gyvenimo sąlygoms.

IV butų kolonija įsteigta buvusiuose, kareivinių barakuose prie Ukmergės pl. Nr. 69. Šitoje kolonijoje yra 2 mediniai barakai, vienas dviejų, kitas vieno aukšto. Barakai ypatingo tipo: viduryje didelė patalpa – bendra virtuvė, o aplinkui kambarėliai, kai kurie viršuje tik vielos tinkleliais atitverti, todėl šios patalpos daugiau panašios į bendrabutį. Miesto savivaldybė numato ir šią koloniją šiemet likviduoti, nes ir čia butai gyvenimui visai netinka.

V ir VI butų kolonijos įrengtos II ir III fortuose, kuriuos krašto apsaugos ministerija tam tikromis sąlygomis perdavė miesto savivaldybei. „Kolonijų būklė fortuose nepakenčiama, ten esamų patalpų net butais pavadinti negalima. Butai įtaisyti į butus nepanašiose landynėse: visur per sienas varva, cementinės grindys šlapios arba tiesiog apdengtos storu šlapio purvo sluoksniu, tarp durų

ir sienų didžiausi plyšiai, oras visada susimaišęs su kažkokiu rūku, vadinami butais – kazamatai niekad nemato saulės, kai kurie pavasariį sniegui tirpstant arba palijus vandens užpilami, nes jų viršai sviedinių apardyti ir įgriuvę, ten visada pilna ligonių, venerikų, prasikaltėlių ir kitų dvasios paliegėlių. Tad visos netinkamos gyventi atsitiktinai atsiradusios butų kolonijos turėtų būti panaikintos artimiausiu laiku, nes jos yra įvairių ligų ir doroviško sutrikimo židiniai. Yra būtiniausio reikalo fortus gyvenimui visai uždaryti“¹⁷².

Apibendrinamas buities sąlygas visose kolonijose, kaip šiek tiek humaniškesnes, išskirdamas tik II-osios kolonijos butus, J. Ziminskas teigia: „kolonijų barakuose sienos perpučiamos, lubos atšokusios, stogai vietomis kiauri, grindys išpuvusios, pečiai apgriuvę arba pastatyti taip, kad šildo kaimyno butą, daugely vietų puvesiai aukštai sienomis pakilę. Tokiuose butuose žiemą nepakenčiamai šalta, o remontuoti juos, dėl senumo, taip pat visiškai neapsimoka. Visų kolonijų barakuose, kur yra bendri koridoriai, nuomininkai turi tik po vieną kambarį su įtaisyta ten pat virtuvėle – „plitka“. Kambarių sienelės iš lentų, per kurias ne tik viskas girdėti ką kalbasi iš abiejų šonų kaimynai, bet lengvai persisunkia įvairūs kvapai ir garai, o visokie parazitai turi patogiausią susisiekimą. Barakų koridoriuose, tad ir butuose, oras persisunkęs ne tik nemaloniai dvokiančiu kvapu, bet ir daugybe įvairių ligų bakterijų. Ypač tuberkuliozui plėstis čia labai palankios sąlygos, tad nenuostabu, kad barakuose kas kelintas vaikas serga plaučių, kaulų ar dar kitokios rūšies tuberkuliozu. Užsikrėtimas tomis ligomis neišvengiamas, nes kolonijų sveiki ir ligoti vaikai be jokios priežiūros bendrai žaidžia kieme ir koridoriuose, ir tokiose sąlygose jokiomis priemonėmis neįmanoma izoliuoti sergančius nuo sveikųjų“¹⁷³.

Iš visų J. Ziminsko pateiktų pavyzdžių akivaizdu, kad Kauno savivaldybės pigių butų kolonijos nebuvo kokybiškai naujos socialinės politikos išraiška, joje neatsispindėjo Vakarų Europos modernistų deklaracijos, nebuvo Bauhauzo koncepcijos, neplėtojamas egzistencinio minimumo principas ir jos netapo

---

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Ibid.

kokybiškai naujo gyvenimo etapo simboliu, kaip kad „Frankfurto virtuvė“. Vienintelė filosofija, kuria vadovaujantis buvo įrengiamos šios kolonijos – minimaliomis sąnaudomis apgyvendinti visuomenės paraštėse esančius asmenis. Kaip pažymėjo pats autorius: „*dabartinės Kauno pigių butų kolonijos visu savo pobūdžiu laikomos grynai prieglaudinėmis pastogėmis tokiems asmenims, kurie labiausia yra bejėgiai rasti sau butą kitur. Šita teise pasinaudodami į kolonijas susibūrė daugiausia gyvanašlės ir gyvanašliai ar šiaip pakrikusio gyvenimo žmonės, kurie iš tikrųjų neturi kur kitur pasidėti. Nebaido jų ir aukštoka kolonijų butų nuoma, kurios dažniausia jie visai ir nemoka. <...> Kolonijos yra socialinės apsaugos skyriaus žinioje; skyrius parenka butams gauti kandidatus iš labiausia nepasiturinčių asmenų bei šeimų ir atsižvelgiant į kandidatų tvarkingumą ir dorovingumą. Tačiau, išskyrus tik kelias sąžiningų darbininkų šeimas, kolonijų gyventojų dauguma yra moraliai kritusi iki žemiausio laipsnio, linkusi prie nusikalstamųjų darbų, pripratusi ištvirkauti ir tinginiauti, vengianti susirasti sau darbą ir laukianti tik miesto savivaldybės pašalpos*“¹⁷⁴.

Ieškant valstybinės įtakos buities modernizacijos procesui, šių realiai egzistavusių pigių butų kolonijų detaliau analizuoti neverta. Norint rasto sąmoningos buities modernizacijos koncepcijos ir politikos pavyzdžių, jų reikia ieškoti ketvirtame dešimtmetyje (ar tiksliau, jo antroje pusėje). Šiuo laikotarpiu suintensyvėjo diskusijos viešojoje erdvėje, kelti pigių butų statybos finansavimo bei kreditavimo klausimai, svarstyta kaip išeiti iš susidariusios padėties – statyti ištikus pigių namų blokus ar atskirus namelius; kas privalo rūpintis finansavimu – miesto savivaldybė ar suinteresuoti pramonininkai ir t. t. 1935 m. išleidžiamas specialus leidinys *Darbininkų namų statyba*¹⁷⁵, kuriame teigiama: „*žmogus gali pabūti nevalgęs, gali pabūti negėręs, bet be gero jaukaus buto gyventi negali*“¹⁷⁶. Leidinyje, kaip ir dažnose to meto publikacijose, keliama ta pati problema – neegzistuoja darbininkų aprūpinimo

---

¹⁷⁴ Ibid, p. 21.

¹⁷⁵ Juozas Grabauskas, *Darbininkų namų statyba*, Kaunas, 1935.

¹⁷⁶ Ibid, p. 3.

gyvenamuoju plotu sistema. Pažymima, kad „*turtingasis luomas stato gražius puošnius namus ir išduoda tiems, kas moka gerą nuomą, tačiau tokie namai darbininkams „neįkandami“*. Darbininkai tenkinasi arba iš savo sutaupyty centų pastatytais mažučiais, be jokių patogumų nameliais arba paslaugomis mažiau pasiturinčio luomo, kuris iš ne per dideliausių išteklių pasistato paprastus namus ir atliekamus nuo savęs butus išnuomoja darbininkams. Tokiuose namuose netenka tikėtis jokių patogumų. Butai dažniausiai žemi, šviesos maža. Čia pat, kur nors arti langų ar durų – išeinamosios vietos ir pamazgų duobės, iš kurių kyla nemalonus kvapas ir ligų užuomazgos. Be to, namų savininkas norėdamas gauti daugiau pelno, paprastai sugrūda gyventojus kaip statinėn silkes. Tačiau ir tokių butų, toli gražu, nepakanka“¹⁷⁷. Pabrėžiamas kontrastas tarp technikos pasiekimų ir gyvenimo kolonijose: „*per karą nuo žemės paviršiaus buvo nušluota daug gyvenamųjų namų, tačiau ir dabar praėjus 15 metų nuo karo, matom liūdnius vaizdus – matom žmones gyvenančius rūsiuose, fortuose, barakuose. Kada technikos sugebėjimai daro stebuklus, didžiuma neturi galimybės naudotis paprasčiausiais kultūros laimėjimais*“¹⁷⁸. Leidinio autorius Juozas Grabauskas apeliuoja į socialinį teisingumą (pasauliniame kontekste tai vienas iš esminių modernizacijos dėmenų) ir pabrėžia valstybės įsikišimo būtinybę, nes nei savivaldybės, nei pramonės įmonės, nei gyventojų kooperatyvai nėra pajėgūs išspręsti kokybiškų pigių butų problemas: „*Ilgą laiką butų klausimas buvo privatus kiekvieno žmogaus reikalas. <...> Ar jų buvo pakankamai, ar buvo pritaikinti gyvenimui, valstybė tuo nesirūpino ir nekreipė dėmesio. Ji leido reikštis privačiai iniciatyvai. Principas labai gražus, bet atsižvelgiant į valstybės ir visuomenės interesus, nelabai sveikas. Dabar daugumoje valstybių vyksta persilaužimas. Pradedama atsisakyti ekonominio liberalizmo. Tai vienur, tai kitur pradedama brautis į tas ūkiškojo gyvenimo sritis, kurios pirmiau buvo neliečiamos. Pradedama iš viršaus reguliuoti opiuosius klausimus, kurie buvo laikomi privatišku ir asmenišku žmonių reikalu. Mat įsitikinta, kad nereguliuojamas*

---

¹⁷⁷ Ibid, p. 4.

¹⁷⁸ Ibid, p. 5.

*ūkiškojo proceso vystymasis neigiamai veikia plačiuosius gyventojų sluoksnius, pamindamas jų gyvybinius interesus*¹⁷⁹. Paskutinis teiginys yra tarsi įvadas į pokarinės modernizacijos kampaniją, kuomet buvo vienareikšmiškai deklaruojama, kad savireguliacinis apsirūpinimo gyvenamuoju plotu projektas nepavyko ir dabar atverčiamas naujas „socialinio teisingumo“ istorijos lapas, kuriam būtina imperatyvi kontrolė „iš viršaus“. Būtent todėl tikslinga atidžiau žvelgti į ketvirtame dešimtmetyje parengtus projektus, nes tik nuo tada galima kalbėti apie Kaune „atsiradusį“ kokybiškų pigių butų kompleksų fenomeną. „Vėlyvojo tarpukario“ objektai kur kas kompleksiškesni, konceptualesni.

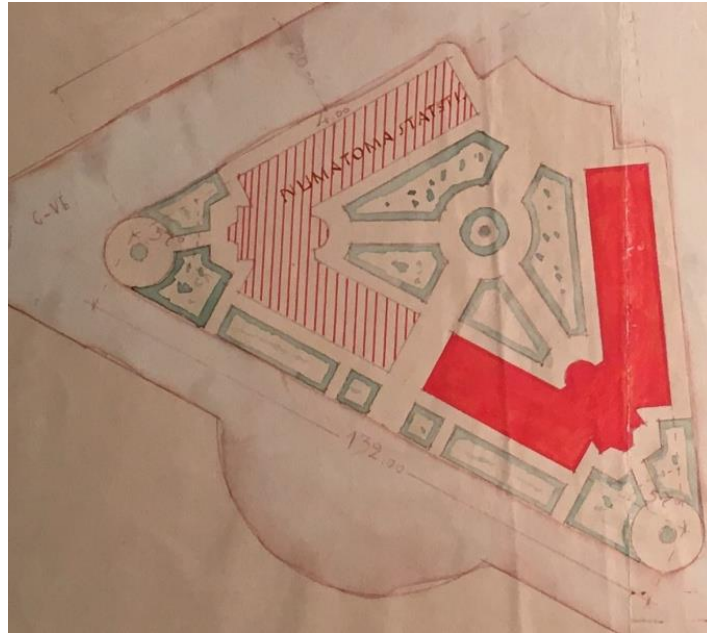
Vienas išskirtiniausių pigių butų kolonijų projektų – 1933 m. Stasio Kudoko suprojektuotas darbininkų butų blokas K. Petrausko g.¹⁸⁰. (8 iliustracija). Nors pagal pirminį sumanymą kolonija turėjo būti statoma Šančiuose, arčiau pramonės įmonių¹⁸¹, tačiau statybai sklypas buvo išskirtas Žaliakalnyje, P. Vileišio aikštėje. Pastatas architektūriškai labai tolimas pirmosioms kolonijoms – mediniams barakams. Tai monumentalus, trijų aukštų, V raidės plano daugiaaukštis pastatas. Architektas projektavo du panašaus plano pastatus vieną prieš kitą, viduryje susidariusią erdvę paverčiant uždaru parku (antrasis pastatas taip ir nebuvo pastatytas). Sparnai suskirstyti į sekcijas, kurias sudarė atskira laiptinė ir 4 arba 2 vieno kambario, identiško plano butai prie jos.

---

¹⁷⁹ Ibid, p. 6.

¹⁸⁰ Kauno m. Savivaldybės Žaliakalny butų kolonijos projektas, in: LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 304.

¹⁸¹ Darbininkų gyvenvietėms numatytos tinkamiausios vietos, esančios arčiau pramonės zonų – Šančiuose, Vilijampolėje, Aleksote.

8 iliustracija. 1933 m. Stasio Kudoko suprojektuotas darbininkų butų blokas Žaliakalnyje (LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 304, l. 18).

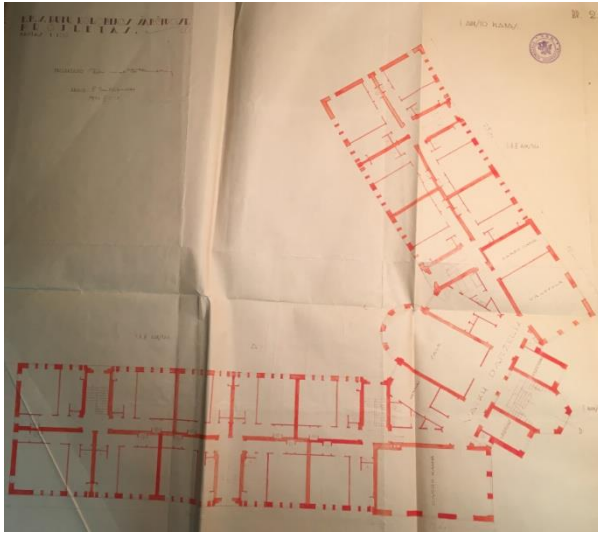
Savivaldybės inicijuotas projektas unikalus savo inovatyvumu – atitinka egzistencinio minimumo suformuluotus reikalavimus – butai maži, vieno kambario, tačiau su atskira virtuve ir tualetu kiekviename bute. Dvi vonios numatytos koridoriaus gale ir jomis turėjo dalintis visi sekcijos butai. Be to, gyvenamasis kompleksas planuojamas kaip socialinis projektas – pastate numatomas gydytojo priimamasis ir gimnastikos salė (rūpinimasis kolonijos gyventojų fizine būkle rodo domėjimąsi visuomenės sveikata ir gerove, vadovaujantis teiginiu „sveikam kūne – sveika siela“), vaikų darželis su izoliatoriumi sergantiems vaikams, turintis užtikrinti galimybę tėvams ar vienišoms motinoms neprarasti darbo (ar šių dienų terminais kalbant, išlikti konkurencingiems darbo rinkoje), valgykla, turėjusi „nuimti“ maisto gamavimo krūvį nuo mažų butų. Taip pat buties „palengvinimui“ numatomas aptarnaujantis personalas, tai išduoda suprojektuotos patalpos tarnams. Bet tarnai šio projekto kontekste, ne „šeimininkei padedanti mergina iš kaimo“, o aptarnavimo paslaugas teikiančios institucijos atitikmuo. Numatytos zonos „darbo kambariams“. Be detalesnio projekto paaiškinimo sunku nuspėti kokio tipo darbai buvo planuojami, bet galima daryti prielaidą, kad tai galėjo būti

darbo vietos moterims, turinčioms mažamečius vaikus. Kol vaikai būtų prižiūrimi tame pačiame pastate esančiame darželyje, moterys galėtų užsiimti darbu (siuvimu ar pan.). Projektuojamos patalpos „vedėjui“, taigi ši darbininkų butų kolonija planuojama kaip kokybiška, administratorių turinti, viešbučio ar bendrabučio tipo gyvenamoji erdvė, jungianti savyje tiek gyvenamąją, tiek poilsio, tiek paslaugų sferas.

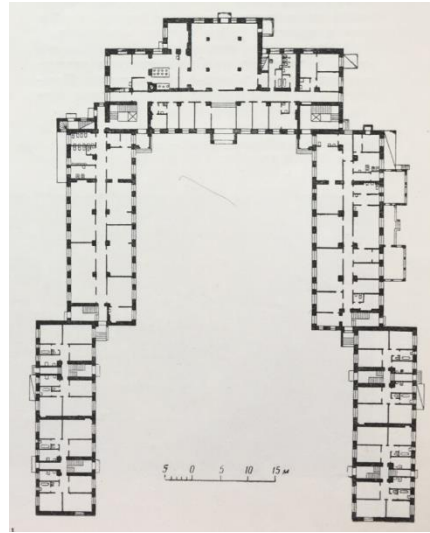
Šis S. Kudoko parengtas darbininkų butų kolonijos projektas buvo kardinaliai naujas lygmuo, lyginant su mediniais barakais ar gyvenimu fortuose. Jis žymi naują etapą valstybės požiūryje į pigių būstų statybą. Jei pirmosioms kolonijoms labiau tiktų laikinos prieglaudos apibūdinimas, tai ką tik aptartas projektas ir ketvirtojo dešimtmečio viduryje apskritai žymi kokybiškai naują požiūrį – griauamos senosios kolonijos, tapusios nusikaltėlių ir asocialių prieglaudomis ir rengiami kokybiški, „kultūringo“, „civilizuoto“ bei modernaus gyvenimo kategorijas atitinkantys projektai. Daugiaaukštis ir daugiabutis namas tampa ne tik pigių būstų, bet ir kokybiško socialinio paketo (teorine) galimybe.

Tačiau aptariant minėtąjį projektą ir visą kokybinio, idėjinio lūžio kontekstą reikėtų rašyti „P. S.“ ir pažymėti, kad 1933 m. „naujas lygmuo“ dar liko idėjų lygmenyje, nes pastatas nors ir buvo pastatytas, kokybiška ir modernia pigių būstų kolonija netapo – jame įsikūrė įvairios savivaldybės įstaigos ir ligoninės palatos.

Dar vienas „P. S.“ kalbant apie šį projektą galėtų būti jo plano palyginimas su 5 metais anksčiau Rusijoje realizuotu namo-komunos projektu (*9 ir 10 iliustracijos*).

9 iliustracija. 1933 m. S. Kudoko suprojektuotas darbininkų butų blokas Žaliakalnyje (LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 304, l. 17).

10 iliustracija. Namų-komunos projektas Maskvoje, Chavskoj g., 1928 m., arch. G. Volferzon, S. Leontovič, A. Barulin, (*Вопросы современной архитектуры*, Maskva, 1962, Nr. 1, p. 9–69).

Palyginimas daugiau simbolinis ir skirtas teoriniam pasvarstymui, ar galėjo S. Kudokas projektuodamas šią koloniją semtis įkvėpimo iš Rusijoje trečiame dešimtmetyje plėtotų namų-komunų koncepcijos. „V“ formos planas, centrinėje dalyje projektuojamos bendros erdvės, planuojamas socialinių paslaugų paketas ir kt. – sukuria panašumo iliuziją. Nors jokių tai patvirtinančių teiginių, dokumentų ar atsiminimų rasti nepavyko (o priešingai, skeptiškų pasisakymų apie patirties iš Rusijos sėmimąsi, rasti nesunku) tačiau planų sulyginamas palieka atvirą klausimą dėl inspiracijos šaltinių. Galima daryti hipotetinę prielaidą, jog galbūt didžiausias tarpukariu pastatytas gyvenamasis namas, taip ir netapo sėkmingu socialinių būstų pavyzdžiu, o tapo valdiškų įstaigų prieglobsčiu, ne tik todėl, kad „anuomet Kaune labai stigo visuomeninio pobūdžio patalpų“¹⁸², kaip teigia kai kurie pastato istoriją tyrinėję kolegos, o ir todėl kad tokia gyvenimo ir buities koncepcija Lietuvoje kol kas atrodė pernelyg svetima.

¹⁸² Paulius Tautvydas Laurinaitis, Kauno miesto savivaldybės pigių butų kolonija, [interaktyvus], in: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/668?rt=3&type=2&ss=pigi%C5%B3%20but%C5%B3&id=668>, (2018-03-08).

Kitas įdomus ir ambicingas darbininkų namų miestelio projektas taip pat sietinas su architektu S. Kudoku¹⁸³. 1936 m. spaudoje pasirodė pranešimų, kad savivaldybė „už geležinių vartų, prie Ukmergės plento“ nupirko daugiau nei 100 ha žemės ir planuoja tenai įrengti darbininkų koloniją, sklypą išdalinus sklypeliais jame statyti medinius namukus, už kuriuos gyventojai per kelis ar keliolika metų išsimokėtų¹⁸⁴. Taigi, gyventojai potencialiai buvo matomi kaip būsto savininkai, o nebe nuomininkai.

11 iliustracija. 1936 m. Stasio Kudoko parengtas darbininkų kolonijos prie Kauno (Ukmergės pl. 7 km) žemės sklypo išplanavimo projektas (LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 608, l. 4).

Šis projektas (11 iliustracija) savo apimtimi kur kas didesnis nei keliais metais anksčiau rengtas Šančių/Žaliakalnio projektas. Projektuojami keli šimtai žemės sklypų individualių namelių statybai. Taip pat planuojamos žalios zonos, centrinė „miestelio“ aikštė, mokykla, stadionas ir net bažnyčia. Tačiau amžininkai šio projekto sėkme suabejojo jam dar neprasidėjus. Buvo abejojama ar parinkta tinkama vieta darbininkų kolonijai, nes apylinkėse nėra nei vienos

¹⁸³ Prie Kauno, Ukmergės pl. 7 km, darbininkų kolonijos žemės sklypo išplanavimo patvirtintas projektas, in: LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 608.

¹⁸⁴ „Darbininkų miestas bus už geležinių vartų“, in: *Lietuvos žinios*, 1936-02-05, p. 6.

didesnės pramonės įmonės, kurioje jie dirbtų. Projektą vertinę specialistai apie jo įgyvendinimo galimybes taip pat atsiliepė gana kritiškai, pažymėję, kad „gruntas gyvenamajai kolonijai netinkamas, o atstumas nuo miesto per didelis“¹⁸⁵. Tad jau pirminėje studijoje šis projektas neatlaikęs kritikos buvo sustabdytas ir šiandien gali būti vertinamas kaip valstybės didelių ir ambicingų ketinimų, bet ne darbų, liudininkas. Taip pat jis akivaizdžiai liudija, kad ketvirtojo dešimtmečio vidurys buvo simbolinis lūžis pereinant nuo „laikinių“ ir „iš bėdos“ sprendimų link konceptualios politikos.

Palyginus du to paties autoriaus pigių būstų projektus – 1933 m. daugiabučio, daugiaaukščio namo su integruota socialine infrastruktūra bei 1936 m. atsigręžimą į miesto-sodo koncepciją, galima grįžti prie anksčiau išsakytos minties, kad pirmasis projektas taip ir nebuvo naudojamas pagal paskirtį dėl visuomenės konservatyvumo ir simpatijų miesto-sodo koncepcijai ir tai paskatino autorių vėlesniuose projektuose ieškoti plačiosioms masėms labiau priimtinių alternatyvų.

Tačiau nepaisant kokybiškų ir naują socialinės minties kategoriją žyminčių projektų, pigių butų stygius vis dar buvo opi problema ir vis akivaizdesnė buvo valstybės dalyvavimo būtinybė, tad ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje buvo imta vis garsiau kalbėti ne apie pavienius projektus, bet apie sistemingą pigių butų statymo politiką. 1939 m. buvo parengtas Pigiųjų butų statybos įstatymo projektas¹⁸⁶, kurio pagrindinis tikslas: „*organizuoti valstybiniu mastu pigiųjų butų ir nuosavų namelių statybą, siekiant darbininkams minimalias kultūringo gyvenimo sąlygas*“. Taigi tik pačioje ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos politinėje retorikoje buvo atkartoti Bauhauzo ir CIAM suformuoti egzistencinio minimumo principai. Įstatymas, kuriuo buvo apibrėžiamos statybos kreditavimo, sklypų pirkimo, butų kokybės klausimai, taip ir nebuvo priimtas, tad liko tik simbolinis liudininkas kokybinio lūžio socialinėje politikoje.

---

¹⁸⁵ Ibid, l. 1.

¹⁸⁶ A. Novickis, „Pigiųjų butų klausimu“, in: *Savivaldybė*, 1939, Nr. 2, p. 62–64.

Susipažinus su tarpukariu rengtais, įgyvendintais, svarstytais pigių butų kolonijų projektais matyti, kad siekiamybė buvo „kad ir mažas, bet nuosavas namelis“, o ne butas daugiaaukštyje name. Gal dėl sodietiškos kultūros įtakos ar kultūrinio–istorinio konteksto, bet iki pat karo, neskaitant kelių išimčių, viešojoje erdvėje vyravo nuomonė, kad pigių butų daugiabučiai namai yra moralinių ir fizinių ligų židinyš, o namelis su nuosavu sklypu ne tik suteikia orias gyvenimo sąlygas, bet ir padeda moraliai „nesugesti“. Puikus to pavyzdys 1939 m. Kauno miesto savivaldybės planai Viliampolėje (prie Demokratų gatvės) darbininkams ir nepasiturintiems miestiečiams apgyvendinti statyti 40–50 nedidelių, vieno buto namelių, aplink juos formuojant 5–6 a sklypą¹⁸⁷. Kauno miesto tarybos pranešime buvo teigiama, kad: „*nameliai numatyti nedideli, o ne didžiuliai namų blokai, dėl to, kad iš pačių darbininkų tokių namelių pageidauta, tokie nameliai atrodo tinkamiausi socialiniu ir kitais atžvilgiais. Darbininkai ir šiaip šiais laikais mechanizuojami dirbtuvėse, fabrikuose, darosi lyg kokiais automatais, tad bent savo butelyje ramiai idiliškai tepailsi. Galop kiekvienam geriau turėti nors ir mažą, šį tą visiškai savo*“¹⁸⁸. Namus planuota kredituoti iš valstybinės paskolos ir atiduoti gyventojams nuosavybės teise išsimokėtinais. Taigi, nors darbininkų pigių kolonijų klausimas iš esmės žymėjo modernėjančios visuomenės sąmoningumą, iš kitos pusės iki pat Antrojo pasaulinio karo gana aiškūs archainiai ar sodybinio gyvenimo prioritetai – nuosavas namas su žemės sklypu ir buvimas namo savininku, o ne nuomininku.

Tačiau nuosavo namo turėjimo siekiamybė atspindėjo ne tik tai. Kartu tai buvo bandymas „kompensuoti“ silpną ir fragmentišką socialinės apsaugos politiką. Turint omenyje, kad iki pat ketvirtojo dešimtmečio pabaigos senatvės pensijų sistema buvo kūrimo stadijoje, o senatvės pensijas gavo tik nedidelė Lietuvos visuomenės dalis (labiausiai nusipelnę visuomenei asmenys, tokie kaip atsargos karininkai, valstybės tarnautojai ir t. t. Iš viso apie 10 tūkst.

---

¹⁸⁷ „Dar šiemet Kauno miesto savivaldybė pradės statyti darbininkams namelius“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-10-10, Nr. 601 p. 3.

¹⁸⁸ Ibid.

asmenų)¹⁸⁹, žemesnes pajamas gaunančių asmenų, neturinčių nuosavo būsto, senatvės perspektyvos galėjo būti labai miglotos. Tai puikiai iliustruoja 1966 m. A. Daniliausko užrašyti interviu su darbininkais, ketvirtame dešimtmetyje dirbusiais pramonės įmonėse¹⁹⁰. Respondentas Pranas Ambrazevičius, kuris ketvirtame dešimtmetyje dirbo „Metalo“ fabrike, atkartodamas didžiosios dalies apklaustųjų išsakytas mintis, teigė: *„daugelis darbininkų žiūrėjo į žemės sklypo įsigijimą, namelio pasistatymą, kaip į tam tikrą garantiją prieš benamę, skurdžių senatvę. Buvę baisu likti senatvėje be savo kampo. Be to siekimas turėti savo namą buvo pagrįstas siekimu turėti bent elementariausius buitinius patogumus“*¹⁹¹.

Apibendrinant galima teigti, kad nors viešosios retorikos pigių būstų klausimu tarpukariu buvo daug, projektų rengta ambicingų ir inovatyvių, tačiau dažnai jie taip ir likdavo tik brėžiniais popieriuje. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, politinės ir architektūrinės minties proveržis ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje džiugina ir galėtų nuteikti viltigai, kad buvo tik laiko klausimas, kada „žodis taps kūnu“. Tačiau reikia pažymėti, kad proveržiui, taip ir likus teoriniame lygmenyje, nuolatiniai skundai dėl pigių butų trūkumo ir prastų darbininkų gyvenimo sąlygų ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje tapo kairiųjų politines jėgas mobilizuojančiu klausimu ir vienu iš pagrindinių komunistų politinės propagandos leitmotyvų.

---

¹⁸⁹ Norbertas Černiauskas, „Socialinės apsaugos politika“, in: *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*, Vilnius, 2016, p. 339.

¹⁹⁰ Antanas Daniliauskas interviu su pramonės darbininkais tyrimui „Kauno darbininkų buitės bruožai: XX a. Ketvirtame–septintame dešimtmetyje“, 1966 m, Lietuvos istorijos instituto archyvas, Etnografijos sektorius, byla Nr. 676 (1–26).

¹⁹¹ *Ibid*, l. 43.

2. 1. 3. Gyvenamoji erdvė kaip ideologijos, vidaus ir užsienio politikos įrankis

Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, gyvenamoji erdvė gali būti traktuojama kaip socialinės politikos įrankis. Tačiau taip pat gali būti ir propagandos ar politinio kapitalo kaupimo instrumentu. Buities ir gyvenimo sąlygų gerinimo, kaip vidaus politikos politinio kapitalo kaupimo išraiškos epizodų tarpukario Lietuvoje nebuvo gausu. Vienas iš nedaugelio – 1932 m. Kauno miesto burmistras Jonas Pikčilingis, reaguodamas į nuolatinis nepasiturinčiųjų skundus dėl per didelių nuomos kainų ir per prastų gyvenimo sąlygų nuomojamuose butuose, viešame pasisakyme teigia inicijuosiąs egzistencinio minimumo tipo butus: „*mažus, bet patogius, ekonomiškus ir su visais patogumais, kurių nuoma būtų 50 Lt per mėnesį, o svarbiausia – jų nuoma turėtų būti pigi ir pajamos už nuomą padengtų namų išlaikymo išlaidas, amortizaciją ir įdėto kapitalo procentus*“¹⁹². Atsižvelgiant į tai, kad per aštuonerius metus nuo šio teiginio tokie būstai nebuvo pradėti statyti, šis burmistro pasisakymas labiau gali būti vertinamas kaip politinis populizmas, o ne kaip reikšmingas politinis įsipareigojimas. Tad nepaisant tokių pareiškimų, nors ketvirtame dešimtmetyje ir imtasi intensyvesnių, kokybiškesnių pigaus būsto sprendimo paieškų, būsto, kaip politinio kapitalo garanto vaidmuo tarpukario Lietuvoje, nebuvo pilnai išnaudotas ir netapo sėkmingos politinės viešų ryšių kampanijos dalimi.

Jei gyvenamosios erdvės ir vidaus politikos santykis yra gana aiškus ir šiame darbe jau aptartas, kitas logiškas žingsnis – fiksuoti, kaip gyvenamosios erdvės ir buities modernizacija buvo traktuojama užsienio politikos kontekste. Kalbant apie tarpukario Lietuvos buities modernizaciją, galima išskirti du „tarptautinės politikos“ lygmenis. Visų pirma – itin aiški, neslepiamai, nuolat pabrėžiama orientacija į Vakarų valstybes, jų patirtį, taikomas praktikas ir įgyvendintus projektus. Kitas lygmuo, taip pat aiškiai pasireiškianti šalies

---

¹⁹² „Pigių butų kolonijos klausimas Kaune“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-01-05, Nr. 3 (1378), p. 3. „Pigiųjų butų kolonijos“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-06-20, Nr. 137 (1512), p. 4.

reprezentacija (ar tiksliau – reprezentacijos siekis) per gyvenamąją architektūrą. Kad Lietuvos modernizacijos projektas buvo orientuotas ir į šalies reprezentacijos kėlimą išduoda citata iš *Mūrinės statybos ugdymo plano*: „*taip pat turėtų būti reikalaujama, kad tam tikrame ruože (pvz., 10 km pločio juostoje) palei geležinkelius, plentus ir vandens kelius trobesiai būtų statomi iš nedegamos medžiagos. Tatai turi nemažos reprezentacinės reikšmės, kad važiuojantieji geležinkeliais ir plentais svetimšaliai susidarytų teigiamą nuomonę apie mūsų šalį ir jos kultūringumą. <...> reikėtų kreipti ypatingą dėmesį, kad Lietuvos pasienio ruožuose (pvz., 30 km pločio juosta), ypač, palei Vokietiją būtų ugdoma tvarkinga mūrinė statyba*”¹⁹³. Kaip tarptautinės politikos ar bent jau prestižo problema įvardinama, kad „*užsieniečiams krinta į akis nuskurusios lūšnos, kurių jie savo krašte nemato. Kaip tyčia jos, kaip kuriozas yra fotografuojamos. Tokios nuotraukos, užsienin patekę, mums labai kenkia. Su šiuo reiškiniu kovoti turi nemaža darbo užsienio reikalų ministerijos spaudos biuras*“¹⁹⁴. Pastarosios kelios citatos reikšmingos keliais aspektais – visų pirma išduoda šiek tiek paviršutinišką, šiek tiek kompleksuotą („ypač palei Vokietijos sieną“) siekį pasirodyti „kultūringa“ ir vakarietiška valstybe. Toks noras „pasirodyti“ susilaukdavo ir kritiško vertinimo: „*tuo tarpu „panabėrijos“ yra pas mus kiek tik nori – užsimetėme ir Virbalio (traukinių) stotį apdengėme cinkiniu stogu – tegul pasaulis stebisi mūsų turtingumu – kas mums tie 2 milijonai auksinių!*“¹⁹⁵. Tad propaguojama „parodomoji“ modernizacija, kuri ne tiek atspindi šalies tendencijas, kiek turėtų užtikrinti tarptautinį prestižą. Iš šių dienų perspektyvos žiūrint, tokios „tarptautinės politikos“ priemonės atrodo naivios, tačiau reikia pažymėti, kad tarpukariu jos gimė iš autentiškų užsienio stebėtojų „liudijimų“. Kaip savo atsiminimuose iš kelionės į Lietuvą 1923 m. mini italas G. Salvatoris¹⁹⁶: „*nameliai, kurie važiuojant netikėtai išnyra gūdžių*

---

¹⁹³ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, p. 92.

¹⁹⁴ *Ibid*, p. 122.

¹⁹⁵ A. Maciejauskas, „Lietuvos gelžkelių darbavimosi pradžia“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 29.

¹⁹⁶ Giuseppe Salvatori – italas rašytojas, Romoje „turėjo tarnybą Lietuvos Respublikos ambasadoje“ (spaudos atašė), kelis kartus lankėsi Lietuvoje (1923, 1928 ir 1931) ir kurį laiką čia gyveno. Jo leidinys *Lietuva vakar ir šiandien* (knyga į lietuvių kalbą išversta 1992 m.) –

*girių pakraščiuose, beveik visi mediniai, žemi, kuklūs, jie iš pažiūros primena labiau pavėsines ar pašiūres negu gyvenamuosius namus*¹⁹⁷. Lygiai taip pat, kito užsieniečio, lenko L. Mitkiewiczaus¹⁹⁸ 1938 m. užrašyti įspūdžiai patvirtina, kad strategija pasienio zonose bei pakelėse „investuoti“ į „representacinę“ gyvenamąją statybą gali būti pasiteisinusi viešųjų ryšių kampanija: *„pravažiavome pro keliolika labai rūpestingai pastatytų trobesių, visai naujų kaimo ūkių, įsikūrusių netoli plento. Gyvenamieji namai, matyt, gana erdvūs, bent kelių kambarių, su įrengtais aukštais viršuje, dengti raudonomis čerpėmis. Jie atrodė tikrai solidžiai ir puikiai. Panašu, kad į kiekvieną ūkį nutiesti elektros laidai, taigi Lietuvos kaime naudojama elektra*¹⁹⁹.

Dar vienas aspektas, kurį derėtų aptarti kalbant apie būsto ir politikos santykį – siekis formuoti visuomenės nuomonę arba (per)formuoti pačią visuomenę per buities modernizaciją. Suvokimo, kad buitis gali būti panaudojama kaip politinio lojalumo ar demografinės padėties gerinimo garantas galima rasti *Mūrinės statybos ugdymo plane*, kuriame teigiama: *„gyvenamųjų namų klausimas, ypač mūsų klimato sąlygomis, turi lemiamos reikšmės tautos visumai. Nuo šio klausimo pareina nepaprastai daug – tautos sveikata, šeimos gyvenimas, vaikų skaičius, kultūra, papročiai, dorovė, gyvenimo džiaugsmas bei pasitenkinimas, darbingumas. Namų nuosavybės turėjimas turi nemažos įtakos net gyventojų nusistatymui valstybės atžvilgiu*²⁰⁰. Ši citata įrodo, kad buitis tarpukario Lietuvoje buvo suvoktas, kaip reikšmingas politinis įrankis, tačiau ši suvokimą išpildančių projektų ar viešųjų ryšių akcijų buvo nedaug ir jos jau buvo paminėtos ankstesniuose skyriuose.

---

kelionės užrašai, nepretenduojantys į rimtą etnografinį tyrimą, tačiau gyvai perteikiantys tarpukario Lietuvos, o taip pat ir buities, aktualijas.

¹⁹⁷ G. Salvatori, *Lietuva vakar ir šiandien*, p. 18.

¹⁹⁸ Leon Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai 1938–1939*, Vilnius, 2002. Knygos autorius 1938 m. po Lenkijos ultimatumo Lietuvai, abiem šalims užmezgus diplomatinius santykius į Kauną atvykęs pirmasis (ir paskutinis) Lenkijos karo atašė. Jo įspūdžiai, aprašyti dienoraščio forma, tačiau taip pat iliustruoja ketvirtojo dešimtmečio pabaigos buities aktualijas.

¹⁹⁹ Ibid, p. 53.

²⁰⁰ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, p. 121.

Apibendrinant galima teigti, kad tarpukariu būsto, kaip politinio kapitalo garanto ar visuomenės nuomonės formavimo įrankio, vaidmuo buvo suvoktas ir net įvardintas oficioziniuose bei programiniuose dokumentuose. Tačiau šis suvokimas taip ir netapo sistemingai išplėtotą ir koordinuota programa.

2. 1. 4. Standartizacija – pavyzdinių, tipinių projektų įvedimas

Standartizavimas ir tipizavimas buvo vienas iš vakarietiškos modernizacijos skiriamųjų bruožų. Esminis, kokybinis ir kiekybinis pokytis gyvenamojoje statyboje XX a. pirmoje pusėje buvo siejamas būtent su standartiniais projektais (ryškiausias to pavyzdys jau minėti tarpukariu Vokietijoje plėtoti municipalinių butų projektai). Standartizacijos praktika tarpukario Lietuvoje nebuvo plačiai taikoma, ypatingai kalbant apie miestietišką gyvenamąją erdvę – daugiabučius namus. Tačiau buvo suvokta, kad tipinių projektų parengimas ir jų propagavimas yra vienas iš greičiausių būdų užtikrinti sėkmingą ir kokybišką modernizacijos kampanijos vykdymą. Jau 1921 m. įsteigus Lietuvos atstatymo komisariatą, teigiama, kad Atstatymo komisariato viena iš užduočių „*gaminti kaimo ūkiui, miestams ir miesteliams, taip pat valstybės ir visuomenės įstaigoms pavyzdingus trobesių, švietimo, kanalizacijos, vandentiekio, gatvių ir kelių įtaisymo, sausinimo, ir kitokių statymo projektus*“²⁰¹. Tarp pirmųjų Lietuvos atstatymo komisariato „Projektų gaminimo skyriaus“ planuojamų darbų buvo numatyta „*gaminimas projektų pavyzdingų ekonomijos, konstrukcijos, architektūros ir išpildymo žvilgsniais*“:

- darbininkams butai iš 2, 3 kambarių (4 pavyzdžiai);
- darbininkų kolonijai priemiestyje;
- valdininkams ir smulkiems miestelėnams gyvenamieji butai iš 3–5 kambarių (4 pavyzdžiai);

---

²⁰¹ Lietuvos atstatymo komisariato įstatymas, Nr. 530, in: *Vyriausybės žinios*, 1921-02-04, Nr. 56, p. 2–3.

- vienai šeimynai skiriami gyvenamieji namai iš 5–8 kambarių (2 pavyzdžiai);
- miestų gyvenamiems namams su krautuvėmis (2 pavyzdžiai);
- vandentiekio ir kanalizacijos įrengimų pavyzdžiai²⁰².

Nors standartizacijos ir „pavyzdinių“ projektų rengimo reikalingumas buvo įvardintas pirmaisiais nepriklausomybės metais, tačiau ketvirtame dešimtmetyje išplėtotą standartizuotų projektų taikymo sistema nebuvo sukurta. 1933 m. V. Švipas atkreipė dėmesį į užsienyje vykstančias standartizavimo ir mechanizavimo tendencijas: „1901 m. įsteigti oficialūs standartų biurai JAV ir Anglijoje. Nuo 1917 m. veikliai dirba Vokiečių standartų biuras. 1923 m. toks biuras įsisteigę Rusijoje“²⁰³ ir pabrėžė, kad tokia pat kryptimi turėtų būti plėtojama ir gyvenamųjų namų statyba Lietuvoje.

Tačiau 1938 m. *Mūrinės statybos ugdymo plane* vėl buvo formuluojama panaši programinė nuostata: „mūrinių trobesių išplanavimams patobulinti ir jų statybai palengvinti nemažos reikšmės turėtų ir standartinių projektų kaimui ir miestui paruošimas. <...> standartiniai trobesių projektai turėtų turėti tautinio stiliaus požymius, kad padėtų lietuviškajai architektūrai augti. Standartiniai statybų projektai turėtų būti paruošti konkursu“²⁰⁴.

Diskusijos apie tipinių projektų būtinumą neatsiejamos nuo modernizacijos idėjos. Tarpukario Lietuvoje buvo ne kartą pabrėžiama būtinybė parengti pavyzdingus tipinius gyvenamųjų namų projektus ir kuo plačiau juos taikyti. Didžiausias dėmesys, kalbant apie tipinius projektus, buvo skiriamas individualiai ir kaimo vietovių statybai. Tuo tarpu daugiabučiai gyvenamieji namai buvo projektuojami pagal individualius projektus.

²⁰² „Projektų gaminimo skyriaus darbų programa“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 1, p. 7–8.

²⁰³ V. Švipas, *Miesto gyvenamieji namai*, p. 106.

²⁰⁴ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, p. 97.

2.2. ATVEJIS II – SOVIETINIS VILNIUS

2.2.1. Valstybinės institucijos, dalyvavusios modernizacijos procesuose, teisinė bazė ir teisinis buitės modernizacijos reguliavimas

Kalbant apie sovietmečiu Lietuvoje veikusias institucijas, reikia pažymėti, kad dažnai jos buvo įkurtos kaip jau Sovietų Sąjungoje egzistavusių sovietinių sistemų atitikmenys. Būtent tokia buvo pagrindinė architektūros ir statybos politiką bei ideologiją formuojanti ir jos realizavimą užtikrinanti institucija – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas²⁰⁵, sovietinio „Gostroj“ (rus. Государственный комитет Совета Министров СССР по делам строительства, trump. Госстрой СССР) atitikmuo. Ši institucija formavo ideologiją paremtą statybų politiką, užsakydavo mokslinius tyrimus, inicijuodavo ir tvirtindavo tipinių projektų rengimą, rūpinosi jų sklaida ir pan.

1946 m. Lietuvoje įsteigta Statybos ministerija, kurios pagrindinis tikslas – remdamasi pažangia technika sukurti statybos industriją, plėtoti statybą. Statybos ministerija, kaip pagrindinė rangos organizacija, gyvavo 42 metus²⁰⁶. Vien jau faktas, kad už statybos reikalus atsakinga institucija buvo ne kitos įstaigos pavaldume, o „pakylėta“ iki ministerijos lygio, rodo naują kokybinį valdžios ir architektūros/statybos santykį. Projektavimas ir statyba tapo reikšmingu politikos, ideologijos ir pramonės elementu.

---

²⁰⁵ Institucijos pavadinimas ne kartą buvo keičiamas. Šiame darbe nurodomas pavadinimas, naudotas, per modernizacijos „piką“ – 1955–1963 m. Žemiau pateikiama visa institucijos pavadinimo „evoliucijos“ raida (duomenys iš <http://www.archyvai.lt>):

Architektūros reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos (1944-04-25 – 1946-03-24);

Architektūros reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos (1946-03-25 – 1955-10-18);

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas (1955-10-19– 1963-06-26);

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos reikalų komitetas (1963-06-27– 1978-09-04);

Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas (1978-09-05– 1988-05-26);

Lietuvos TSR valstybinis statybos komitetas (1988-05-27– 1990-03-23).

²⁰⁶ E. Čigriejus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos*, p. 121.

Kaip ir visam Sovietų Sąjungos valdymo aparatui, taip ir gyvenamosios statybos projektavimo, administravimo, realizavimo sektoriui būdinga didelė valstybės kontrolė, pasireiškianti per itin plačiai išplėtotą institucijų sistemą. Kaip pažymi V. Mikučianis, 1945–1962 m. dirbęs Vilniaus vyriausioju architektu: „*miestų statybą tarybų Lietuvoje tvarko Architektūros reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos. Per savo vietinius organus: per miestų ir sričių vyriausių architektų valdybas ir apskričių architektus–inspektorius – Architektūros reikalų valdyba tvarko atskirų miestų ir miesto pobūdžio gyvenamųjų vietovių statybą. Svarbesniems miesto statybos klausimams spręsti prie Architektūros reikalų valdybos yra sudaryta Architektūrinė taryba, o prie vyriausių miestų architektų – architektūrinės komisijos. Visi miestų statybos projektai yra peržiūrimi ir turi būti suderinti su Sveikatos apsaugos ministerijos Valstybine sanitarine inspekcija ir Vidaus reikalų ministerijos priešgaisrinės apsaugos organais*“²⁰⁷.

Po okupacijos panaikinus galimybę verstis privačia praktika, architektai tapo institucijų sistemos dalimi. Projektavimo įmonės ir organizacijos buvo itin reikšminga šios sistemos dalis. Pagrindinė projektavimo institucija buvo Miestų statybos projektavimo institutas (veikęs nuo 1962 m. iki 1990 m.), pavaldus Statybų ministerijai. Šio instituto suformavimas sutampa su masine gyvenamųjų namų statyba ir plataus masto kampanijos vystymu. Iki tol, kol įgavo beveik keturis dešimtmečius egzistavusią formą, ši institucija bent penkis kartus buvo reorganizuota ir pervadinta: Respublikinės architektūros dirbtuvės (1945–1952); Valstybinis projektavimo institutas (1952–1955); Projektavimo institutas „Litgiprostroj“ (1955–1957); Miestų statybos projektavimo institutas „Litgiprostroj“ (1957–1959); Miestų ir kaimų statybos projektavimo institutas (1959–1961). Šio darbo tyrimo rėmuose svarbus kaimo ir miesto statybos projektavimo atskyrimas, išskiriant kokybiškai (ir instituciškai) skirtingą miestietišką gyvenamąją erdvę.

---

²⁰⁷ J. Kumpis, *Socialistinė miestų statyba*, p. 20.

Paraleliai šio instituto veiklai egzistavo ir kitos, už projektavimą ar projektų kontrolę atsakingos institucijos – pvz., Architektūros ir planavimo dirbtuvė prie vyriausiojo miesto architekto; Komprojektas – komunalinio ūkio projektavimo institutas; Valstybinė architektūros ir statybos kontrolės inspekcija ir kt. Be jau išvardintų projektavimo organizacijų, pirmaisiais pokario metais reikšmingą įtaką gyvenamųjų namų projektavimui darė ir institucijos, esančios Rusijoje – Lietuvoje buvo kuriami jų vietiniai padaliniai, o dauguma reikšmingesnių objektų turėjo būti projektuojami laikantis Maskvoje parengtų TSRS architektūros reikalų komitete paruoštų tipinių gyvenamųjų sekcijų projektų²⁰⁸.

Kitos dvi buities modernizacijos procesams esminės institucijos buvo Vyriausiosios buitinio gyventojų aptarnavimo valdybos prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Respublikinis projektavimo-konstravimo biuras (pradėjęs veikti nuo 1960 m.) bei Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija (įsteigta 1967 m.). Pastarųjų dviejų institucijų įkūrimas itin reikšmingas, kalbant apie buities modernizaciją, nes rodo absoliučiai naują kokybinį valstybės „santykį“ su buitimi. Buitinio aptarnavimo objektai savo reikšme prilyginami kitoms statybos industrijos sritims. Buitinis aptarnavimas ir jo planavimas, organizavimas tampa neatsiejama buities modernizacijoms kampanijos dalimi. Ši tema plačiau bus nagrinėjama skyriuje apie buities institucionalizaciją.

Akivaizdus kokybinis pokytis, lyginant tarpukario ir sovietmečio etapus – dėmesys įstatymų bazei ir teisinio reglamentavimo akcentavimas, bei apskritai, buities ir gyvenamosios erdvės „pakylėjimas“ į ne tik teisinį, bet politinį ar net ideologinį lygmenį. Šioje darbo dalyje trumpai bus aptariami įstatymai, nutarimai, politinės programos ir kiti teisiniai dokumentai, darę įtaką gyvenamosios erdvės formavimui.

Industrinės, tipizuotos, standartizuotos statybos pranašu galima laikyti 1954 m. TSKP CK ir TSRS MT nutarimą „Dėl statybai skiriamų surenkamųjų

---

²⁰⁸ V. Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, p. 78.

gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo²⁰⁹. Nutarimo esmė – greitesnio ir efektyvesnio statybų proceso užtikrinimas, pereinant nuo plytų mūro prie gelžbetoninių konstrukcijų, didžiąją darbų dalį perkeltiant į gamyklas, kuriose turėtų būti paruošiamos visos namo „sudedamosios dalys“. Statybos aikštelėje paruoštos konstrukcijos turėtų būti tik surenkamos. Akivaizdu, kad darbui pagal naujus technologinius principus reikėjo visiškai naujų gyvenamųjų namų projektų, o tai neišvengiamai turėjo daryti įtaką ne tik pastatų išorei, bet ir vidaus struktūrai.

Chrestomatinis dokumentas, žymintis naują etapą, buvo 1955 m. paskelbtas TSKP Centro Komiteto ir TSRS ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“²¹⁰. Tai vienas ryškiausių lūžių visoje sovietinės architektūros, statybų ir projektavimo istorijoje, taip pat nulėmusių ir gyvenamosios erdvės bei interjero raidą. Šiuo nutarimu buvo pasmerktas ir įvardintas kaip formalizmas iki tol gyvavęs socrealizmas, neoistoristinis stilius, išorinė parodomoji architektūros pusė, kurioje gausu didelių nesaikingumų, neatitinkančių Komunistų partijos ir vyriausybės politikos architektūroje bei statyboje²¹¹. Nutarime suformuluoti kriterijai, kuriais vienareikšmiškai turi remtis ir vadovautis sovietinė architektūra: „Tarybinei architektūrai turi būti būdingas formų paprastumas, tikslumas ir sprendimų ekonomiškumas. Patraukli pastatų ir įrenginių išvaizda turi būti kuriama ne taikant išgalvotus, brangiai atsieinančius dekoratyvinius papuošimus, o iš organinio architektūrinių formų ryšio su pastatų ir įrenginių paskirtimi, iš jų gerų proporcijų bei teisingo medžiagų, konstrukcijų bei detalių panaudojimo ir aukštos darbų kokybės“²¹².

Šių dviejų nutarimų „realizavimas praktikoje“ buvo 1955 m. pradedamas statyti Vilniaus namų statybos kombinatas-gamykla. Ji pradėjo veikti 1957 m.

---

²⁰⁹ TSKP CK ir TSRS MT nutarimas „Dėl statybai skiriamų surenkamųjų gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo“, in: *Tiesa*, 1954-08-20, p. 1–2.

²¹⁰ TSKP CK ir TSRS MT nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, in: *Literatūra ir menas*, 1955-11-12, p. 1.

²¹¹ *Ibid.*

²¹² *Ibid.*

ir gamino pirmųjų stambiaplokščių gyvenamųjų namų gelžbetonines detales, iš kurių sukonstruoti gyvenamieji namai tapo kelių dešimtmečių ne tik miesto, bet ir visos šalies simboliu.

Kitas itin reikšmingas dokumentas – SSKP CK ir SSRS MT 1957 m. liepos 31 d. nutarimas „Apie gyvenamųjų namų statybos išvystymą SSRS“²¹³ – tapo vienu esminių programinių dokumentų nulėmusių tolimesnę tipizuotos, industrinės, ekonomiškos gyvenamosios statybos raidą. Šiuo nutarimu komunistų valdžia įsipareigoja per 10–12 metų išspręsti pokariu itin aktualią butų trūkumo problemą. Šis įsipareigojimas nulėmė gyvenamosios architektūros „nukreipimą“ išskirtinai ekonomiško ir efektyvumo ieškojimų kryptimi. Prioritetu tapo ne būsto kokybė ar patogumas, bet ekonominis skaičiavimas, kaip su minimaliomis laiko ir finansų sąnaudomis galima pastatyti maksimaliai daug kvadratinių metrų gyvenamojo ploto. Siekis „įteisinti“ ekonominio architektūrinio sprendimo paieškas, kaip gyvenamosios statybos alfa ir omega, atsispindi tame pačiame nutarime bei jo įtakotuose dokumentuose.

Vienas ryškiausių architektūros reglamentavimo įrankių, išlaikančių architektus ekonomiškame ieškojimų kelyje – gyvenamųjų namų statybos reglamentavimui nuo šešto dešimtmečio vidurio ėmusios galioti Statybos normos ir taisyklės. Anksčiau aptartų dviejų nutarimų „įtakoje“ 1954 m. (įsigaliojo nuo 1955 m. gegužės 1 d.) buvo suformuluotos Statybos normos ir taisyklės (*Строительные нормы и правила (СНИП)*), kurios buvo įdiegtos statybinės–architektūrinės reformos metu. Taisyklių esmė – iki mažiausių smulkmenų reglamentuoti naujai statomų pastatų techninius parametrus ir užtikrinti ekonomišką, taupią ir efektyvią statybų kryptį. Specializuotos gyvenamųjų statinių (gyvenamųjų namų, bendrabučių ir viešbučių projektavimo) normos įsigaliojo kiek vėliau, nuo 1958 m. gegužės 1 d. pagal minėtą 1957 m. nutarimą „Apie gyvenamųjų namų statybos išvystymą SSRS“.

---

²¹³ Центральный комитет КПСС, Совет министров СССР, постановление от 31-07-1957, №. 931, О развитии жилищного строительства в СССР, [interaktyvus], in: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5213.htm, (2018-03-08).

Statybos taisyklių tikslas – užtikrinti, kad visoje Sovietų Sąjungoje statomi gyvenamieji namai atitiktų partijos programą ir įsipareigojimą kuo greičiau pašalinti butų trūkumą. Taisyklės turėjo užtikrinti, kad gyvenamųjų namų projektuose neatsirastų „perteklinių“ detalių. Plotas, tūris, pagalbinių patalpų kvadratūra buvo apskaičiuota vadovaujantis minimalizavimo kriterijumi. Galima sakyti, kad šiomis taisyklėmis buvo įtvirtinta būsto egzistenciniam minimumui, apie kurį tarpukariu kalbėjo Bauhauzo atstovai, koncepcija.

Taisyklės įtvirtino vienintelį galimą buto tipą – mažos kvadratūros, skirtą vienai šeimai, mažų kambarių ir itin mažų pagalbinių patalpų. Ryškiai sumažėjo ne tik butų kvadratūra, bet ir patalpų aukštis. 1955 m., įsigaliojus naujosioms statybos taisyklėms, buvo griežtai apibrėžtas leistinas gyvenamųjų patalpų aukštis – 2,8 m (arba 3 m skaičiuojant su perdanga)²¹⁴, mažesnis, t. y. atitinkamai 2,4 m ir 2,6 m buvo leidžiamas tik vieno ar dviejų aukštų sodybinio užstatymo namų mansardoms. Viešojoje erdvėje vyko polemika, kad 2,8 m patalpų aukštis yra perteklinis, kaip analogus pateikiant JAV, Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos, Švedijos, Danijos daugiaaukštės gyvenamosios statybos pavyzdžius, kuriuose butų aukščio vidurkis buvo 2,7 m. Tad buvo nuspręsta, kad rezervo minimalizavimui dar yra ir 1958 m. priimtos naujosios taisyklės skirtos išskirtinai tik gyvenamajai statybai, leistinu patalpų aukščiu nurodo 2,5 m. Puse metro „pažeminamos“ lubos viešojoje erdvėje argumentuojamos šitaip: „*mūsų tipiniuose projektuose numatytiems nedideliems (nuo 8–9 iki 16–18 m²) kambariams šis aukštis priimtinas ir interjero atžvilgiu, <...> sumažinus aukšto aukštį nuo 3 m iki 2,5 m, vieno kvadratinio metro kaina sumažėja 6 proc.*“²¹⁵. Statybos normomis ir taisyklėmis buvo reglamentuojamas vonios bei virtuvės dydis ar numatomas reikalingas minimalus plotas kiekvienam buto gyventojui (9 m² ploto asmeniui).

Statybos normos ir taisyklės būdamos vienu svarbiausių dokumentų, nulemiančių gyvenamosios erdvės vidinės erdvės planą, tuo pat metu buvo ir

---

²¹⁴ Строительные нормы и правила, 1958-03-01, Nr. II–B. 10, [interaktyvus], in: <http://meganorm.ru/list2/64514-0.htm>, (2018-03-08).

²¹⁵ J. Peras, *Daugiabutis gyvenamasis namas*, p. 19.

itin statiškos. Jose labai lėtai būdavo įtvirtinami galimi pokyčiai atsižvelgiant į gyvenamosios erdvės tyrimus, gyventojų atsiliepimus ar atsiradusias naujas technologines galimybes (pvz., visuotinai paplitus ir kiekvienam bute atsiradus šaldytuvui, kurį laiką vis dar buvo projektuojamos itin mažos virtuvės, kuriose net nenumatyta vieta šiam buitiniam prietaisui, tad žmonės neretai šaldytuvą laikydavo koridoriuje arba užstatydami dalį lango). Per visą sovietmečio 50 metų laikotarpį buvo patvirtintos 6 statybos normų ir taisyklių redakcijos: 1955 m., 1958 m., 1962 m., 1971 m., 1985 m. ir 1989 m. Matyti, kad kartais etapas tarp senų ir naujų taisyklių patvirtinimo tęsėsi 10 metų, o tai yra labai ilgas laiko tarpas, atsižvelgiant į tai, kad per tokį laikotarpį pasikeičia ne tik teorinės erdvės planavimo prielaidos, bet ir valstybės prioritetai, finansinės statytojų bei gyventojų galimybės ir poreikiai. Tad itin griežtas nelanksčių Statybos taisyklių laikymasis neišvengiamai vedė prie to, kad greitai po pastatymo nauji gyvenamieji namai tapdavo „moraliai pasenę“.

TSKP programa, priimta 1961 m. TSKP XXII suvažiavime²¹⁶, buvo ideologiškai vienas reikšmingiausių dokumentų, brėžiančių oficialias N. Chruščiovo valdymo laikotarpio valstybės prioritetų gaires. Šiame programiniame dokumente nemažas dėmesys skiriamas buities klausimams, ideologiškai pagrindžiant šios sferos svarbumą, bei suteikiant ideologinio lenktyniavimo atspalvį: „*TSKP iškelia uždavinį išspręsti aštriausią tarybinės liaudies gerovės pakėlimo problemą – butų problemą. Per pirmąjį dešimtmetį šalyje bus likviduotas butų trūkumas. Tos šeimos, kurios dabar gyvena ankštuose ir bloguose butuose, gaus naujus butus. Antrojo dešimtmečio pabaigoje kiekviena šeima, įskaitant jaunavedžių šeimas, turės gerai sutvarkytą butą, atitinkantį higienos ir kultūringos buities reikalavimus. <...> antrąjį dešimtmetį naudojimasiais butais palaipsniui pasidarys nemokamas visiems piliečiams*“, „*TSKP iškelia pasaulinės istorinės reikšmės uždavinį – užtikrinti Tarybų Sąjungoje aukščiausią gyvenimo lygį, palyginti su bet kuria kapitalizmo šalimi*“²¹⁷. Buvo planuojamas „perėjimas prie nemokamo naudojimosi

---

²¹⁶ *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa*, Vilnius, 1961.

²¹⁷ *Ibid*, p. 76.

komunaliniais patarnavimais“, „*spartus bendro liaudies vartojimo lygio pakilimas, <...> kuomet „bus patenkinti visų gyventojų sluoksnių poreikiai aukštos kokybės plataus vartojimo prekėms: <...> daiktams gerinantiems ir puošiantiems tarybinių žmonių buitį – patogiams šiuolaikiniams baldams, patobulintiems namų apyvokos reikmenims, įvairioms kultūrinės paskirties prekėms, ir t. t.*“²¹⁸.

Šis politinis įsipareigojimas kiekvienai šeimai suteikti atskirą butą neabejotinai vertė ieškoti naujų, maksimaliai efektyvių statybos ir projektavimų sprendimų. Kaip teigiama KP programoje „*didelę reikšmę įgauna miestų statyba, architektūra ir išplanavimas, kad būtų galima statyti gerai įrengtus, patogius, ekonomiškus statybos ir eksploatavimo atžvilgiu miestus bei kitas gyvenamas vietas, gyvenamuosius <...> pastatus. Miestai ir gyvenvietės turi būti racionali kompleksinė organizacija <...>, užtikrinanti geriausias sąlygas žmonių darbui, buičiai, poilsiui. Ateinančiu laikotarpiu bus įgyvendinta plati komunalinės statybos ir visų miestų bei darbininkų gyvenviečių sutvarkymo programa, kas pareikalaus užbaigti juos elektrifikuoti, dujofikuoti, telefonizuoti, aprūpinti komunaliniu transportu, vandentiekiu ir kanalizacija, įvykdyti eilę priemonių gyvenimo sąlygoms miestuose ir kitose gyvenvietėse toliau gerinti. <...> Antrojo dešimtmečio pabaigoje bus nemokami komunaliniai patarnavimai: naudojimas vandeniui, dujomis, apšildymu*“²¹⁹. Siekis įgyvendinti politinius pažadus bei ekonomišką statybos paiešką atvedė į masinę, iki tol neregėtą masto standartizuotos, industrializuotos, stambiablokių gyvenamųjų namų statybos kampaniją. Nors pirmieji stambiablokiai buvo pastatyti keliais metais anksčiau, nei buvo priimta aptariama programa, tačiau būtent po jos paskelbimo, t. y. po valstybės „įsipareigojimo“ savo piliečiams statybų mastai įgavo neregėtą pagreitį.

Programos uždavinių pristatymas baigiamas patoso gaida, kuri nurodo buities sąlygų gerinimą, kaip tam tikrą tarptautinės politikos įrankį: „*tuo būdu viso pasaulio akivaizdoje Tarybų valstybė parodys pavyzdį, kaip iš tikrųjų*

---

²¹⁸ Ibid, p. 73–75.

²¹⁹ Ibid, p. 76.

patenkinami didėjantieji materialiniai ir kultūriniai žmonių poreikiai“, „grandiozinės tarybinės liaudies gerovės pakėlimo programos įvykdymas turės pasaulinę–istorinę reikšmę“²²⁰.

Dar vienas reikšmingas dokumentas – 1969 m. TSKP CK TSRS MT nutarimas „Dėl gyvenamųjų objektų statybos kokybės pagerinimo priemonių“²²¹ – leido kurti daugiau išplanavimo variacijų. Nuo šio nutarimo galime brėžti ribą, kai buvo atsisakoma itin radikalios N. Chruščiovo gyvenamosios erdvės modernizavimo kampanijos ir pereita prie nuosaikesnių metodų – ieškant kokybės, patogumo, atsižvelgiant į gyventojų nuomonės tyrimus, o ne siekiant juos „auklėti“ ar „perauklėti“, kaip dažnu atveju būdavo deklaruojama septinto dešimtmečio pradžios retorikoje.

Reikia pažymėti, kad „butų problema“ išliko vienu pagrindinių socialinės politikos leitmotyvų visą Sovietų Sąjungos valdymo laikotarpį. Nuo 1940 m. pažadų gerinti darbininkų gyvenimo sąlygas ir sugriauti Kauno „brazilkas“ iki devintojo dešimtmečio viduryje priimtos naujos KP programos vis dar žadančios „spręsti butų klausimą“: „*Partija laiko ypatingos socialinės reikšmės reikalu sparčiau spręsti butų problemą, kad iki 2000-ųjų metų praktiškai kiekviena tarybinė šeima turėtų atskirą gyvenamąjį plotą – butą arba individualų namą. Tam turi sudaryti sąlygas stambiu mastu vykdoma gyvenamųjų namų statyba iš valstybės lėšų, plačiau vystoma kooperatinė ir individuali statyba, taip pat butų fondo rekonstravimas, atnaujinimas ir geresnė priežiūra, jo skirstymo kontrolės sustiprinimas. Ypač daug dėmesio bus skirta gyvenamųjų namų statybos kokybei, butų ir namų patogumo, planavimo gerinimui, jų techninio aprūpinimo tobulinimui*“²²², „reikės iš esmės pakelti statybos techninį–ekonominį lygį, paversti statybą vieningu industriniu procesu, gerinti projektavimo ir statybos darbų kokybę ir mažinti jų kainą, trumpinti

---

²²⁰ Ibid, p. 80–81.

²²¹ Центральный комитет КПСС, Совет министров СССР, Постановление, Nr. 392, 1969-05-28, „О мерах по улучшению качества жилищно-гражданского строительства“, [interaktyvus] in: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7085.htm, (2018-06-27).

²²² *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa. Priimta TSKP XXVII suvažiavimo*, Vilnius, 1986, p. 34.

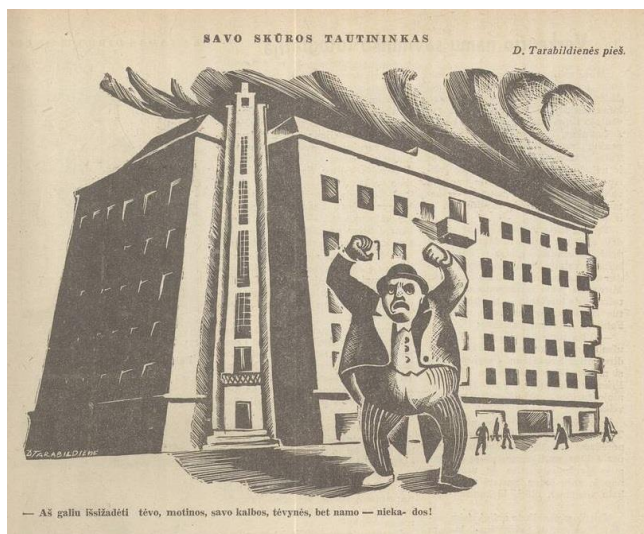
*objektų statybos laiką ir sparčiau įsavinti gamybinius pajėgumus*²²³. Be pasikartojančio „butų klausimo“ sprendimo akcentavimo, svarbu atkreipti dėmesį į kokybės elemento įvedimą. Pastarojoje programoje net kelis kartus akcentuojamas būsto kokybės klausimas. Tai, ko gero, ryškiausias vertybinis pokytis lyginant N. Chruščiovo laikų urbanizacijos programą, kurios pamatą sudarę ekonominiai laiko ir sąnaudų skaičiavimai su vėlesne gyvenamosios erdvės politikos kryptimi, kurioje be kvadratinių metrų skaičiavimo įvedama kokybės kategorija, bei „reabilituojama“ nuosavo namo turėjimo galimybė.

---

²²³ Ibid, p. 27.

2. 2. 2. Būstas ir socialinė politika, valstybės inicijuoti projektai

12 iliustracija. D. Tarabildienės karikatūra „Savo skūros tautininkas: –Aš galiu išsižadėti tėvo, motinos, savo kalbos, tėvynės, bet namo – niekad os!“ (*Šluota*, 1940, Nr. 1, p. 9).

Kadangi iki pat Antrojo pasaulinio karo socialinių arba pigių būstų sistema nebuvo išplėtota, tad dauguma darbininkų gyveno iš privačių savininkų nuomojamuose butuose. Butų savininkai kairuoliškoje spaudoje nedviprasmiškai įvardijami kaip „kraujasiurbiai“ (pvz., 12 iliustracija).

„Butų klausimas“ buvo vienas iš pretekstų burtis į komunistines arba joms prijaunčias organizacijas. Viena tokių 1938–1940 m. veikusi Butų nuomininkų draugija, kuri palaikė tiesioginius ryšius su komunistų partija, o vienas iš jos vadovų buvo Justas Paleckis²²⁴. Tad nenuostabu, kad po 1940 m. sovietų okupacijos „butų klausimas“ tapo vienu iš programinių naujosios valdžios prioritetų. „Liaudies vyriausybė“ nedelsiant įsteigė Darbininkų ir tarnautojų butams statyti fondą, kurio vienas iš pirmųjų pristatytų projektų buvo Griunvaldo gatvėje Kaune suprojektuoti darbininkų namai.

Šis objektas įdomus keliais aspektais. Visų pirma, jis 1940 m. viešojoje erdvėje pateikiamas kaip neabejotinas komunistų valdžios laimėjimas ir „rūpinimosi liaudies žmonėmis“ įrodymas. Buvo teigiama, kad principai, kuriais vadovaujantis buvo projektuojamas šis darbininkų butų blokas buvo aptarti ir suformuluoti „tarpžinybiniuose pasitarimuose“, vadovaujant Darbo ministerijos butų statybos inspektoriui. Teigiama, kad pastarosios ministerijos vadovas patvirtino butų statymo nuostatus, remdamasis SSSR pavyzdžiu, o šie

²²⁴ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1977, t. 2, p. 348.

nuostatai buvo pritaikyti rengiant Griunvaldo g. butų projektą bei taikytini kitiems to laiko projektams²²⁵.

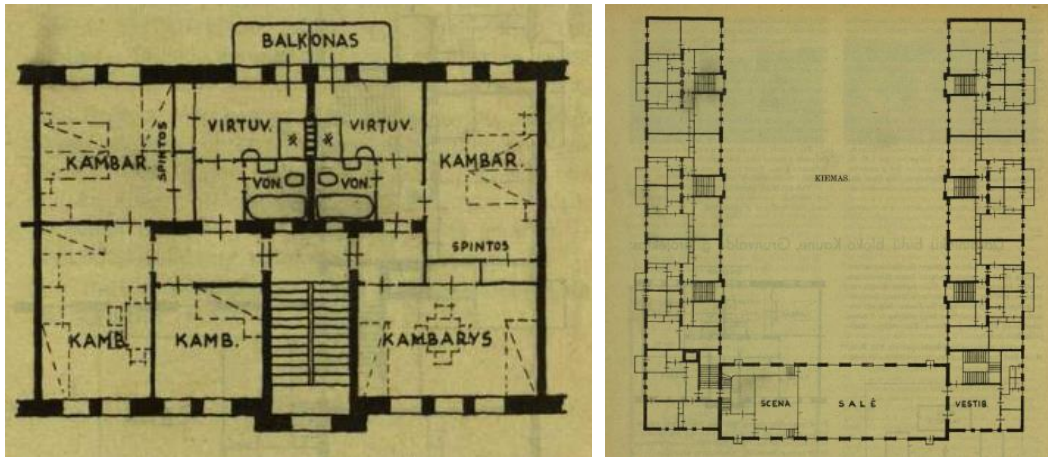

13 iliustracija. Leidinio *Savivaldybė* viršelis, 1940, Nr. 7–8.

Po sovietų okupacijos išėjusio pirmo, o kartu ir paskutinio, *Savivaldybės* numerio viršelyje po pjautuvo ir kūjo vaizdais puikavosi būsimų darbininkų namo projektas Griunvaldo gatvėje (13 iliustracija). Jau vien projekto paskelbimas pirmajame savivaldos leidinio numeryje po okupacijos nedviprasmiškai siunčia pasikeitusios (socialinės) politikos žinutę, žadančią naują gyvenimo kokybę mažas pajamas gaunantiems miestiečiams.

Tuo pačiu buities klausimai pirmą kartą tampa prioritetinais aktyviai naudojamais, o ne tik teoriškai suvokiamais politikos ir propagandos instrumentais. Pats darbininkų namų projektas irgi vertas detalesnio aptarimo, nes jame iš dalies realizuoti egzistencinio minimumo akcentai. Name projektuojami 2–3 kambarių butai (14 iliustracija), pažymima, kad kiekvienas butas be gyvenamųjų kambarių turi turėti virtuvę, prieškambarį, vonią su praustu ir tualetu, sandėlį produktams ir patalpą/nišą/spintą daiktams. Akcentuojama vėdinimo svarba (orlaidė ir priešingose pusėse esantys langai, leidžiantys sudaryti skersvėjų). Šis projektas iš dalies atitinka egzistencinio minimumo idėjas, tačiau su keliomis išimtimis.

²²⁵ St., „Darbininkų butų bloko Kaune, Griunvaldo g. projektas“, in: *Savivaldybė*, 1940, Nr. 7–8, p. 227–229.

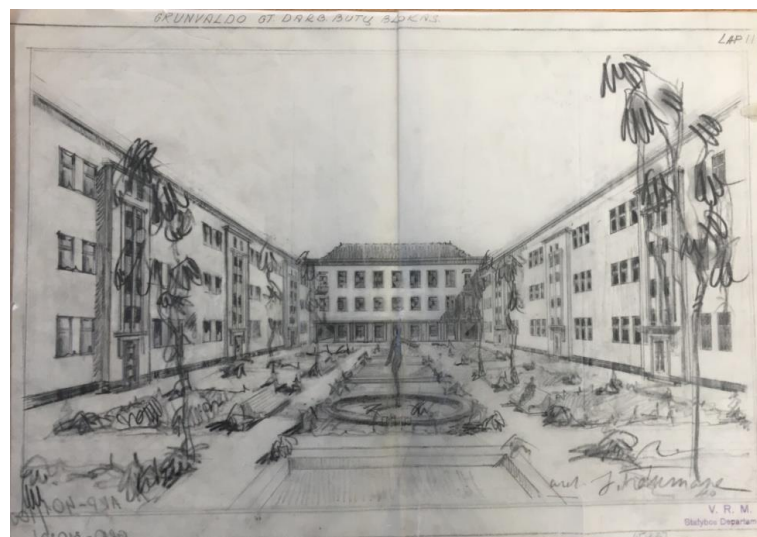
14 iliustracija. Griunvaldo g. darbininkų namo planai (St., „Darbininkų butų bloko Kaune, Griunvaldo g. projektas“, *Savivaldybė*, 1940, Nr. 7–8, p. 227–229).

Būdamas pirmasis tokio tipo projektas okupuotoje Lietuvoje, jis iš principo buvo „parodomasis“ ir negalėjo būti „minimalus“ – ir pastato fasadų architektūra su orderinės sistemos elementais, balkonais, apvaliais langeliais nebuvo „minimalistinė“, taip pat toks nebuvo 3 kambarių butas, nes minimaliam gyvenimui „kultūringomis“ sąlygomis tikrai būtų užtekę mažesnių butų, taip pat numatomas 2,8 m sienų aukštis irgi netelpa į minimalius ekonominius skaičiavimus. Galiausiai pateikiami skaičiavimai, kad 2 kambarių bute gyvenamieji kambariai turėtų užimti 30–40 m², tuo tarpu 3 kambarių bute, neskaičiuojant pagalbinių patalpų, turėtų būti 45–50 m² gyvenamojo ploto. Taigi, vieno kambario plotas turėtų varijuoti tarp 15–20 m², o pastarasis skaičius ko gero linksta labiau link „komforto“ nei „minimumo“. Tiesa, yra saugiklis nuo per didelio komforto ir reprezentacijos – teigiama, kad kambarys negali būti didesnis nei 24 m². Apibrėžtas ir pagalbinių patalpų plotas – virtuvės turėtų būti 6–8 m², vonios kambariai – 3,5–4,5 m², atskira tualetų patalpa – 0,9–1,4 m². Ne į taupumą orientuotą projekto prigimtį išduoda ir erdvus, meno kūriniais dekoruotas vestibulis (15 iliustracija).

15 iliustracija. Darbininkų butų bloko Kaune Griunvaldo gatvėje vestibulis (VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 79).

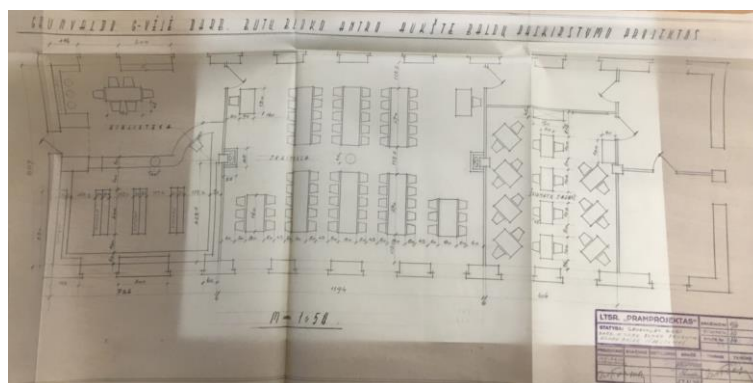
Name suprojektuota 40 butų, kurie blokuojami po 2 vienoje laiptų aikštelėje, tad trijų aukštų name prie vieno laiptų įrengiami šeši butai. Palėpėje kiekvienam 6 butų blokui numatyta skalbykla. Rūsijoje suprojektuota po du sandėliukus kiekvienam butui – produktams ir malkoms, taip pat projektuojamos ir karo laiko realijas atspindinčios slėptuvės. Namas planuojamas kaip gyvenimo-socializacijos projektas: centrinėje pastato dalyje numatoma vieta kooperatyvams, kultūros klubui ir salei su estrada. Vidinis kiemas-sodas numatomas, kaip darbininkų poilsio vieta (16 iliustracija). Prie sodo planuojamas vaikų darželis²²⁶.

16 iliustracija. Griunvaldo g. darbininkų namo vidinio kiemo projektas (VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 100).

²²⁶ Ibid.

Kultūrinį darbininkų bloko gyventojų gyvenimą turėjo užtikrinti antrame centrinio korpuso aukšte projektuojamos erdvės. Čia buvo planuojama biblioteka, skaitykla ir šachmatų žaidimo kambarys²²⁷ (17 iliustracija). Buvo planuojama, kad šioje laisvalaikio zonoje vienu metu galėtų būti apie 100 žmonių. Tai gana įspūdingas skaičius, žinant, kad name iš viso buvo suprojektuota tik 40 butų.

17 iliustracija. Griunvaldo gatvėje darbininkų butų bloko antro aukšto baldų paskirstymo projektas (VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 81).

O galiausiai paskutinė įdomybė-intriga susijusi su šiuo projektu. Kaip teigia Lietuvos tarpukario architektūros tyrinėtoja J. Kančienė, statinio projektas buvo parengtas dar 1936 m., „Tilmanso ir K bendrovei“ (inžinierius Izaokas Trakmanas), o jo statyba užtruko iki 1940 m.²²⁸ Tai netiesiogiai liudijančių faktų yra ir daugiau – V. Petruolio pastebėjimu salės patalpose panaudotas trispalvės spalvų motyvas²²⁹, projektuojamuose geležiniuose vartuose bei laiptinės dekore atsikartojantys liaudies ornamentikos elementai²³⁰.

²²⁷Griunvaldo gatvėje darbininkų butų bloko antro aukšto baldų paskirstymo projektas, in: VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 81.

²²⁸J. Kančienė, „Racionalizmas Kauno tarpukario laikotarpio gyvenamuosiuose namuose“, p. 118.

²²⁹Petruolis Vaidas, „Gyvenamasis namas darbininkams ir tarnautojams“, [interaktyvus], in: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/objektas/1044/gyvenamasis-namas-darbininkams-ir-tarnautojams>, (2018-03-08).

²³⁰Geležinių vartų eskizas, in: VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 85.

Galiausiai reikia pastebėti, kad sovietinių institucijų antspaudais patvirtinti dokumentai datuojami 1940 m. rugpjūčio mėn., sunku būtų patikėti, kad per daugiau nei per mėnesį okupacinės valdžios darbo būtų užsakytas, parengtas ir suderintas toks detalus projektas. Tačiau šis faktas absoliučiai ignoruojamas 1940 m. *Savivaldybės* publikacijoje, projektą pateikiant, kaip naujų, butų klausimais besirūpinančių institucijų darbo rezultatas.

Šio projekto „priešistorės“ ignoravimas gali būti simbolinė iliustracija, kaip okupacinė valdžia pasinaudojo ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje bekylančia „buities modernizavimo banga“ ir sėkmingai ją išnaudojo propagandiniams tikslams. Taip pat atskleidžianti architektūroje įgyvendintos socialinės utopijos tvarumą skirtingomis politinėmis sąlygomis.

Darbininkų namo Griunvaldo gatvėje pristatymas nebuvo vienintelė viešųjų ryšių kampanija, susijusi su buities, kaip propagandos įrankio, naudojimu. 1939–1940 m. nuolatinės komunistų deklaracijos apie kokybinį lūžį gyvenimo ir buities kokybėje „tada ir dabar“ pasireiškė dar viena viešųjų ryšių akcija – darbininkų namelių vadinamojoje „Brazilkoje“ nugriovimo „iškilmėmis“ su filmavimu, fotografavimu ir t. t.²³¹ Menkaverčiai, palaikiai „Brazilkų“ nameliai apskritai buvo tapę vienu iš „buities propagandos“ leitmotyvų, nes jau vėlesniais metais „Revoliucijos muziejuje“ Vilniuje jiems buvo skirta ekspozicijos dalis, iliustruojanti prastas darbininkų gyvenimo sąlygas tarpukariu²³². Bet, kaip mini J. Laucius, idėjinis senojo tipo gyvenimo griovimas buvo gana proziškas – „susirinkęs vaikėzų ir smalsuolių būrys nugriovė vieną lūšnelę ir tuo baigėsi „senojo pasaulio nugriovimas“²³³. Vis dėlto, viešųjų ryšių programą „senojo pasaulio nugriovimas“ sekė kita – „naujo pasaulio pastatymas“. Vienas charakteringesnių tokio statymo pavyzdžių – 1940–1941 m. sukurta darbininkų gyvenvietė Aukštuosiuose Šančiuose, Daujėnų gatvėje (*18 ir 19 iliustracijos*).

---

²³¹ J. Laucius, „Darbininkų kolonijos statyba – bolševikinė propaganda“, in: *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai, III dalis*, Kaunas, 1942 m., p. 299–305.

²³² A. Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, p. 32.

²³³ J. Laucius, „Darbininkų kolonijos statyba“, p. 299.

18 iliustracija. Aukštųjų Šančių darbininkų kolonija 1941 žiemą (J. Laucius, „Darbininkų kolonijos statyba“, p. 304).

19 iliustracija. Aukštųjų Šančių darbininkų kolonijos fragmentas šiandien.

Šias statybas, gal kiek šališkai ir iš opozicinės perspektyvos, bet detaliai aprašė J. Laucius straipsnyje „Darbininkų kolonijos statyba – bolševikinė propaganda“: „pačiame Kauno miesto pakrašty, pelkėtame 6 hektarų žemės sklype, pastatyta 48 mūrinės ir keletas medinių vieno aukšto trobų. Viename name projektuojami 8 butai, kuriuose planuojami 1 arba 2 kambariai bei virtuvė ir visi patogumai“²³⁴. Nors namų kokybė ir abejotina, tai buvo puiki propagandos priemonė. Skubant įgyvendinti buities pagerinimo pažadus bei norint suspėti namus pastatyti iki būsimų „rinkimų“, naujoji valdžia dirbo „stachanoviškais metodais“ – betonavimo ir mūrijimo darbus vykdė žiemą, o kad būtų galima dirbti virš kiekvieno namelio buvo sukamas medinis karkasas ir nuolat šildomas. Nuolat trūko mūrininkų, nes jie susirgdavo dirbdami šlapij ir šaltoj statybvietyje, tad buvo siūlomos 10 rublių premijos už kiekvieną surastą mūrininką. Namukuose numatytas vandentiekis ir kanalizacija, bet pabaigus statybas, jie vis dar neveikė ir buvo statomi laikini lauko vieši tualetai. Greta namukų suprojektuotos skalbyklos, bet atsikrausčius pirmiesiems naujakuriams, paaiškėjo, kad namuose nėra sandėliukų maisto atsargoms susidėti, todėl skalbyklos buvo perdarytos į sandėliukus. Po beveik trijų mėnesių intensyvios statybos, 1941 m. vasarį kolonijos statyba buvo baigta. Netrukus po atsikraustymo pirmieji gyventojai pamatė, kad namų langai nesandarūs, krosnys kiauros, sienos besideformuojančios, vandentiekis ir kanalizacija neveikė. Kolonijos projekte buvo numatytas visas kultūrinių-

²³⁴ Ibid, p. 299–305.

socialinių paslaugų kompleksas – bendruomenės salė, kino teatras, biblioteka ir kt. Tačiau šie elementai nebuvo spėti įgyvendinti.

Apibendrinant šį poskyrį galima teigti, kad Sovietų Sąjungos funkcionieriai nuo pirmųjų okupacijos dienų būstą ir gyvenamąją erdvę suvokė kaip politinio kapitalo kaupimo garantą. Komunistinės propagandos pažadėta nauja socialinė politika ir rūpestis pažeidžiamiausiai visuomenės nariais buvo realizuojami per parodomuosius „socialinio būsto“ projektus, kurie kartais būdavo nei išbaigti, nei, savo esme, socialistiniai.

2. 2. 3. Gyvenamoji erdvė – politinis įrankis, užsienio politika, ideologija, socialinė inžinerija

Sovietinė ideologija ne tik sėkmingiau išnaudojo gyvenamųjų būstų klausimą vidaus politikos propagandoje, tačiau taip pat skyrė nemažai dėmesio būstui kaip tarptautinės politikos įrankiui. Vienas geriausiai sovietinę „tarptautinę propagandą“ iliustruojančių pavyzdžių – specialiai grįžtantiems iš užsienio emigrantams apgyvendinti 1957 m. pastatytas namas Neries krantinėje (dabartinių Goštauto ir Vasario 16-osios gatvių kampe). Dėl savo „užsieniečių“ gyventojų, namas neformaliai buvo vadinamas „amerikonų namu“²³⁵. Nors statytas jau po garsiojo 1955 m. nutarimo dėl nesaikingumų pašalinimo, savo tūriu, dekoru, išplanavimu, idėjiniu sumanymu akivaizdžiai priklauso „iki nutariminiam“ laikotarpiui. Name suprojektuoti erdvūs 2–4 kambarių butai, parketo grindys, net keli sandėliukai ar sandėliavimo patalpos, erdvūs holai bei koridoriai ir didžiausia technologinė inovacija – šildomos vonios ir tualetų grindys. Viskas liudija ambicingą, reprezentacijos siekiais, o ne ekonominiais skaičiavimais paremtą statybą. Tačiau istorinis kontekstas šiam pastatui suteikia dar daugiau „ideologinio svorio“. Jis tiesiogiai sietinas su tarptautine sovietine propaganda ir KGB veikla.

Palyginimui pateikiamos dviejų panašiu laiku statytų daugiabučių gyvenamųjų namų nuotraukos. Pirmasis – jau minėtas „Amerikonų namas“ skirtas užsienio propagandai apie klestinčią Sovietų Sąjungą (*20 ir 21 iliustracijos*). Antrasis projektas – skirtas vidinei šalies auditorijai ir politinės programos „Po butą kiekvienai šeimai“ įgyvendinimui, t. y. pirmasis ekonomiškų butų daugiabutis iš stambių plokščių (*22 iliustracija*).

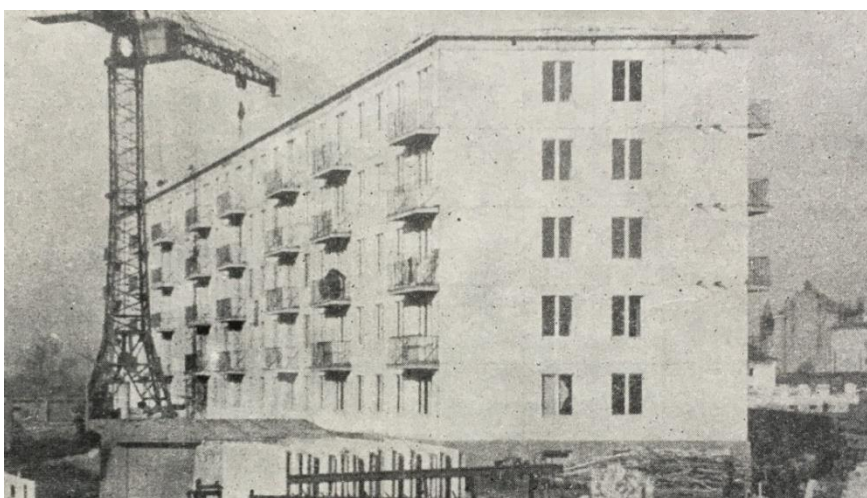
²³⁵ Neformalusis pavadinimas gali būti šiek tiek klaidinantis, nes grįžusieji buvo ne iš JAV, o iš Pietų Amerikos – Urugvajaus, Argentinos, Brazilijos.

20 iliustracija. „Amerikų“ namas Goštauto g. 4, 1957 m.

21 iliustracija. Goštauto g. 4 namo fragmentas, 1957 m.

22 iliustracija. 1959 m. Vilniuje sumontuotas pirmas 5 aukštų 80 butų stambiaplokštis gyvenamasis namas Raudonosios armijos (dab. Savanorių) prospekto rajone (Kasperavičius V., „Stambiaplokštė statyba turi būti parodomoji“, *Statyba ir architektūra*, 1960, Nr. 1–2, p. 2–6).

Ryšiai su užsieniu, emigrantais, išeivių organizacijomis po Stalino mirties buvo imti plėtoti itin intensyviai. Sovietų valdžia užsienio lietuvius suvokė ir kaip grėsmę, ir kaip galimybę. Grėsmė slypėjo įvairiose organizacijose, viešojoje erdvėje nuolat pabrėžusiose neteisėtą Lietuvos prijungimą prie SSSR, kėlusiose į viešumą sovietų nusikaltimus ir žmogaus teisių pažeidimus, tuo tarpu galimybė buvo bendradarbiavimas su „liberaliai“ arba kairuoliškai nusiteikusiomis organizacijomis ar pavieniais asmenimis, galinčiais prisidėti prie propagandos skleidimo užsienyje²³⁶. Siekiant „neutralizuoti“ pirmuosius ir

---

²³⁶ Arūnas Streikus, „Kontroliuojami kultūriniai ryšiai su užsieniu“ (Vilniuje 2011-11-28,29 Seime organizuotos tarptautinės konferencijos „Istorija ir atmintis – sovietinė praeitis“ pranešimų medžiaga), [interaktyvus], in: <http://sovietcase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/A.-Streikaus-tyrimas.-Kult.-ryšiai.pdf>, (2018-03-09);

pritraukti antruosius TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1955 m. balandžio mėn. įsaku Rytų Berlyne buvo įkurtas „Komitetas už grįžimą į tėvynę“. 1955 m. liepos mėn. buvo įkurta Komiteto Lietuvos iniciatyvinė grupė. Nuo 1955 m. Lietuvos TSR Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) bylų nomenklatūroje atsiranda „susirašinėjimas su kultūrinių ryšių organizacijomis užsienyje“²³⁷. Viena ar kita formuluote, bet „kultūriniai ryšiai“ su užsienio valstybėmis iki Sovietų Sąjungos žlugimo liko viena iš užsienio politikos prioritetų (tiesa, „grįžimo į tėvynę“ formuluotė ilgainiui iš pavadinimo dingo) – 1963 m. įkurta visuomeninė organizacija „Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais komitetas“, o 1976 m. gegužės 26 d. LTSR Ministrų Tarybos potvarkiu Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas buvo reorganizuotas į Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugiją „Tėviškė“. Jos veiklai neoficialiai vadovavo KGB prie LTSR Ministrų Tarybos 1–asis (žvalgybos) skyrius. Šios organizacijos deklaruojami tikslai buvo plėsti kontaktus ir kultūrinius ryšius su tautiečiais užsienyje bei jų pažangiomis (prosovietinėmis) organizacijomis, skleisti propagandą apie TSRS ir sovietinės Lietuvos laimėjimus²³⁸. Apibendrinant politinių jėgų, o konkrečiau KGB, įtaką šio darbo temos kontekste, reikia pažymėti, kad po J. Stalino mirties įvykę Sovietų Sąjungos vidaus ir tarptautinės padėties pokyčiai vertė KGB keisti

---

Kristina Burinskaitė, „Laisvojo Pasaulio dezinformavimas“ (Vilniuje 2011 m. lapkričio 28–29 d. Seime organizuotos tarptautinės konferencijos „Istorija ir atmintis – sovietinė praeitis“ pranešimų medžiaga), [interaktyvus], in: <http://sovietcase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaites-tyrimas.pdf>, (2018-03-09);

Kristina Burinskaitė, „KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintame–devintame dešimtmečiais“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 1(25), p. 62–76;

Kristina Burinskaitė, „KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintame dešimtmetyje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1(23), p. 89–95;

Arūnas Streikus, „Sovietų valdžios „darbas su išeivija“. Manipuliavimas kultūriniais ryšiais“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2006, Nr. 4–5, 166–169;

Deividas Kertenis, „Okupantų parankinė, Lietuvos TSR Užsienio Reikalų Ministerija“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 227–248.

²³⁷ URM susirašinėjimas su kultūrinių ryšių organizacijomis užsienyje 1955 m., in: LCVA, f. R-1019, ap. 3, b. 83;

Medžiaga apie kultūrinius ryšius su užsieniu (nuo 1957 m.), in: LCVA, f. R-1019, ap. 3, b. 97.

²³⁸ Virtuali paroda „Užsienio lietuvių sveikinimai (atvirukai) Šv. Kalėdų ir Naujųjų metų proga Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijai „Tėviškė“, [interaktyvus], in: http://www.archyvai.lt/lt/ly_a_parodos/uzsienio-lietuviu-sveikinimai-81xz.html, (2018-03-09).

taktiką, bet ne pagrindinį tikslą – komunistinės ideologijos plėtrą pasaulyje bei kovą su vidaus ir išorės priešais. KGB keliama tikslai ir metodai rodo, kad ji buvo ne tik represinė, bet ir politinio bei ideologinio poveikio institucija²³⁹.

Būtent šiame kontekste vadinamasis „amerikonų“ namas įgauną aiškų politinį–propagandinį kontekstą ir tampa „Komiteto už grįžimą į tėvynę“ veiklos vizitine kortele. Šio komiteto veikla buvo orientuota į išėivius, bet ypatingas dėmesys skirtas Pietų Amerikoje gyvenantiems lietuviams. Lotynų Amerika ir joje gyvenanti lietuvių išėivija pasirinkta ne atsitiktinai – JAV įsikūrusių lietuvių gyvenimo ir pragyvenimo lygis buvo aukštesnis nei Urugvajaus ar Brazilijos išėivių, tad, žvelgiant iš finansinės perspektyvos, juos „suvilioti“ sugrįžimo galimybe būtų buvę sunkiau. Be to, svarbus sąmoningos rezistencijos užsienyje momentas – dauguma sėkmingai veikiančių, prieš Lietuvos okupaciją nuolat pasisakančių organizacijų veikė būtent JAV, tad šioje šalyje sovietinei propagandai būtų reikėję skirti daugiau laiko ir resursų sėkmingai agitacinei kampanijai. Tuo tarpu 1955 m. organizuojamas Pirmasis Pietų Amerikos lietuvių demokratinis kongresas (svarbus (ne)sutapimas, kad Pietų Amerikos lietuvius suburiantis renginys organizuojamas tais pačiais metais, kai įkuriamas KGB koordinuojamas „Komitetas už grįžimą į tėvynę“). Šiame kongrese dalyvavo, sveikinimo kalbą sakė bei „grįžimo į tėvynę“ galimybes pristatė J. Paleckis²⁴⁰. LTSR Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirmininko, aukščiausio lygio ir įtakingo politiko dalyvavimas šiame kongrese ir skatinimas grįžti į okupuotą Lietuvą, ne tik reemigracijos procesui, bet ir pačiam „amerikonų“ namui suteikia itin reikšmingą politinį krūvį.

Kaip pažymėjo viena iš pirmųjų su šeima iš Pietų Amerikos grįžusi respondentė Liuda Libertad Užienė: „grįžo daugiausia paprasti žmonės, darbininkai“²⁴¹. Tad „paprastiems darbininkams“, kurie emigracijoje neturėjo

---

²³⁹ Kristina Burinskaitė, „Tarptautinei komisijai nacių ir sovietinio okupacinio režimų nusikaltimams įvertinti“, [interaktyvus], in: <http://sovietscase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaites-tyrimas.pdf>, (2018-03-09).

²⁴⁰ J. Paleckio sveikinimai I-ajame Pietų Amerikos lietuvių demokratiname kongrese, in: LLMA, f. 55, ap. 1, b. 226.

²⁴¹ Interviu su Liuda Libertad Užiene, [2017-01-19], autorės archyvas.

pačių moderniausių ar komfortiškiausių gyvenimo sąlygų erdvės butai su šildomomis vonios grindimis turėjo daryti itin komfortiškos ir kokybiškos buities Sovietų Sąjungoje įspūdį. Būtent tą itin teigiamą įspūdį grįžę emigrantai turėjo perduoti užsienio šalyse likusiems draugams, giminėms bei pažįstamiems. Tokios žinios tikslas galėjo būti keleriopas – paskatinti daugiau emigrantų grįžti į Lietuvą, taip sumažinant galinčių „nepatogiais klausimais“ kalbėti užsienyje; kalbantiems „patogiai“, tai turėjo būti dar vienas argumentas apie Sovietų Sąjungos rūpinimąsi darbo žmonėmis (galima dėti akcentus, kad „buržuazinėje Lietuvoje“ tokių sąlygų neturėjo jokie darbininkai, kaip jų neturi darbininkai kitose „kapitalistinėse“ šalyse) ir galiausiai – ši žinia turėjo užsienio šalims įrodyti, kad Sovietų Sąjungoje neegzistuoja jokie pokariniai sunkumai ar nepritekliai.

Tačiau, kaip ir daugelis kitų projektų ar sumanymų, šis nebuvo įgyvendintas 100 procentų. Grįžusi pirmoji emigrantų banga neturėjo kur gyventi, nes namas dar nebuvo pabaigtas. Todėl pirmieji sugrįžėliai apgyvendinami viešbutyje (viešbutyje „Vilnius“, dabartiniame Gedimino prospekte). Kai jau namas buvo pabaigtas ir įrengtas, į jį be sugrįžusių išėivių buvo įkelti įvairūs saugumo ar politikos funkcionieriai bei menininkai. Tad nors pradinis sumanymas buvo itin ambicingas, rezultatas buvo toks, kad didesniuose (4 kambarių butuose) buvo apgyvendinamos 2 arba 3 šeimos. Pompastiškas užmojis virto „komunalka“ su visais to sąlygotais buitinais nepatogumais – bendra vonia ir virtuve, trintimi ir konfliktais tarp buto gyventojų ir t. t. Dalis grįžusių emigrantų dar kartą reemigravo į Pietų Ameriką. Pasilikę Lietuvoje, nors ir jautė iš vietinių reakcijos, kad jie yra privilegijuoti, tačiau, kaip ir dauguma kitų turėjo pasikliauti „partijos ir vyriausybės“ pažadėta perspektyva – ateityje kiekvienai šeimai suteikti po atskirą butą.

Dar kartą grįžtant prie konteksto reikia pažymėti, kad ilgainiui „grįžimo į tėvynę“ skatinimo akcija buvo suvokta kaip nepasiteisinusi (ko gero, dėl per didelių kaštų, pvz., aprūpinimo butais) ir dėl sąlyginai per sudėtingo mechanizmo, turėjusio ne tik sukurti parvykusiems emigrantams teigiamą nuomonę apie gyvenimą Sovietų Sąjungoje, bet ir palaikyti šią nuomonę ilgą

laiką, ir galiausiai – užtikrinti, kad negatyvios žinios nepatektų į užsienio viešąją erdvę. Tad nenuostabu, kad buvo suvokta, jog trumpalaikiai vizitai yra lengviau organizuojami, kontroliuojami ir per juos lengviau pateikti pageidaujamą informaciją, lengviau „*atriboti nuo nepageidaujamos informacijos ir tokių projektų grįžtamasis ryšys yra didesnis*“. Todėl ilgainiui KGB atsisakė „grįžimo“ akcijų ir susikoncentravo į trumpalaikius „kultūrinio bendradarbiavimo“ projektus. Visgi, gyvenamosios erdvės, kaip propagandos įrankio koncepcijos, nebuvo visiškai atsisakyta. 1987 m. gale KGB 1–asis skyrius, atsakingas už „kultūrinius ryšius“ su užsieniu, parengė rekomendacijas „Kaip sustiprinti darbą su lietuvių emigracija“. Be punktų, kuriuose nurodoma kaip tobulinti tarptautinį bendradarbiavimą per spaudą, kultūrinius, mokslinius, turistinius projektus, šio darbo kontekste aktualus paskutinis pasiūlymų punktas, teigiantis, kad reikia: „*respublikos kurortinėje zonoje organizuoti namo (pensionato) pagyvenusiems emigrantams, pageidaujantiems likusį gyvenimą nugyventi Lietuvoje, statybą, kartu pritraukiant jų lėšas. Už gyvenimą pensionate, gydymą ir paslaugas jie mokėtų tvirta valiuta*“²⁴². Akivaizdu, kad nors politinis–ideologinis–propagandinis požiūris į butą, kaip veiksmingą užsienio politikos ir propagandos instrumentą, kito, tačiau jis išliko aktualus visą sovietmetį.

Visuomenės formavimas

Sovietinės modernizacijos metu butis įgavo kardinaliai kokybiškai ir kiekybiškai naują lygį visuomenės formavime. Socialiniai eksperimentai ir utopinės visuomenės perauklėjimo idėjos buvo įgavusios tokį mastą, kad posovietiniu laikotarpiu kai kurių specialistų viešojoje erdvėje buvo įvardintos kaip „socialinė inžinerija“. Vienas tokių – kultūrologas Almantas Samalavičius, teigęs, kad „*daugelis šiandieninės mūsų sąmonės bruožų formavosi sovietinio „moderno“, jo vykdytų socialinių uždavinių įtakoje. Sovietinis planavimas bei*

---

²⁴² Pasiūlymai kaip sustiprinti darbą su lietuvių emigracija. LSSR KGB 1–asis skyrius, (1987 11 17), in: LYA, f. K-1, ap. 49, b. 236, l. 199–202, vertimas iš rusų kalbos cituojamas iš: *Naujas Židinys–Aidai*, 2006, Nr. 4–5, p. 170–171.

*socialinė inžinerija buvo įsipareigoję modernizacijos ir begalinio progreso idėjoms*²⁴³.

Tyrimo metu surinkti ir šioje dalyje pateikiami pavyzdžiai leidžia daryti prielaidą, kad galbūt A. Samalavičiaus pasirinkta „socialinės inžinerijos“ formuluo­­tė nėra per stipri. TSKP programose ne kartą atkartotos deklaracijos apie darbo žmonių ugdymą ir auklėjimą. Tai puikiai atskleidžia citata iš 1961 m. TSKP programos: *„Svarbiausiu dalyku ideologiniame darbe partija laiko auklėti visus darbo žmones, kad jie būtų didžiai idėjiškai atsidavę komunizmui, komunistiškai žiūrėtų į darbą ir visuomeninį ūkį, visiškai įveikti buržuazinių pažiūrų ir papročių atgyvenas, visapusiškai harmoningai vystyti asmenybę. <...> Naujas žmogus formuojasi <...> veikiamas partijos, valstybės ir visuomeninių organizacijų visos auklėjamojo darbo sistemos, kurioje svarbus vaidmuo priklauso spaudai, radijui, kinui ir televizijai*“²⁴⁴.

Gyvenamoji erdvė ir butis buvo ta sfera, kurioje daugiausiai reikėjo dirbti siekiant *„įveikti buržuazinių pažiūrų ir papročių atgyvenas“*. TSKP išdėstytas mintis beveik pažodžiui atkartoją viešojoje erdvėje itin aktyviai reiškęsi architektai Feliksas Vitas ir Juozas Baršauskas, teigdami, kad: *„keliamas uždavinys auklėti naują žmogų. <...> Atitinkamai pertvarkytuose šiuolaikiniuose butuose gyvens komunistinės visuomenės nariai. Todėl juose turi atsispindėti naujosios visuomenės poreikiai*“²⁴⁵. Auklėjimo ir ugdymo per gyvenamą erdvę, butį, architektūrą leitmotyvas septintame dešimtmetyje viešojoje erdvėje atsikartodavo nuolatos: *„Architektai ir statybininkai turi statyti miestus ir kurti įrenginius, kurie darys įtaką komunistinės visuomenės žmogaus formavimuisi. Dėl to namai turi būti patogūs ir gražūs, be įmantrumų, išvystytas aptarnavimo tinklas turi užtikrinti žmogui maksimumą laiko poilsiui, pramogoms ir sportui*“²⁴⁶.

---

²⁴³ „Architektūra–psichologija–visuomenė“, in: *Archiforma*, 1997, Nr. 3, p. 45.

²⁴⁴ *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa*, Vilnius, 1961, p. 94.

²⁴⁵ Feliksas Vitas, Juozas Baršauskas, „Šiuolaikinio buto interjeras“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai, II dalis*, Vilnius 1964, p. 42–48.

²⁴⁶ „Ateities miestas kuriamas šiandien“, in: *Statyba ir architektūra*, 1964, Nr. 9, p. 7.

Ko gero, charakteringiausias pavyzdys, atskleidžiantis buities vaidmenį propagandos sistemoje, buvo Valstybinės politinės ir mokslinės literatūros leidykloje parengtų leidinių „asortimentas“. Šioje leidykloje parengiama tokia „politinė ir mokslinė“ literatūra, orientuota į naujos architektūros ir buities propagavimą, kaip kad: *Šeiminkės vadovas* (1957), *Daugiabutis gyvenamas namas* (1958), *Kaip naudotis buitinais suskystintų dujų prietaisais* (1959), *Mūsų butas* (1959), *Buto remontas* (1960), *Skalbimas gali būti nesunkus darbas* (1961), *Gyvenamųjų namų statybos klausimai* (1962). Šioje leidykloje 1961 m. išleista iš rusų kalbos išversta Olego Kuprino knyga *Buitis – ne privatus reikalas*²⁴⁷ bene geriausiai iliustruoja pasikeitusį buities ir politikos santykį. Buvo siekiama, kad nebeliktų skirties tarp „viešo“ ir „privataus“. Visi gyvenimo aspektai – pradedant darbu, baigiant buitimi, turėjo reprezentuoti vieną ir tą pačią politinę, socialinę ir kultūrinę doktriną.

Kita paveiki propagandos, kaip buities modernizavimo skatinimo, priemonė buvo kinas, kuris ne veltui ideologiškai buvo traktuojamas kaip svarbiausias iš menų. Chrestomatinis pavyzdys būtų 1967 m. V. Starošo ir G. Skvarnavičiaus sukurtas filmas „Tokių nereikia“²⁴⁸, kuriame nedviprasmiškai nurodoma, kaip reikia gyventi mieste ir kaip organizuoti buitį gyvenant naujo tipo daugiabučiuose. Griežtai smerkiami daugiabučių namų gyventojai balkonuose džiaustantys skalbinius, kaupiantys daiktus ir kitaip niokojantys darnų ir vieningą gyvenamųjų namų fasadą. Taip pat smerkiami ir gėdinami gyventojai, naujųjų daugiabučių prieigose auginantys daržovių lysves ir kiti „elementai“, nesuvokiantys naujojo tipo gyvenamosios mikrorajonuose taisyklių ir normų. Tačiau šis filmas toli gražu nebuvo vienintelis „auklėjamąsios kinematografijos“ atvejis. Kino žurnalas *Tarybų Lietuva* – taip pat puikus buities modernizavimo per vizualinį meną pavyzdys. Ši „auklėjimo“ priemonė aktyviai buvo imta naudoti iš karto po 1955 m., paskelbus nutarimą

---

²⁴⁷ Olegas Kuprinas, *Buitis – ne privatus reikalas*, Vilnius, 1961.

²⁴⁸ Filmą „Tokių nereikia“, in: LCVA, kolekcijos numeris VX, ap. 01, apskaitos vnt. Nr. 1169/35.

dėl nesaikingumų pašalinimo, kai satyriniuose siužetuose griežtai kritikuojami pertekliniai papuošimai ir kaip opozicija jiems rodomi „moderniški“ namai²⁴⁹.

Taip pat būtina paminėti nuo 1958 m.²⁵⁰ leistą žurnalą *Statyba ir architektūra*. Tai buvo tarpukariu Lietuvos atstatymo komisariato iniciatyva leisto *Statybos menas ir technika* atitikmuo. Tik jei tarpukario informacinis leidinys gyvavo keletą metų, jo sovietinis atitikmuo, leidžiamas TSR Ministrų Tarybos Valstybinis statybos ir Architektūros reikalų komiteto iniciatyva, gyvavo visą sovietinį laikotarpį. Tai rodo, kad socialistinės modernizacijos kampanijos metu buvo daugiau politinės valios ir užsibrėžimo išlaikyti oficiozinį leidinį, kaip vieną esminių modernizacijos propagavimo priemonių.

Naujai formuojamų gyvenamųjų kvartalų, namų ir butų projektuotojams buvo keliamas uždavinys – ugdyti ir suformuoti socialistinės visuomenės individą. TSKP programoje buvo teigiama: *„kapitalizmo atgyvenų įveikimą žmonių sąmonėje ir elgesyje, kovą prieš buržuazinės ideologijos ir moralės pasireiškimus, prieš privačiasavininkiškos psichologijos ir prietarų liekanas partija laiko komunistinio auklėjamojo darbo sudėtine dalimi“*²⁵¹, 1986 m. atnaujintoje TSKP programoje patikslinamas tas pats siekis: *„įtvirtinti komunistinę moralę, kuri yra kolektyvistinė moralė, nesuderinama su egoizmu, savimeile ir savanaudiškumu, komunistinio auklėjimo darbas neatsiejamas nuo kovos su svetimos ideologijos ir moralės apraiškomis, su visais neigiamais reiškiniiais, susijusiais su praeities atgyvenomis žmonių sąmonėje ir elgesyje“*²⁵², taip pat nepamirštant pažymėti, kad *„itin svarbią reikšmę partija teikia nuosekliai ir atkakliai privačiasavininkiškos psichologijos likvidavimui“*²⁵³. Būtent į kolektyvistinės moralės ugdymą ir kovą su

---

²⁴⁹Kino žurnalas „Tarybų Lietuva“, 1955, Nr. 15, [interaktyvus], in: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/0355/tarybu-lietuva-nr-15>, (2017-10-16).

²⁵⁰[domus datų „sutapimas“ – politiškai ir ideologiškai angažuotas leidinys, skirtas architektūros klausimams, pradedamas leisti tais pačiais metais, kaip ir priimamos Statybos normos ir taisyklės, žymėjusios ryškų kokybinį, kiekybinį, estetinį lūžį tiek architektūroje, tiek gyvenamosios erdvės formavime.

²⁵¹ *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa*, Vilnius, 1961, p. 97

²⁵² *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa. Priimta TSKP XXVII suvažiavimo*, Vilnius, 1986, p. 46–47.

²⁵³ Ibid.

individualizmu buvo orientuoti naujieji gyvenamosios architektūros kompleksai.

Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institute, Mokslinio komunizmo katedroje buvo parengtas ir dėstomas kursas „Buitis ir šeima socializmo sąlygomis“. 1975 m. šio kurso paskaitų pagrindu buvo išleistas to paties pavadinimo leidinys²⁵⁴, kuriame gausu teiginių, liudijančių pakitusį oficialią požiūrį į buitį ir gyvenamąją erdvę. Įvade teigiama: „*buityje pasireiškia žmonių santykių įvairumas, jų kasdieninio gyvenimo būdas, įpročiai ir skoniai, formuojasi elgesio kultūra, charakterio bruožai, atkuriamos darbo procese prarastos jėgos*“²⁵⁵. Šioje citatoje esminis akcentas – pabrėžiama gyvenamosios erdvės įtaka individo charakterio formavimuisi. Leidinyje išskiriama „socialistinė buitis“, kaip opozicija vakarietiškam gyvenimo modeliui. Buitis tampa netiesioginiu šaltojo karo elementu – priešprieša tarp dviejų kultūrinių, socialinių, politinių modelių pabrėžiama per buitį: „*kapitalistinėje visuomenėje buržuazijos buitis kuriasi privatinės nuosavybės pagrindu, individualizmo principais, o jos asmeninis gyvenimas prieštarauja visuomeniniam. Socialistinėje visuomenėje žmonių buitis, jų kasdieninio gyvenimo sąlygų gerinimas – tai ne tikai kiekvieno asmeninis reikalas, bet ir socialistinės visuomenės rūpinimosi objektas*“²⁵⁶.

Kitas puikiai gyvenamosios erdvės planavimo sociopolitinį ir ideologinį kontekstą atkleidžiantis pavyzdys – pirmojo konceptualiai planuoto gyvenamojo rajono Burbiškėse²⁵⁷ autorių „aiškinamasis raštas“, pristatantis rajono koncepciją: „*pirmos pakopos aptarnavimą sudaro: patalpos laisvalaikio užsiėmimams, kaip dirbtuvės (paaugliams). Namų virtuvė, kur galima pasiruošti šeimyninėms šventėms. Automatai pirmos būtinybės maisto produktams (duona, pienas). Užsakymų priėmimas produktams į namus.*

---

²⁵⁴ Jadvyga Černiuvienė, *Buitis ir šeima socializmo sąlygomis*, Kaunas, 1975.

²⁵⁵ *Ibid*, p. 4.

²⁵⁶ *Ibid*, p. 4–5.

²⁵⁷ 1961 m. parengtas Miestų statybos ir projektavimo institute. Projekto autoriai B. Brėdikis, E. Čekanauskas, J. Makariūnas, A. ir V. Nasvyčiai. Pakeitus strateginę miesto plėtros viziją projektas nebuvo realizuotas. Tačiau „įdirbis“ rengiant šį projektą buvo panaudotas vėliau projektuojant Žirmūnų, Lazdynų ir kt. rajonus.

*Skalbinių surinkimo punktas (bei techniškai įrenginiai – grupės šiluminis mazgas, elektros transformatorinė). Taigi grupė gyvena dalinai savistovų gyvenimą. Kadangi grupės gyventojus sudarys įvairių profesijų žmonės, tai jų bendravimas (gyvenamosios grupės rėmuose) galėtų būti vienu iš komponentų komunistinės visuomenės ugdymui*²⁵⁸.

Ši citata reikšminga keliais aspektais. Visų pirma pristatomas pakopinis kvartalo buitinių ir socialinių poreikių užtikrinimo mechanizmas. Laisvalaikis ir buitiniai procesai projektuojami „už buto sienų“ kaip kolektyvinės bendruomenės formavimo prielaida, kurios svarba taip pat nedviprasmiškai pabrėžiama. Po daugiau nei trisdešimties metų architektas J. Minkevičius apibendrinamas industrinę masinę gyvenamųjų namų statybą teigė, kad be socialinių, apgyvendinimo klausimų, kuriuos ji sprendė, „ši urbanistinė forma buvo nukreipta sovietiniam kolektyvinio gyvenimo būdui diegti ir įtvirtinti“²⁵⁹. Šią mintį pratęsia Dalia Dijokienė ir Petras Džervus, teigdami, kad „socialistinei visuomenei buvo svarbios naujos erdvės formos. Urbanistiniai kompleksai negalėjo formuoti uždarytų kiemų erdvių, kurios galėjo priminti tam tikrus privačios erdvės, privataus gyvenimo atributus“²⁶⁰.

Nenuostabu, kad ši programinė nuostata buvo atkartojama ir kalbant ne tik apie naujus kvartalus ar urbanistinius miesto tvarkymo sprendimus, bet ir apie būstą ir vidaus erdvių projektavimą. Atviro plano akcentavimas buvo svarbus ne tik formuojant lauko erdves, bet ir vidaus planinėje struktūroje. Žemiau pateikiamos kelios tai iliustruojančios citatos:

- *„Ištobulėjus technikai ir panaikinus socialinį skirtumą visuomenėje, bendras šeimos gyvenimas ir buities zona gali būti betarpiškai jungiami tarp savęs. Sujungtas bendras šeimos gyvenimas ir namų ruoša nėra primityvaus gyvenimo atgaivinimas, bet moderni, kolektyviška šeimos*

---

²⁵⁸ Burbiškių gyvenamojo rajono detalaus išplanavimo projektas Vilniaus mieste, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 234.

²⁵⁹ Jonas Minkevičius, „Du lemtingi etapai“, in: *Archiforma*, 1996, Nr. 1, p. 27.

²⁶⁰ Dalia Dijokienė, Petras Džervus, „XX a. masinės statybos gyvenamųjų kompleksų fenomenas Lietuvoje europiniame industrinės statybos kontekste“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2011, Nr. 35(2), p. 98.

*bendravimo forma, turinti pradžių liaudyje ir atitinkanti tarybinės buities vystymuisi*²⁶¹.

- *„Nepaisant išaugusio buitinio aptarnavimo, vis tiek projektuojami atskiras gyvenamasis kambarys atskirtas nuo virtuvės. Tai yra nepagrįsta. Sena interjero forma, senas išplanavimas, įtvirtina pasenusius papročius ir trukdo įprasinti išaugusių tarybinę buitį*²⁶².
- *„Jau dabar daug namų ruošos ir šeimos darbų bute supaprastėjo ir sutrumpėjo (skalbimas, maisto paruošimas ir t. t.). Sutrumpėjus buičiai skiriamo laiko, šeima jį turi praleisti kolektyviai bendraudama, ne užsidariusi atskirose izoliuotose patalpose*²⁶³.
- *„Pasikeitimai žmonių butyje atsilieka nuo visuomenės ekonominio gyvenimo. Skirtingai nuo gamybos, butis mažiau paslanki, sunkiau pasiduoda permainoms ir gali ilgai turėti praeities bruožų. Socializmo sąlygomis visuomenė rūpinasi, kad buitinių santykių tobulėjimas neatsiliktų nuo pertvarkymų kitose gyvenimo srityse, kad visų tarybinių žmonių butis būtų gerai sutvarkyta, sveika ir kultūringa*²⁶⁴.
- *„Buto interjero architektūra yra veiksminga priemonė tarybinei buičiai formuoti. Progresyvi – nauja interjero architektūra padeda įprasinti tarybinę buitį, o pasenusi įtvirtina atgyvenusius papročius ir seną buitį, tai yra trukdo efektyviai išnaudoti susidariusias naujas sąlygas*²⁶⁵.
- *„Buities sferos ir buitinių visuomeninių aptarnavimo formų išvystymo lygis dar nėra pakankamai aukštas. Pagrindine vartojimo ląstele lieka šeima su jos namų ūkiu ir komunaliniu buitiniu aptarnavimu. Buitinio aptarnavimo industrializavimo sistemai moterys kol kas teikia pagalbini*

---

²⁶¹ Feliksas Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, 1965 m., Kaunas, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 1, l. 117.

²⁶² *Ibid*, l. 111.

²⁶³ *Ibid*.

²⁶⁴ J. Černiuvienė, *Buitis ir šeima socializmo sąlygomis*, p. 5.

²⁶⁵ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 173.

*vaidmenį, kas rodo, kad jos dar neparuoštos buities suvisuomeninimui*²⁶⁶.

Paskutinis sakinyvas vaizdžiai atskleidžia imperatyvų „ruošimo“, auklėjimo, formavimo siekį. Viešojoje erdvėje šis leitmotyvas atkartojamas ne kartą, kartu siūlant atsižvelgti ir į pramonės vaidmenį ugdant piliečių skonį „*projektuojant gyvenamus pastatus ir namų apyvokos daiktus: palaikomi neigiami papročiai arba trukdoma vystytis progresyviems*“²⁶⁷.

Kaip jau buvo ne kartą minėta, imperatyvumas būdingas modernizacijos fenomenai. Lygiai taip pat būdingas gyventojų, kuriems modernizacijos privalumai nesuprantami arba nepriimtini, „priešinimasis“ atmetant arba pagal savo skonį perdarant gyvenamąją erdvę. Lietuvoje to pavyzdys galėtų būti „plačiai praktikuotas“ pereinamo gyvenamojo kambario atitvėrimas spintomis arba užuolaidomis. Tačiau tokių „pasipriešinimo“ modernizmo siūlomam funkcionalumui ir atviram planui galima aptikti ir užsienyje.

Čia pateikiamas vienas pavyzdys, rodantis simptomišką modernios buities priėmimo–atmetimo–ugdymo panašumą ir skirtumą lyginant Sovietų Sąjungos atvejį su Vakarų Europa. 1950 m. už 40 km nuo Londono pastatyta Harlow gyvenvietė buvo jaunų anglų architektų socialinių ieškojimų eksperimentas, turėjęs spręsti nemažai socialinių problemų – sumažinti žmonių susigrūdimą Londono darbininkų kvartaluose, jaunoms šeimoms, kurios neturėjo galimybės įsigyti/nuomotis nuosavus namus, suteikti oraus, modernaus gyvenimo galimybę ir t. t. Gyvenvietėje „išbandyti“ įvairūs gyvenamosios architektūros modeliai – nuo dangoraižių (kurių vėliau buvo atsisakyta) iki vienai šeimai skirtų namų. Tiek projektuojant lauko erdves, tiek vidaus patalpų struktūrą jauni architektai ir dizaineriai siekė sukurti naują gyvenimo koncepciją²⁶⁸: sukurti demokratišką, patogią, šeimos poreikius atitinkančią, daugiafunkcinę gyvenamąją erdvę²⁶⁹, atsisakant „parodomąjo kambario“, jį sujungiant su

---

²⁶⁶ J. Černiuvienė, *Buitis ir šeima socializmo sąlygomis*, p. 12.

²⁶⁷ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 51.

²⁶⁸ J. Atfield, „Inside pram town“, p. 218.

²⁶⁹ J. Atfield, „Bringing modernity home“, p. 73–82.

valgomuoju ir pirmo aukšto erdvę paverčiant atviro plano gyvenamąją zoną, neskirstant į specifinių funkcijų kambarius. Pagrindiniai uždaviniai, kuriuos sau kėlė projektuotojai, buvo užtikrinti pakankamai šviesos ir erdvės. Tačiau paradoksalu, kad būtent su šiais naujosios architektūros privalumais gyventojai „kovojo“. Dideli langai buvo dangstomi užuolaidomis, o atviras planas suskaidomas savadarbėmis pertvaromis²⁷⁰. Architektai viešojoje erdvėje reiškė pasibaisėjimo komentarus, kaip apgalvotas ir išbaigtas modernus interjeras yra sudarkomas, pakeičiant tapetus, duris, židinius ir kitas apdailos detales. Galiausiai nuspręsta naujakuriams atiduoti namus, nebaigus visos vidinės apdailos, „*nes jie vis tiek ją bandys pakeisti pagal savo norus*“²⁷¹. Grįžtant prie jau minėtų panašumų ir skirtumų, kuriuos atskleidžia šio atvejo paminėjimas, svarbu pabrėžti, kad žmonių reakcija į jiems nuleistus iš aukščiau modernaus gyvenimo dėsnius identiška – siekis erdvę persidaryti pagal savo galimybes, grožio ir jaukumo suvokimą. Tačiau skirtingų reakcijų būta „iš aukščiau“. Jei Sovietų Sąjungoje toks modernizmo „atmetimas“ aiškinamas nepakankamu visuomenės ugdymu ir auklėjimu, tai Anglijos atveju – nusprendžiama palikti gyventojams iniciatyvos galimybę. Tai atkleidžia pamatinį vakarietiškojo ir sovietinio modernizavimo principą – jei Vakaruose atviras planas buvo demokratijos ir atviros bendruomenės išraiška, tai Sovietų Sąjungoje jis tapo kovos prieš individualizmą būdu.

2. 2. 4. Standartizacija – pavyzdinių, tipinių projektų įvedimas

Jei tarpukariu standartizacija buvo labiau diskusijų objektas, nei plačiai taikoma praktika, tai po Antrojo pasaulinio karo situacija pasikeitė iš esmės. Komunistų partijos vienas iš esminių programinių pasižadėjimų – suteikti geresnes sąlygas darbininkams – nulėmė būtinybę ieškoti ekonomiškai efektyviausių statybos sprendimų, o tipinių projektų taikymas neabejotinai buvo vienas jų. Projektų standartizavimas ir tipinių projektų įvedimas viena iš

---

²⁷⁰ J. Atfield, „Inside pram town“, p. 219, 222.

²⁷¹ Ibid, p. 222.

pamatinių modernizacijos idėjų. Ši idėja tapo esmine sovietinėje buities modernizacijos kampanijoje. Valstybės įsipareigojimas kiekvieną šeimą aprūpinti nuosavu būdu neišvengiamai reikalavo ieškoti pigiausių ir ekonomiškiausių būdų šiam pažadui ištesėti.

Statybos tempų pagreitinimui, o kartu ir jos atpigimui (t. y. jos industrializavimui ir standartizavimui) jau pirmaisiais pokario metais imami rengti tipiniai gyvenamųjų namų projektai. Viešojoje erdvėje nuolat kartojama, kad *„tarybiniai architektai ir inžinieriai siekia suprojektuoti tokius standartinius namus, kurių išorinė išvaizda ir vidaus planavimas pilnutinai patenkintų augančius tarybinio žmogaus poreikius“*²⁷². Tačiau reikia pažymėti, kad pirmąjį pokario dešimtmetį rengiami tipiniai projektai erdvės konstravimo sprendimais nedaug skyrėsi nuo tarpukario tradicijų. Architektūros reikalų valdybos prie Ministrų Tarybos iniciatyva parengta pirmųjų tipinių projektų seriją sudarė 5 mūrinių 1 ir 2 butų gyvenamųjų namų projektai (autoriai: architektai Zimanas, Brancovskis, Anikinas, Kazarinkskis). Projektų pristatyme buvo teigiama: *„namai taip suprojektuoti, kad gyventojai turėtų jaukius ir patogius butus. Kiekviename bute numatyti visi patogumai. Prie paradinio įėjimo suprojektuotas prieškambaris, iš kurio patenkama į svečių kambarį ir į koridorėlį. Iš čia patenkama į virtuvę, miegamąjį ir sanitarinį mazgą. Visi namai, išskyrus namus su butais iš 2 kambarių, turi du įėjimus: paradinį – iš gatvės ir juodąjį – iš virtuvės į kiemą. Prie virtuvių suprojektuoti sandėliukai, o prieškambarių sienose – spintos. Konstruktyvinės namų detalės – tipinės. Suvienodinti virtuvių ir sanitarinių mazgų įrengimai, langai, durys. Tipinės dalys gali būti plačiai gaminamos įmonėse. Fasadų apipavidalinimui panaudoti liaudies kūrybos motyvai. Tipiniai namai bus statomi darbininkų miesteliuose, bet jie taip pat rekomenduojami individualiniams statytojams.“*²⁷³ Iš projekto aprašymo matyti, kad nors įgyvendinama pamatinė modernizacijos idėja – standartizuojamos tam tikros konstrukcinės dalys, tačiau išlaikoma ta pati, kaip ir tarpukariu, erdvės konstravimo koncepcija bei „gero ir patogaus“ buto

---

²⁷² J. Kumpis, *Socialistinė miestų statyba*, p. 32.

²⁷³ *Ibid.*, p. 31–32.

suvokimas. Išlaikoma ne tik koridorinė buto planavimo sistema, bet išlieka net tokie „buržuaziniai reliktai“ kaip „svečių kambarys“ ar „paradinis ir juodasis“ įėjimai į butą.

Tokių „relikčių“ būstų planavime galima aptikti ne vieną. LTSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas, architektas Antanas Spelskis 1955 m. leidinyje *Miestų sodybinės statybos architektūra*²⁷⁴ pateikia galimus tipinių projektų variantus, didžiausią dėmesį kreipdamas į miestuose statomus individualius gyvenamuosius namus. Šio darbo kontekste pastarasis leidinys nebūtų itin aktualus, jei ne autoriaus pateikiami siūlomi vienbučio, dvibučio ir keturbučio (23 iliustracija) namų projektai.

216 pav. Keturbučio blokuoto dviejų aukštų namo projektas. V tipas. Pagrindinis fasadas

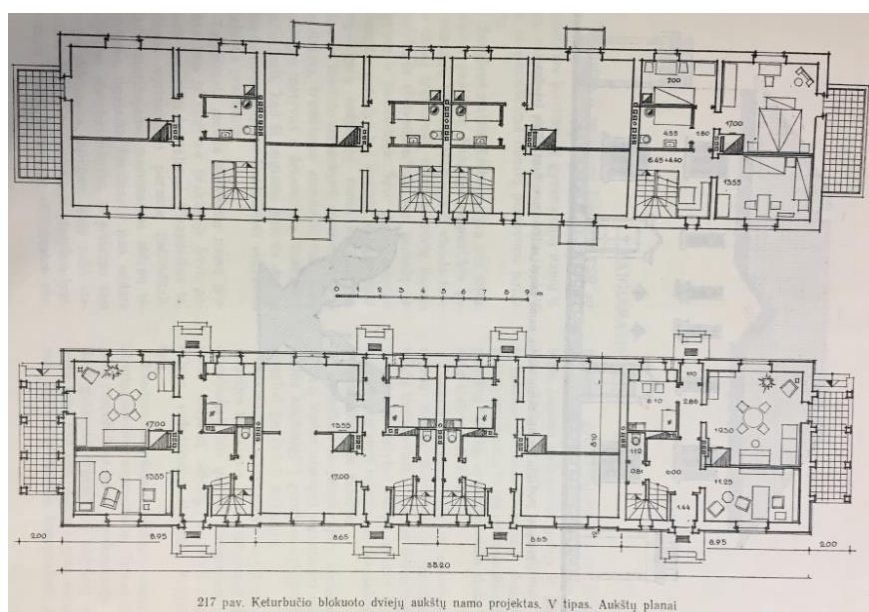
23 iliustracija. Keturbučio blokuoto dviejų aukštų namo projektas (Spelskis Antanas, *Miestų sodybinės statybos architektūra*, Vilnius, 1955, p. 208).

Keturbučiuose blokuotuose dviejų aukštų namuose (24 iliustracija) buvo numatytas vandentiekis, kanalizacija ir vonia su individualiniu pašildymu kolonėlėje arba su karštu vandeniu iš boilerio. Numatyti du šildymo variantai: krosnimis ir vieno buto centrinis šildymas. Pirmo aukšto aukštis nuo grindų iki lubų – 2,87 m. Namuose įrengiami du įėjimai. Kiekvienam butui projektuojamas atskiras įėjimas, t. y. projektuojamas kotedžinio tipo daugiabutis. Puošnus fasadas ir namo galuose numatomi dideli balkonai paremti kolonomis. Nors autorius akcentuoja „namų konstruktyvinių elementų

²⁷⁴ Antanas Spelskis, *Miestų sodybinės statybos architektūra*, Vilnius, 1955.

standartizaciją ir tipizaciją“,²⁷⁵ akivaizdu, kad projektas yra gana įmantrus. Įdomi detalė, kad brėžiniai buvo paruošti 1953 m., tačiau leidinys su publikuotais brėžiniais pasirodė 1955 m. tuo pačiu metu, kai buvo paskelbtas nutarimas „Dėl nesaikingumų“ pašalinimo. Akivaizdu, kad pasikeitus oficialiajai architektūros politikai, tokie projektai liko neįgyvendinti, nes „nesaikingumų“ šiame projekte buvo žymiai daugiau nei ekonominio racionalumo bei funkcionalumo. Pradedant sąlyginai aukštomis patalpomis, baigiant puošniais fasadais, erdviais balkonais ir baigiant kotedžiniu išplanavimu.

24 iliustracija. Keturbučio blokuoto dviejų aukštų namo projektas (Spelskis Antanas, *Miestų sodybinės statybos architektūra*, Vilnius, 1955, p. 209).

1946–1954 m. daugiabučiai namai statomi daugiausiai pagal „Lenprojekto“ (Leningradas) tipinių projektų seriją Nr. 2711. Pirmosios tipinių projektų serijos parengtos Lietuvoje, pagal kurias pradėti statyti daugiabučiai buvo 1-284 (2–3 aukštų namai projektuoti 1954–1956m.) ir 1-431 (3–4 aukštų namai projektuoti 1956–1957 m.)²⁷⁶. Serijos 1-284 butai planiniais ir erdviniais sprendimais nedaug kuo skyrėsi nuo prieškariu projektuotų butų – pasižymėjo koridorine sistema, izoliuotais kambariais, nuo gyvenamųjų erdvių izoliuota,

²⁷⁵ Ibid, p. 204.

²⁷⁶ A. Daniliauskas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, p. 37.

sąlyginai erdve virtuve. Panašiomis kategorijomis pasižymėjo ir 1-431 serijos butai. Gyvenamųjų namų pagal šiuos projektus statyba buvo gana fragmentiška ir ne itin efektyvi, nes namai buvo mūrijami iš plytų, tad iš esmės negalėjo greitai išspręsti butų trūkumo problemos.

1957 m. jau 80% gyvenamųjų namų pastatyti pagal tipinius projektus, nors kaip pažymi „naujos krypties“ apologetai: „*dar pasitaiko architektų, kurie stengiasi projektuoti individualinius projektus, užuot panaudoję tipinius dar „gražina“ pastatus kolonomis, portikais ir kitais nereikalingais priedais*“²⁷⁷.

Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo itin sparčiai augo miestai. Miesto gyventojų skaičius nuo 1940 m. iki 1979 m. išaugo beveik trigubai ir aštunto dešimtmečio pabaigoje sudarė daugiau nei 60 procentų visų Lietuvos gyventojų²⁷⁸. Todėl namų projektavimas iš plytų mūro jau nebeatitiko išaugusių poreikių. Siekiant efektyviai spręsti gyvenamojo ploto trūkumo problemą, reikėjo projektus tobulinti ir ieškoti naujų sprendimų.

Ryškus lūžis butų struktūroje ir erdvinių sprendimų taikyme (o kartu ir kiekybiniuose rodikliuose) įvyko pristačius tipinių daugiabučių serijas 1-318 (plytų mūro namai pradėti statyti nuo 1958 m., Lietprojekto tipinio projektavimo skyriaus parengtas projektas, architektai: Valiuškis, Jofė, Kriukelis, Stiklerytė, Kolosovas²⁷⁹) ir 1-464 (pradėti statyti 1959 m., parengti pagal Maskvos „Giprostroiiindustrija“ projektavimo instituto sukurtus projektus²⁸⁰). Šių gyvenamųjų namų statyba buvo itin plataus masto ir vyravo iki septinto dešimtmečio pabaigos. Tiesa, egzistavo ir kitos projektų serijos: pvz., 1-118, 1-219, tačiau jos nebuvo statomos taip gausiai, kaip kad pirmosios dvi. Minėtų serijų projektai buvo sudaryti pagal naujas projektavimo normas (Statybos normos ir taisyklės, rus. Строительные нормы и правила (СНИП); gyvenamųjų namų statybai šios taisyklės įsigaliojo nuo 1958 m. gegužės 1 d.).

---

²⁷⁷ S. Vabalevičius, „Siekti tolesnės techninės pažangos statyboje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1958, Nr. 3, p. 3–4.

²⁷⁸ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, Vilnius, 1981, t. 7, p. 466.

²⁷⁹ Jurgis Dyčmonas, „Nauja ekonomiškų gyvenamųjų namų projektų serija 1-318“, in: *Statyba ir architektūra*, 1958, Nr. 3, p. 8–11.

²⁸⁰ *Gyvenamųjų namų statybos klausimai*, sudarytojas K. Blaževičius, Vilnius, 1962, p. 13.

Šių projektų įgyvendinimas ir platus jų taikymas žymėjo tiek kokybiškai, tiek kiekybiškai naują gyvenamosios statybos etapą. Būtent nuo šių projektų pristatymo galima kalbėti apie absoliučią politikos ir ideologijos įtaką gyvenamųjų namų architektūrai.

Pirmos mažo metražo butų serijos buvo naujos gyvensenos formos atspindys. Joje namų ruošos darbai betarpiškai sujungti su bendru šeimos gyvenimu – durys iš bendro gyvenamo kambario tiesiai į virtuvę²⁸¹.

Priėmus sprendimą gyvenamuosius namus statyti tik pagal tipinius projektus itin aktualus tapo butų nomenklatūros (dydžių įvairovės) klausimas. Sprendimas kiek ir kokio dydžio butų bus statoma, buvo socialinės politikos tiesioginė išraiška, nes tai nulėmė kokiomis sąlygomis gyvens ir kiek erdvės turės absoliučiai didžioji dauguma miesto gyventojų. Žemiau pateiktoje lentelėje matoma planuota butų nomenklatūra, taikyta naujai statomuose 3–5 aukštų daugiabučiuose²⁸².

	1 kambario	2 kambarių	3 kambarių	4 kambarių
1956 m. nomenklatūra	35%	35%	30%	–
1960 m. nomenklatūra	25%	50%	25%	ne daugiau 5%

Iš pateiktų duomenų matyti, kad tipinių, standartizuotų, pramoniniu būdu statomų gyvenamųjų namų etape absoliučiai didžioji dalis šeimų (70% arba daugiau) turėjo „tilpti“ 1 arba 2 kambarių butuose. Radikaliai sumažintas gyvenamasis plotas vienai šeimai, be abejo, visų pirma buvo pagrįstas ekonominiais skaičiavimais, siekiant kuo greičiau gyvenamu plotu, o konkrečiau atskiru butu, aprūpinti kuo daugiau gyventojų. Tačiau butų

²⁸¹ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 110.

Taip pat reikia pažymėti, kad šių serijų vėlesni perdirbti projektai vėl „atitolino“ bendrą šeimos gyvenimą nuo buitės darbų – padaryti įėjimai į virtuvę ir į kambarius tik iš prieškambario. Viena iš tokio „grįžimo“ priežasčių buvo naudojamos dujinės viryklės su atviru dujų deginimu patalpoje, smarkiai teršusios orą ir sudariusios nehigienišką sąlygą gyvenamajame kambaryje.

²⁸² Lentelėje duomenys pateikti remiantis: E. Čigriejus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos*, p. 148; J. Peras, *Daugiabutis gyvenamasis namas*, p. 20, 26.

mažėjimas ir oficialus sprendimas, kad šeima gali/turi tilpti 1–2 kambarių bute, buvo kur kas platesnės socialinės politikos kampanijos dalis.

Sovietmečiu vyko aktyvi kampanija turėjusi sumažinti ne tik bute atliekamų buitinių procesų skaičių, bet minimalizuoti šeimos buvimą bute. Viešojo maitinimo įstaigų tinklo plėtojimas ir pusfabrikačių gamybos industrija turėjo nuimti „krūvį“ nuo naudojimosi virtuve. Virtuvė turėjo prarasti pagrindinės valgio ruošimo vietos statusą. Kaip pažymima 1961 m. TSKP programoje: *„ypač daug dėmesio reikia skirti visuomeninio maitinimo tinklui, tame tarpe valgyklų tinklui prie įmonių, įstaigų ir didelių namų, išplėsti, kad būtų visiškai patenkinti gyventojų poreikiai. Reikia siekti, kad pietūs valgykloje būtų ne tik skanūs ir maistingi, bet šeimai atsieitų pigiau, negu namuose paruošiant valgį. Visuomeninis maitinimas po 10–15 metų galės užimti vyraujančią vietą palyginti su maitinimusi namų sąlygomis“*²⁸³. Taip buvo pagrįstas ir argumentuotas šios buto erdvės sumažinimas.

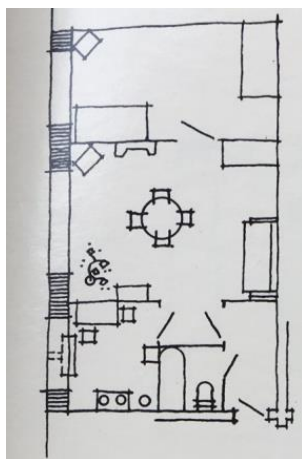
Skalbimo, valymo, tvarkymo darbus taip pat ilgainiui turėjo perimti buitinių paslaugų įmonės. Mažėjant buitinių procesų, buvo „argumentuotai“ mažinamas pagalbinių patalpų plotas. Galiausiai, pati „šeimos struktūra“ turėjo kisti. Suaugę ir darbingo amžiaus žmonės turėjo dirbti pramonės ar visuomeninėse įstaigose. Plėtojamas darželių, savaitinių darželių, internatų, profesinių mokyklų tinklas didžiajai dienos ar savaitės daliai turėjo užimti jaunesnius šeimos narius. Kuriamas senelių ir globos namų tinklas, iš namų erdvės į institucinę sferą turėjo perkelti senyvų ar neįgalių žmonių priežiūrą. Teoriniame lygmenyje butas turėjo tapti ne tiek nuolatinio buvimo ir gyvenimo vieta, kiek šeimos susitikimo ir poilsio zona. Kaip pažymėjo architektas F. Vitas: *„perspektyvinis butas orientuotas į nedideles šeimas. Jų branduolį sudarys vedusi pora, pasenusių žmonių priežiūra ir vaikų auklėjimas nukreipiami į visuomenines įstaigas. Taigi ateityje butai bus nedideli“*²⁸⁴.

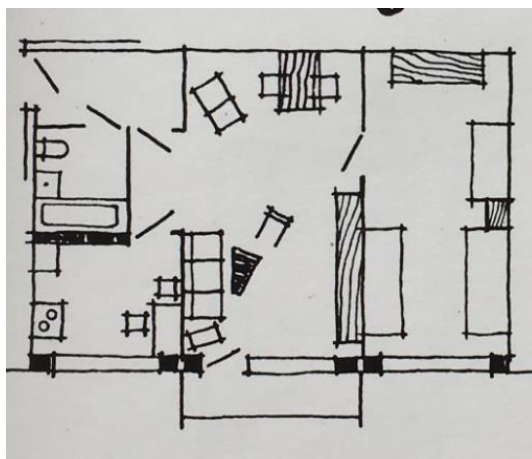
²⁸³ Tarybų sąjungos komunistų partijos programa, 1961, p. 79.

²⁸⁴ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 136.

Visi šie faktoriai buvo teorinis–ideologinis pagrindas pagrindžiantis butų ploto mažėjimą. Buvo sumažintas ne tik plotas, bet ir erdvių aukštis – kaip minėta anksčiau, Statybos normomis ir taisyklėmis buvo įtvirtinta leistinas patalpų aukštis 2,5 m, o ne 3 m, kaip ankstesnės statybos namuose, argumentuojant, kad mažesnės kvadratūros erdvėse pakanka ir mažesnio aukščio. Šeimos buvimo/gyvenimo bute koncepcijos kaita buvo argumentas atsisakyti koridorinės sistemos bei izoliuotų kambarių ir įvesti „atviro plano“ (pereinamų kambarių) projektus. Visos šios gyvenamosios erdvės konstravimo „naujovės“ bei sumažėjęs kambarių bei pagalbinių patalpų skaičius tapo lūžio tašku, brėžiančiu ribą tarp anksčiau rengtų tipinių projektų bei naujųjų 1-318 ir 1-464 serijų butų (25 ir 26 iliustracijos).

25 iliustracija. Serija 1-318, 2 kambarių butas (Витас Феликсас, *Функциональное и пространственное решение интерьера современной квартиры Литовской ССР*, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 2, l. 115).

26 iliustracija. Serija 1-464LT, 2 kambarių butas (Витас Феликсас, *Функциональное и пространственное решение интерьера современной квартиры Литовской ССР*, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 2, l. 115).

Iki 1963 m. naudoti 1-318 serijos projektai atitiko naująją „naujos šeimos“ ir „naujo gyvenimo būdo“ koncepciją. Naujasis projektas simbolizavo demokratišką, atvirą, socialistinį buto planą: pereinamas kambarys buvo erdvė, skirta šeimos susitikimams ir bendravimui, į virtuvę patenkama tiesiogiai iš gyvenamojo kambario, o ne iš koridoriaus, kurio, iš esmės, atsisakoma. Virtuvės sujungimas su gyvenamuoju kambariu turėjo neatskirti šeimninės virtuvėje

nuo šeimos gyvenimo. Vonios ir tualetu patalpos sujungiamos į vieną dėl ekonominio efektyvumo (svarbiausias argumentas) bei motyvuojant mažu šeimos narių skaičiumi.

Remiantis racionalumo, patogumo ir „naujos buities“ argumentais, tačiau nutylint ekonominius statybų atpigimo skaičiavimus, grindžiamas virtuvės sumažinimas serijos 1-318 projektuose beveik trečdaliu, lyginant su ankstesniu 1-284 projektu (nuo 7,02 m² iki 5,29 m², nurodant, kad 7 m² virtuvė yra per didelė ir joje šeimininkė per dieną turi nueiti beveik 1,3 km „darbo kelių“ maršrutu – plovykla-virykla-darbo stalas-spinta)²⁸⁵.

Šešto dešimtmečio pabaigoje statomi butai buvo itin maži: vieno kambario buto vadinamasis „gyvenamasis plotas“ buvo 16 m², dviejų kambarių – 22 m², trijų kambarių – 30 m² ir keturių kambarių buto – 40 m². Dažniausiai butas buvo orientuotas vienos pasaulio šalies atžvilgiu. Pagal šį projektą pastatyti butai susilaukė nemažai gyventojų kritikos. 1961 m. Miestų statybos ir projektavimo institutas parengė ataskaitą „Gyvenamų namų statybos ir eksploatacijos apibendrinimas Lietuvos TSR“²⁸⁶, kurioje apžvelgė 1-318 serijos projektavimo ir eksploataavimo trūkumus. Pagrindiniais trūkumais buvo įvardinti šie: į butus įkeliamos gausesnės šeimos nei buvo planuota projektuojant, todėl gyvenamasis kambarys naudojamas ir kaip miegamasis; 85% naujakurių virtuves naudoja ir kaip valgomąjį, nors itin mažos virtuvės buvo planuotos tik maisto ruošimui, o valgoma turėtų būti gyvenamajame kambaryje²⁸⁷. Iš šių duomenų aiškėja, kad pagrindiniai naujų namų trūkumai iš tiesų buvo planavimo neatitikimo su realybe išraiška. Nors būstai buvo projektuojami turint omenyje gyvenamojo ir miegamojo kambario viziją, tačiau skirstant būstus ši vizija būdavo pakeičiama skaičiavimais – vieno, dviejų ar trijų kambarių butas. Šiuose skaičiavimuose miegamasis ar gyvenamasis kambarys buvo lygiaverčiai ir tapdavo tiesiog

---

²⁸⁵ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 59.

²⁸⁶ 1961 m. Miestų statybos ir projektavimo instituto parengta ataskaita „Gyvenamų namų statybos ir eksploatacijos apibendrinimas Lietuvos TSR“, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 229, l. 9.

²⁸⁷ Ibid.

„kambariu“. Ataskaitoje taip pat įvardijami techniniai projekto trūkumai, kaip blogos kambarių proporcijos, didesnių šeimų poreikių neatitinkantis sujungtas vonios ir tualetų kambarys, skirtingo pločio durys kambariuose, per siauras koridorius, „*dėl ko sunku įnešti į butą baldus ar dar sunkiau iš buto išnešti karstą*“²⁸⁸. Pastarieji „techniniai trūkumai“ buvo pašalinti, 1962 m. perplanavus minėtos serijos projektus tolimesnėms statyboms²⁸⁹.

Nuo 1963 m. statomi 1-318 serijos butai jau nebebuvo toks modernaus, demokratiško, atviro, socialistinės buities plano „grynuolis“. Naujai projektuojami butai buvo labiau orientuoti į gyventojų poreikius ir lūkesčius, tačiau mažiau atitiko „naujos gyvensenos“ koncepciją. Nepaisant didesnio gyventojų pasitenkinimo naujais butais, toks „nusigręžimas“ nuo naujoviško ir modernaus buto planavimo ir grįžimas prie ankstesnių principų ne visų teoretikų buvo įvertintas palankiai. Architektas F. Vitas viešojoje erdvėje publikavęs nemažai straipsnių ir tyrimų šiuolaikinių butų klausimais, tokį „grįžimą“ įvertino kaip tarnavimą įsisenėjusiems papročiams, teigdamas, kad „*išryškėjo nedavertinimas progresyvių papročių, projektuojant gyvenamus pastatus ir namų apyvokos daiktus: palaikomi neigiami papročiai arba trukdoma vystyti progresyviems*“²⁹⁰. Taip pat „seniems papročiams“ buvo priskirtas gyventojų nenoras mažuose butuose turėti virtuvę sujungtą su gyvenamuoju kambariu, teigiant, kad „*turėti atskirus – izoliuotus bendrus kambarius nuo virtuvės skatina ne funkcionaliniai reikalavimai, bet seni papročiai ir techniškai netobulas vėdinimas bei garų ir kvapų pašalinimas*“²⁹¹.

Nuo šešto dešimtmečio viešojoje erdvėje ne kartą buvo akcentuojama, kad pagal tipinius projektus statomi, mažos kvadratūros butai gali būti patogūs ir funkcionalūs dėl apgalvoto ir racionalaus planavimo. Reikia pažymėti, kad iki smulkmenų apgalvoti planavimo sprendimai nebuvo sovietinių tipinių projektų stiprioji pusė ir nei iš tolo negalėjo lygintis su „Frankfurto virtuvės“

---

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 46.

²⁹⁰ Ibid, l. 51.

²⁹¹ Ibid, l. 68.

ekonomiškumo ir funkcionalumo derėjimo fenomenu. Sovietų Sąjungoje rengiamuose tipiniuose projektuose pagrindinis sprendimą priimančių institucijų argumentas, buvo ekonomiškumas. Ekonomiškumo, sąnaudų taupymo viršenybę prieš funkcionalumą puikiai atskleidžia Miestų statybos ir projektavimo instituto (tipinius projektus rengiančios institucijos) ir LTSR MT Statybos ir architektūros reikalų komiteto (statybos politiką formuojančios, projektus užsakančios ir tvirtinančios institucijos) susirašinėjimas dėl 1959 m. rengiamo tipinio projekto 4 aukštų, 56 butų namui, pagal seriją 1-318-23. Projektuojančios įmonės direktorius informavo, kad derinamam projektui Sanitarinė–epidemiologinė valdyba turėjo pastabų ir nurodė butuose įrengti palanginę ventiliaciją, o rūsyje įrengti skalbyklą su džiovykla²⁹². Išsakyti trūkumai atrodo absoliučiai logiški ir turintys esminės įtakos namo gyventojų patogumui, tačiau projektą tvirtinant pastaroji institucija atsakė, kad „Saninspekcijos reikalavimus skaityti nepriimtinais“²⁹³. Maža to, nurodoma atsisakyti visų „perteklinių“ projekto elementų, galinčių padidinti kaštus: „*atsisakyti grindų varianto iš parketo, atsisakyti nuo betoninių gėlinių įrengimo, atsisakyti nuo čerpių stogo varianto, numatyti lėkšto apšiltinto stogo variantą*“²⁹⁴.

Tačiau projektų funkcionalumas „šlubavo“ ne tik dėl finansinių galimybių ribotumo. Simptomatiški atvejai, kuomet nepatogūs erdvės planavimo sprendimai buvo nulemti tiesiog dėl detalių neapgalvojimo. Gana puiki to iliustracija – tipinė daugiabučių namų serija 1-464. Pagal šios serijos projektus Vilniuje septintame dešimtmetyje buvo statoma didžioji dalis gyvenamųjų namų.

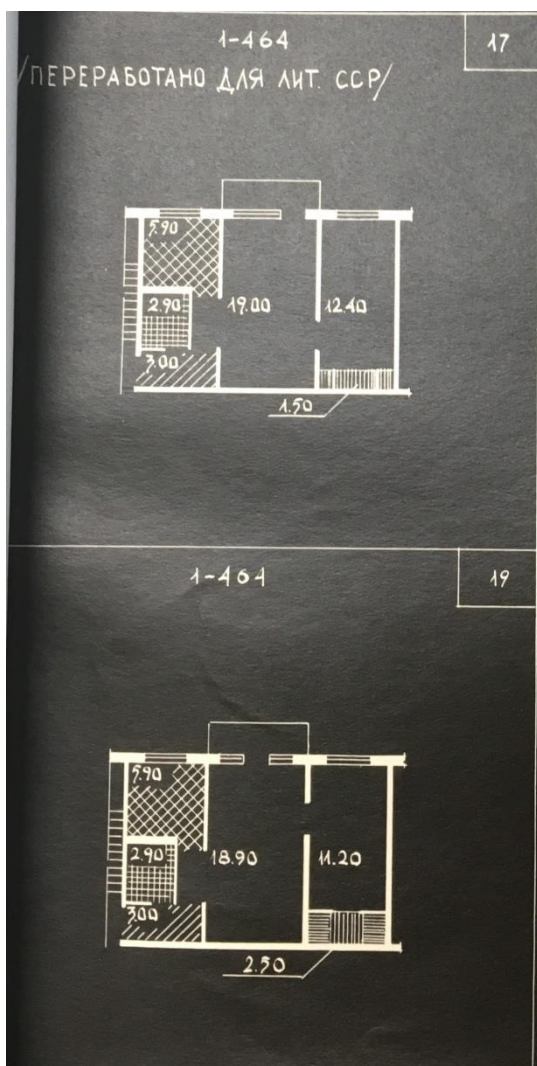
---

²⁹² 1958-04-13 Miestų statybos projektavimo instituto „Lietprojektas“ direktoriaus Dyčmonto raštas LTSR MT statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininkui S. Vabalevičiui, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 320, l. 79.

²⁹³ Valstybinio Statybos ir architektūros reikalų komiteto Tipinio projektavimo ir projektinių organizacijų skyriaus 4 aukštų 56 butų gyvenamojo namo (tipinis projektas ser. 1-318-23) projektinės užduoties peržiūrėjimo išvados, 1959-0427, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 320, l. 81–82.

²⁹⁴ Ibid.

27 iliustracija. Serijos 1-464 buto planas po ir prieš adaptaciją statyboms Lietuvos TSR. Medžiaga iš miestų statybos projektavimo instituto mokslinės-techninės ataskaitos (VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 236, l. 17).

27 iliustracijoje apačioje matyti originalus, Rusijoje parengtas dviejų kambarių buto planas pagal 1-464 seriją. Atmetant tokius nepatogumo niuansus, kaip pereinamas gyvenamasis kambarys ir mažos pagalbinės patalpos daugiausia kritikos susilaukė netinkamos miegamojo proporcijos – ilgas, siauras kambarys kuriame nėra vietos patogiai pastatyti dvigulę lovą. Vienoje pusėje „trukdo“ sieninė spinta, kitoje – suprojektuotos durys į kambarį.

Tad 1962 m. serija 1-464 buvo patobulinta, išplanavimą „pritaikant LTSR sąlygoms“²⁹⁵ (pakeitimų autoriai: architektai B. Krūminis, V. Sargelis, A. Umbrasas, inžinierius V. Zubrus) ir pervadinta į seriją 1-464 LI.

27 iliustracijoje viršuje pateiktas lietuvių architektų modifikuotas tos pačios serijos buto planas, kuomet įėjimas į miegamąjį „patraukiamas“ arčiau spintos ir taip atsiranda pakankamai vietos pastatyti lovai kitoje kambario pusėje. Taip pat kambarys šiek tiek paplatinamas, todėl nebetenka panašumo į ilgą, siaurą, tamsų koridorių.

²⁹⁵ F. Vitas, disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 45.

Lietuviai architektai įvedė ir daugiau šio projekto patobulinimų – padaryti 3, o ne 4 butai prie laiptų narvelio, su skersiniu vėdinimu, trijų kambarių bute sanitarinis mazgas atskirtas nuo vonios, bendras gyvenamasis kambarys netoli virtuvės, bet neturi tiesioginio ryšio su ja. Butai patogesni, nes prieškambariuose numatyta vieta lauko drabužių spintoms, virtuvės nors ir nedidelės, bet jose numatyta vieta šaldytuvui (ankstesniuose projektuose vietos šaldytuvams numatyta nebuvo, todėl šį prietaisą gyventojai statydavo koridoriuose, gyvenamuose kambariuose arba juo užstatydavo dalį virtuvės lango)²⁹⁶.

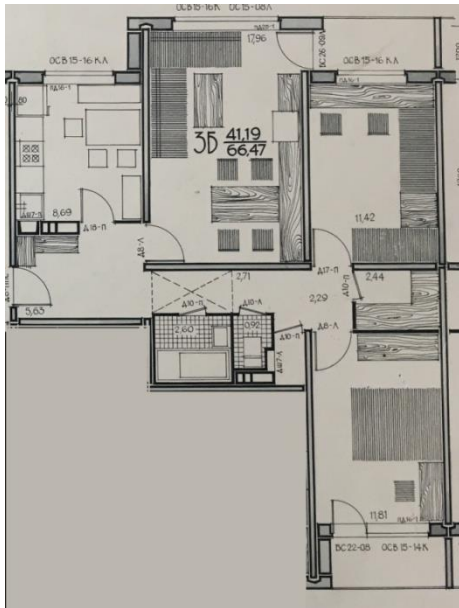
Tačiau šis pavyzdys, kai buto planas buvo keičiamas, atsižvelgiant į gyventojų pageidavimus, greičiau išimtis iš taisyklės, nei vyravusi tendencija. Tipiniai projektai būdavo labai retai keičiami. Net po gyventojų apklausų paaiškėjus, kad skundžiamasi vienu ar kitu aspektu, neretai būdavo nutariama, kad skundai įtakoti „senų įpročių“ ir būtent juos, o ne butų planus, reiktų keisti. Paprastai nugalėdavo ne komforto siekis, o ekonominiai argumentai.

Nuo 1967 m. Vilniaus namų statybos kombinatas visai perėjo prie patobulintos 1-464 serijos namų gamybos. Šios serijos namai buvo statomi iki aštunto dešimtmečio. Tokio tipo namais užstatyta dalis Žirmūnų bei Lazdynų, Karoliniškių ir Viršuliškių gyvenamieji rajonai²⁹⁷. Nauji tipiniai projektai pradėti rengti tik aštuntame dešimtmetyje. Paskelbus konkursą 1971–1975 m. statybos periodui, pirmą vietą laimėjo V. Krūminio ir V. Zubraus parengta gyvenamųjų namų serija 120 V. Šios serijos penkiaaukščiais ir devynaukščiais namais užstatyti Šeškinės, Justiniškių ir Pašilaičių rajonai.

---

²⁹⁶ Ibid, l. 60.

²⁹⁷ E. Čigriejus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos*, p. 112.

28 iliustracija. 3 kambarių buto planas pagal 1972 m. V. Krūminio ir V. Zubraus parengtą naują tipinių gyvenamųjų namų projektų seriją 120 V (VRVA, f. 1171, ap. ATD, b. 1160).

28 iliustracijoje pateiktas šios serijos 3 kambarių buto planas rodo, kad aštuntame dešimtmetyje projektuojant gyvenamuosius namus buvo atsižvelgiama ne tik į ekonominius faktorius, tačiau ir į ankstesniems projektams išsakytus priekaištus: vonios kambarys ir sanitarinis mazgas projektuojami arčiau miegamųjų kambarių, virtuvės plotas padidinamas iki 8,69 m² dydžio, nebelieka pereinamųjų kambarių.

Naujoji, kur kas patogiau suplanuota gyvenamųjų namų serija žymi iki tol dominavusių serijų 1-318 ir 1-464 etapo pabaigą. Būsto planavimas tampa neatsiejamas ne tik nuo racionalumo, bet ir nuo patogumo. Reakcija į gyventojų skundus ir lūkesčius rodo naujo „žaidėjo“ atsiradimą – iki tol būstų planavime vyravęs „partijos ir vyriausybės“ prerogatyvų dominavimas papildomas ir visuomenės nuomone. Nors aštuntame dešimtmetyje tipinių projektų neatsisakoma, bet jų liberalėjimas rodo naują kokybinį etapą, leidžiantį dar kartą patvirtinti teiginį, kad radikalioji N. Chruščiovo inicijuota modernizacijos kampanija išsisėmė dar iki Sovietų Sąjungos griūties.

Jau paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos egzistavimo metais pasigirdavo vis daugiau kritikos standartiniams, deindividualizuotiems gyvenamiesiems kvartalams ir tipiniams projektams, tačiau ši kritika garsiausiai buvo išsakyta pirmaisiais nepriklausomybės metais. Vienas ryškiausių pavyzdžių 1997 m. architektūrai skirto žurnalo *Archiforma* inicijuota diskusija „Architektūra, psichologija, visuomenė“²⁹⁸. Diskusijoje dalyvavo psichologas Sigitas Kregždė,

²⁹⁸ „Architektūra–psichologija–visuomenė“, in: *Archiforma*, 1997, Nr. 3, p. 45–48.

architektūros sociologas Jurgis Vanagas, architektas Eugenijus Gūzas ir kultūrologas A. Samalavičius. Kaip diskusijoje teigė J. Vanagas: „*nors kai kurie masinės statybos kompleksų autoriai buvo pasiekę labai aukštą lygį, pačių namų planavimas, sukaustytas ekonominių varžtų, buvo nehumaniškas*“, tai iliustruojama labai kasdienišku pavyzdžiu – vaikų gydytojos, kuri namuose lankydavo sergančius vaikus komentaru: „*tik įėjusi į vestibulį galėjau išsyk nustatyti kokiam buto tipui jis priklauso ir prie paciento lovytės galėjau rasti kelią užrištomis akimis*“. Kaip teigia sociologas: „*netgi savo buto žmogus negalėjo apstatyti kitaip. Tai buvo standartizavimas, žmogaus įkalinimas, neleidžiantis pasireikšti jokiai asmeniškai saviraiškai. Tokia aplinka, be abejonės veikė labai neigiamai. Vadinamuosiuose miegamuosiuose rajonuose buvo ignoruojama šeimos struktūra, stengtasi visus sukišti į vienodus stalčius, kai visame pasaulyje jau buvo žinoma, kokių šeimų ir kokio amžiaus žmonės gali gyventi aukštuose pastatuose. Žmogus nori pasireikšti ir nemėgsta standartizavimo. Jei jis varžomas, brukamas į skruzdėlyną, jis jaučia, kad jo asmenybė žlugdoma ir slopinama. Yra ir kita problema: standartiniuose, sugrūstuose užstatymuose, kaip rodo statistika, gyventojų natūralus prieaugis ir gimstamumas yra mažesnis. Turėkime galvoje, kad mūsų, lietuvių erdvės suvokimas yra savitas. Lietuvis geriau jaučiasi jaukioj, nedidelėj erdvėj²⁹⁹.*“

---

²⁹⁹ Ibid.

3. MIESTIETIŠKOS GYVENAMOSIOS ERDVĖS IR BUITIES MODERNIZACIJŲ KAMPANIJOS TARPUKARIU IR SOVIETMEČIU

3. 1. VERTYBINIAI MODERNIZACIJOS PROGRAMŲ ORIENTYRAI

3. 1. 1 Kultūringas gyvenimo būdas = vakarietiškas gyvenimo būdas

Gilinantį į vertybines nuostatas, kuriomis buvo paremta tarpukario modernizacijos kampanija, visų pirma reikia atkreipti dėmesį į politinės valios išraišką ir architektūros, o kartu ir modernizacijos tendencijas lemiančių institucijų veiklą. Todėl visų pirma būtina pasigilinti į valstybės poziciją tarpukario Lietuvoje, kai naujai atsikūrusi valstybė formavo savo vertybinius orientyrus, neišskiriant ir architektūros ir gyvenamosios erdvės formavimo politikos srities. Formuojant naują politikos kryptį bei apskritai vertybinius orientyrus, neišvengiamai turėjo būti ieškoma „gerosios praktikos“ pavyzdžių užsienyje.

Susipažinus su amžininkų pasisakymais tarpukario Lietuvos viešojoje erdvėje, ryškėja, kad „Vokietijos atvejis“ ir įtaką Lietuvos gyvenamosios erdvės modernizacijos procese verta aptarti atskirai. Vokiškos kultūros įtaką ketvirto dešimtmečio pradžioje itin vaizdžiai apibendrino „Sal. Mahatma“ slapyvardžiu pasivadinęs amžininkas leidinio *Bangos* publikacijoje „Mes ir vokiečiai“: „*Vargu ar atsirastų protingas žmogus, kuris išdrįstų tvirtinti, kad po Didžiojo karo Lietuvoje, neįsivyravo vokiečių kultūrinė, ekonominė, o iš dalies ir politinė įtaka. Lietuvai aiškiausiai gresia vokiečių kultūrinės invazijos pavojus. Nereikia būti nei politikui, nei visuomenininkui, nei valstybės vadui, nei tautos pranašui, kad pastebėtum, kiek vokiškumo, vokiečių dvasios, vokiečių civilizacijos, propagandos, politinės įtakos, ekonominių laimėjimų, na o retkarčiais ir tikros kultūros kiekvieną dieną užnešama į Lietuvą. Kasdien įvežama į Lietuvą po kelis šimtus vokiškų knygų, kurias skaito mūsų profesoriai, mokytojai, studentai, gimnazistai, valdininkai ir šiaip šviesuomenės atstovai*“³⁰⁰.

---

³⁰⁰ Sal. Mahatma, „Mes ir vokiečiai“, in: *Bangos*, 1932, Nr. 6, p. 161–162.

Sunku būtų patikrinti teiginį apie „kasdien į Lietuvą įvežamus kelis šimtus vokiškų knygų“, tačiau archyvinių šaltinių analizė leidžia daryti išvadą, kad vokiškos kultūros įtaka gyvenamosios erdvės modernizavimo procesuose, ypačiai žvelgiant iš institucinės perspektyvos, buvo reikšminga. Čia pateikiama keletas charakteringiausių ją iliustruojančių pavyzdžių.

1921 m. įsteigtas Lietuvos atstatymo komisariatas, pavaldus Vidaus reikalų ministerijai, buvo pirmoji institucija, atsakinga už modernizacijos programinės krypties, teisinės bazės, pavyzdinių projektų parengimą. Išlikusių šios institucijos dokumentų³⁰¹ analizė atskleidžia vokišką įtaką. Tai ir susirašinėjimai su Vokietijos firmomis dėl įvairios įrangos ir leidinių užsakymų³⁰², iš Berlyno gauto inventoriaus patikrinimo aktai³⁰³, taip pat periodiškai iš Vokietijos architektų sąjungos gaunamos sąskaitos ir pranešimai³⁰⁴, Vokietijos piliečių statybų specialistų ir firmų pasiūlymai dirbti Lietuvoje³⁰⁵ bei susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija dėl norinčių atvykti į Lietuvą dirbti vokiečių specialistų³⁰⁶ ir t. t. Komisariato dokumentuose viename ar kitame kontekste Vokietija minima itin dažnai, tuo tarpu kitų šalių įtakos liudijimų šios institucijos išlikusioje dokumentacijoje yra nepalyginamai mažiau. Pavyzdžiui, kalbant apie užsienio leidinių pirkimą tik vieną kartą randama užuomina, kad technikos leidiniai buvo pirkti iš Maskvos³⁰⁷. Tačiau net ir kalbant apie užsienio leidinių užsakymą akivaizdus kokybinis ir kiekybinis skirtumas. Trečio dešimtmečio pradžioje Lietuvos atstatymo komisariatas iš Berlyne esančios Ernst Wasmuth Architektūros ir meno leidinių leidyklos periodiškai užsisakinėjo vokiškus leidinius apie miestų ir gyvenamąją statybą, inžinerijos naujoves. Lietuvos atstatymo komisariatą pasiekdavo šie

---

³⁰¹ Lietuvos atstatymo komisariato dokumentai, in: LCVA, f. 377, ap. 7.

³⁰² Lietuvos atstatymo komisariato susirašinėjimai su Vokietijos firmomis dėl įvairios įrangos ir leidinių užsakymų, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 248.

³⁰³ Iš Berlyno gauto inventoriaus patikrinimo aktai, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 264.

³⁰⁴ Iš Vokietijos architektų sąjungos gaunamos sąskaitos ir pranešimai, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 265.

³⁰⁵ Vokietijos piliečių statybų specialistų ir firmų pasiūlymai dirbti Lietuvoje, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 270.

³⁰⁶ LAK susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija dėl norinčių atvykti į Lietuvą dirbti vokiečių specialistų, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 285.

³⁰⁷ Maskvoje pirktų technikos leidinių sąrašas, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 265, l. 47

periodiniai leidiniai: *Der Baumeister, Zeitschrift für Wohnungswesen, Die Volkswohnung, Zeitschrift des Verains Deucher Ingenieure, Der Stadtbau* ir kt.³⁰⁸. Tuo tarpu leidinių pirkimo iš Rusijos dokumentuotas vienintelis atvejis, kuomet profesorius Mykolas Songaila savo kelionės į Rusiją metu turėjo nupirkti ir parvežti į Lietuvą žurnalų ir knygų statybų tematika. Tačiau reikia pažymėti, kad M. Songailos įgyti leidiniai tik iš dalies gali būti siejami su modernizacijos procesų kūrimu ir sklaida. Nes tarp jų dauguma XIX a. Rusijos dvasių ir technologijas atspindinčių leidinių (pvz., žurnalo *Зодчий* numeriai nuo 1887 m., leidiniai apie akmeninių ir medinių cerkvių statybą ir kt.). Tarpukariu vyravusį kritišką požiūrį į Rusiją, kaip vertybių ir idėjų skleidėją, jau gyvendamas išeivijoje išsakė tarpukariu Kaune praktikavęs architektas Jonas Jasiukaitis (1894–1976). 1956 m. laiške Jurgiui Gimbutui, prisimindamas savo studijų metus ji rašė: „*prof. Songaila auklėjo naująją inžinierišką kartą, kad ji būtų autoritetinga ir laisva nuo suktybių ir korupcijų – savybių, kurie tada buvo atkeliavę į Lietuvą iš Rusijos. Tas Songailos „leitmotyvas“ įėjo į programą organizuojamos Inžinierių ir architektų sąjungos*“³⁰⁹. Net ir faktas, kad pats profesorius M. Songaila išsilavinimą įgijo Rusijoje ir jo kūrinuose neretai atsispindėjo Rusijos imperijai būdingi stilistiniai motyvai, tačiau aiškiai pabrėžiama, kad vertybinė orientacija buvo įžvelgiama ne ten.

Kitas esminis „gerosios patirties“ perėmimo mechanizmas – užsieniečių specialistų praktika Lietuvoje. Kaip pažymi tarpukario modernizmo tyrinėtoja J. Kančienė, tarptautinių konkursų praktika buvo dažnai (nors ne visada sėkmingai) taikoma Lietuvoje, ypač kalbant apie oficiozinių arba reikšmingesnių statinių projektavimą³¹⁰. Tačiau pirmaisiais nepriklausomybės metais Lietuvoje trūkstam specialistų užsieniečių buvo ieškoma ne tik vienkartiniam projektams, bet ir nuolatiniam darbui Atstatymo komisariate.

---

³⁰⁸ Lietuvos atstatymo komisariato susirašinėjimai 1922–1924 m., in: LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 853, l. 7–9.

³⁰⁹ Jono Jasiukaičio laiškas (iš Cicero, Illinois, JAV) Jurgiui Gimbutui (į Bostoną, Masachussets), 1956-01-18, in: VRVA, f. 1171, ap. AFP, b. 3444.

³¹⁰ Jolita Kančienė, „Lietuvos architektų orientyrai tarpukaryje“, in: *Archiforma*, 1996, Nr. 1, p. 55–59.

Dar prieš pradėdant Lietuvos atstatymo komisariato darbą tarpinstituciniame susirašinėjime³¹¹ buvo pabrėžiama, kad naujai įstaigai reikės 26 apskričių technikų ir 6 inžinierių, o pusę šių etatų galėtų užimti iš Amerikos grįžę lietuviai. Preliminariai numatytas mėnesinis atlyginimas buvo 1400–1600 auksinių³¹².

29 iliustracija. 1920 m. skelbimas vokiškoje spaudoje apie ieškomus architektus ir technikus darbui Lietuvoje (LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, l. 128).

Tačiau, ko gero, neatsiradus pakankamai sugrįžusių išeivių specialistų Vidaus reikalų ministerija 1920 m. gegužės 20 d. kreipėsi į Lietuvos pasiuntinybę Vokietijoje prašydama leidiniuose *Deutsche Bauzeitung Berlin* ir *Techniker Zeitung* išspausdinti skelbimą, kad ieškomas architektas ir 10–15 technikų darbui Lietuvos atstatymo komisariate³¹³ (29 iliustracija).

Norint tiksliai pasakyti kiek ir kokių specialistų šiuo kvietimu pasinaudojo, reikėtų atskiro tyrimo, tačiau panašu, kad kvietimas neliko be atsako. Archyve saugoma Karlo Schroterio, 31 metų specialisto iš Rytų Prūsijos, prašymas jį įdarbinti statybos techniku. Teigiama, kad jis: „*Vokietijoje turi valstybinę tarnybą, bet kad pagerinti savo materialinį padėjimą nori pereiti tarnauti Lietuvon*“³¹⁴. Iš motyvacinio laiško citatos aišku, kad Lietuvos atstatymo komisariato siūlytas atlygis buvo pakankamai motyvuojantis, o tai

³¹¹ Į vidaus reikalų ministeriją kreipėsi Finansų ministerijos Prekybos ir Pramonės departamentas, vykdamas „Lietuvos misiją JAV“ ir perduodamas lietuvių bendruomenės susidomėjimas galimybėmis grįžusiems į Lietuvą tautiečiams susirasti darbą, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, l. 119, 120.

³¹² Lietuvos atstatymo komisariato tarpinstitucinis susirašinėjimas, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, l. 117.

³¹³ *Ibid.*, l. 122.

³¹⁴ Karl Schroter prašymas dirbti statybos techniku Lietuvos atstatymo komisariate, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 263, l. 53.

rodo jaunos valstybės pasiryžimą investuoti į kokybiškos ir funkcionuojančios sistemos ir specialistų tinklo sukūrimą.

Kitas dokumentas, atskleidžiantis Atstatymo komisariato veiklos inspiracijas Vokietijoje, yra LCVA saugoma 1921 m. komisariato vadovo Adolfo Kelermilerio ataskaita Vidaus reikalų ministrui apie jo kelionę į Vokietiją³¹⁵. Ataskaitoje įdomūs keli aspektai – nors pirminis kelionės tikslas buvo Berlyne supirkti reikalingą techniką, tačiau tuo pat metu buvo stengiamasi perimti „gerą patirtį“. Ataskaitoje įvardijami du „patirties sėmimosi taškai“. Amatininkų kursai Gumbinėje ir „Rothenšteino pasodas (Siedlung) prie Karaliaučiaus“. Amatininkų kursai, paruošiantys savo specialybės ekspertus, akivaizdžiai sužavėjo A. Kelermilerį, nes jis rekomendavo ministrui, nors tokio tipo lavinimo įstaigos įkūrimas ir nenumatytas, bet rasti finansų tą padaryti. Tačiau šio darbo kontekste kur kas įdomesni komisaro įspūdžiai iš tuo metu plėtojamose Rothenstein gyvenvietėse. Ataskaitoje apie „mažbutų namų gyvenimą“ teigiama: *„kadangi yra sumanyta įvesti mažbutų sistemos statymas visoje Lietuvoje tai pasirūpinta toje kryptyje orientuotis. Pirmiau aš susipažinau su teoretiniais uždaviniais „Heimstättengesellschaft“ (Mažbūtų namų statymo draugija), kad paskui pertikrinti kaip ta programa pravedama gyvenime. Tos draugijos tikslas yra gretai didžiausiai ekonomijai ir taupinimui visgi statytis gerus ir grynai estetiškus statmenis. Pirmoje eilėje tokie vienbūto namai statomi dėl amatininkų ir žemesnių valdininkų, kurių butai ligi šiol būdavo blogiausiose sąlygose, kareivinėse ir t. t.“*. Citata reikšminga, nes atskleidžia valstybinę intenciją plėtoti ekonomiškų butų statymą visoje Lietuvoje (nors per dvidešimt metų taip ir neišplėtotą) ir teorinės bei metodologinės bazės paieškas Vokietijoje.

Galiausiai svarbu paminėti kaip priedą tebeegzistuojančiam carinių laikų Statybos įstatymui Atstatymo komisariato 1922 m. parengtas Statybos taisyklės³¹⁶. Taisyklių parengimas simbolizavo teisinės bazės modernizaciją.

---

³¹⁵ Adolfo Kelermilerio ataskaita Vidaus reikalų ministrui apie jo kelionę į Vokietiją 1921 m., in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 243, l. 30–31.

³¹⁶ „Statybos taisyklės“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 8–23.

Taisyklių pristatyme pažymima, kad jos sudarytos pirmiausia remiantis vokiškų miesto statybų taisyklių pavyzdžiu. Taisyklės apėmė gana platų reglamentavimo spektrą – nuo urbanistinių sprendimų, miesto zonavimo iki higienos reikalavimų gyvenamuosiuose namuose užtikrinimo. Šis dokumentas reikšmingas, kaip valstybinės pozicijos ir vertybinės orientacijos statybų klausimu išraiška, todėl vokiško pavyzdžio sekimas ne tik teoriniame, bet ir teisiniame kontekste yra svarbus.

Anksčiau paminėta *Mūrinės statybos ugdymo plane* įvardinta būtinybė sukurti vokiškų darbų vykdytojų „baupoliere“ analogą Lietuvoje reikšminga ne tik specialistų tinklo kūrimo kontekste. Valstybės lygio programiniame dokumente, sunkiai randant lietuvių kalbos atitikmenį, pavartotas vokiškas terminas išduoda bandymą gana tiesmukai įdiegti Lietuvoje vokišką sistemą. Nors leidinyje nuolat viena ar kita formuluote atkartojamas raginimas sekti „pažangių ir turtingų užsienio valstybių praktika“, vokiškas elementas šioje programoje yra dominuojantis. Tai paaiškinama gana intensyviais kultūriniais ryšiais su Vokietija³¹⁷, o taip pat ir vieno iš analizuojamo leidinio rengėjų – architekto V. Švipo įgytu išsilavinimu vokiško modernizmo centre Bauhauzo meno ir architektūros mokykloje.

Šio poskyrio apibendrinimui puikiai tiktų architekto Broniaus Galinio mintis, išsakyta 1947 m. išeivijoje leistame žurnale *Inžinieriaus kelias*. Apžvelgdamas dviejų dešimtmečių tarpukario Lietuvos architektų veiklos ir vertybinių ieškojimų pastangas jis teigė: „po Pirmojo pasaulinio karo lietuviams teko kurti nepriklausomą gyvenimą, daugiausiai talkininkaujant įvairių sričių specialistams, kurie buvo baigę Rusijos specialias mokyklas ar ten įgavę patyrimo. Todėl su savo patirtimi parsivežė ir atatinkamą rutiną, kuri laikui bėgant nyko tiek, kiek sugebėjome patys atsikratyti jos ar buvom paveikti Vakarų kultūros. Dažniausiai per Vakarų aukštosiose mokyklose įsigijusius

---

³¹⁷ Iš LCVA – Vidaus reikalų ministerijos užsakomi vokiški leidiniai statybos ir modernizacijos klausimais. Vokiškas aspektas dominuojantis. Tik karo išvakarėse imama šiek tiek atsargiau vertinti vokišką kultūrą ir įtaką. Kaip pažymi 1938–1939 m. Kaune gyvenęs Lenkijos karo atašė L. Mitkiewicz – „jaunimas moka angliškai“, tad vokiečių kalba ir kultūra ketvirto dešimtmečio pabaigoje nebuvo vienintelis modernizacijos šaltinis.

*mokslą asmenis. Suartėjimas su Vakarais brangiai kaštavo kraštui, nes už kiekvieno išleisto į užsienį studijoms žmogaus pragyvenimą teko apmokėti aukso valiuta. Bet tas buvo būtina*³¹⁸.

---

³¹⁸ Galinis Bronius, „Naujus metus pasitinkant“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 8, p. 1–2.

3. 1. 2 Modernizacija – Sovietų Sąjungos projektas „neturintis pavyzdžių nei praeityje, nei užsienyje“

Tarpukariu Lietuvoje formuluota modernizmo koncepcija buvo paremta orientacija į Vakarų, siekiu per architektūros bei būsto modernizavimą tapti lygiaverte Vakarų kultūros dalimi, tačiau sovietinė okupacija šį programinį siekį radikaliai pakeitė. Visų pirma, sovietinės okupacijos kontekste nebegalima kalbėti apie Lietuvos poziciją ar vertybinius orientyrus. Lietuvai tapus Sovietų Sąjungos dalimi, šalyje vykę procesai gali būti traktuojami kaip centro (Maskvos) politinės valios tiesioginis vykdymas arba adaptavimas periferijoje (Lietuvoje). Šeštame dešimtmetyje prasidėjusi N. Chruščiovo inicijuota būsto modernizacijos kampanija atmetė deklaratyvų stalinistinių tarptautinio stiliaus pasmerkimą. Pripažinus didžiulį gyvenamosios erdvės trūkumą ir ligtolinių architektūrinių sprendimų neefektyvumą, buvo atsigręžta į funkcionalumą, minimalistinę estetiką ir socialinės lygybės akcentavimą. Kitaip tariant, į esminius postulatus, kuriais vadovavosi tarpukario Vakarų Europos modernistai ir į kuriuos orientavosi tarpukario Lietuvos modernistai. Tačiau nepaisant pamatinių idėjų perėmimo, socialistinėje modernizacijos kampanijoje ir jos propagandoje šių idėjų pritaikymas buvo dažnai pateikiamas kaip komunistų partijos „išradimas“ ir rūpinimosi liaudimi išraiška. Buvo akcentuojama, kad rūpestis buitimi – išskirtinis Sovietų Sąjungos bruožas: *„mūsų šalyje formuojasi savitas buto interjeras, neturintis pavyzdžių nei praeityje nei užsienyje. Naujojoje TSKP Programoje keliamas uždavinys auklėti naują žmogų, palengvinti namų ruošos darbus ir padidinti buitinius patogumus, o tai savo ruožtu kelia specifinių reikalavimų dabartiniam buto interjerui. Atitinkamai pertvarkytuose šiuolaikiniuose butuose gyvens komunistinės visuomenės nariai. Todėl juose turi atsispindėti naujosios visuomenės poreikiai, o jų gyventojams turi būti sudarytos visos sąlygos palaipsniui pereiti nuo išplėsto namų ūkio prie*

*susiaurinto, pilnutinai naudojantis pagrindiniais komunaliniais patarnavimais*³¹⁹.

Leitmotyvas, nuolatos atsispindėjęs komunistų partijos retorikoje ir propagandoje – dėmesys žmogui. „Paprastas žmogus“ padaromas esmine figūra, atskaitos tašku ir ideologiniu masteliu. Naujoji architektūra, serijinė ir industrializuota statyba, tipiniai projektai, nauji baldai, interjero sprendimai, kaip teigiama, buvo orientuoti į žmogų: *„bute turėtų vyrauti žmogus, o visi daiktai turėtų būti žemiau už žiūrėjimo aukštį. <...> Vidutinis žmogaus aukštis (175 cm) yra mastelis visiems buto daiktams ir patalpų matmenims*³²⁰.

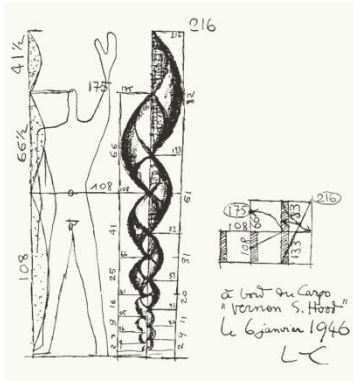
Viešojoje erdvėje akcentuojant komunistinę formuluotę „svarbiausia žmogus“, pateikiamos iliustracijos, brėžiniai, skaičiavimai, pateisinantys „sumažėjusius“ butus. „Moksliškai“ aiškinama ir įrodoma, kad pagal žmogiškąjį mastelį naujieji, žymiai mažesni, butai yra ne tik pakankamas, bet ir geriausias pasirinkimas. Lygiai taip pat kritikuojamas senų (t. y. nemodernių) baldų naudojimas naujuose butuose, nes senoviniai baldai buvo kurti nesilaikant „žmogaus mastelio“. Ši „žmogiško mastelio“ propaganda ne tik pagrindė, argumentavo ir legitimavo naujo tipo, standartizuotų, mažos kvadratūros būstų statymo kampaniją, vertybinius akcentus sudėliodama ne ant ekonominių skaičiavimų ir kaštų optimizavimo politikos, bet ant ideologinio pamato – komunistų partijai svarbiausia žmogus. Ši, žmogaus kaip centrinės figūros ir atskaitos taško, filosofija buvo labai palanki šešto dešimtmečio sovietinei propagandos mašinai. Todėl neatsitiktinai buvo neakcentuojama, kad šis žmogaus ir jo mastelio „aktualizavimas“ nebuvo *„neturintis pavyzdžių nei praeityje nei užsienyje“*, kaip pakiliai buvo kartojama propagandiniuose straipsniuose ir leidiniuose. Pavyzdžių buvo ir praeityje (trečiame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje kūrę avangardistai architektai ieškojo naujo tipo būsto alternatyvų, kurdami įvairias komunalinių namų koncepcijas, kuriose svarbus buvo žmogaus ir erdvės proporcijų santykis), ir užsienyje. Vienas charakteringiausių „sutapimų“ – Le Corbusier suformuluota moduloro

---

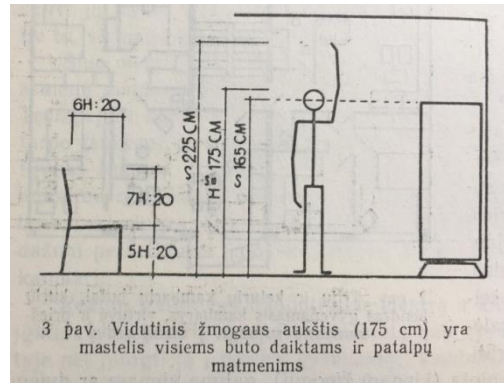
³¹⁹ F. Vitas, J. Baršauskas, „Šiuolaikinio buto interjeras“, p. 42–48.

³²⁰Ibid, p. 47.

konceptija, pristatyta 1948 m. išleistame teoriniame leidinyje *Le Modulor* (30 iliustracija). Moduloro principas yra identiškas šešto ir septinto dešimtmečių sovietinei propagandai – žmogus, žmogiškas mastelis ir proporcijos yra atskaitos taškas, projektuojant, statant ir formuojant gyvenamąją erdvę (31 iliustracija).

30 iliustracija. Le Corbusier 1948 m. sukurtą moduloro koncepcija (Le Corbusier, *The modulor: a harmonious measure to the human scale universally applicable to architecture and mechanics*, Basel, 2004, p. 51).

31 iliustracija. Septintame dešimtmetyje dažnai reprodukuota schema, akcentuojanti, kad architektūros ir interjero dizaino atskaitos taškas ir mastelis – žmogus (F. Vitas, J. Baršauskas, „Šiuolaikinio buto interjeras“, p. 46).

Ši, kaip ir daugelis kitų pamatinių modernizmo idėjų, savo prigimtimi yra universali ir modernistų buvo atkartota daugelyje šalių, tiek prieš Antrąjį pasaulinį karą, tiek po jo. Tačiau į akis krenta jau minėtos deklaracijos šešto ir septinto dešimtmečio modernizacijos „populiarinimo“ leidiniuose apie naujo tipo būstus, „neturinčius pavyzdžių nei praeityje nei užsienyje“, kurios akivaizdžiai nebuvo pagrįstos.

Vienas iš pavyzdžių – daugiaaukščiai gyvenamieji namai iš gelžbetonio plokščių ilgainiui tapę Sovietų Sąjungos miestų veidu. Ir čia slypi dar vienas, ko gero, esminis „pasiskolinimas“ – industrializuotos statybos metodo perėmimas iš užsienio. Leidinyje, pristatančiame šį statybų modelį, teigiama: „pirmuosius trobesius iš didelių elementų buvo pradėta statyti tuoj po karo. Šio progresyvaus metodo idėja ir iniciatyva gimė Tarybų Sąjungoje. <...> Nuo 1950 metų ir kitose valstybėse buvo pradėta sparti tokių namų statyba. Prancūzijoje namus iš didelių plokščių pradėta statyti 1951 metais, VDR,

Anglijoje, JAV, Čekoslovakijoje ir kituose kraštuose taip pat gana sparčiai vystėsi šių namų statyba. 1959 metais šių namų statyba buvo sėkmingai pradėta ir Lietuvoje³²¹. Tačiau šiame „informaciniame“ leidinyje, kaip ir visuose kituose į platesnę auditoriją orientuotose publikacijose, nutylima, kad 1948 m. Prancūzijoje inžinierius Raymondas Camus sukūrė ir užpatentavo mechanizuotą stambių blokų gyvenamųjų namų statybos sistemą, kuri pirmiausia buvo išbandyta atstatant po karo nukentėjusį Havre miestą (1949–1951 m.) ir kuri dėl savo ekonomiškumo ir efektyvumo buvo pritaikyta daugelyje šalių³²². Labai greitai šią sistemą įsigijo ir Sovietų Sąjunga, ilgainiui pavertusi ją šešto ir septinto dešimtmečių masinės statybos programos „vizitine kortele“. Kaip pažymėjo M. Drėmaitė, pagal šią sistemą statyti gyvenamieji namai Prancūzijoje beveik nesiskyrė nuo pirmųjų chruščiovinių „moderniosios architektūros“ pavyzdžių³²³. Reikia pabrėžti, kad technologiniai sprendimai, ilgainiui tapę visos sovietinės modernizacijos archetipiniu vaizdu, buvo net ne perinterpretuoti, o tiesiogiai perimti iš Vakarų, tačiau nei apie šios sistemos perėmimą iš Prancūzijos, nei apie gerosios patirties tiesioginį adaptavimą plačiajai visuomenei skirtuose leidiniuose ir straipsniuose nėra nei užuominos.

Kitas nuo šešto dešimtmečio pabaigos Sovietų Sąjungoje visuotinai taikytas ir iš Vakarų Europos tarpukario modernistų „pasiskolintas“ konceptas – butas egzistenciniam minimumui. Idėja pristatyta 1929 m. vykusiame antrajame CIAM kongrese, Frankfurte. Žymiausi to meto architektai modernistai (Le Corbusier, Ernstas May'us, Walteris Gropiusas ir kiti) pristatė minimalaus būsto koncepciją, kuri ne tik turėjo minimalios kvadratūros būste užtikrinti maksimalų funkcionalumą, bet kartu atspindėti naują architektūros, valstybinės iniciatyvos ir socialinės atsakomybės dermę. Pristatyta pozicija, kad maži (bet itin racionaliai suplanuoti) butai yra pakankami, nes didžioji dalis kasdieninių buitės darbų ir šeimos gyvenimo veiklų „iškeliamą“ už būsto ribų –

---

³²¹ Leonidas Šniukšta, *Namų statyba iš didelių plokščių*, Vilnius, 1961, p. 6.

³²² Sant-Piere Raphaele, „The Camus system: Le Havre 1949–1951“, in: *Docomomo US*, 2008, Summer, p. 3.

³²³ Marija Drėmaitė, „Masinė gyvenamoji architektūra“, in: *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, p. 159.

tą turėjo užtikrinti išplėtotą darželių, maitinimo įstaigų, visuomeninių centrų ir kita infrastruktūra, kurią užtikrinti turėtų valstybė. Trys pamatinės sąlygos būsto egzistenciniam minimumui įgyvendinti, kongrese pristatytos Le Corbusier, buvo standartizacija, industrializacija ir taylorizmo (tai yra racionalaus darbų organizavimo ir baldų išdėstymo pagal konvejerinės gamybos principą) idėjomis, remiantis suprojektuotos virtuvės³²⁴. Gyvenamiesiems namams statyti buvo panaudotos industriniu būdu pagamintos gelžbetonio konstrukcijos. Šie novatoriški principai, iš esmės persvarstantys gero būsto kriterijus, tapo ne tik antros CIAM konferencijos, bet visos naujosios, socialiai atsakingos architektūros simboliais.

Būsto egzistenciniam minimumui idėja vėl buvo „atrasta“ šešto dešimtmečio pabaigoje, N. Chruščiovo masinės urbanizacijos kampanijos metu ir griežtai įtvirtinta nuo 1958 m. įsigaliojusiomis Statybos normomis ir taisyklėmis, neleidusiomis nukrypti nuo „minimalizmo kurso“. Naujai statomuose butuose leidžiamas sienų aukštis – 2,5 m, virtuvės plotas – 4,5–6 m², minimalus miegamųjų plotas – 6–8 m² ir t. t.³²⁵. Buvo nuosekliai įgyvendinama ne tik CIAM akcentuota standartizacijos ir industrializacijos programa (Lietuvos atveju, du dešimtmečius masinei daugiabučių statybai buvo naudojami dvi standartizuotos daugiabučių serijos 1-318 ir 1-464), bet ir plėtojama socialinė, buitinė, kultūrinė infrastruktūra, turėjusi perkelti dalį kasdieninio gyvenimo už buto ribų. Buities institucionalizavimo simboliu galėtų būti 1966 m. įsteigiama LTSR Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija, rodanti kokybinį lūžį ir buities tapimą „industrine liaudies ūkio šaka“. Pasak ministerijos planavimo skyriaus viršininko A. Minkevičiaus, šis buities institucionalizavimas buvo: „šuošis, kokio nesame žengę“³²⁶. Tačiau nepaisant gana nuoseklaus antros CIAM konferencijos postulatų įgyvendinimo, Sovietų Sąjungoje plėtoti minimalūs būstai nepasiekė maksimalaus patogumo ir funkcionalumo, kaip kad „Frankfurto virtuvės“ atveju.

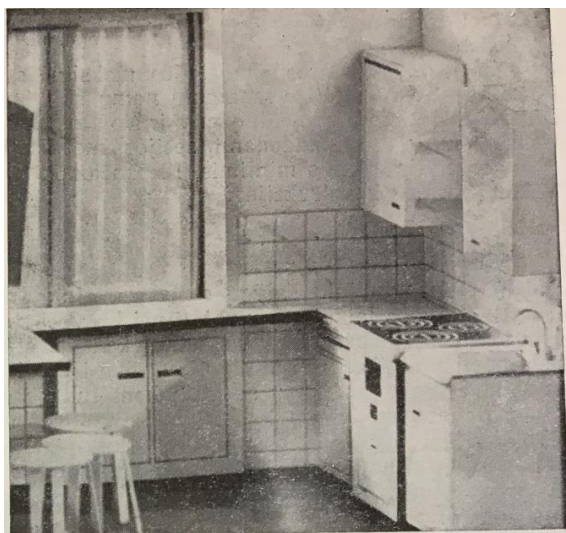
³²⁴ Eric Mumford, *The CIAM discourse on urbanism, 1928–1960*, Cambridge, London, 2000, p. 27–44.

³²⁵ *Строительные нормы и правила, II–В. 10–58, Жилые здания*, Maskva, 1958.

³²⁶ A. Minkevičius A., „Šuošis, kokio nesame žengę“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 1–2.

Lietuvoje septinto dešimtmečio pradžioje, paklausus į naujuosius 1-318 serijos namus įsikrausčiusių naujakurių nuomonės apie virtuves, paaiškėjo, kad: „virtuvėse įrengus statybinius baldus nebelieka vietos šaldytuvui. Turintieji šaldytuvus stato juos prieškambaryje arba gyvenamajame kambaryje”³²⁷.

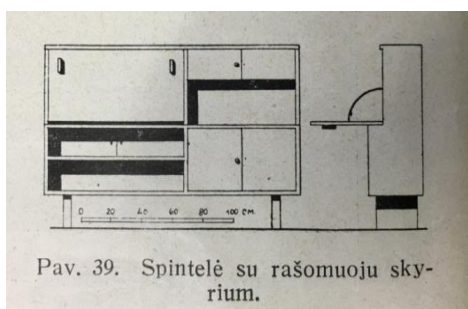
Virtuvės maketas (maketo autorius archit. G. Valiuškis)

32 iliustracija. Tipinės serijos 1-318 virtuvės maketas, autorius architektas G. Valiuškis (J. Dyčmonas, „Nauja ekonomiškų gyvenamųjų namų projektų serija 1-318“, p. 11).

Šaldytuvą turėjo atstoti šalta spinta po langu (32 iliustracija), kaip ir prieškariu statytuose butuose, kuomet šaldytuvų dar nebuvo. Toks vietos sutaupymas ateityje įtakoją daug kritikos šio projekto virtuvėms, taip pat atskleidė, kad bandymas sukurti sovietinį „Frankfurto virtuvės“ analogą nebuvo iki smulkmenų apgalvotas.

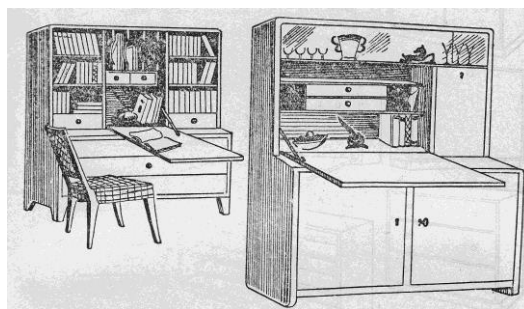
Į CIAM suformuluotas idėjas orientavosi tiek tarpukario Lietuvos, tiek sovietmečio modernizmo populiarintojai. Tad nenuostabu, kad viešojoje erdvėje tiek tarpukariu, tiek šeštame dešimtmetyje neretai pasirodydavo itin panašių citatų arba modernizmo privalumus iliustruojančių pavyzdžių, čia pateikiamas vienas jų (pvz., 33 ir 34 iliustracijos).

³²⁷ F. Vitas, Disertacija *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, l. 60.

Pav. 39. Spintelė su rašomuoju skyriumi.

33 iliustracija. Spintelė su atlenkiamu stalu (Švipas Vladas, *Miesto gyvenamieji namai*, 1933, p. 52).

34 iliustracija. Spinta knygoms su atlenkiamu stalu (*Šeiminkės vadovas*, 1958, p. 17).

Naujo tipo „minimaliems“, žymiai mažesniems ir žemesniems, butams reikėjo naujų, mažesnių, lengvesnių baldų. Tad tarpukariu Vakarų Europoje, paraleliai minimalaus būsto koncepcijai, buvo projektuojami naujo tipo baldai – transformuojami, daugiafunkciniai (lova–sofa, stalas–spinta ir pan.), įmontuojami baldai. Kaip 1933 m. teigė V. Švipas: „senoviškuose butuose būdavo, kai kur ir dabar tebėra tiek įvairių baldų pristatoma, kad ten gyvenantieji, ypač moterys, jiems tiesiog vergaudavo. Dabar stengiamasi butą taip įrengti, kad ruošai reiktų kuo mažiau laiko. Pastovių matų baldai tuo nepatogūs, kad jų negalima didinti ar mažinti. Labai praktiška turėti dėžinių baldų, sustatomų ar sukraunamų iš nedidelių ir atskirai vartojamų dalių (elementų), kurias galima įvairiai perstatinėti ir iš jų įvairias kombinacijas daryti: spintas knygoms, indams, t. t.”³²⁸. Sovietinės modernizacijos kampanijos metu maži, lengvi, pigūs baldai buvo ne tik dizainerių siekiamybė, bet ir būtinybė, atsižvelgiant į „sumažėjusius“ butus bei nuolatinį gamybinių medžiagų deficitą. Būtent tokių baldų pavyzdžiai buvo pristatomi Lietuvos visuomenei šeštame dešimtmetyje. Išižiūrėjus į 33 ir 34 iliustracijose pateiktus „spintelės–rašomojo stalo“ projektus, panašumas – akivaizdus. Skirtumas tik tas, kad savo leidinyje V. Švipas nurodo beveik tris dešimtis užsienio (daugiausiai vokiškų) šaltinių, pristatančių tiek būsto egzistenciniam minimumui idėją, tiek naujo tipo baldų koncepciją. Šešto dešimtmečio iliustracijos atveju jokių nuorodų į užsienį nėra.

³²⁸ V. Švipas, *Miesto gyvenamieji namai*, p. 53.

Būtent šis universalios modernizmo prigimties ir idėjų tvarumo ignoravimas yra išskirtinis sovietinės modernizacijos kampanijos bruožas. Kuomet operuojant panašia retorika bei remiantis giminiškais principais kaip ir tarpukario modernistai (tiek Vakarų Europoje, tiek trečiojo dešimtmečio Rusijoje), tuo pat metu teigiama, kad ši naujoji modernizacijos kryptis yra išskirtinai Sovietų Sąjungos vertybinis konstruktas.

3. 2. KOKYBINIS MIESTO IR KAIMO STATYBOS, GYVENIMO BŪDO IR FORMŲ ATSKYRIMAS

3. 2. 1 Lietuviško miestietiško būsto koncepcijos paieškos – „lietuvis yra individualistas ir jo noras gyventi atskiroje bakūžėje yra didelis“

Kaunas iki nepriklausomybės paskelbimo nebuvo itin reikšmingas politikos, kultūros ar ekonomikos centras. Kaip pažymėjo amžininkai, ir tapęs laikinąja sostine turėjo daug provincialumo ar „didelio kaimo“ požymių, nepriminė nei modernaus didmiesčio, nei Europos valstybės sostinės. 1931 m. atsiminimuose iš kelionės po Lietuvą italas G. Salvatoris rašė: *„kai prieš aštuonerius metus (t. y. 1923 m.) vieną karštą liepos rytą išlipau Kaune pirmąsyk, suspaudė širdį. Pamaniau, negi šis didelis bažnytkaimis, toks neišvaizdus ir menkas, gali būti Europos valstybės sostinė. <...> vėliau, po nuoširdžių ir malonių susitikimų, nejučia pamiršau duobėtą gatvių grindinį, <...> nebekreipiau dėmesio į dulkes, purvą, muses ir net į tą nenusakomą nuolatinį kvapą dezinfekuojamųjų medžiagų, kuriomis miesto valdžia bandė, matyt, greičiau sumažinti, negu įveikti irimą įvairiausių atliekų, besifermentuojančių po žeme. Tuo metu Kaunas dar neturėjo kanalizacijos. <...> Pasakodamas šiuos įspūdžius, išeities tašku laikau tą vargingą nei miestą, nei kaimą, koks Kaunas buvo prieš aštuonerius metus“³²⁹. Kaip pažymėjo kitas tarpukariu Kaune gyvenęs užsienietis – Lenkijos karo atašė L. Mitkiewiczius: *„atrodo, kad be istorinių argumentų, svarbiausia priežastis, dėl ko lietuviai 1918–1920 metais siekė Vilniaus, buvo ta, kad jie neturėjo tinkamo miesto sostinei, nes Kaunas tuomet buvo bjaurus provincijos miestelis“³³⁰.**

Tačiau abu, Kaune lankęsi bei gyvenę, užsieniečiai pažymi miesto progresą per 20 nepriklausomybės metų: *„Kaunas plėtojasi ir auga tiesiog akyse. Gali atrodyti, kad lietuviai nebeteko vilties atgauti Vilnių kaip sostinę. <...> Iškilė nauji, solidūs, puošnūs statiniai, kai kurios didesnės miesto gatvės*

³²⁹ G. Salvatori, *Lietuva vakar ir šiandien*, p. 22.

³³⁰ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai*, p. 91–92.

*tapo panašios į Europos miestų gatves. Dauge su valstybės statybomis plėtojasi ir privačių namų statyba. Kaune dabar yra jau keliasdešimt amerikietiško tipo apartament house*³³¹ teigė L. Mitkiewiczus, taip pat pažymėdamas, kad: „*Kaunas turi būti modelis ir pavyzdys kitiems didesniems Lietuvos miestams, kaip iš fortais apjuosto dviauksčių namukų miesto išaugti į modernų miestą*“³³².

Lygiai taip pat Kauno kokybinį „perėjimą“ nuo kaimo link miesto pastebi G. Salvatoris. Kadangi autorius Kaune lankėsi kelis kartus, galėjo įvertinti miesto progresą, tad lygindamas 1923 m. ir 1931 m. įspūdžius, jis teigė: „*kai pirmą kartą čia atvažiavau 1923 metais, vos iškėlęs koją į stoties peroną, suvokiau, kad jau nesu vokiškos kultūros ir tvarkos šalyje. Tačiau dabar, praėjus aštuoneriems metams nuo pirmos kelionės, matau, kad pasikeitė beveik viskas*³³³. 1931 m. „*Kaunas – gyvas ir gaudžiantis, lyg didelė ir judri statyba. <...> neįmanoma aprėpti šių naujų karštligišku statybų – per keletą metų senasis Kaunas baigia nusimesti čigonišką didelės Rusijos gyvenvietės rūbą tam, kad būtų panašus į vakarietišką, šiek tiek amerikietišką miestą*“³³⁴. Kaip itin greitų statybų rezultata, skubotą bei paviršutinišką modernizmo ir funkcionalizmo principų perėmimą, G. Salvatoris įvardina: „*tvirtu noru augti per daug nesvarstant, kaip tai padaryti*“³³⁵. Tad remiantis užsieniečių įspūdžiais akivaizdus gana sėkmingas Kauno siekis „pasivyti“ Vakarų Europą ir tikrąją to žodžio prasme „sukurti“ sostinę, kurią sudarė ne tik išraiškingi visuomeniniai pastatai, bet ir besikeičianti gyvenamoji erdvė.

Remiantis amžininkų, užsieniečių, gyvenusių Kaune, įspūdžiais, galima teigti, kad pirmaisiais nepriklausomybės metais, vertinant Vakarų Europos standartais, Lietuvoje buvo tik vienas miestas, ir tas pats su ryškiais kaimo elementais. Tačiau tai gana lengvai suprantama, atsižvelgiant į XIX a. pabaigos – XX a. pradžios istorines ir politines realijas. Taip pat svarbus aspektas, kad tarpukariu Lietuvos ekonomika rėmėsi ne pramone ir industrija, o

---

³³¹ Ibid.

³³² Ibid.

³³³ G. Salvatori, *Lietuva vakar ir šiandien*, p. 16.

³³⁴ Ibid, p. 30–31.

³³⁵ Ibid, p. 32.

žemės ūkio produkcija. Tą faktą pažymi ir jau cituoti užsieniečiai, teigdami, kad: „per aštuoniasdešimt procentų Lietuvos gyventojų dirba žemės ūkyje, bei 57,35% viso eksporto sudaro žemės ūkio produkcija“³³⁶ bei, kad „lietuviai ryžtingai siekia paversti savo šalį klestinčios ekonomikos kraštu, kurio pagrindas – žemės ūkis, gyvulininkystė ir perdirbamoji pramonė“³³⁷. Tad kaimiškasis elementas buvo dominuojantis ir naujai formuojamos sostinės uždavinys buvo sukurti Lietuvoje miestietiškos kultūros ir gyvenimo būdo atsvarą.

Kalbant apie kaimiškos tradicijos įtaką miesto kraštovaizdyje ir atvirkščiai, reikia vėl paminėti *Mūrinės statybos ugdymo planą*, kuriuo buvo stengiamasi įtvirtinti ir paskatinti ne tik modernaus kaimo, bet ir miesto sampratą. „*Mūrinei statybai miestuose ir miesteliuose paskatinti ir butams atpiginti reikia naujai pastatytus mūrinius namus bent 5 metus atleisti nuo valstybinių ir savivaldybinių mokesčių. Be to reikia reformuoti ir savivaldybių naudai imamus kubatūros mokesčius, kurie dabar už mūrinius namus yra didesni, negu už medinius. Tuos mokesčius reikia sulyginti. <...> Kad mūsų miestai galėtų augti ne tiek horizontaliai, kiek vertikalčiai ir kad apskritai statyba miestuose būtų pigesnė, reikia užkirsti kelią sklypų spekuliacijai ir padaryti žygių jiems atpiginti. Tam tikslui reikia neatidėliojant apdėti tuščius sklypus ir mažaverčius namus mokesčiu pagal vietos vertę*“³³⁸. Reikšmingas teiginys, kad „iki šiol“, t. y. iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos, mokesčiai mūrinių namų savininkams buvo didesni nei medinių, išduoda tarpukariu vyravusį archajišką požiūrį, jog mediniai namai net ir mieste yra norma, o mūriniai – prabanga. Tad aptariamojoje programoje buvo siekiama oficialiai pakeisti nusistovėjusias normas ir miesto modernizaciją prilyginti „normai“.

Tačiau neskaitant pavienių architektų komentarų, skatinusių modernią daugiaaukštę gyvenamąją statybą, didžioji dalis viešojoje erdvėje egzistavusios retorikos, net kalbant apie „miestietišką statybą“ atkartodavo sodietiško būsto

---

³³⁶ Ibid, p. 34.

³³⁷ L. Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai*, 91.

³³⁸ *Mūrinės statybos ugdymo planas*, p. 113.

charakteristikas. Pirmaisiais nepriklausomybės metais egzistavusio Lietuvos atstatymo komisariato parengtose Statybos taisyklėse, kalbant apie miestų statybą ir plėtrą, 1922 m. teigiama: „*karo metu, o taip pat ir po karo, neužstatyta sklypo dalis įgavo ne tik higieninės, bet ir didelės ekonominės reikšmės, nes miestai pasidarė nuo kaimų prigulimi ir neapstatytų dalių sunaudojimas daržams pasidarė didelė parama darbo žmonėms: darbininkams ir valdininkams. Ir ta naujoji ekonominė tendencija, palikti ir sunaudoti neapstatytas palei namus sklypų dalis privalo būti visokeriopai užlaikyta ir palaikoma, nes be abejo, kad tai gerina higienines „plačiųjų minių“ gyvenimo sąlygas, tai yra vienintelis faktorius, palengvinantis perėjimą į naujus taikos laikus*“³³⁹. Tad sodui-daržui prie namo mieste suteikiama ypatinga reikšmė, ne tik „ekonominė“ parama šeimos ūkiui, bet ir simbolinis tranzitinis perėjimas nuo sodietiško prie miestietiško gyvenimo būdo. Pirmaisiais nepriklausomybės metais tokia nuostata iš esmės nestebina, nes Kaunui tapus sostine į miestą atsikėlė daug naujų gyventojų, kurių didžioji dalis buvo iš kaimų arba mažų miestelių. Tad naujakuriams perėjimas iš kaimiško į miestietiškąjį gyvenimo būdą, tebepraktikuojant įprastas gyvenimo formas, ko gero, buvo neišvengiama būsena. Tačiau soduose prie namų dalis miestiečių užsiiminėjo platesnio masto „ūkininkavimu“, laikydavo kiaules, karves, naminius paukščius. Toks „ūkininkavimas“ miesto ribose buvo toleruojamas iki trečio ir ketvirto dešimtmečių sandūros, kuomet oficialiai buvo pereinama prie miestietiško gyvenimo būdo formato. Tai liudija 1928 m. ir 1932 m. Miesto tarybos nutarimai draudžiantys mieste laikyti kiaules ir kitus galvijus, taip pat draudžiama statyti tvartus³⁴⁰.

1935 m. J. Grabauskas savo leidinyje *Darbininkų namų statyba* kėlė klausimą, kokie turėtų būti darbininkų namai. Pažymima, kad svarbiausias faktorius – ekonominis – įperkami. Tačiau taip pat svarstoma, kokio tipo

---

³³⁹ „Statybos taisyklės“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 8–9.

³⁴⁰ Miesto tarybos nutarimai draudžiantys mieste laikyti kiaules ir kitus galvijus, taip pat draudžiama statyti tvartus: 1928-10-11 KMT nutarimas Nr. 475, in: *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m.*, p. 35.

statiniai tai galėtų būti – „dideli ar maži“³⁴¹, t. y. polemizuojama, ar darbininkiškų kvartalų statyba turėtų būti vystoma projektuojant individualius namus ar kelių aukštų daugiabučius. Gana aiškiai juntama autoriaus nuostata, kad individualūs namai būtų idealus variantas. Tačiau taip pat formuluojama nuostata, kad reikia atsižvelgti į tai „kur namai statomi ir kiek turima tam reikalui žemės. Jei namai statomi miesto centre, tai noromis ne noromis tenka statyti didelius namus, kad negadintų miesto vaizdo. Statant namus priemiesčiuose ar užmiestyje tenka atsižvelgti į tai, kiek turima tam reikalui žemės. Jei žemės mažai, o žmonių butais reikia aprūpinti daug – žinoma, ir čia tenka statyti didelius namus, o jei laisvos žemės yra pakankamai, tada galima pasirinkti bet kurį namų tipą. Tik čia tenka išsiaiškinti, kad statant didelius namus galima įrengti didesnius patogumus (centralinį šildymą, tynes (vonias), šiltą ir šaltą vandenį ir t. t.), bet tokie namai brangiau kaštuoja. Mažų namų statyba pigesnė, bet užtat ir patogumai bus kuklesni. Tiesa, esant pakankamai žemės tuos moderniškus patogumus galima kompensuoti kuo kitu, būtent: galima įsitaisyti prie namų gražius sodelius bei darželius, iš ko bus ir praktiškos naudos ir grožio“³⁴². Paskutiniai citatos sakiniai iliustruoja tarpukariu vyravusią miesto-kaimo gyvenimo būdo privalumų derinimo koncepciją – modernaus miestietiško gyvenimo elementų – vonių, centrinio šildymo, šilto vandens nebuvimą galima kompensuoti kaimiško gyvenimo privalumais – daržais ir sodais.

Nepaisant to, kad ketvirtame dešimtmetyje centrinėje Kauno dalyje daugėjo „amerikietiško tipo apartment house“, tačiau kiek toliau nuo centrinių gatvių daugiabučiai namai buvo sunkiai prigyjanti naujovė. „Reikia tik nepamiršti, kad lietuvis yra individualistas ir jo noras gyventi atskiroje „bakūžėje“ yra didelis. Šitas tautos bruožas turėtų būti nediskutuotinai įrašytas į motyvų eilę ir, pirmoje eilėje, palaikomas organizuotų institucijų gyvenamiems namams statyti. Blokinės gyvenamų namų statybos, Lietuvos sąlygose, reikia vengti išskyrus miesto centrus ir atskirus atsitikimus, kur kitus sprendimus

---

³⁴¹ J. Grabauskas, *Darbininkų namų statyba*, p. 19.

³⁴² *Ibid*, p. 19–20.

pritaikyti negalima. <...> Nesuklysiu teigdamas, kad standartizavimo ir organizuotos pagalbos reikalingumas yra tiesiai proporcingas neturtui – vargui“ 1948 m. rašė architektas V. Peldavičius brošiūroje *Mažas gyvenamas namas*³⁴³.

Pastaroji citata reikšminga keliais aspektais. Visų pirma ji atskleidžia per du nepriklausomybės dešimtmečius, nepaisant įvairiausių modernizacijos projektų ir iniciatyvų, bent jau dalies visuomenės tarpe, išlikusią nuostatą, kad optimaliausia gyvenimo forma – nuosavas namas su sklypeliu žemės, o daugiaaukštė statyba pagal standartizuotus projektus – vargo sinonimas. Kitas reikšmingas momentas – ši citata paskatina plačiau pažvelgti į tarpukario gyvenamosios erdvės modernizavimo koncepcijų paieškas, chronologiją pratęsiant dešimtmečiu. Kalbant apie tarpukario miesto–kaimo gyvenimo formų paieškas, reikia nors trumpai paminėti, per Antrą pasaulinį karą į užsienį pasitraukusių architektų veiklą. Pirmaisiais pokario metais Vokietijoje susibūrė lietuvių architektų ir inžinierių bendruomenė, kuriai priklausė Vytautas Peldavičius, Vladas Švipas, Edmundas Alfonsas Frykas, Arnas Funkas, Stasys Kudokas, Vytautas Lansbergis–Žemkalnis, Karolis Reisonas, Feliksas Vizbaras, Bronius Elsbergas, Jonas Kova–Kovalskis, Jonas Mulokas, Jurgis Okunis, Kazys Kriščiukaitis ir kt. Iš Lietuvos, tikėtasi, laikinai pasitraukę inžinieriai ir architektai (apie 500 asmenų³⁴⁴) 1946 m. Wurzburgėje įsteigė Lietuvos inžinierių tremtinių draugiją³⁴⁵ bei leido specializuotą leidinį *Inžinieriaus kelias* (1946–1948 m.). Lietuvos inžinierių ir architektų organizacinę veiklą „dipukų stovyklose“ išsamiai aprašė Dalia Ramonienė³⁴⁶,

---

³⁴³ V. Peldavičius, *Mažas gyvenamas namas*, 1948, p. 7–9.

³⁴⁴ Bronius Galinis, „Lietuvos inžinierių tremtinių suvažiavimas 1946 m.“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 2, p. 12–13.

³⁴⁵ „Lietuvos inžinierių tremtinių draugijos įstatai“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 2, p. 14–19.

Draugijos nariu galėjo būti kiekvienas Lietuvos diplomuotas inžinierius ar technikas, kuris galėjo įrodyti Lietuvos universiteto technikinių fakultetų ar Aukštesniosios technikos mokyklos Kaune, ar Aukštesniosios kultūrtechnikos ir Geodezijos Mokyklos Kėdainiuose, arba joms tolygių mokyklų baigimą.

³⁴⁶ Dalia Ramonienė, „Lietuvos architektai *displaced persons* stovyklose Vokietijoje 1944–1950 metais“, in: *Architektūriniai pasivaikščiojimai ir paveldosaugos aktualijos: skiriama Nijolei Lukšionytei*, Kaunas, 2017, p. 170–185.

tad šiame darbe organizacijos veiklos aprašymai nebus kartojami. Svarbu pabrėžti, kad *Displaced persons* stovyklose vykdyta Lietuvos inžinierių ir architektų veikla yra tiesioginis tarpukario architektūrinės minties ir architektūros socialinio vaidmens ieškojimų tęsinys. Didžioji dalis perkeltųjų asmenų stovyklose pasirodžiusių lietuviškų publikacijų architektūrinėmis temomis turėjo tą patį leitmotyvą – „būsimas Lietuvos atstatymas“. Buvo tikima, kad emigracijos etapas – laikinas ir netrukus, grįžus į Lietuvą, reikės imtis projektavimo, planavimo ir statybos darbų. Todėl specialistai buvo raginami dar emigracijoje pradėti tam ruoštis, ugdyti jaunąją kartą, rengti gyvenamųjų pastatų projektus, ieškoti „lietuviško stiliaus“ išraiškos formų, kurios turėtų būti naudojamos atstatymo darbuose. 1946 m. gegužės mėnesį pradėjo veikti Lietuvos inžinierių tremtinių draugijos inicijuoti „Aukštieji technikos kursai“, pažymima, kad mokslas „einamas pagal Vytauto Didžiojo universiteto mokslo planus. Vesti paskaitas kviečiami Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų dėstytojai“.³⁴⁷ Šiame darbe svarbu paminėti šiuos kursus: konstrukcijų (prof. J. Šimoliūnas), architektūros enciklopedijos (doc. K. Kriščiukaitis), miestų planavimo. Žinant šį kontekstą galima teigti, kad Lietuvoje karo nutraukti teoriniai architektūriniai ieškojimai laikinai buvo persikėlę į Vokietiją.

Šiame skyriuje, nagrinėjant miestietiškos gyvenimo formos koncepcijos kūrimą, bus analizuojami trys Perkeltųjų asmenų stovyklose pasiūlyti miestietiško būsto „atvejai“. Verta priminti jau minėtą V. Peldavičiaus knygą *Mažas gyvenamas namas*, kurioje pristatomas projektas, kaip turėtų atrodyti namas mieste. Taip pat reikia paminėti Lietuvos inžinierių tremtinių draugijos inicijuotus konkursus Lietuvos atstatymui – lietuviško namo miestui ir kaimui interjero bei eksterjero. Trečiasis išėivijoje pasiūlytas miestietiškos gyvenamosios erdvės „atvejis“ – Jurgio Okunio 1948 m. Freiburge išleista knyga *Gyvenamieji namai: projektavimo pagrindai*³⁴⁸, pasižyminti kardinaliai nauju požiūriu.

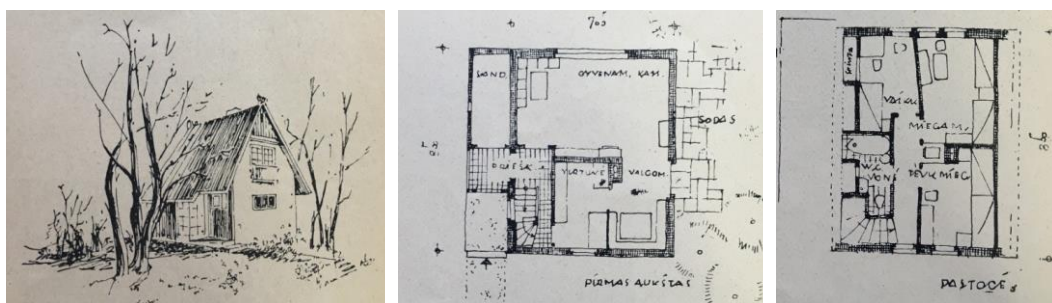
---

³⁴⁷ „Aukštojo mokslo reikalai“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 3, p. 28–29.

³⁴⁸ Jurgis Okunis, *Gyvenamieji namai: projektavimo pagrindai*, Freiburgas, 1948.

Grįžtant prie V. Peldavičiaus išsakytos minties, jog lietuviškam, individualistiniam charakteriui būtina „sava bakūžė“, reikia pažymėti, kad ši citata, be abejo, asmeninė autoriaus nuomonė, o ne oficiali valstybės politikos deklaracija. Tačiau „savos bakūžės“, kaip siekiamybės ir svajonės nekvestionavimu, galima iš dalies paaiškinti vangią tarpukario Kauno daugiabučių namų statybą. Įdomu, kad tarpukariu net rengiant pigių darbininkų butų kolonijų projektus (t. y. neturto ir vargo kategorijai artimus būstus) būdavo ieškoma būdų parengti individualių namų miestelio su nuosavais sodais-daržais projektą, tikint, kad tik tokiame būste galimas kokybiškas gyvenimas. Daugiabutė statyba, kalbant socialinių būstų klausimu, tarpukariu siejosi, net ne su neturtu ir vargu, o su kriminaliniais ir amoraliais aspektais. Tokia daugiabučio namo, kaip asocialaus „kumetyno“ vizija ryškiai kontrastavo su Vakarų Europoje vyravusiomis idėjomis – pradedant Le Corbusier novatoriškomis idėjomis apie būstus, kaip socialinę erdvę, baigiant funkcionaliais Vokietijos ar Anglijos pramonės miestų plėtros projektais.

Minėta V. Peldavičiaus knyga šio darbo kontekste yra aktuali dar ir tuo, kad jis pasiūlo kelis pavyzdinių gyvenamųjų namų projektų variantus iš kurių vienas yra skirtas miestų ir priemiesčių statybai (35 iliustracija)³⁴⁹. Pažymima, kad tai ekonominio, „mažo namo“ projektas, atitinkantis ir „tautinio stiliaus“ dvasią ir modernumo keliamus reikalavimus.

35 iliustracija. V. Peldavičiaus pateiktas namo miestui projektas, pirmo aukšto ir pastogės planas (V. Peldavičius, *Mažas gyvenamas namas*, p. 15,16).

Pateiktas projektas unikalus savo dvilypumu. Namų tūris ir forma tiesiogiai įtakoti miesto-sodo architektūros principų, tačiau vidaus planas ir

³⁴⁹ V. Peldavičius, *Mažas gyvenamas namas*, p. 15–17.

struktūra formuota remiantis Vakarų Europoje taikytais egzistencinio minimumo kriterijais (pvz., atsisakoma valgomojo kambario, valgymą numatant virtuvėje, arba, vasaros metu, su virtuve sujungtoje terasoje). Nors namas projektuojamas kaip miesto būstas, bet: „šalia namo įėjimo numatytas ūkio sandėlis, nes rūšys nepatenkina visas ūkiškas reikmenis“, pažymint, kad: „jei namo gyventojai nelaikys paukščių ar smulkių gyvulių, toks namas gali patenkinti miesto šeimos reikalavimus, be atskirų papildomų pastatų“³⁵⁰.

Tautinis stilius ir jo paieškos buvo paminėtos ne atsitiktinai. Šis projekto aspektas buvo itin svarbus pačiam autoriui, kuris teigė, kad: „kaimo tradicijos turėtų tarpti dalinai ir mieste arba reikėtų išmokti palaikyti ir įvertinti esamas statybos kultūrinės vertybės³⁵¹, <...> reikėtų pagalvoti apie tai, ar negalėtų kaimo gyvenimo papročiai įsiterpti į miesto mažo gyvenamo namo planavimą (kūrybą) bei <...> tradicijų ugdymas ir jų palaikymas šiandien yra dvigubai reikalingas: išlaikyti tautinį charakterį ir prilaikyti prie sveiko kamieno priaugančią kartą tokiaime nenusistovėjusiame laike kaip dabar“³⁵². Taigi architektūrai suteikiamas ne tik praktinis vaidmuo, bet ir tautinės tapatybės formavimo prerogatyva.

Galiausiai svarbu paminėti, kad V. Peldavičius pateikia namo statybų kaštų skaičiavimus (remiantis 1939–1940 m. kainomis) ir teigia, kad vidutinės pajamas (250–300 Lt/mėn.) gaunantis asmuo tokį namą išsimokėtina, kas mėnesį mokėdamas po 80 Lt galėtų įsigyti per 10 metų. T. y. „turėtų išlaidų, mažiau, kaip už nuomojamą butą“³⁵³, o mokėjimo periodo gale taptų „nuosavos bakūžės“ savininku, o ne „beteisiu nuomininku“, kas irgi labai svarbu tradicinio, labiau kaimiško nei dinamiško ir miestietiško mentaliteto kontekste.

Kitas reikšmingas bandymas parengti miestietiško gyvenamo koncepciją, ją atskiriant nuo kaimui skirtos gyvenamosios erdvės – Lietuvos inžinierių tremtinių draugijos veikla, o ypač 1946 m. paskelbtas konkursas miesto ir kaimo gyvenamųjų projektų parengimui. Iš publikacijų specializuotoje išėivijos

---

³⁵⁰ Ibid, p. 20.

³⁵¹ Ibid, p. 22.

³⁵² Ibid, p. 22, 23.

³⁵³ Ibid, p. 17.

spauodoje (visų pirma žurnale *Inžinieriaus kelias*) aiškėja, kad iš pradžių architektai ir inžinieriai tiek emigraciją, tiek okupaciją matė kaip laikinus reiškinius, todėl kėlė sau uždavinius parengti pavyzdinius projektus Lietuvos atstatymo darbams. Dėsninga, kad jei tarpukariu Lietuvoje diskusijoje tarp tautinio stiliaus ir modernizmo, visuomenės preferencijos atitekdavo tradicijoms, tai emigracijos sąlygomis lietuviškumas architektūroje tapo akivaizdžiai dominuojančia idėja. 1946 m. V. Švipas straipsnyje „Lietuvių architektūros ateities bruožai“ skatina tremtyje gyvenančius architektus imtis studijų lietuviškos architektūros tematika ir parengti „aukso fondą“, kuriuo remiantis bus atstatoma Lietuva. Teigiama, kad: „*dabar visiems mums žinoma, kad po visų katastrofų, Lietuvoje galės būti statomi tik mūriniai pastatai*“, bet pabrėžiama, kad: „*visi architektai turi būti suinteresuoti lietuvių architektūros vertingų lyčių (savybių) išsaugojimu*“³⁵⁴. Kaip orientyras būsimiems tyrimams ir projektams skamba mintis išsakyta straipsnio pabaigoje: „*suprantamas dalykas, aš stoviu tik už tokios tradicijos palaikymą, kuri nedaro kliūčių pažangai*“³⁵⁵. Būtent tradicija ir pažanga tapo tuo konsensu, kuriuo remiantis buvo plėtojama architektūrinė mintis išėivijoje.

Tai geriausiai atskleidžia 1946 m. paskelbtas tipinių gyvenamųjų namų konkursas Lietuvos kaimui ir miestams atstatyti³⁵⁶. Konkurso organizatorių siekis – parengti geriausiai apgalvotus sprendimus miestų ir kaimų atstatymui: „*nes priešingu atveju spontaniškai ir be plano vykstanti statyba sužaloja miesto susisiekimo arterijas, miesto išvaizdą ir atskirų rajonų paskirtį. Prisiminkim Kauno priemiesčio Vilijampolės užstatymą ir negalėjimą per nepriklausomo gyvenimo 20 metų laikotarpį susidariusią užstatymo „mišrainę“ sutvarkyti*“³⁵⁷. Konkurso sąlygose buvo pageidaujama, kad: „*pastatams būtų suteiktas lietuviškos architektūros pobūdis, kiek autoriams pasiseks tas įkūnyti mūro pastatuose*“. Architektai buvo prašomi pasiūlyti projektus mieste gyvenančiai

---

³⁵⁴ Vladas Švipas, „Lietuvių architektūros ateities bruožai“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 4, p. 1–4.

³⁵⁵ *Ibid.*, p. 4

³⁵⁶ „Gyvenamųjų namų projektų konkursas“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 4, p. 13–14.

³⁵⁷ Bronius Galinis, *Architektūros konkursas ir jo laimėtojai*, Augsburgas, 1947, p. 3.

šeimai (2, 3 ir 4 kambarių mūrinis namas) ir mūrinio arba medinio namo projektus kaimui (8, 15 ir 25 hektarų dydžio ūkiams). Už tinkamiausius projektus numatytos piniginės premijos (nuo 1750 iki 1000 Reichmarkių). Projektus vertino komisija, kurios nariais buvo V. Landsbergis–Žemkalnis, K. Kriščiukaitis, J. Jasiukaitis, J. Gimbutas ir B. Galinis³⁵⁸. Konkursui buvo pateikti 45 projektai. Įdomus faktas, kad: „konkurso dalyvių dauguma pateikė miestams taikomų namų projektus, tuo tarpu kaimų namams projektų pateikta nedaug“³⁵⁹. 34 projektai buvo skirti miestui ir 11 kaimui³⁶⁰. Už miesto gyvenamųjų namų projektus I ir III vieta skirta J. Okuniui (36 ir 38 iliustracijos), II vieta V. Švipui (37 iliustracija)³⁶¹. Žemiau pateikiami visi trys laimėję miesto gyvenamųjų namų projektai, bei komisijos nario B. Galinio komentarai, kurie buvo publikuoti atskirame leidinyje *Architektūros konkursas ir jo laimėtojai* (Augsburgas, 1947 m.). Kaip pažymėjo autorius, išleisti leidinį, skirtą konkrečiai šio konkurso pristatymui, paskatino tarpukario Lietuvoje vyravusi ydinga praktika nefiksuoti ir neviešinti architektūros konkursų projektų. Pasak B. Galinio: „pradedant 1923 m. Lietuvoje buvo įvykdyta per 30 architektūros konkursų. Rezultate sulaukėme gerai suprojektuotų ir pastatytų rūmų, namų bei bažnyčių. Tenka apgailestauti, kad niekas konkursų medžiagos nesistematizavo ir neatspausdino. Tai didelis nuostolis besimokančiam jaunimui ir tiems, kurie norėjo tobulintis projektavimo mene. Norėtusi, kad ateityje nedarytume tos klaidos ir vertingiausių konkurso medžiagą turėtume išleistą atitinkamu leidiniu“³⁶².

---

³⁵⁸ Ibid, p. 13.

³⁵⁹ Vladas Švipas, „Gyvenamųjų namų projektų konkursui pasibaigus“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 46–49.

³⁶⁰ B. Galinis, *Architektūros konkursas ir jo laimėtojai*, p. 5.

³⁶¹ „Gyvenamųjų namų konkursas“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, P. 54–61.

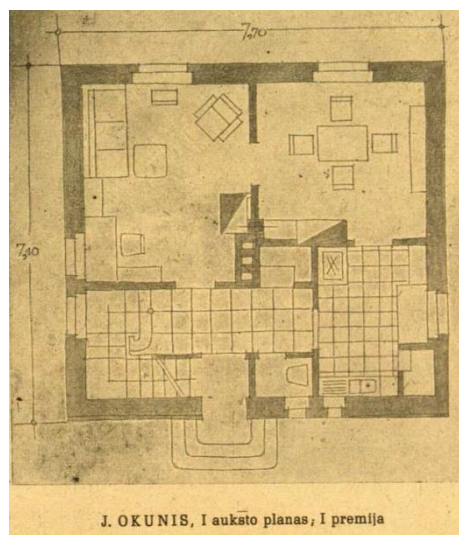
³⁶² B. Galinis, *Architektūros konkursas ir jo laimėtojai*, p. 15.

Gyvenamųjų namų konkurso rezultatus B. Galinis pakomentavo šitaip:

I ir III vietas (36 ir 37 iliustracijos) laimėjusiam architektui J. Okuniui: „pavyko duoti racionaliausius išplanavimus ir geriausiai funkcionalinius plano reikalavimus ir patalpų orientaciją. Autorius pasireiškia, kaip geriausias vidaus plano analitikas. Inž. Okunis ilgesnį laiką dirbo pas žinomą prof. Ernst Neufert³⁶³ ir tas teigiamai jį paveikė“³⁶⁴.

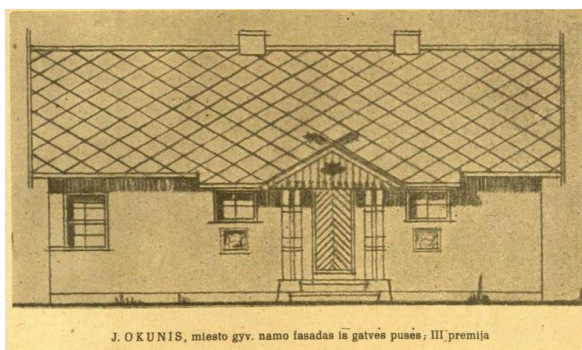

J. OKUNIS, miesto gyv. namo projektas, I premija

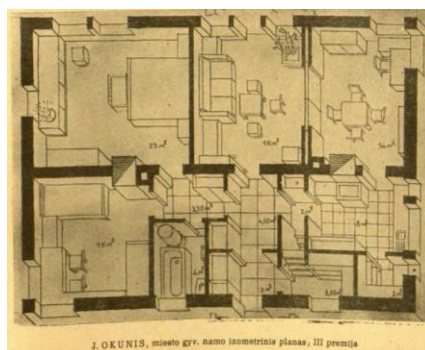

J. OKUNIS, I aukšto planas, I premija

36 iliustracija. I premija (arch. J. Okunis), („Premijuotų gyvenamųjų namų konkurse eskizinių projektų paskiri brėžiniai“, *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 62).

J. OKUNIS, miesto gyv. namo fasadas iš gatvės pusės, III premija

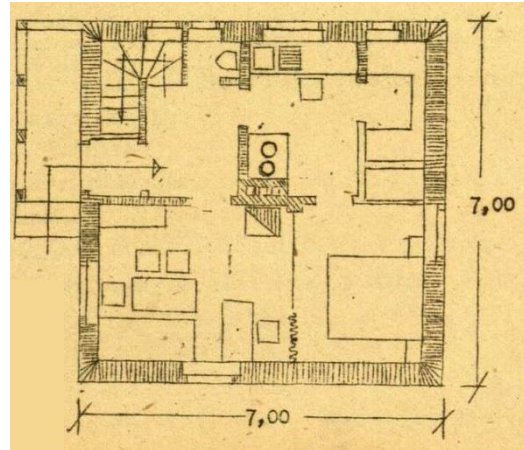

J. OKUNIS, miesto gyv. namo izometrinis planas, III premija

37 iliustracija. III premija (arch. J. Okunis), („Premijuotų gyvenamųjų namų konkurse eskizinių projektų paskiri brėžiniai“, *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 65).

³⁶³ Svarbi detalė modernizacijos kontekste, nes minimas vokiečių architektas Ernst Neufert (1900–1986) buvo vieno iš modernizacijos lyderių Walter Gropius bendradarbis, svarbi figūra Bauhaus judėjime.

³⁶⁴ B. Galinis, *Architektūros konkursas ir jo laimėtojai*, p. 5–6.

38 iliustracija. II premija (arch. V. Švipas), („Premijuotų gyvenamų namų konkurse eskizinių projektų paskiri brėžiniai“, *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 67, 68).

II vietos (38 iliustracija) laimėtojas V. Švipas „miestui namą suplanavo labai ekonomingai, paprastai. Tinka kaip tipinis. Turi lietuviškumo bruožų“³⁶⁵.

Nors vertinant konkurso rezultatus buvo pripažinta, kad: „miesto namams lietuviškos architektūros pobūdžio tinkamo sprendimo nepavyko rasti“³⁶⁶, tačiau iš esmės konkursas buvo vertinamas teigiamai, o „gausus dalyvavimas konkurse leidžia išdrįsti imtis kitų planavimo ir projektavimo uždavinių (grupinės, blokinės statybos, standartizavimo ir t. t.)“³⁶⁷. Tad netrukus buvo paskelbtas antras konkursas – Lietuviškojo buto įrengimo konkursas (vidaus patalpų miesto ir kaimo namuose įrengimui)³⁶⁸, kuriam projektus reikėjo pateikti iki 1948 m. vasario 1 d. Po mėnesio komisija paskelbė tris nugalėtojus:

I premija skirta Alfredui Kulpavičiui už ūkininko gyvenamojo kambario projektą;

II premija skirta Vladui Vasgelevičiui už svečių kambario mieste projektą;

III premija skirta Karoliui Reisonui už sujungto valgomojo-darbo-svečių kambario su virtuve kaimo name projektą³⁶⁹.

³⁶⁵ Ibid, p. 6.

³⁶⁶ Ibid, p. 14.

³⁶⁷ Ibid, p. 15.

³⁶⁸ „Lietuviškojo buto įrengimo konkursas“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 8, p. 37–38.

³⁶⁹ „Inžinierių centro v–bos įvykdyti konkursai“, in: *Technikos pasaulis*, 1948, Nr. 2, p. 38.

Deja, šio konkurso projektų vizualizacijų neišliko arba, bent jau kol kas, rasti nepavyko. Tačiau reikia pažymėti, kad šis konkursas susilaukė kur kas mažesnio susidomėjimo – buvo pateikti tik 4 projektai. Dalyvių pasyvumą, lyginant su sėkmingu pirmuoju konkursu, anot D. Ramonienės galėjo įtakoti: *„atėjęs supratimas, kad grįžimas į tėvynę nebeįmanomas ir atkūrimo darbų dirbti nebeteiks, nes perspektyvoje didžioji emigracija ir nežinia“*³⁷⁰.

Kaip rodo minėtasis konkursas, jo rengėjų suformuluoti tikslai ir užduotys bei rezultatai, didžioji dalis Vokietijoje atsidūrusių architektų ir inžinierių Lietuvos atstatymo planus pirmaisiais pokario metais siejo su vėl entuziastingai ieškomomis lietuviškomis formomis. Tai buvo vyraujanti nuostata, tačiau teigti, kad ji buvo vienintelė būtų neteisinga.

Nors ir ne taip garsiai, tačiau buvo keliamas klausimas dėl būsimų statybų pažangesnės vizijos, atsiribojant nuo liaudiškumo diktato. Dar prieš Antrą pasaulinį karą Lietuvoje kritiškai pasisakęs dėl tautinio stiliaus dominavimo architektūriniuose ieškojimuose architektas J. Kovalskis, emigracijoje nepakeitė savo nuomonės. Išeivijoje leidžiamame žurnale *Technikos pasaulis* jis svarstė: *„visuomenėje įsivyravo nuomonė, kad vienintelis architektūros stiliaus šaltinis yra kaimas ir vienintelis lietuviškumo požymis yra liaudies motyvai – tulpės, tautinės juostelės ir arkliukai ant stogo kraigo. <...> istorija, pagal politinį, religinį ar nacionalinį reikalą vaizduoja praeitį vienaip ar kitaip. Taip pat, kaip parodė paskutinis architektūros konkursas, stengiamasi tuo paveikti būsimąją Lietuvos statybą. Kodėl tautinės lietuviškos architektūros reprezentavimo monopolį turi tik vienintelė liaudies, kaimo architektūra. Architektūra plačiąja prasme yra taikomasis menas ir, visų pirma, turi pateisinti logiką ir praktiškus reikalavimus. Atsiminkime, kad visi pastatai, kuriuos statėme ar statysime Lietuvoje, sudarys XX a. lietuviškąją architektūrą. Stenkimės, kad mūsų architektūra būtų tobula, o lietuviška ji bus ir be mūsų pastangų“*³⁷¹. Pastaroji citata svarbi, nes atskleidžia alternatyvų požiūrį į ateities

---

³⁷⁰ D. Ramonienė, „Lietuvos architektai“, p. 178.

³⁷¹ Jonas Kovalskis, „Lietuviškas stilius architektūroje“, in: *Technikos pasaulis*, 1948, Nr. 2, p. 5–8.

statybų „sukaimintą“ viziją, kuri traktuojama ne kaip visą tarpukarį vyravusių tautinio stiliaus ieškojimų tęsinys, o kaip karo ir okupacijų katalizuota pasipriešinimo forma.

J. Kovalskio mintis iš dalies atkartoja ir pratęsė kitas lietuvių architektas – J. Okunis. Jis 1948 m. išleido knygą *Gyvenamieji namai: projektavimo pagrindai*³⁷², kuri buvo solidus „vadovas“ būsimoms statyboms. Skirtingai nei konkurso organizatoriai, bei jau aptartas V. Peldavičius, J. Okunis neoperavo romantiškomis ir pakiliomis Lietuvos atstatymo temomis. Knygos įžangoje autorius pratarmėje išreiškia viltį, kad „šios medžiagos paskelbimu patarnauti tautiečiams, besidomintiems aktualiais atstatymo klausimais“³⁷³, tačiau nei atstatymo, nei lietuviškumo leitmotyvai leidinyje nedominuoja. Autorius ne tiek skiria dėmesio Lietuvos atstatymo klausimui, kiek akcentuoja socialinę gyvenamosios statybos pusę. Būtent šiame leidinyje, ko gero, pirmą kartą lietuviškojoje istoriografijoje esminėmis tapo tokios formuluotės, kaip „socialinė statyba“ ar „masinės statybos programa“. Autorius, ne tik akcentavo statybų efektyvumą, jas industrializuojant ir standartizuojant (t. y. atmetė V. Peldavičiaus argumentą apie „lietuvi-individualistą“): „siaučiant dabartinei butų krizei, vienintelė tikra priemonė, duodanti galimybės dideliu mastu įvykdyti gyvenamųjų namų masinės statybos programą, yra industrializacijos metodo pritaikymas“³⁷⁴, tačiau šią idėją reabilituoja ir iš „barakų“ lygmens perkelia į kur kas globalesnę socialinės ir urbanistinės minties lygmenį: „jei miesto planavimas, bent kiek jis paliečia miestų „chirurginį“ gydymą, jau nebėra naujas mokslas, tai statybos industrija, turinti objektu visiškai naujų miesto organizmų sukūrimą, iš viso dar nesudaro jokios savarankiškos mokslo šakos. Priešingai, jos pasirodymas yra greičiau atsitiktinio pobūdžio. Į visą jos idėją žiūrima, kaip į laikiną reiškinį, iššauktą reikalingumo greitai pastatyti naują laikinų barakų seriją“³⁷⁵.

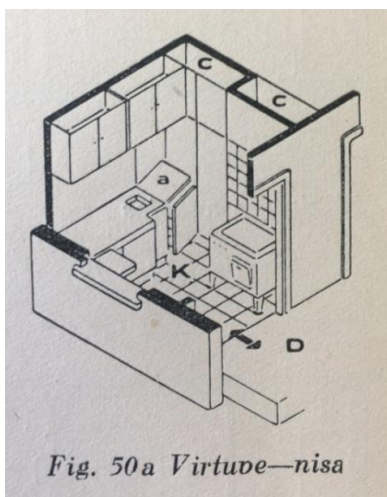
³⁷² Jurgis Okunis, *Gyvenamieji namai: projektavimo pagrindai*, Freiburgas, 1948.

³⁷³ Ibid, p. 6.

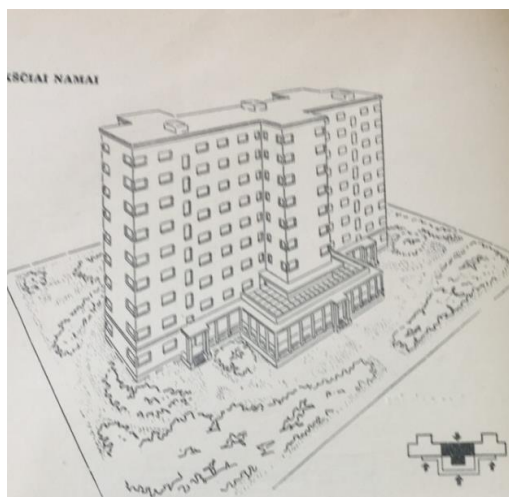
³⁷⁴ Ibid, p. 7.

³⁷⁵ Ibid, p. 8.

Leidinyje autorius pateikė kelių tipų gyvenamųjų namų variantus – skirtus vienai šeimai, „daugiašeimius namus su atskiromis sodybomis prie kiekvieno buto“ bei namus-blokus. Pirmosios dvi kategorijos didelių kokybinių naujovių neįneša, tačiau dėmesys trečiajai grupei – namams-blokams daro autorių išskirtiniu. Svarstydamas apie karo metu apgriautus miestus ir aktualią gyvenamojo ploto trūkumo problemą autorius argumentuotai pagrindžia tokio tipo namų įdiegimo būtinybę, siekdamas ją paversti kokybiško gyvenimo sinonimu, socialiai atsakingos politikos išraiška, neturinčia nieko bendro su laikinų barakų koncepcija. Kaip 1989 m. po J. Okunio mirties, jam prisiminti skirtame straipsnyje pažymėjo J. Gimbutas: „jam visada rūpėjo sukurti praktiškus industrinės statybos namus su modulariniu planu, tinkamus pokario atsistatymui“³⁷⁶. J. Okunis savo knygoje pateikė labai konkrečius skaičiavimus (pvz.: „projektuojant butus masinės socialinės namų statybos sąlygose reikia skirti vienam asmeniui 9 m² gyvenamo ploto“³⁷⁷) ir pasiūlymus, kaip turėtų atrodyti socialiniai būstai. Leidinyje atsiranda tokios kategorijos, kaip „virtuvė-niša“ (39 iliustracija), daugiaaukščiai blokiniai gyvenamieji namai (40 iliustracija) ir kitos, būdingos bauhausiško būsto egzistenciniam minimumui ieškojimams.

39 iliustracija. Virtuvė-niša (J. Okunis, *Gyvenamieji namai*, p. 71).

40 iliustracija. Daugiaaukštis, blokinius gyvenamasis namas (J. Okunis, *Gyvenamieji namai*, p. 74).

³⁷⁶ Jurgis Gimbutas, „Architektui Jurgiui Okuniui atminti“, in: *Draugas*, 1989 11 04, Nr. 216 (39), p. 3–4.

³⁷⁷ J. Okunis, *Gyvenamieji namai*, p. 21.

Apibendrinant šią dalį, galima teigti, kad tarpukariu vienas iš miesto modernizacijos kampanijos akcentų buvo sukurti miestietiško gyvenimo formą ir gyvenamąją erdvę kokybiškai skirtingą nuo kaimo tradicijos. Tačiau du nepriklausomybės dešimtmečius vyravo nuostata, kad vienintelė oraus gyvenimo alternatyva – nuosavas namas. Daugiaaukščiai/daugiabučiai namai traktuoti, kaip neišvengiama miestovaizdžio modernizacijos kaina (centrinėje miesto dalyje) arba socialinių ir sanitarinių problemų židiniai (socialinių būstų atveju). Ketvirtą dešimtmečio pabaigoje sostinėje buvo ribojama gyvenamųjų namų statyba iš medžio, taip siekiant taupyti miško resursus ir miestui suteikti kuo labiau nuo „didelio kaimo“ įvaizdžio nutolusią išvaizdą, modernizuojama miesto infrastruktūra, diegiamas vandentiekis ir kanalizacija, ribojamas gyvulių laikymas miesto ribose. Taigi Kauno urbanistinis paveikslas vis labiau tolo nuo kaimiškojo. Antram pasauliniam karui šį procesą nutraukus, architektūrinė polemika apie tai, koks turėtų būti miestas didele dalimi buvo perkelta į Vokietijoje egzistavusias „dipukų“ stovyklas, kuriose buvo rengiami Lietuvos atstatymo planai ir projektai. Išeivijoje ne tik vėl suaktyvėjo raginimai ieškoti tautinio stiliaus, bet skatinimas mieste statyti individualius namus, stilistiškai artimus kaimo troboms, buvo traktuojamas, kaip „lietuviško charakterio“ nulemta būtinybė ir savotiška identiteto formavimo priemonė. Tačiau net ir šiame kontekste buvo rengiami naują kokybinį lygį žymintys projektai, ne tik išreiškiantys abejojimą „modernizuoto kaimo“ perspektyvomis mieste, bet ir pabrėžiantys būtinybę ruošti kokybiškus socialinių būstų projektus, o kartu nurodantys į visiškai naujo tipo miesto kūrimą.

3. 2. 2 Likviduoti skirtumus tarp miesto ir kaimo ar likviduoti kaimą mieste?

Sovietinė urbanizacija, radikaliai pakeitusi miestų vaizdą buvo kolektyvizacijos ir industrializacijos „šalutinė linija“. Kalbant apie miesto ir kaimo gyvenimo formų sulyginimą reikia paminėti, kad po Antrojo pasaulinio karo kardinaliai pasikeičia gyventojų mieste ir kaime proporcija. Jei tarpukariu apie 70 procentų šalies gyventojų gyveno kaime, tai sovietmečius tas pats procentas gyventojų jau tampa miestiečiais. Naikinami vienkiemiai, centralizuotai valdomas žemės ūkis, pramonės įmonių statyba miestuose bei jų prieigose kardinaliai ir drastiškai greitai pakeičia miesto–kaimo žmonių proporciją šalyje. Gyventojų kėlimasis iš kaimo vietovių į pramoninius miestus nėra unikalus fenomenas. Tai patyrė visos pramonę smarkiai plėtojusios šalys XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje – pradedant pramonės milžinėmis Anglija, Vokietija ar Prancūzija ir baigiant visomis kitomis, kuriose buvo plėtojami pramonės rajonai. Tačiau LTSR kontekste kaimo žmonių persikėlimas į miestus buvo kiek kitokių tendencijų įtakotas procesas. Ne tik nulemtas ekonominio sprendimo ir pragyvenimo šaltinio paieškų, tačiau itin smarkiai akseleruotas „iš viršaus“ – ūkių ir žemės nacionalizavimas, vienkiemių naikinimas, „išbuožinimo“ politika, trėmimai, partizaninio pasipriešinimo aspektas ir t. t. buvo ne ką menkesni, bet, ko gero, ir svarbesni faktoriai. Per trumpą laiką, didelis skaičius žmonių iš sodiečių tapo miestiečiais ir tai neabejotinai įtakojo miesto socialinį, urbanistinį, architektūrinį kontekstą. Literatūroje, atsiminimuose, net moksliniuose tyrimuose ne kartą minimi epizodai, kai po karo Vilniuje ir net centrinėse miesto dalyse ganėsi karvės, buvo laikomos kiaulės ar naminiai paukščiai. Tai gal nekeltų nuostabos privačių namų kvartaluose, kaip Žvėrynas ar Šnipiškės, ypatingai pirmaisiais pokario metais, kuomet finansinis neužtikrintumas ir maisto produktų trūkumas buvo opi problema ir kasdienybė. Bet kai „gyvulininkystė“ buvo „plėtojama“ stambiablokių daugiaaukščių namų balkonuose Karoliniškėse ar Viršuliškėse praėjus trisdešimčiai ar daugiau metų po karo, tai jau signalizuoja apie per

greitai ir nenatūraliai įvykusį gyvenimo būdo ir vietos pa(si)keitimą iš kaimo į miestą.

Pasikeitus urbanizacijos mastams ir prioritetams, gyvenamosios erdvės koncepcija buvo reformuluota 180° kampu, akcentuojant ne tik kaimo tradicijų eliminavimą iš miesto, bet kaimo vietovių gyvenimo formos, kultūrinių ir buitinių paslaugų, komforto lygio prilyginimą miestui. Kaip teigiama 1961 m. TSKP programoje, *„palaiptiems kolūkiniai kaimai pavirs sustambintomis miestų tipų gyvenvietėmis su gerai sutvarkytais gyvenamaisiais namais, komunaliniu aptarnavimu, buitinėmis įmonėmis, kultūros ir medicinos įstaigomis. Galiausiai kultūrinių–buitinių gyvenimo sąlygų atžvilgiu kaimo gyventojai susilygins su miesto gyventojais. Socialinių–ekonominių ir kultūrinių–buitinių skirtumų tarp miesto ir kaimo likvidavimas bus vienas iš didžiausių komunizmo statybos rezultatų“*³⁷⁸. Tačiau „vienas didžiausių komunizmo statybos rezultatų“ ir po daugiau nei dviejų dešimtmečių išliko aktualus ir tie patys siekiai pažodžiui vėl buvo atkartoti 1986 m. TSKP programoje, pabrėžiant, kad: *„darbui žemės ūkyje virstant industrinio darbo atmaina, nyksta esminiai socialiniai, kultūriniai ir buitiniai skirtumai tarp miesto ir kaimo“*³⁷⁹.

Įdomių įžvalgų apie miesto ir kaimo gyvenimo modelio koreliaciją pateikė sociologas J. Vanagas, pristatęs nemažai mokslinių studijų urbanistikos ir sociologijos klausimais. Pasak autoriaus, masinę, itin plataus masto, daugiaaukščių, standartizuotų, tipinių gyvenamųjų namų, mikrorajonų statybos, t. y. „žmonių „skruzdėlyno“ koncepciją lėmė ne vien ekonominės išgalės. Buvo dirbtinai kuriama ir socialinė tokių gyvenamųjų namų kompleksų privalumo teorija. Beveik kolektyvinės buities principais formuojama žmonių aptarnavimo sistema, iliuzinė gyventojų visuomeninės veiklos, bendravimo „pagal gyvenamąją vietą“ idėja, kuriai buvo pajungta visa auklėjimo ir švietimo sistema, visa tai buvo nukreipta priverstinės, artimos kaimynystės pagrindu kurti „kaimiško“, patriarchalinio tipo bendruomenes. Tai buvo lyg ir sąmoningas, naivus antipodas Vakarų gyvenamosios terpės kūrimo ideologijai:

---

³⁷⁸ Tarybų sąjungos komunistų partijos programa, 1961, p. 69.

³⁷⁹ Tarybų sąjungos komunistų partijos programa, 1986, p. 37.

*atseit jei ten žmonių pasiskleidimas kotedžiniame užstatyme socialiai demontuoja visuomenės vienybę, tai intensyvios daugiaaukštės statybos rajonuose sutelkus daug žmonių, bus galima pasiekti jų suartėjimo, mobilizuotumo ir glaudaus bendradarbiavimo, kaimynų draugystės*³⁸⁰.

Ši citata reikšminga ir įdomi keliais aspektais. Visų pirma atskleidžiama chruščioviniam „pigiau, daugiau, greičiau“ gyvenamųjų namų statymo modeliui taikyta ideologinė legitimizacija. Racionalus ir pragmatiškas buhalterinis skaičiavimas, kaip kuo pigiau pastatyti kuo daugiau butų, papildomas socialinės utopijos siekiamybe – daugiabučių, daugiaaukščių, stambiablokių mikrorajonuose kurti komunistinę bendruomenę, kaip priešpriešą kapitalistinio pasaulio individualizmui. Gyvenamoji erdvė įvardijama, kaip visuomenės formavimo instrumentas. „Žmonių skruzdėlynas“ yra absoliutus antipodas sodietiškam gyvenimo būdui, tačiau įdomus paradoksas ar oksimoronas, kad iš vienos pusės siekiant stambiablokius daugiabučius propaguoti, kaip optimaliausią gyvenamą erdvę, likviduojant bet kokią gyvenimo kaime panašumą. Iš kitos pusės stengiamasi „artimos kaimynystės pagrindu kurti „kaimiško“, patriarchalinio tipo bendruomenes“. Panaikinus kaimiškas gyvenamosios erdvės formas, siekiama sukurti identišką kaimiškajai socialinio bendravimo/ bendradarbiavimo/ bendrystės/ bendruomenės formą.

Kitas, aukščiau minėtoje citatoje atskleidžiamas paradoksas – daugiaaukščių mikrorajonų ideologinė priešprieša Vakarų kultūrai. Naujieji stambiablokių namų kvartalai ir mikrorajonai įvardijami kaip Sovietų Sąjungos socialinės politikos išskirtinumas, išskirtinis komunistų partijos dėmesys „darbo žmonėms“ ir jų gyvenimo kokybei, pozicijonuojami kaip antipodas vakarams. Tačiau paradoksas slypi tame, kad masinės industrinės statybos idėja kilo ir pirmiausia buvo išplėtotą Vakaruose, taip pat ten buvo suformuluota valstybiniu lygmeniu inicijuotos buities modernizacijos koncepcija. Šešto ir septinto dešimtmečių daugiaaukštė, stambiablokė gyvenamoji statyba stulbinančiai

---

³⁸⁰ J. Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas*, p. 6.

panaši tiek Sovietų Sąjungoje, tiek Švedijoje, Prancūzijoje ar Anglijoje. Tačiau Vakarų pasaulyje valstybės inicijuoti ekonomiškų būstų projektai skirti darbininkams ar mažesnes pajamas gaunantiems gyventojams buvo vienas iš daugelio variantų apsirūpinti būstu, neeliminuojuant kitų gyvenamosios erdvės alternatyvų. Tuo tarpu, Sovietų Sąjungoje šis modelis ilgainiui tapo vienintele įmanoma alternatyva ir sovietai šį urbanizacijos modelį traktavo kaip „savą“, jį priešpriešindami Vakarų pasaulio individualizmo tendencijoms. Skirtingomis interpretacijomis pasižymi ne tik industrinė, ekonomiškų būstų valstybės ar savivaldybės inicijuota statyba. Taip pat skirtingai interpretuojamas laisvas kvartalų užstatymas, neprojektuojant namų palei gatvę, o laisvai juos išdėstant teritorijoje, bet atviro plano gyvenamosios erdvės konstravimas (pereinami kambariai, gyvenamasis kambarys sujungtas su virtuve ir pan.) – Vakaruose tai demokratijos ir atviros bendruomenės išraiška, Sovietų Sąjungoje – kova prieš individualizmą ir kolektyvizmo ugdymo priemonė.

Kaip pažymėjo sociologas J. Vanagas: *„ši idėja nepasiteisino. Dar daugiau, ėmė veikti „atoveiksmio“ dėsniai: tirštas žmonių sugrūstumas skatino kiekvienos šeimos, kiekvieno asmens psichologinės savisaugos jausmą, tolino vienus nuo kitų, tad naujuose masinės statybos rajonuose ėmė ryškėti žmonių susvetimėjimas, netolerancija, abejingumas, vietoje laukto šeimų draugystės ir pozityvios veiklos daug kur pastebėti asocialaus elgesio, vandalizmo reiškiniai”*³⁸¹. Tendencinga, kad tokios mintys ir masinės, ekonomiškos, standartizuotos urbanizacijos kritika viešojoje erdvėje išsakyta, tik po Sovietų Sąjungos žlugimo. Iki tol, tris dešimtmečius, tipinių projektų, mažos kvadratūros butų, daugiaaukščių namų mikrorajonai buvo vienintelė galima gyvenamojo būsto forma didžiuosiuose miestuose. Valstybinė politika šiuo aspektu buvo nelanksti ir vienareikšmiškai atmetė kitas gyvenamosios erdvės alternatyvas. Septintame dešimtmetyje viešojoje erdvėje pasigirdavo specialistų kritikos dėl miestų suvienodėjimų, tipinių projektų vienodumo,

---

³⁸¹Ibid.

Statybos normų ir taisyklių nelankstumo, tačiau pati „gyvenimo mikrorajone politika“ nepakito iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo.

Sovietų Sąjungoje pasirinkta politika plačiu mastu vystyti daugiaaukščių gyvenamųjų namų užstatymus, tai traktuojant, kaip „partijos rūpinimąsi“ liaudies žmonėmis, ne tik ignoravo „vakarietišką“ tokios modernizmo architektūros koncepcijos kilmę. Lygiai taip pat ignoravo Vakarų pasaulyje nuo aštunto dešimtmečio pradžios pasigirstančią vis radikalesnę tokių architektūrinių sprendimų kritiką. Ryškiausias pavyzdys ir kontrastas, lyginant Vakarų pasaulio ir Sovietų Sąjungos apgyvendinimo politikos koncepcijas – 1954 m. JAV, Misurio valstijoje, St. Louise mieste įgyvendintas didžiulės apimties pigių būstų darbininkams projektas – Pruitt-Igoe. Pigių nuomojamų būstų kvartalą miesto valdžios užsakymu 1951 m. suprojektavo architektas Minoru Yamasaki. Tai buvo 33 gyvenamųjų namų kompleksas, turėjęs suteikti namus 15 tūkst. mažas pajamas gaunančių darbininkų. Milžiniški, 11 aukštų namai statyti remiantis progresyviausiomis modernios architektūros koncepcijos – Le Corbusier idėjomis, CIAM ir Atėnų chartijos nuostatomis. Kvartalas buvo projektuojamas remiantis pamatinėmis Le Corbusier idėjomis – suteikiant pastatams šviesos, erdvės ir žalumos, šiuos elementus akcentuojant kaip priešpriešą perimetriniam gyvenamųjų namų užstatymui su privačia ar pusiau privačia erdve su uždalais kiemais³⁸². 1951 m. projektas už inovatyvumą buvo apdovanotas Amerikos architektų instituto apdovanojimu. Tačiau be modernizmo teorijos postulatų, šis projektas pasižymėjo ir itin skrupulingais ekonominiais skaičiavimais. Buvo ieškoma pigiausių konstrukcinių ir inžinerinių sprendimų, leidžiančių sumažinti projekto įgyvendinimo kaštus: liftais stodavo ne kiekviename, o kas trečiame aukšte; durys, langai ir kiti konstrukciniai elementai buvo tokios prastos kokybės, kad sugesdavo nuo minimalaus naudojimo; virtuvės itin mažos, o jų įrengimas – minimalus ir t. t.³⁸³. Praėjus tik 17 metų nuo pastatymo, paaiškėjo, kad šis gyvenamųjų namų

---

³⁸² Charles Jencks, *The language of post-modern architecture*, New York, 1977, p. 9–10.

³⁸³ Katharine Bristol, „The Pruitt-Igoe myth“, in: *Journal of Architectural Education*, 1991, Volume 44, 1991 – Issue 3, p. 163–171, [interaktyvus], in: <http://www.pruitt-igoe.com/temp/1991-bristol-pruitt-igoemyth.pdf>, (2018-03-09).

kompleksas sukuria daugiau socialinių problemų, nei jų išsprendžia – bendros erdvės tapo kriminalinių nusikaltimų vieta, pastatai niokojami. Gyventojai patys ėmė apleisti butus šiame kvartale ir ilgainiui Pruitt-Igoe tapo pustuščiu, apleistu, pavojingu ir nesaugiu „kvartalu–vaiduokliu“. Tad 1972 m. buvo priimtas sprendimas šį kvartalą susprogdinti, atlaisvinant vietą naujoms statyboms. Architektūros teoretikas Charlesas Jencksas kvartalo susprogdinimo datą – 1972 m. liepos 15 d. – įvardijo „modernios architektūros mirties“ diena³⁸⁴. Tačiau tuo tarpu Sovietų Sąjungoje aštunto dešimtmečio pradžioje „mirtis“ modernios architektūros toli gražu neištiko. Kaip tik tuo metu pastatomi Lazdynai – prestižinis parodomasis modernios gyvenamosios architektūros rajonas, įvertintas aukščiausiais to meto apdovanojimais. Viešojoje erdvėje vis eskaluojamos naujosios technologijos, leisiančios statyti vis aukštesnius gyvenamuosius namus nebe 9, o 12, vėliau 16 aukštų. Taigi, nors Vakarų pasaulyje apie pigius butus daugiaaukščiuose namuose, į kvartalus suburiant žemiausias pajamas gaunančią visuomenės dalį, imta kalbėti, kaip apie nepasiteisusį projektą, Sovietų Sąjungoje šie projektai buvo plėtojami toliau ir toli gražu neapsiribojant vien tiek socialiai jautriomis visuomenės grupėmis. Ryškiausias skirtumas, kad po Antrojo pasaulinio karo Vakarų pasaulyje tokio tipo butai turėjo spręsti vargingiausio sluoksnio gyvenimo kokybės klausimus, o Sovietų Sąjungoje tai tapo gyvenamosios statybos norma, beveik neturinčia alternatyvos.

Kaip pažymi sociologai ir architektūros istorikai, nors SSSR daugiaaukštė, standartizuota gyvenamųjų namų statyba buvo nulemta politinių įsipareigojimų ir ekonominių faktorių, tačiau: *„laukta miestų statybos ekonomija pasireiškė tik iš dalies. Aplink miestus (pirmiausia vakarinėje SSSR dalyje ir ypač Baltijos Respublikose) ėmė augti didelės teritorijas okupavęs kolektyvinių sodų žiedas. Juose statomi savaitgalio vasarnamiai – vienašeimiai namai. Jų statyba prarijo daug statybinių medžiagų, įrangos, toli nusidriekė gatvės ir tinklai, o bendras žmonių aprūpinimas butais nuo to nė kiek nepagerėjo. Miesto pakraščiu*

---

³⁸⁴ Ch. Jencks, *The language of Post-Modern Architecture*, p. 9–10.

gyvenamieji kompleksai, savo ruožtu „apaugo“ pastovių ir laikinų garažų masyvais. Teritoriškai sutelkta naujų rajonų bendruomenė, kuriai pagal idėją viskas lyg ir vietoje, iš tikrųjų priversta bergždžiai eikvoti didelę savo laisvalaikio dalį, sukdamasi nuolatiniame rate – butas–garažas–sodas“³⁸⁵.

J. Vanago minimas aplink miestus suformuotas kolektyvinių sodų žiedas, ko gero, ryškiausias buvo mėginimas neutralizuoti žemdirbystės plėtojimą mieste ir kaimiško prado „ilgesi“ naujai į miestą atsikėlusiams, vakar dar buvusiems sodiečiams. Sodybinio tipo, t. y. individualių namų atsisakymas valstybinės politikos lygmeniu, eliminavo galimybę mieste turėti mažą sodybos regimybę. Pradėjus statyti daugiaaukščius gyvenamuosius namus (9, paskui 12 ar net 16 aukštų) žmonės buvo „pakelti“ keliasdešimt metrų nuo žemės ir neturėjo jokio nuosavybinio ryšio su ja. Daliai žmonių, toks gyvenimo modelis tiko, buvo patogus ir priimtinas, tačiau daliai miestiečių ši „ryšio su žeme“ netektis buvo kompensuojama kolektyvinių sodų forma.

Pirmaisiais pokario metais, o tiksliau ištisą dešimtmetį, po Antrojo pasaulinio karo daržininkystė Vilniaus mieste buvo būdas papildyti racioną vaisiais ir daržovėmis, o tai miesto gyventojams buvo aktuali problema. Tad ne tik Vilniuje, bet ir visuose didžiuosiuose miestuose pokariu buvo skatinama kolektyvinė ir individuali sodininkystė, organizuojant sodininkų kolektyvus ir skirstant sklypus turėjo įsitraukti visos pagrindinės įmonės ir įstaigos. Vilniaus miesto vykdomajame komitete buvo įsteigtas Žemės ūkio skyrius, turėjęs apskaityti ir per profsąjungas paskirstyti įmonėms ir įstaigoms visus žemės ūkiui tinkamus sklypus mieste. Panašios tendencijos vyravo ir kituose miestuose. Tai išduoda 1946 m. publikacija *Raudonajame švyturyje*, kurioje teigiama: „*praeitą vasarą Kaune gražiais žaliuojančiais daržais buvo paversta visos šaligatvių vejos, pagrioviai ir patvoriai. Tas pats buvo ir Šiauliuose*“³⁸⁶.

Faktą, kad „miestinės daržininkystės“ skatinimas pokariu buvo aktualus išduoda tai, jog oficioze *Tiesa* periodiškai pasirodydavo publikacijos (dažnai ir

---

³⁸⁵ J. Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas*, p. 6–7.

³⁸⁶ Antanas Jakimavičius, „Individualinių daržų reikalu“, in: *Raudonasis Švyturys*, 1946-02-23, p. 4.

vedamieji straipsniai) skatinančios miestiečius sodininkauti ir smerkiančios to nedarančių įmonių kolektyvus (41 iliustracija)³⁸⁷. Oficialus „startas“ sodininkavimui mieste buvo duotas 1945 m. Kaip teigiama *Tiesoje*: „šiemet Tarybų Lietuvos dirbantieji pirmą kartą masiškai išeis dirbti savo daržus. Eilės įmonių ir įstaigų, vietiniai komitetai ir ūkiniai vadovai, ypač respublikos sostinėje, suprato individualinės ir kolektyvinės daržininkystės svarbą ir reikšmę, ryžtingai stvėrėsi šio naujo darbo. Vilniuje jau gavo žemės 2500 darbininkų ir tarnautojų“³⁸⁸. Iš kritikos spaudoje akivaizdu, kad ne visos įmonės ir įstaigos entuziastingai palaikė šią praktiką: „iš Vilniaus įstaigų gerai ėmėsi organizuoti individualius ir kolektyvinius daržus Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Kuro skyrius, Valstybinio banko respublikinė kontora, Vilniaus universitetas, Filharmonija ir kt. Valstybinio banko tarnautojai jau apsirūpino daržininkystės įrankiais. Visi tarnautojai, sudėję pinigus, nusipirko bulvių ir jas parsigabeno sunkvežimiu į Vilnių. Gerai pasiruošė daržų darbams Vilniaus universitetas, kuris laiku pasirūpino gauti žemės, įsigijo arklį ir jau turi sodinimui bulvių. <...> Tačiau daugelio įmonių bei įstaigų ūkiniai ir profsajunginiai darbuotojai dar tinkamai nesusirūpino šiuo svarbiu reikalu. „Elektrito“ vietinis komitetas, pasidavęs pirmininko nepaslinkumui, nieko nedarė daržininkystės reikalui išpopuliarinti, žemei gauti, pavasario darbams pasiruošti. Gavo 7 pareiškimus ir laukė toliau (kad būtų skirtas kolektyvinis sodas – reikėjo 30 paraiškų). Į gamyklą atvyko nauji darbininkai, Lietuvos darbo sūnūs ir dukros, pasiryžę prisidėti prie senosios sostinės atstatymo. Ir jiems nebuvo pasakytas nei vienas gyvas žodis apie daržus ir jų apdirbimą. <...> tik įsikišus profsajungai reikalas išjudėjo iš sustingimo taško“³⁸⁹, o „kai kurios įmonės, kaip kad pav. „Maistas“ atsisakė imti daržus. Esą jiems

---

³⁸⁷ „Plėskime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, in: *Tiesa*, 1945-04-13, p. 1.

K. Plioplys, „Išvystykime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, in: *Tiesa* 1945-04-15, p. 2.

„Daugiau dėmesio individualiniams daržams“, in: *Tiesa*, 1945-05-13, p. 1.

S. Paulionis, „Vilniuje daržais naudojasi 250 organizacijų“, in: *Tiesa*, 1945-05-13, p. 5.

M. Barinova, „Individualiniai daržai – svarbus darbininkų buitės pagerinimo laidas“, in: *Tiesa*, 1945-06-14, p. 2.

³⁸⁸ „Plėskime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, p. 1.

³⁸⁹ K. Plioplys, „Išvystykime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, p. 2.

*neraikalingi*³⁹⁰. Kiek ironiška, kad būtent maisto pramonės darbuotojai neįtę poreikio pasirūpinti maisto tiekimo alternatyvomis ir jiems tokie lozungai neatrodė aktualūs: „*Individualinių ir kolektyvinių daržų derlius gali ir turi žymiai pagerinti mūsų respublikos dirbančiųjų medžiaginę gerbūvį. Todėl visi į kovą už aukštą daržovių bei bulvių derlių iš nuosavų bei kolektyvinių daržų*“³⁹¹. Tačiau nepaisant „prožemdirbiškų“ idėjų, nepalaikančių organizacijų daržininkystės sistema Vilniuje buvo smarkiai išplėtota – „čia išdalinta apie 1500 ha žemės, kuria aprūpinta apie 250 organizacijų su 26 000 darbininkų bei tarnautojų. Sėklų išdalinta: morkų – 66 kg, pupelių – 336 kg, ridikėlių – 20 kg, svogūnų – 41 kg ir t. t.“³⁹².

41 iliustracija. „Daug darbininkų ir tarnautojų neaprūpinta daržais“ (S. Paulionis, „Vilniuje daržais naudojasi 250 organizacijų“, *Tiesa*, 1945-05-13, p. 5).

Tačiau daržininkystei plėtotis buvo ir daugiau trukdžių, ne tik neentuziastingi daržininkai: „*dabar prieš profsąjungines organizacijas stovi rimti uždaviniai – organizuoti esamų daržų apsaugą, gerai juos prižiūrėti ir nuimti derlių. Daržų apsaugą reikia organizuoti pačių darbininkų bei*

³⁹⁰ S. Paulionis, „Vilniuje daržais naudojasi 250 organizacijų“, p. 5.

³⁹¹ K. Plioplys, „Išvystykime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, p. 2.

³⁹² „Daugiau dėmesio individualiniams daržams“, p. 1.

*tarnautojų ir jų šeimų jėgomis. Kovoje dėl aukšto derliaus profsąjunginės organizacijos jau dabar turi išplėtoti socialistines lenktynes tarp daržininkų dėl geresnės daržų priežiūros, ravėjimo, laistymo, dėl to, kad laiku būtų pravesta surinkto derliaus apskaita ir užtikrintas jo saugumas*³⁹³.

Visuose publikacijose oficialinėje spaudoje „miestietišškai daržininkystei“ suteikiamas grynai utilitarinis kontekstas – apsirūpinti maistu. Tokios kategorijos kaip laisvalaikio praleidimas ar vaikų lavinimas gamtoje niekur nefigūruoja. Šios kategorijos tampa svarbios kolektyvinių sodų kūrimosi etape.

1953 m. galima laikyti data, kuomet žemės ūkis oficialiai ėmė „trauktis“ iš miesto. Tais metais Vilniaus miesto vykdomojo komiteto nutarimu paskirti žemės sklypai ir įkurti pirmieji kolektyviniai sodai, skirti Vilniaus universiteto, Vilniaus pedagoginio instituto, Vilniaus šiluminės elektrinės darbuotojams. Kolektyviniams sodams išskirtos vietos sąlyginai netoli miesto centro – dabartinių Jeruzalės, Baltupių ir Šeškinės rajonų teritorijoje. Kolektyviniai sodai skiriami pagal darbovietę – nuo pramonės darbininkų profsąjungų iki Universiteto darbuotojų (tai irgi įdomi detalė, nes universitetas, akademinė bendruomenė, profesūra turėtų būti antipodas žemdirbiškam gyvenimo būdui, tačiau, nepaisant to, pirmieji sodų masyvai buvo skirti akademinėi bendruomenei).

Pirmieji kolektyviniai sodai buvo didelis sklypas, nesuskirstytas individualiais sklypeliais, jame buvo auginami vaisiai ir daržovės. Ilgainiui individualizmas nugalėjo komunos principu paremtą daržininkystės koncepciją ir žmonės ėmė savarankiškai/savavališkai sklypus dalinti mažesniais individualiais sklypeliais. Netrukus buvo priimtas sprendimas kolektyviniuose soduose sklypus suskirstyti 6 arų dydžio individualiais sklypais. Pirminiame „kolektyvizmo“ etape jokie statiniai bendrame sklype statomi nebuvo, paskui leista statyti sodo namelį–vasarnamį iki 25 m² ploto, vėliau iki 45 m² ploto.

Nuo 1963 m. veikiantis Vilniaus sodininkų susivienijimas „Sodai“, net ir šiandien, praėjus daugiau nei penkiasdešimt metų nuo įkūrimo, su patosu

---

³⁹³ M. Barinova, „Individualiniai daržai“, p. 2.

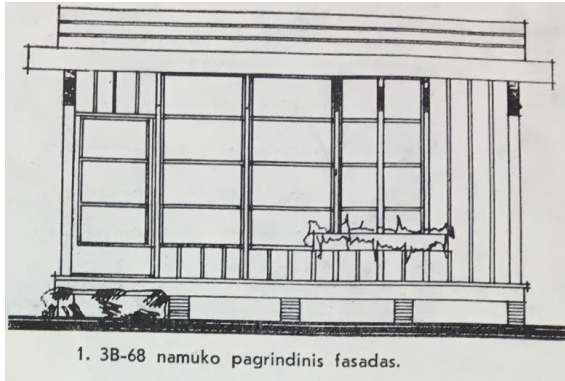
pateikia kolektyvinio sodininkavimo pradžios istoriją: „*sodams buvo skiriama nedarbinga laisvų žemės fondų, dažnai apaugusi krūmais, vietomis užmirkusi, akmenuota žemė, panaudotos žvyruobės ir pan. Didelėmis pastangomis ir darbu naujieji sodininkai tokią žemę sukultūrino: nurinko akmenis, iškirto krūmus, iškasė griovius vandens sistemoms. Darbščios rankos, labai didelis entuziazmas ir noras turėti savo žemės sklypelį davė rezultatus*“³⁹⁴. Akivaizdu, kad „noras turėti savo žemės sklypelį“ (reikia atkreipti dėmesį į atsikartojančią tarpukario retoriką) buvo stiprus. Tai puikiai įrodo žemiau pateiktoje lentelėje matoma statistika, rodanti kolektyvinių sodų augimo tendencijas nuo 1953 m. iki pat 1989 m., kuomet kolektyvinių sodų sklypų skyrimas buvo sustabdytas.

Metai	Kolektyviniams sodams skirta hektarų	Sodininkų bendrijų skaičius	Bendrijų narių skaičius
1953 m.	40 ha	5	490
1963 m.	376 ha	43	6 390
1975 m.	1 480 ha	117	17 504
1985 m.	3 587 ha	417	35 454
1989 m.	4 900 ha	480	50 000
Nuo 1989 m. žemės naujiems mėgėjiškiems sodams steigti nebuvo skiriama, nors tuo metu Vilniaus mieste norinčių gauti žemės sodams steigti buvo per 10 000 vilniečių. ³⁹⁵			

Iš pateiktos statistikos ryškėja svarbus „sutapimas“ – kolektyviniams sodams skirtos žemės ploto išaugimas dešimtimis ar net šimtais kartų sutampa su chruščiovinės modernizacijos kampanija. Kita įdomi koreliacija – kuo daugiau Vilniuje buvo statoma naujų butų, kuo daugiau šeimų gaudavo atskirą būstą, tuo didėjo poreikis ir noras turėti ir kolektyvinį sodą. Poreikis turėti savo žemės sklypą netoli miesto išliko iki pat 1989 m, kuomet sklypų skyrimas buvo sustabdytas.

³⁹⁴ Vilniaus sodininkų susivienijimo „Sodai“ oficialioje interneto svetainėje pateikiama informacija, [interaktyvus], in: <http://www.vilniaussodai.lt/Apie-mus>, (2018-03-09).

³⁹⁵ Ibid.

42 iliustracija. Tipinis sodo namelio projektas, arch. S. Pipynė, 1969, (Šarka V., „Sodo namukas“, *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 11).

1969–1975 m. buvo paskaičiuota, kad šalyje bus poreikis pastatyti 10 tūkst. sodo namelių. Buvo imti rengti tipiniai sodo namelių projektai (rengėjas LTSR Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos projektavimo, konstravimo biuras).

Be to, LTSR Sodininkystės draugija kartu su Respublikos Architektų sąjunga paskelbė konkursą sodo namelių projektui, kuris galėtų tapti tipiniu (pvz., 42 iliustracija). Buvo planuojami tipinių sodo namelių projektų katalogai. Ilgainiui kolektyviniuose soduose buvo statomi vis didesni namai, tinkami nebe tik pasislėpti nuo lietaus ar vėjo, bet gana patogūs gyventi šiltuoju metų laiku. Ši praktika sunaudojo daug statybinių medžiagų, kurių stygius buvo opi problema visą sovietmečio laikotarpį, bet nepadidino gyvenamo ploto mieste³⁹⁶. Taip pat gyvenimo kokybė mieste nuo nuolat didėjančių sodų masyvų negerėjo. Kolektyviniai sodai tapo simboliniu pabėgimu iš (nuo) miesto – nuo per mažų erdvių, nepatogaus butų išplanavimo, triukšmingų ir girdimų kaimynų. Tam „pabėgimui“ pajungta visa sistema – nuo projektuotojų rengiančių namų projektus, iki kelių tiesimo ar vandentiekio sistemos įvedimo. Didelės lėšos skirtos eliminuoti žemdirbiškas praktikas iš miesto, nesukuriant modernesnio, patrauklesnio, kokybiškesnio gyvenimo mieste alternatyvos.

Kolektyviniai sodai tapo ištisos sistemos dalimi, kuri „nuėmė“ kasdieninio gyvenimo procesų ir ritualų „krūvį“ nuo butų mieste. Ilgainiui tradiciniam būstui priskirtos funkcijos buvo perkeliamos į kolektyvinius sodus, tapusiais kaimiško gyvenimo substitutas, turėjusiais leisti kokybiškiau ir moderniau gyventi miestietišką gyvenimo būdą mieste. Kolektyviniai sodai atliko poilsio

³⁹⁶ E. Čigriejus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos*, p. 105.

ir fizinio darbo erdvės funkciją, tapo vaikų laisvalaikio, mokymo dirbti, ir jų auklėjimo erdve. Kitomis šios simbolinės grandinės, nuėmusios „buitinių operacijų“ kiekį bute sudedamosiomis dalimis tapo garažai ir daugiabučių namų pusrūsiai. Į garažus, greta transporto saugojimo ir remonto tikslų, „perkeliamas“ ne tik produktų sandėliavimas ir bendravimas vyriškose kompanijose. Į laiptines, gatves, pusrūsius perkeltas paauglių bendravimas. Butas idėjiškai tampa ilgos socialinių veiklų grandinės dalimi.

Tačiau nepaisant vis didėjančio kolektyvinių sodų žiedo aplink miestą, „ūkininkavimas“ mieste bei naujai statomuose stambiaplokščių kvartaluose išliko aktualus ne vieną dešimtmetį. Viena iš didaktikos priemonių „kovoje“ su tokiu ūkininkavimu mieste buvo kinas. Sovietiniais metais rengtas kino žurnalas „Tarybų Lietuva“ neretai buvo naudojamas ne tik pristatyti naujausioms statyboms, supažindinti su laimingais naujakuriais, gavusiais naują butą, bet ir kaip didaktikos priemonė smerkiant ydingus papročius ir siekiant auklėti bei ugdyti visuomenę. Vienas charakteringiausių pavyzdžių 1967 m. V. Starošo ir G. Skvarnavičiaus filmas „Tokių nereikia“³⁹⁷. Filmo tikslas – mokyti „kultūringo“ gyvenimo mieste. Juostoje griežtai smerkiamas „iš kaimo“ atėjęs paprotys purtyti kilimus per balkono kraštą, ar ant jo sudėti vėdinimui kilimus bei patalynę. Ypatingai griežto pasmerkimo susilaukia skalbinių džiovinimas balkonuose, kaip gadinantis bendrą fasadų grožį. Griežtai apklausiamos ir gėdinamos skalbinius džiaustančios moteriškės, baimingai klausiančios „ar jas dabar nubaus“ akivaizdžiai demonizuoja „buitinę savivalę“, buitį pakeliančia aukščiau už visuomenės interesą grožėtis modernia ir šiuolaikiška architektūra. Charakteringiausias „kovos su kaimu mieste“ epizodas – kai kino kūrėjai griežtai smerkia naujų daugiabučių pirmųjų aukštų gyventojus po langais pasisodinusius kelias lysves burokų. Už kadro girdimas griežtas diktoriaus balsas, klausiantis: „Gal jūs anksčiau kaime gyvenote?“ rodo labai aiškia takoskyrą, tarp leistino, priimtino ir smerktino kaimo ir miesto gyvenimo modeliuose.

---

³⁹⁷ Filmas „Tokių nereikia“ (trukmė 18 min., sukurta LKS), LCVA, kolekcijos numeris VX, apyrašo Nr. 01, apskaitos vnt. Nr. 1169/35.

Galiausiai reikia pažymėti, kad kolektyviniai sodai nebuvo sovietinės valdžios „išradimas“. Daržai ar sodai – „miestų palydovai“, ne tik nuimantys ūkišką krūvį nuo miesto gyvenimo, bet kartu leidžia gyventojams užsiiminti daržininkyste, kaip hobiu ar laisvalaikio pramoga ne miesto ribose, tačiau per daug nutolstant nuo gyvenamosios vietos buvo praktikuojami ir XX a. pirmoje pusėje. Vakarų Europos pramoniniuose miestuose, tokiais nuomojamais sodais ir daržais buvo sprendžiamos pramonės darbininkų laisvalaikio problemos, siekiant sukurti miesto gyventojams „prisilietimo prie gamtos“ regimybę. Apie daržą, kaip nepatogaus ar nesveiko gyvenimo miesto sąlygomis simbolinę kompensaciją, ne kartą buvo diskutuota tarpukario Lietuvoje. V. Švipas leidinyje *Miesto gyvenamieji namai* ketvirtame dešimtmetyje pabrėžė: „gyvenimo aplinkybių nuo gamtos atitraukti miestiečiai kenčia ir stengiasi kompensuotis nors trumpalaikėmis iškylomis bei sportu. Didieji Europos miestai turi tam tikrų žemės plotų, kurios išnuomoja miesto darbininkams ar valdininkams. <...> Jie vasaros metu savo laisvu laiku šį tą dirbinėja savo nuomojamame daržely. Šis jų darbas daržely, kur gamtos prieglobstyje neretai jie pasistato mažą namuką (net savo rankomis), atstoja atostogų keliones į brangius kurortus“³⁹⁸.

Jei Vakarų Europoje miestiečių nuomojami ir dirbami maži žemės sklypeliai daugiau buvo orientuoti į laisvalaikio ir hobiai užtikrinimą, tai Lietuvoje tokia „miestiečių sodininkystė“ turėjo kiek kitokį kontekstą nei Vakaruose. Tarpukariu Kauno gyventojai, dažnu atveju, buvo visuomenė dar ne itin nutolusi nuo agrarinės kultūros, neretai buvo pirmoji karta atvykusi iš kaimo. Žemės ūkio darbai jiems buvo savaimė suprantama tradicija, o ne vienas iš hobijų, kaip vakarietiškame pasaulyje. Taip pat ekonominis faktorius, karo ir pokario nepritekliai neabejotinai galėjo suformuoti maisto atsargų ruošimo būtinybę, kurio užtikrinimui sodas ar daržas buvo esminis elementas.

---

³⁹⁸ V. Švipas, *Miesto gyvenamieji namai*, p. 11.

3. 3. BUITIES DARBŲ RACIONALIZAVIMAS IR INSTITUCIONALIZAVIMAS

3. 3. 1 Tarpukario modernios buities vizija – nuo tarnaitės iki elektros

Kasdieniniai buities darbai, tokie kaip skalbimas, lyginimas, būsto tvarkymas, maisto gaminimas seniai tapo pilnateisiu kasdienybės studijų objektu. Jau 1948 m. S. Giedionas imponantiškoje monografijoje *Mechanizacija perima valdymą. Duoklė anoniminei istorijai* (angl. *Mechanization takes command. A contribution to anonymous history*) suformulavo mintį, kad iš pirmo žvilgsnio smulkių, nereikšmingų, buitinių procesų kismas iki pamatų keičia gyvenimo modelį, o lėtai besikeičiantys kasdienybės procesai yra tokie pat svarbūs, kaip ir socialiniai, ekonominiai ar geopolitiniai lūžiai³⁹⁹. Pasak minėto autoriaus buities darbų mechanizacija ir elektrifikacija reiškė kur kas daugiau nei galimybę greičiau išplauti indus ar drabužius. Buities darbų mechanizacija prilyginama rato išradimui, nes nulėmė ne tik naują požiūrį į buitį, bet ir pokyčius visuomenėje – įtakėjo visuomenės demokratėjimą, klasinės santvarkos nykimą, moterų emancipaciją⁴⁰⁰. Šiame skyriuje bus analizuojamas buities darbų procesų racionalizavimas ir modernizavimas XX a. Lietuvoje. Gilinamasi, kas laikyta modernia buitimi tarpukariu ir kaip šis vaizdinys pasikeitė sovietmečiu.

Tarpukariu egzistavo nuostata, kad jei tik finansinės galimybės yra daugiau nei minimalios, samdyti tarnaitę padedančią buityje yra priimta ar savaimė suprantama norma. Tai puikiai iliustruoja 1938 m. išleista knyga *Namie ir svečiuose*⁴⁰¹ – autorių kolektyvo parengtas vadovas „pagrįstas naujausiais mokslo ir praktiniais patyrimais ir pritaikintas šių laikų šviesuolėms lietuvišioms šeiminkėms“ (taip teigiama knygos reklamoje, išplatintu šriftu pabrėžiant frazę „šių laikų“. Taip tiesiogiai nurodoma skirtis tarp „šiuolaikinės buities“ bei

---

³⁹⁹ S. Giedion, *Mechanization takes command*, p. 3.

⁴⁰⁰ Ibid, p. 512.

⁴⁰¹ *Namie ir svečiuose*, sudarytoja Elena Starkienė, Kaunas, 1938.

senujų tradicijų). Be įvairių, standartiniams „šeimininkės vadovams“ būdingų temų apie būsto apstatymą, sutvarkymą, švaros palaikymą, maisto gaminimą ir serviravimą knygoje yra A. Šenbergienės parengtas skyrelis „Santykiai su tarnais“⁴⁰², kuriame teigiama, kad „*mūsų miesto sąlygose be tarnaitės apsieiti dažnai neįmanoma, nes butai, virtuvės ir produktų pirkimas nepakankamai patogūs. <...> didesnei šeimai, arba, jei šeimininkė dirba dar šalia šeimos, tai pagalbininkė namie yra būtinai reikalinga*“⁴⁰³. Kad tarnaitės pagalba buityje buvo labiau taisyklė, nei išimtis ar tik turtingiausiam visuomenės sluoksniui „deranti“ prabanga įrodo ir 1939 m. priimtas privalomas Kauno miesto savivaldybės nutarimas statybos reikalams, kuriame teigiama, kad: „*kiekvienas butas, turintis tris ar daugiau gyvenamus kambarius, turi turėti atskirą, tiesioginę šviesą apšviestą, tarnaitėi kambarį, nemažesnę, kaip 6 m²*“⁴⁰⁴. Kauno burmistro A. Merkio pasirašytas nutarimas yra reikšmingas, nes privalomai reglamentuoja visas būsimas statybas Kauno mieste, tuo teisiškai užtikrindamas „higieniškas“ gyvenimo sąlygas tarnaitėms. Iki tol tarnaičių gyvenimo sąlygos nebuvo reglamentuotos ir būdavo nulemtos jų samdančios šeimos finansinių galimybių arba nusistatymų. Iki tol viešojoje erdvėje nuolat pasigirdavo kritikos ydingai praktikai – tarnaitėi lovą pastatyti virtuvėje, neskiriant jai atskiro kambario. Minėtas nutarimo punktas, šio darbo kontekste, reikšmingas, nes apibrėždamas, kad net 3 kambarių bute turi būti numatytas kambarys tarnaitėi, rodo, kad tarnaitės samdymas buvo visuotinai paplitusi ir priimtina norma, o ketvirto dešimtmečio pabaigoje tapo būtina reglamentuoti namų ūkiuose padedančio personalo gyvenimo kokybę.

Nors namų ruošoje padedančios merginos samdymas buvo paplitusi norma tarpukario Kaune, tačiau ši „paslaugų“ sfera buvo gana chaotiška, nereglamentuota ir neorganizuota. Tiek tarnaičių paieška, tiek jų kvalifikacijos kėlimas buvo samdančiosios šeimos „kompetencija“. Kaip teigiama jau minėtame A. Šenbergienės straipsnyje: „*mūsų tarnaitės dažniausiai stoja į*

---

⁴⁰² Ibid, p. 79–87.

⁴⁰³ Ibid, p. 79.

⁴⁰⁴ „Privalomas Kauno miesto savivaldybės nutarimas statybos reikalams“, in: *Namų savininkas*, 1939, Nr. 17 (67), p. 2–3.

*darbą nekvalifikuotos ir tik bedirbdamos išmoksta namų ruošos darbo ir tampa kvalifikuotomis, <...> tačiau neretai šeiminkės pageidauja, ką tik iš kaimo atvykusių mergaičių, nes patarnavusios mieste jos pablogėjančios, ne tik kaip žmonės, bet ir kaip darbininkės*⁴⁰⁵. Tarpukariu buvo svarstoma galimybė sukurti, tam tikrą „tarnaičių mokyklą“, kurioje kaip amato merginos būtų mokomos buities ruošos darbų, jų metodikos, organizavimo, optimizavimo, laiko planavimo, maisto ruošimo, užtikrinančią ryšius tarp ieškančių darbo ir jį siūlančių ir t. t. Tai išduoda ir A. Šenbergienės mintis, kad „*paruošus tarnaitę specialinėj mokykloj ar kursuose, dalis mokymo darbo šeiminkėi atpultų*“⁴⁰⁶. Tačiau šios mintys pradėtos kelti ketvirto dešimtmečio pabaigoje taip ir nebuvo įgyvendintos⁴⁰⁷, nes prasidėjus karui, savaime suprantama, buvo svarbesnių prioritetų nei „tarnaičių mokykla“, o pokariu buvo suformuluotas kardinaliai priešingas požiūris į buitį, be visų kitų programinių pokyčių atmetęs „tarnaitės profesiją“ kaip „buržuazinių laikų atgyveną“, ją pakeisdamas buitinių paslaugų industrija.

Kadangi „tarnaičių mokykla“ įsteigta taip ir nebuvo, publikacijos spaudoje ir specializuotos patarimų knygos buvo vienas iš pagrindinių šaltinių mokančių sistemingo buities darbų organizavimo ir planavimo. Iš darbų sąrašo, pateikto straipsnyje „Santykiai su tarnais“ matyti, kad pagrindiniai buities darbai, kuriuos turi atlikti tarnaitė arba namų šeiminkė – buto kūrenimas, buto valymas ir tvarkymas (įskaitant langų valymą), apsipirkimas, maisto darymas,

---

⁴⁰⁵ *Namie ir svečiuose*, p. 83.

⁴⁰⁶ *Ibid*, p. 84.

⁴⁰⁷ Projektas nebuvo įgyvendintas, jei kalbama konkrečiai apie „miesto tarnaičių“ mokyklą. Tačiau panašaus pobūdžio mokymo programa, orientuota į kaimo moteris, nuo 1930 m. egzistavo Dotnuvos žemės ūkio akademijoje įsteigus buities studijų programą, vadinamąją „Namų ūkio sekciją“. Pristatydamas naująją studijų programą, profesorius Juozas Tonkūnas teigė: „*Akademijos Namų ūkio sekcijos uždavinys – paveikti mūsų krašto kultūros progresą per moteris. Iš tos sekcijos turi išeiti namų ūkio mokytojos, moterų organizacijų vadovės ir bendrai inteligentiškos moterys, kurioms buities kultūros reikalai tiek artimi ir gerai žinomi, kad jos vis tiek kur bebūdamos, galėtų prisidėti prie buities kultūros kėlimo*“ (Tonkūnas Juozas, „*Ž. Ū. akademijos jaunos dienos*“, in: *Lietuvos studentas*, 1931, Nr. 10, p. 1). Įdomi detalė, kad šiuose kursuose buities organizavimo principus dėstė Bronė Švipaitė, vienintelės knygos tarpukariu skirtos miesto gyvenamajai erdvei autoriaus Vlodo Švipo sesuo. Šiame kontekste labai įdomiai atsikleidžia vienos šeimos – kasdieninio gyvenimo ir gyvenamosios erdvės modernizatorių duetas.

skalbimas ir lyginimas (šioms darbams skirtos net trys dienos per savaitę – pvz., pirmadienį skalbiniai užmerkami, antradienį skalbiami, ketvirtadienį lyginami)⁴⁰⁸. Šeimininkės atsakomybei palikta vaikų priežiūra ir (pagal šeimos sprendimą) apsipirkimas. Autorė pateikia pavyzdinį dienos darbų tvarkaraštį (43 iliustracija), pagal kurį būtų organizuota tarnaitės darbo diena. Siūloma, kad visi namų ūkiai vadovautųsi panašiais „darbų organizavimo tinkeliais“, kad tarnaitėi pakeitus šeimą, kurioje dirba, nereikėtų vėl iš naujo mokytis visų darbo organizavimo ir laiko planavimo principų.

Kasdienės darbotvarkės pavyzdys šeimai:
4 suaugę žmonės, 4 vaikai nuo 5–15 metų, 1 tarnaitė,
4 miegamieji kambariai, 2 gyvenamieji, virtuvė, sandėliai:

Laikas		KAS KĄ DIRBA	Laikas		KAS KĄ DIRBA
val.	min.		val.	min.	
6	10	Tarnaitė žiemą pakuria krosnis, valo batus. Išvėdina valgomąjį ir sudeda daiktus į vietą, ruošia pusrytį.	14	10	Tęsiamas pietų gaminimas. Padengti stalai, išvėdintivalgomąjį.
	30			20	
	40			30	
	50			40	
7	10	Pusrytis.	15	10	Pietūs.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
8	10	Tarnaitė tvarko butą.	16	10	Tarnaitė tvarko virtuvę. Šeimininkė ir vaikai ilsisi, pasižreka.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
9	10	Šeimininkė prižiūri mažąjį vaiką.	17	10	Tarnaitė siuva, ar lygina, ar skalbia ir t.t.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
10	10	Šeimininkė arba tarnaitė eina pirkinių.	18	10	Vaikai ruošia pamokas, vėliau eina pasivaikščioti. Šeimininkė skaito, vėliau vaikšto su vaiku.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
11	10	Tarnaitė valo butą, lygina skalbinius ir t.t.	19	10	Tarnaitė ruošia vakarienę.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
12	10	Nustatytomis dienomis anksčiau pradeda gaminti ilgiau trunkančius pietus.	20	10	Tarnaitė ruošia vakarienę.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
13	10	Pietų gaminimas.	21	10	Tarnaitė kloja lovas, tvarko virtuvę, vėliau skalbia, ar tvarkosi, ar ado. Šeimininkė guldo vaikus, skaito ar siuva.
	20			20	
	30			30	
	40			40	
14	10		22	10	
	20			20	
	30			30	
	40			40	

43 iliustracija. Kasdieninės darbotvarkės pavyzdys (*Namie ir svečiuose*, p. 82).

⁴⁰⁸ *Namie ir svečiuose*, p. 83.

Kalbant apie buities modernizaciją, be tarnaičių paslaugų sektoriaus (kurio paslaugomis naudojosi nors ir didelė visuomenės dalis, bet ne visi galėjo tai sau leisti) ir buitines paslaugas teikiančių įmonių (kurių nebuvo daug) kūrimosi reikia aptarti dar du ne mažiau svarbius buities modernizacijos faktorius – namų šeiminingų švietimą ir ugdymą bei buities elektrifikaciją.

Profesionaliai tvarkoma buitis

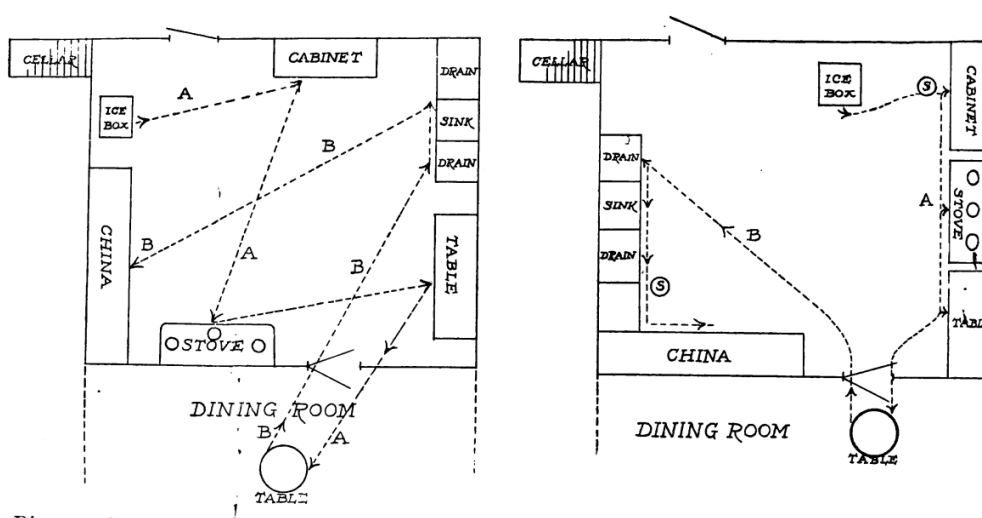
Buities procesų racionalizavimui, optimizavimui ir valdymui tarpukario viešojoje erdvėje buvo skiriama daug dėmesio. 1926 m. įsteigus Kauno radiofoną ir iš laikinosios sostinės pradėjus transliuoti lietuviškas radijo laidas bei paskaitas, buities klausimai netrukus buvo įtraukti į laidų tinklą. Per radiją buvo transliuojamos įvairios paskaitos ir paskaitų ciklai buities tematika: B. Švipaitės vesta buities modernizacijos ir racionalizacijos „populiarinimo“ laida „Namų tvarka“, radijo žurnalas „Namai ir moteris“ (P. Narutavičienė, O. Mašiotienė), technologizacijos ir elektrifikacijos skatinimui skirtas laidų ciklas „Elektra ir gyvenimas“, paskaita „Virtuvės įrengimas mūsų sąlygose, švaros palaikymas gaminant valgius“ (E. Starkienė) ir t. t.⁴⁰⁹. Ko gero, vienas reikšmingiausių modernizacijos idėjos sklaidos radijo projektų buvo menotyrininkės, išsilavinimą įgijusios Vokietijoje, vokiečių formalisto menotyrininko Heinricho Wolffino mokinės, aktyvios visuomenininkės, Kauno meno mokyklos dėstytojos Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės 1927–1931 m. skaitytas paskaitų ciklas „Moderniškas namų ir buto įrengimas“⁴¹⁰. Pastarojo paskaitų ciklo rankraštis su autorės pastabomis yra išlikęs ir saugomas Lietuvos literatūros ir meno archyve. Šiam radijo paskaitų ciklui, kaip ir visai tarpukario viešajai retorikai modernizacijos skatinimo klausimu, būdingas praktinis požiūris į tarptautinių modernizacijos idėjų recipavimą, akcentuojant minimalistinę estetiką, racionalų būsto planavimą, švaros ir higienos principus.

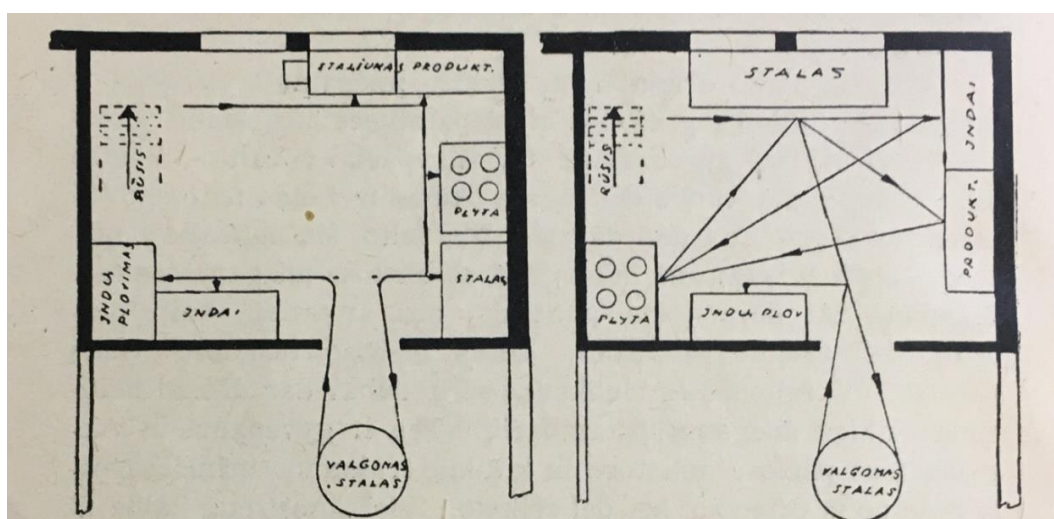
⁴⁰⁹ Radijo laidų programos skelbtos periodiniuose leidiniuose *2000 metrų* (nuo 1928 m.), *Bangos* (nuo 1932 m.).

⁴¹⁰ Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės radijo paskaitų rankraštis „Moderniškas namų ir buto įrengimas, 1927–1931“, in: LLMA, f. 397, ap. 1, b. 31, l. 1–56.

Tos pačios idėjos buvo atkartojamos ir periodikoje bei spaudoje. Įvairios publikacijos buties modernizacijos klausimais dažnai tiesiogiai cituodavo „taylorizmo butyje“ principus, suformuluotus Christine Frederick XX a. pradžioje JAV. Akcentuojama nuoseklaus darbo organizavimo svarba, rutininių darbų procesų optimizavimas, darbo vietos ir įrankių reikšmė ir pan. Žemiau pateikiamos dvi iliustracijos – 44 iliustracija, minėtos amerikietės autorės schema, rodanti teisingą ir neteisingą virtuvės baldų išdėstymą bei to įtaką darbo procesams. 45 iliustracija – net kelis kartus lietuviškoje spaudoje ketvirtame dešimtmetyje publikuota analogiška schema.

44 iliustracija. Schema: prastai ir gerai išdėstyti virtuvės baldai (Frederik Christine, *The new housekeeping*, New York, 1919, p. 52).

45 iliustracija. Teisingas ir neteisingas baldų išdėstymas virtuvėje, (Bronė Švipaitė, *Pažvelgęs į namus – šeiminingą pažinsi*, Kaunas, 1930, p. 14).

Antroji schema pirmą kartą buvo publikuota 1930 m. Bronės Švipaitės⁴¹¹ knygoje *Pažvelgęs į namus – šeimininkę pažinsi*⁴¹², vėliau dar du kartus perspausdinta: žurnalo *Naujoji Vaidilutė* 1933 m. lapkričio priede „Moderniškas butas“ bei 1938 m. V. Švipo straipsnyje „Gero buto privalumai“⁴¹³. „Amerikietiškos“ ir „lietuviškos“ schemų panašumas – akivaizdus, o jų sugretinimas tai chrestomatinis tarpukario modernizacijos idėjos propagavimo pavyzdys – akcentuojantis modernizacijos „praktinius privalumus“, bet nepretenduojantis į konceptualias būsto ir sociokultūrinių procesų projekcijas.

Tokių tiesioginių atkartojimų tarpukario spaudoje galima rasti ne vieną. Visoms tarpukario buitės modernizavimui skirtoms publikacijoms būdingas tas pats leitmotyvas – darbo organizavimas, tvarka, patogumas ir švara. Puikus šių dažnai išsakytų minčių pavyzdys – E. Starkienės publikacija „Kai kurie šeimininkės darbai“, kurioje teigiama: „*antai amerikiete Kristina Frederik yra sukūrusi labai daug vertingų būdų, kurie remdamiesi Taylor'o sistema pritaikomi namų ūkio darbams. Kitos moterys rėmėsi Fayl'io*⁴¹⁴ *dėsniais ir juos taip pat derino namų ūkiui. Trečios kūrė naujas darbo metodes. <...> šių pastangų rezultate išlavinta ir kultūringa kitų kraštų šeimininkė ne tik apsieina be tarnaitės, bet turi laiko ir energijos pasirūpinti ir kitais, ne vien šeimininkavimą liečiančiais reikalais. Tiesa negalima paneigti, kad tų kraštų šeimininkės turi didesnę visuomenės paramą, tačiau ir tą paramą, vargu kas*

---

⁴¹¹ Atskiro paminėjimo nusipelno Bronė Švipaitė (1903–2007) – moteris padariusi didelį indėlį į lietuvių buitės modernizaciją tarpukariu. Išsilavinimą įgijusi užsienyje – Laekeno (Belgija) aukštajame namų ūkio institute ir Coetligono (Prancūzija) namų ruošos mokykloje (informacija iš: *Žemės ūkio akademijos pirmojo dešimtmečio apyskaita: 1924–1934*, Kaunas, 1934, p. 116.), nuo 1930 m. naujai įkurtoje Dotnuvos žemės ūkio akademijos „Namų ūkio sekcijoje“ (fakulteto atitiktumu) vedė „namų tvarkos“ ir „skalbimo“ paskaitas. B. Švipaitės vaidmuo modernizuojant buitį ryškėja per radijo lektorės ir aktyvios visuomenininkė darbą. Jos parašyta knyga *Pažvelgęs į namus šeimininkę pažinsi* (1930) buvo atspindys Vakarų modernistų požiūrio į buitį, kurioje svarbiausia švara, higiena ir funkcionalumas. Leidinys, kurį finansavo Žemės ūkio rūmai, buvo išleistas 18 tūkstančių egzempliorių tiražu kaip nemokamas „Ūkininko patarėjo“ priedas.

⁴¹² Bronė Švipaitė, *Pažvelgęs į namus – šeimininkę pažinsi*, Kaunas, 1930, p. 14.

⁴¹³ *Namie ir svečiuose*, p. 16.

⁴¹⁴ Henri Fayol (1841–1925) – prancūzų mokslininkas suformulavęs administracinės veiklos ir įmonių valdymo bei procesų optimizavimo teoriją

*kitas, jei ne pačios moterys yra išsikovojusios. Norint pasekti tas laimingesnes šeimininkes, vadinasi pasiekti sėkmingų rezultatų namų ūkio darbuose, būtina atkreipti dėmesį į mažmožius, nes tie mažmožiai čia viską nulemia. Reikia išmokti vertinti kiekvieną žingsnį, kiekvieną laiko minutę, kiekvieną judesį, nes tik tokiu būdu galima sutaupyti laiką, pinigus bei sveikatą*⁴¹⁵. Racionalus buities darbų organizavimas suvokiamas kaip priemonė didesnei moterų emancipacijai, bei prielaida naujam gyvenimo būdui, kuriame įmanoma „suvaldyti“ buitį be aptarnaujančio personalo pagalbos.

Buities, siaurąja prasme, kalbant apie rutininius kasdieninius darbus, modernizacijos istorija neatsiejama nuo moterų emancipacijos ar feminizmo istorijos. Reikia pažymėti, kad moterų organizacijų veikla buvo esminė jėga Vakarų pasaulyje įnešusi pokyčius į gyvenamąją erdvę. Be jau minėto amerikietiškojo „taylorizmo buityje“ judėjimo, analogiškų pavyzdžių gausu ir Europoje. 1918 m. Anglijos vyriausybė įsteigė Moterų patariamąjį komitetą būstų klausimu (Women's housing subcommittee), kuris turėjo perteikti namų šeimininkų poreikius naujai projektuojamiems namams⁴¹⁶. Analogiška patariamoji moterų organizacija buvo įkurta prie Miestų-sodų asociacijos (Women's committee of the garden cities and town planning association)⁴¹⁷ ir t. t. Net ir kaimyninėje Estijoje 1935 m. vyriausybės iniciatyva įsteigiami Namų ūkio rūmai, kurių įsteigimu „įstatymas siekia apsaugoti šeimininkų ir jų organizacijų interesus, įvesti į šią sritį pagerinimų ir teisiškai sulyginti su kitomis profesijomis. Rūmai tyrinėja bendrą šeimininkavimo būklę, iškelia trūkumus, siekia pagerinimų, dalyvauja valstybės, savivaldybių ir kitų institucijų veikime, kiek tai liečia namų ūkio sritį“⁴¹⁸. Namų ūkio rūmus sudarė 60 narių, iš jų 50 renkama iš moterų organizacijų narių⁴¹⁹. Namų ūkio rūmų atstovės buvo įvairių sričių specialistės: pedagogės, gydytojos, architektės,

---

⁴¹⁵ Elena Starkienė, „Kai kurie šeimininkės darbai“, in: *Namie ir svečiuose*, p. 25.

⁴¹⁶ J. Atfield, „Inside pram town“, p. 221.

⁴¹⁷ J. Burnett, *A social history of housing*, p. 226.

⁴¹⁸ Eugenija Malinauskaitė, „Estės reformuoja savo krašto namų ūkį“, in: *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 3, p. 143–146.

⁴¹⁹ Ibid.

chemikės, sodininkystės ekspertės, paukštininkystės ekspertės, teisininkės, namų ruošos ekspertės, organizacijų ekspertės. Darbo sritys paskirstytos 4 komitetams: maitinimo, rankdarbių, auklėjimo ir sveikatos reikalams bei namų ir sodų įrengimo⁴²⁰. Kaip pagrindinis institucijos tikslas buvo įvardintas siekis „*kultūrinti visas su šeiminkyste surištas gyvenimo sritis. Atsižvelgiant į krašto savitumus, praeitį, klimatą ir estų charakterį. Svarstomas butų klausimas, jų įrengimas, tvarkymas ir tinkamumas darbui. Rūmai nori įsteigti nuolatinę namų tvarkos parodą, kuri populiarintų tikslų butų įrengimą*“⁴²¹.

Lietuvoje analogiškos valstybės lygiu patariamąjį balsą buitės modernizacijos klausimais turėjusios moterų organizacijos nebuvo. Viena svarbiausių moterų organizacijų atlikusi šviečiamąjį ir ugdomąjį darbą buvo Lietuvių katalikių moterų draugija. Ši draugija steigė namų ūkio mokyklas mergaitėms, leido žurnalą *Moteris*, kuriame skelbdavo nemažai publikacijų buitės modernizavimo temomis. Pastarajame leidinyje buvo specialus priedas šeiminkėms. Žurnalo *Moteris* dovana prenumeratoriams buvo išleistos dvi pažangų šeiminkavimą skatinančios knygos: *Namai ir moteris* (1937 m., red. M. Požėlaitė-Sidaravičienė) apie švaros ir tvarkos palaikymą bei *Pažangi šeiminkė* (1939 m., red. E. Starkienė), kurioje pateikiama daugiau žinių apie vaikų priežiūrą, rankdarbius, maisto gaminimą.

Ketvirtame dešimtmetyje Lietuvių katalikių moterų draugijoje buvo įsteigta atskira „Šeiminkų sekcija“, kuri organizavo įvairius kursus namų šeiminkėms, rengė parodas ir konkursus namų švaros, pavyzdingos virtuvės, indų plovimo, audimo ir kitomis buitės temomis⁴²². Draugijos iniciatyva ketvirto dešimtmečio pabaigoje buvo organizuojamas modernaus šeiminkavimo idėjas puoselėjantis renginys „Šeiminkų diena“⁴²³.

---

⁴²⁰ Ibid, p. 145.

⁴²¹ Ibid, p. 146.

⁴²² M. Sidaravičienė, „Šeiminkų sekcija“, in: *Naujoji vaidilutė*, 1939, Nr. 7, p. 385–386; V. Karvelienės radijo paskaitos tekstas apie lietuvių katalikių moterų draugijos veiklą, in: LCVA, f. 567, ap. 1, b. 113, l. 103–111.

⁴²³ Ibid.

Kaip jau buvo minėta ankstesniame skyriuje apie miesto ir kaimo gyvenimo formų atskyrimą, tarpukariu plėtotos mintys apie architektūros ir būsto modernizavimą kartu su Antrojo pasaulinio karo metu emigravusiais architektais ir inžinieriais laikinai persikėlė į Vokietiją. Panašias tendencijas galima fiksuoti ir kalbant apie moterų judėjimą. 1947 m. išeivių lietuvių savaitraštyje *Žiburiai* buvo publikuotas straipsnis „Moters darbo reikalu“⁴²⁴. Be moterų emancipacijos, buities darbų prilyginimo „vyriškoms profesijoms“ ir kitų temų straipsnyje paliečiami klausimai ir tiesiogiai susiję su šio tyrimo objektu. Pabrėžiama, kad po karo gyvenimui grįžus į senas vėžias, „galėtų būti įkurta moters globos įstaiga“, kuri be kitų funkcijų „turėtų teisę įnešti įvairių įstatymų ar kitų sumanymų projektus atitinkamoms valstybinėms institucijoms, pvz., pageidavimus dėl Lietuvos trobesių atstatymo projektų, ryšium su moters darbu“⁴²⁵. Taigi išeivijoje aktyvios visuomenininkės tebeprojektavo idėją, grįžus į Lietuvą tapti aktyviomis gyvenamosios erdvės formuotojomis.

Buities elektrifikacija

Šio skyriaus pradžioje cituotas S. Giedionas teigė, kad buities istorija savo reikšme yra lygiavertė sociopolitiniams lūžiams ir pervartoms. Minėto autoriaus mintį po penkių dešimtmečių netiesiogiai pratęsė socialinės istorijos tyrinėtojas Jürgenas Kocka, teigdamas, kad elektros prietaisai palengvinę ir sutrumpinę moters darbą buities darbuose, suteikė moterims laisvo laiko, kuris įgalino jas skirti daugiau laiko politinei, ekonominei, socialinei ir visuomeninei veiklai, nulėmė esminius visuomenės pokyčius ateityje⁴²⁶. Šiame kontekste buities elektrifikacija turi kur kas svarbesnę reikšmę, nei tik efektyvus buities darbų atlikimas ir į šį procesą verta pažvelgti atidžiau.

Ryškiausia buities modernizavimo ją elektrifikuojant lyderė pasaulyje XX a. pradžioje buvo JAV. Šioje šalyje būtiniai prietaisai pradėti kurti ir patentuoti XIX a. antroje pusėje. 1859 m. užpatentuotas pirmasis dulkių

---

⁴²⁴ S. J. N. „Moters darbo reikalu“, p. 11.

⁴²⁵ Ibid.

⁴²⁶ Jürgen Kocka, *Industrial Culture and Bourgeois Society: Business, Labor, and Bureaucracy in modern Germany*, New York Oxford, 1999, p. 189.

siurblys, 1865 m. – indaplovė, 1869 m. – skalbimo mašina⁴²⁷. Būtent iš JAV daug progresyvaus šeiminkavimo idėjų pasiekdavo Lietuvą per visuomenininkes, kurios grįžusios iš viešnagės užsienyje viešojoje erdvėje pasidalindavo savo įspūdžiais ir patirtimi. Lietuvių katalikių moterų draugija palaikė ryšius su Amerikos lietuvių katalikių moterų organizacija. Išlikęs 1925 m. JAV moterų leidinio *Moterų dirva* redaktorės S. Sakalienės kvietimas lietuvių katalikių moterų draugijos pirmininkei atvykti į Ameriką ir supažindinti Amerikos lietuves moteris su veikla Lietuvoje⁴²⁸. Pabrėžiama, kad „*Amerikoje jau daug svečių lankėsi su įvairiausiomis misijomis – ir vis vyrai. Neabejojama, kad Tamstos moterų reikalams misija taip pat turėtų pasisekimo, gal net didesnio*“⁴²⁹. „Moterų reikalų misijos“ neabejotinai atsispindėjo viešojoje erdvėje. 1937 m. *Naujojoje vaidilutėje* paskelbiamas išsamus Onos Pakštienės pasakojimas apie įspūdžius iš viešnagės JAV. Didelis dėmesys skiriamas moderniai buičiai: „*elektra amerikietei šeiminkei – viskas. Amerikoje šeiminkauti ir inteligentei moteriai nėra sunku. Visą šeiminkavimo darbą labai palengvina elektra, o mieste dar ir kitos sąlygos, būtent šeiminkės krautuvėse daug dalykų gauna pagamintų ar bent pusiau pagamintų. Didoką skalbinių žlugtą elektros įrenginio pagalba galima išskalbti per gerą pusvalandį, o pietus iš pusiau paruoštų produktų paruošti per keliolika minučių. Net sriubą gauna krautuvėse aklinais uždarytuose induose, užtenka tik pašildyti. Taip pat produktus įprasta užsakinėti telefonu. Tarnaičių pagalba amerikietės mažai naudojasi. Jas samdosi tik turtuoliai, milijonieriai*“⁴³⁰. Į tarnaites tinka švedės ir lietuvaitės, kaip sumanios, doros ir teisingos. Geriausia betgi amerikietės tarnaitė yra elektra – net ir tortus maišo elektros aparatas. Ten šeiminkės vertinimo mastas yra virtuvė. Ne svečių kambario apstatymas reprezentuoja šeiminkę, o virtuvė, jos tvarka, švara. Virtuvėje kartais

---

⁴²⁷ S. Giedion, *Mechanization takes command*, p. 553.

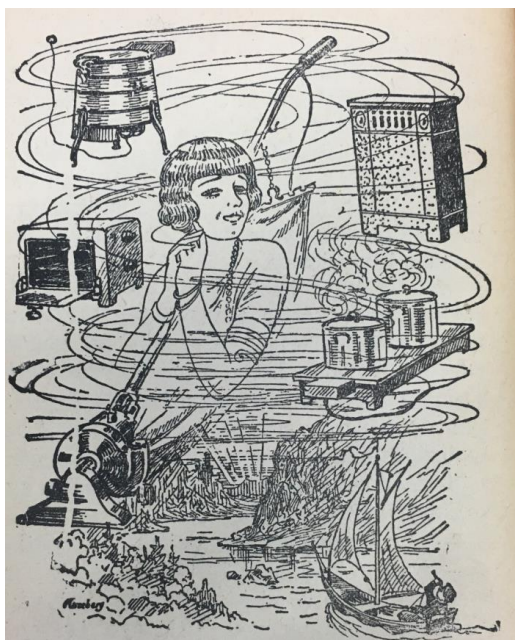
⁴²⁸ „Moterų dirva“ redaktorės S. Sakalienės kvietimas lietuvių katalikių moterų draugijos pirmininkei atvykti į Ameriką, in: LCVA, f. 567, ap. 2, b. 24. l. 310–311.

⁴²⁹ *Ibid*, l. 311.

⁴³⁰ Autorės mintį patvirtina S. Giedion, kuris cituoja 1910 m. Ch. Frederick išsakytą pastebėjimą, kad JAV praktika turėti namuose nuolatinių tarnų jau nyksta (in: S. Giedion, *Mechanization takes command*, p. 516).

*amerikietė priima savo drauges*⁴³¹. Tokie „amerikietiškos svajonės“ epizodai ketvirto dešimtmečio spaudoje dažni ir atkartoja tą patį leitmotyvą – naują gyvenimo kokybę simbolizuoja virtuvė: „*amerikietės svečius priima virtuvėje, vietoj didelės plytos, kuri suodžiais, dūmais ir pelenais teršia mums kambarius – ten virtuvėj randasi maža, graži elektros plytelė. Įjungei atatinkamą vielą ir viskas kepa, verda, šyla. Be dūmų, be suodžių... Visur švaru – blizga. Bepigu į tokią virtuvę ir svečius kviesti*“⁴³².

Ne atsitiktinai Amerikos, kaip progreso sinonimo, leitmotyvas atkartojamas ir 1937 m. Stasio Dabušio parengtoje, Švietimo ministerijos aprobuotoje, kaip „tinkamos visų mokyklų knygynams“ elektrifikacijos populiarinimui skirtoje knygoje *Elektra ir jos burtai*⁴³³ (46 iliustracija).

Knygos tikslas – patraukliai ir įdomiai papasakoti apie elektros teikiamą naudą kasdieniniame gyvenime. Elektros prietaisai pristatomi pasakojant apie hipotetinį personažą, inžinierių Vildžiu, kuris: „*grįžęs iš Amerikos, tos technikos stebuklų šalies, pasistatė laikinojoj sostinėj gražius mūro namus ir pritaikė juose visus elektros išradimus savo patogumams*“⁴³⁴.

46 iliustracija. „Elektra ir jos burtai“ (Dabušis Stasys, *Elektra ir jos burtai*, Kaunas, 1937, p. 54).

Autorius itin vaizdžiai aprašo futuristinius, elektra valdomus ir tvarkomus namus – elektra valdomus namų signalizacijos („elektrinis triukšmakėlis“⁴³⁵) ir

⁴³¹ J. Dr., „Ponia Pakštienė pasakoja“, in: *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 3, p. 151–159.

⁴³² P. Petrušauskienė, „Moterų baudžiavai galas“, in: *Moteris*, 1937, Nr. 2, p. 26.

⁴³³ Stasys Dabušis, *Elektra ir jos burtai*, Kaunas, 1937.

⁴³⁴ Ibid, p. 11.

⁴³⁵ Ibid, p. 12.

kondicionavimo sistemų („vėdikliai leidžiantys į butą tyrą orą“⁴³⁶) analogus, elektrifikuotą buitį: „*ant slenksčių prie laukujų durų buvo įtaisyti elektriniai šepėčiai svečių kojoms valyti: kojas pagaudavo tam tikros iš slenksčio iššokančios replės ir sustabdžiusios paduodavo jas šepėčiams dulkinti iš visų šonų, kad nebūtų nešama gatvės dulkių ir purvo. Kambariuose grindis taip pat šveitė ir vaškavo elektriniai šepėčiai, tad grindų nereikėjo mazgoti ir gadinti, drėkinant vandeniu, o numazgotos dulkės nelindo į plaučius*“⁴³⁷, „*dulkes išdulkindavo ne šluotomis, bet elektriniais dulksiurbiais, neblaškančiais dulkių į šalis, o sugeriančiais jas į savo pilvus, tam tikrus maišelius, vadinamus dulkmaišiais*“⁴³⁸, „*valgomojo stale irgi yra elektros jungtukas, kurį paspaudus, galima tušti indai nuleisti žemyn, į virtuvę. Be to, stale įtaisyta ir daugiau jungtukų, kuriais įjungus elektros srovę, galima slankioti stalu sriubapuodis ar lėkštė su mėsos kepsniais*“⁴³⁹, „*šeimininkas ar šeimininkė tik paspausdavo valgomajame stale tam tikrą jungtuką, ir stalelis su indais įvažiuodavo į valgomąjį ir privažiuodavo prie svečių*“⁴⁴⁰ ir t. t.

Toks futuristinis buities vaizdavimas ketvirtame dešimtmetyje Lietuvoje labiau prilygo fantastinės literatūros analogui (kaip pažymima šios knygos autorius: „*mokytojai turėtų skatinti jaunuomenę skaityti tokią literatūrą, kad būtų nustelbta nesveika kriminalinių romanų literatūra*“⁴⁴¹), nei racionalioms buities modernizavimo gairėms. Net kur kas nuosaikesnė „amerikietiška svajonė“, pagrindiniais prietaisais elektrifikuota buitis, iki Antrojo pasaulinio karo taip ir netapo lietuviškosios buities analogu. Šios idėjos, kaip ateities siekiamybė buvo atkartotos po Antrojo pasaulinio karo išeivių moterų visuomenininkių mintyse, kad, atkūrus valstybę ir į ją grįžus, „*kyla reikalas labai rimtai susirūpinti moters darbo palengvinimu. Idealas būtų artimiausiu metu sudaryti patogumus, kad mūsų miestietė moteris mygtuko paspaudimu*

---

⁴³⁶ Ibid, p. 17.

⁴³⁷ Ibid, p. 14.

⁴³⁸ Ibid, p. 15–16.

⁴³⁹ Ibid, 1937, p. 17.

⁴⁴⁰ Ibid, 1937, p. 19.

⁴⁴¹ Ibid, 1937, p. 8.

arba telefonu galėtų aprūpinti šeimą pietumis, vakariene arba išplauti indus ar pakeisti nešvarius skalbinius ir kt. Tokio amerikoniško gyvenimo mūsų moterys dar negreit sulauks. Vis dėlto planuojant, kuriant naują gyvenimą, to nereikia pamiršti⁴⁴².

Būtent buities darbų elektrifikavimas tarpukariu atrodė, kaip progresyviausia buities modernizacija. Tačiau apie šį reiškinį Lietuvoje, nors ir netapusį masiniu bei lemiančiu globalius pokyčius visuomenėje, galima kalbėti tik nuo ketvirto dešimtmečio. 1931 m. *Savivaldybėje* publikuotoje apžvalgoje „Elektros stotys ir jų veikimas Lietuvoje“ teigiama: „Lietuvos elektros pramonė tebėra pačioje užuomazgoje“⁴⁴³, tad iki šios datos ieškoti intensyvaus elektros prietaisų vartojimo apraiškų nėra prasmės. Trečio dešimtmečio buities darbų specifiką itin vaizdžiai iliustruoja V. Petrulio publikuota fotografija „Skalbėjos Kaune, prie Nemuno, XX a., III deš.“ (47 iliustracija)⁴⁴⁴.

47 iliustracija. Skalbėjos Kaune, prie Nemuno, XX a., III deš. (*Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nmaterialumo* dermė, Kaunas, 2015, p. 91 (publikuota iš VDU LII rinkinio, f. 6664).

Vaizde matomos moterys Nemune skalaujantios skalbinius, atsineštus emaliuotuose kibiruose. Šis itin ne progresyvus vaizdinys, ko gero, geriausiai atspindi trečio dešimtmečio kauniečių buities realijas.

⁴⁴² S. J. N., „Moters darbo reikalai“, p. 11.

⁴⁴³ „Elektros stotys ir jų veikimas Lietuvoje“, in: *Savivaldybė*, 1931, Nr. 10, p. 23.

⁴⁴⁴ V. Petrusis Vaidas, „Modernizacija kaip europietiškos laiko dvasios (zeitgeist) atspindys“, p. 91, (publikuota iš VDU LII rinkinio, f. 6664).

48 iliustracija. Elektros prietaisų reklama (*Lietuvos studentas*, 1931, Nr. 10, p. 6).

1930 m. Kaune, Petrašiūnuose pastačius naują modernią šiluminę elektrinę prasidėjo elektros „integravimas“ į kasdieninį miestiečių gyvenimą. Tačiau turint omenyje, kad elektros vartojimas buityje žengė tik pirmuosius žingsnius, elektros kainos buvo neproporcingai aukštos, nulėmusios ne tik ribotą vartotojų naudojimąsi elektros prietaisais, bet ir masinį nepasitenkinimą, 1933 m. Kaune virtusį visuotiniu elektros boikotu⁴⁴⁵.

Įdomu analizuoti tarpukario elektros reklamas. Būtent elektros energijos, o ne konkrečių elektros prietaisų gamintojų reklamas. „Elektra teikia patogumą, švarą ir grožį“, „Elektra teikia jaukumą ir komfortą“ (49 iliustracija), tokie buvo ketvirtame dešimtmetyje populiarūs „reklaminiai šūktukai“, skatinę ne pasirinkti konkretų buitinės technikos gamintoją, bet „įsileisti“ elektrą į buitį.

Prie to pirmiausia prisidėjo elektros tiekėjas – Kauno elektros stotis. Reklamos periodiniuose leidiniuose žadėjo mažesnius elektros įkainius tiems namų ūkiams, kurie įsigys vieną ar kitą elektrinį buitines prietaisą.

49 iliustracija. Elektra teikia patogumą, švarą ir grožį (*Namų savininkas*, 1938, Nr. 16, p. 4).

⁴⁴⁵ Giedrė Polkaitė–Petkevičienė, Norbertas Černiauskas, „Urbanizacija“, in: *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 m.*, Vilnius, 2016, p. 185.

Tuo tarpu sąskaitos už suvartotą elektros energiją, kartu tapo ir reklaminiais bukletais pristatančiais buitinių elektros prietaisų pasirinkimą (50 iliustracija). „Elektros aparatai atneša į namus komfortą, švarą ir taupumą“ tapo šūkiu, kuris turėjo skatinti visuomenę į savo namus „įsileisti“ elektrinį lygintuvą, virdulį, šviestuvą bei viryklę.

Nors buities elektros prietaisų vartojimas buvo „populiarinamas“ tiek publikacijomis viešojoje erdvėje, tiek siūlant patrauklesnę kainą už suvartotą elektros energiją

(51 iliustracija), bet tarpukariu Kaune miestiečių buityje įsitvirtino gana lėtai ir ketvirto dešimtmečio pradžioje buvo vertinamas šiek tiek atsargiai.

Puiki to iliustracija – Algirdo Juozo Ciplijausko atsiminimuose⁴⁴⁶ minimas fragmentas apie „skalbyklos įrengimo klausimo“ sprendimą: „buvo svarstyta turėti mechaninę skalbimo mašiną baltiniams skalbti. Iš kitų žmonių patirties (ar kalbų) nustatyta, kad drabužiai, paklodės greit susidėvi, o suknelių ir

50 iliustracija. Sąskaitos už suvartotą elektros energiją kita pusė, 1930 m. (Sąskaita už suvartotą elektros energiją, 1930-07-31, LNB rankraščių fondas, Mato Šalčiaus fondas, f. 189–802, l. 94).

51 iliustracija. Elektrinės virtuvės reklama, žadanti specialų tarifą (*Technika ir ūkis*, 1934, Nr. 9, p. 328).

⁴⁴⁶ Unikalus pirminis šaltinis tarpukario buitios istorijos tyrimams Algirdo Juozo Ciplijausko 2000 m. Toronte parašyti atsiminimai apie gyvenimą tarpukariu „Teisininkų name“ – Trakų g. 5. Kaune. Namas buvo pastatytas kaip teisininkų (teisėjų, advokatų) kooperatyvo trijų aukštų daugiabutis. Minimų atsiminimų autorius (g. 1921 m.) yra vieno iš namo statymo kooperatyvo steigėjo, teisininko Liudo Ciplijausko, sūnus. Atsiminimai apima namo istoriją nuo jo pastatymo 1931 m. iki jo nacionalizavimo 1940 m.

*marškinių skylės atsiranda prie guzikų (sagu) vietos. Mintis, kad derėtų guzikus prieš skalbiant nuimti ir po skalbimo vėl įsiūti, atrodė per daug varginanti našta šeimininkėms. Apsistota baltinius katiluose virinti. Du katilai buvo įrengti namo pastogėje*⁴⁴⁷. Reikia pastabėti, kad atsiminimuose minimi asmenys, priėmę sprendimą ne modernizacijos naudai buvo aukštas pareigas užimantys teisininkai, t. y. visuomenės elitas, išsilavinę ir gaunantys didesnes pajamas nei statistinis kaunietis, elektros prietaisus buityje vertino skeptiškai ir atsargiai. Tikėtina, kad statistiniam miestiečiui šios buities inovacijos turėjo atrodyti dar svetimesnės. Deja, negalima šių svarstymų pagrįsti tikslia statistika, kiek ir kokių buitinių prietaisų turėjo kauniečiai ketvirtame dešimtmetyje, nes buitiniai prietaisai buvo per mažas rinkos segmentas, kad būtų atskirai apskaitomas. Tokias išvadas galima pagrįsti tik netiesioginiais šaltiniais.

Vienas tokių – 1973 m. etnografo A. Daniliausko atlikta Kauno pramonės darbininkų apklausa, kurios tikslas buvo atskleisti proletariato materialinę kultūrą ketvirtojo dešimtmečio Kaune.⁴⁴⁸ Aštunto dešimtmečio pradžioje buvo apklausta 200 buvusių tarpukario pramonės įmonių darbininkų. Absoliuti dauguma pažymėjo, kad 1939 m. jie naudojo elektros apšvietimą, tačiau jų gyvenama erdvė buvo šildoma malkomis, neturėjo vandentiekio ir kanalizacijos. Šios tendencijos absoliučiai dominavo „proletariškuose“ tarpukario Kauno rajonuose, tokiuose, kaip Šančiai ar Vilijampolė. Tad buitinių elektrinių prietaisų „lokacija“ ketvirto dešimtmečio buvo labai ribota – koncentruota centrinėje miesto dalyje.

Kitas netiesioginis ribotos elektrinių buities prietaisų paklausos liudijimas – potencialių technikos importuotojų rinkos analizės. Vienas ryškesnių pavyzdžių – tarpukariu Jungtinės Karalystės konsulato Kaune, net 4 kartus parengtos ekonominių sąlygų Lietuvoje apžvalgos (*Economic conditions in Lithuania*, 1928 m., 1930 m., 1931 m., 1935 m.). Apžvalgų pagrindinis tikslas buvo įvertinti Jungtinės Karalystės importo į Lietuvą galimybes. Trečiame

---

⁴⁴⁷ Algirdas Juozas Ciplijauskas, *Namas*, Torontas, 2000, p. 6.

⁴⁴⁸ Antano Daniliausko 1973 m. parengta anketinė apklausa-tyrimas „Kauno pramonės darbininkų materialinė kultūra (1939 m.)“, Lietuvos istorijos instituto archyvas, Etnografijos sektorius, Nr. 607 (1–193).

dešimtmetyje vyravo importas iš Vokietijos, sudaręs daugiau nei pusę importuojamų prekių, tad Jungtinės Karalystės konsulas Kaune buvo suinteresuotas parengti apžvalgas, turėjusias padėti britams sėkmingiau įsilieti į importo sektorių. Leidiniuose pateikiama statistika, kiek tonų ir už kokią sumą importuojama į Lietuvą „elektrinių mašinų“ (nedetalizuojant kokie tai elektriniai prietaisai). Tokie skaičiai, kaip 1933 m. į Lietuvą importuotos 275 tonos (už 1,5 mln. Litų), o 1934 m. – 581 tona (už kiek daugiau nei 2 mln. Litų)⁴⁴⁹ viso labo parodo elektrinių prietaisų importo augimo tendencijas, bet neleidžia išskirti buitinių prietaisų segmento⁴⁵⁰. 1930 m. vienintelė netiesioginė užuomina į buitinio segmento modernizaciją (o kartu ir hipotetinę galimybę plėtoti buitinių prietaisų importą) yra teiginys, kad „gyvenamųjų namų statyba sparčiai vystosi. Galėtų vystytis ir sparčiau jei būtų pigesnė arba egzistuojanti kreditavimo sistema“⁴⁵¹. Ta pati mintis atkartojama ir 1935 m., kuomet Jungtinės Karalystės konsulas T. H. Prestonas pabrėžė, kad: „vis dar yra daug erdvės savivaldybės iniciatyvoms didinant miesto patogumus. Dėl finansinių aspektų progresas nėra toks greitas. Net miesto centre, kur gatvės jau asfaltuotos trūksta apšvietimo. Užsitęsios derybos tarp savivaldybės ir elektros tiekėjų – buvo nevaisingos. Iš lėto tęsiasi asfaltavimo, šaligatvių įrengimo, apšvietimo ir sanitarijos darbai“⁴⁵².

Taigi sostinės gyventojų buities elektrifikacija ketvirtame dešimtmetyje žengė pirmuosius žingsnius. Tačiau nuosaikus buities prietaisų vartojimas ketvirtame dešimtmetyje buvo, ne tarpukario Kauno „problema“, bet vis dar „Europinė tendencija“. To jokių būdu negalima teigti apie JAV buities modernizaciją ir elektrifikaciją, nes JAV buities istoriją analizavę mokslininkai teigia, jog virtuvėse JAV nuo 1930 m. įsigalėjo elektros era visiškai išstūmusi

---

⁴⁴⁹ Economic conditions in Lithuania, London, 1935, p. 33.

⁴⁵⁰ Kiek kitokie skaičiai, tačiau panašios tendencijos pateiktos Prekybos, pramonės ir amatų rūmų parengtoje apžvalgoje *Lietuvos importeriai, eksporteriai ir pramoninkai*, Kaunas, 1938. Skiltyje „elektros mašinos“ pateikiama tokia importo į Lietuvą statistika: 1927 m. importuota už 412 tūkst. Lt, 1930 m. – už 1,2 mln. Lt, 1937 m. – už 1 mln. Lt.

⁴⁵¹ *Economic conditions in Lithuania*, London, 1930, p. 18.

⁴⁵² *Economic conditions in Lithuania*, London, 1935, p. 25.

anglių, malkų ar dujų vartojimą namų ūkiuose⁴⁵³. Iš pradžių buitės elektrifikavimo procesai JAV vyko lėtai dėl neišvystyto elektros tiekimo tinklo, brangios elektros ir brangių elektros prietaisų⁴⁵⁴. Tačiau mažėjant kainoms įvairių elektrinių buitės prietaisų vartojimas JAV augo įspūdinga progresija. 1926 m. šaldytuvai vidutiniškai kainavo 400 dolerius ir jų buvo parduota apie 200 tūkstančių, 1935 m. jų kaina sumažėjo iki 170 dolerių, o pardavimai pasiekė 1,5 milijono. Skalbimo mašinų kainos per dešimtmetį nuo 150 dolerių nukrito iki 60 dolerių. O 1936 m. kuomet JAV pardavimų paštu įmonė skalbimo mašinas ėmė pardavinėti už rekordiškai mažą kainą – 29,95 dolerio, tapo komforto demokratizacijos data⁴⁵⁵.

Tačiau pasak S. Giediono, XX a. antrame dešimtmetyje JAV kilęs visuotinis dėmesys „buitės mokslui“ – mechanizacijai, modernizacijai ir darbo procesų optimizavimui Europoje beveik nesusilaukė atgarsio⁴⁵⁶. Jei Amerikoje „naujoji butis“ buvo nulemta industrializacijos, vadybos mokslo ir buvo pramonės pokyčių tęsinys, tai Europoje buitės modernizacijos pradžia slypėjo architektūros judėjime ir architekto asmenyje. Pirmiausia turima omenyje Bauhauzo judėjimą ir jo konceptualų požiūrį į butį, kuomet funkcionalizmas tapo esminiu postūmiu ne tik vidaus plano pertvarkai, naujai dizaino kryptims, bet ir suformulavo socialinio teisingumo koncepciją⁴⁵⁷.

Tačiau net ir tokioje techniškai progresyvioje Europos šalyje kaip Vokietija buitės elektrifikacija netapo absoliučia naujo gyvenimo būdo konstanta, kaip kad JAV. Anot socialinės istorijos tyrinėtojo Jürgeno Kocka, 1928 m. Berlyne mažiau nei 1% gyventojų turėjo elektrinius šaldytuvus ir skalbimo mašinas⁴⁵⁸. Tad grįžtant prie statistika nepagrindžiamų pasvarstymų, kiek kauniečių ketvirtame dešimtmetyje galėjo naudotis elektrinėmis skalbimo mašinomis, galima remtis tik analogo principu ir daryti prielaidą, kad

---

⁴⁵³ S. Giedion, *Mechanization takes command*, p. 527.

⁴⁵⁴ Ibid, p. 542.

⁴⁵⁵ Ibid, p. 568.

⁴⁵⁶ Ibid, p. 522.

⁴⁵⁷ Ibid, p. 522.

⁴⁵⁸ J. Kocka, *Industrial Culture*, p. 188.

laikinojoje Lietuvos sostinėje skalbimo mašinų ir šaldytuvų savininkų procentaliai negalėjo būti daugiau nei Berlyne.

52 iliustracija. Reklama – parduodama geriausios pasaulyje firmos „Maytag“ skalbimo mašina (*Namų savininkas*, 1939, Nr. 38 (88), p. 5).

53 iliustracija. „Elektrolux“ elektrinių buitinių prietaisų reklama (*Moteris ir pasaulis*, 1937, Nr. 1, p. 31).

54 iliustracija. XX a. ketvirtame dešimtmetyje JAV gamintos „Maytag“ skalbimo mašinos ([interaktyvus], <http://www.maytagclub.com>, (2017-05-28).

Nors elektrinių buitinių prietaisų segmentas buvo itin mažas, ketvirtame dešimtmetyje Lietuvoje jis vis dėlto egzistavo. Ketvirtojo dešimtmečio periodikoje figūruoja amerikietišku, švediškų bei vokiškų buitinių prietaisų prekybiniai ženklai. Periodikoje, kaip „geriausias pasirinkimas“ reklamuotos amerikietiškos „Maytag“ skalbimo mašinos (52 ir 54 iliustracijos).

Taip pat buvo prekiaujama ir šiandien puikiai žinomų prekinių ženklų „Elektrolux“, „Miele“ bei „Siemens“ produkcija (53, 55 ir 56 iliustracijos). Buitinių prietaisų asortimentas buvo pakankamai platus: skalbimo mašinos,

gręžimo mašinėlės, mogliai (skirti skalbiniams minkštinti ir lyginti sukant juos tarp dviejų velenų), dulkių siurbiai, šaldytuvai, elektrinės viryklos, kavai malti malūnėliai, vandens šildytuvai ir kt.

55 iliustracija. „Miele“ gaminių reklama (*Namų savininkas*, 1939, Nr. 18 (68), p. 3).

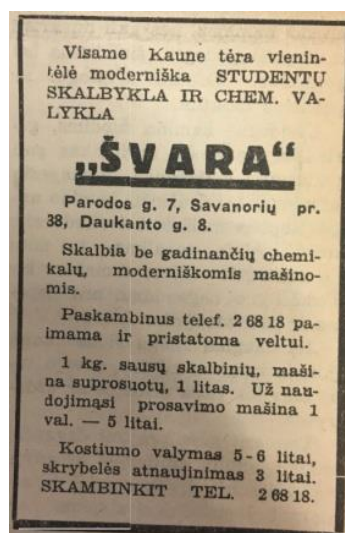

56 iliustracija. „Siemens“ gaminių reklama (*Namų savininkas*, 1939, Nr. 5(55), p. 5).

Kitas, itin svarbus aspektas kalbant apie buities modernizaciją ir nulemiantis visuomenės demokratėjimą – pradėjusi formuotis buitinių paslaugų rinka. Prie bažnytinių organizacijų besikuriančios vaikų priežiūros institucijos buvo vaikų darželių prototipas, maitinimo paslaugas teikiančios ne tik valgyklos ar restoranai, bet ir privatūs asmenys dalį „maisto gaminto darbo“ perkėlė už namų slenkščio, galiausiai atsiradusi skalbimo–valymo paslauga taip pat turėjo palengvinti buitinių krūvių kasdieniame namų gyvenime. Žemiau pateikiami du reklaminiai privačių skalbyklų skelbimai (57 ir 58 iliustracijos), minimos „naujausios“ ir „moderniškos“ skalbimo mašinos, rodo naujo kokybinio buitinių paslaugų lygio atsiradimą ketvirtame dešimtmetyje – nuo skalbimo rankomis namo rūsyje ar pastogėje įrengtoje skalbykloje iki modernios mechanizuotos skalbyklos.

57 iliustracija. Skalbyklos reklama (*Lietuvos studentas*, 1931, Nr. 10, p. 6).

58 iliustracija. Skalbyklos reklama (*Namų savininkas*, 1939, Nr. 18 (68), p. 3).

Tačiau tokios privačios mechaninės skalbyklos ir jų siūlomos paslaugos nebuvo masinis reiškinys ir tarpukario visuomenėje dar neturėjusi nei tokių mastų, nei tokios ideologinės interpretacijos, kokią įgavo po Antrojo pasaulinio karo.

Apibendrinant buities procesų modernizacijos siekį tarpukariu galima teigti, kad pagrindinė siekiamybė buvo rutininių darbų optimizavimas, efektyvus darbo ir laiko paskirstymas, praktiškas ir ergonomiškas erdvių sutvarkymas, funkcionali architektūra, švaros, šviesos, higienos užtikrinimas ir t. t. Į tai buvo orientuotas daugumos publikacijų spaudoje bei radijo paskaitų turinys. Buities elektrifikacija, kuri tuo metu JAV išgyveno pakilimą, tarpukario Lietuvoje buvo daugiau siužetas pusiau fantastinio turinio literatūrai, nei apčiuopiamai atrodanti realybė.

3. 3. 2 Buities tapsmas „industrine liaudies ūkio šaka“

Sovietiniu laikotarpiu buitis ir buities darbai įgavo kur kas didesnę reikšmę ir ideologinę interpretaciją, negu bet kada anksčiau. Buitis tampa politinio intereso objektu. Siekiama eliminuoti buitį iš namų. Virtuvė traktuojama, kaip „buržuazinių laikų atgyvena“, buities darbai – moters vergovė ir išnaudojimas. Ideologinio krūvio buičiai suteikimą geriausiai atskleidžia Lenino raštų citata: „*moterį spaudžia, smaugia, bukina, žemina smulkusis namų ūkis, prikaustydamas ją prie virtuvės ir vaikų kambario, išekvodamas jos jėgas be galo neproduktyviu, smulkiu, nervinančiu, atbukinančiu, užgujančiu darbu*“⁴⁵⁹. Didžiąją dalį buities darbų sovietmečiu buvo stengtasi institucionalizuoti. Buto kūrenimas – pakeičiamas centriniu šildymu, maisto pirkimą ir valgio gaminimą turėjo pakeisti viešojo maitinimo įstaigos ir pusfabrikačių pasiūla, skalbimas ir lyginimas – perkeliama į valyklas, vaikų priežiūra – į vaikų darželius.

Nors idėjiškai buitis buvo pasmerkta, kaip miesčioniškumo ir smulkiosios buržuazijos laikų atgyvena, tačiau pirmuoju pokario dešimtmečiu buitis nebuvo prioritetas politinės retorikos lauke. Retorika viešojoje erdvėje buities klausimais apsiribodavo priminimu kokiomis baisiomis sąlygomis „buržuazinėje Lietuvoje“ gyveno darbininkai ir kaip sovietų valdžia viską pakeitė ir dar labiau pakeis. Pirmaisiais pokario metais buitinių paslaugų sfera nebuvo nei labai organizuota, nei labai centralizuota, nei turėjo aiškius vertybinius/ideologinius rėmus. Nors oficialiai tokios „buržuazinės atgyvenos“ kaip „ponų ir tarnų“ sistema buvo smerkiama, tačiau 1951 m. statytame prabangiame „parodomajame“ name mokslo darbuotojams dideliuose ir erdvuose 4–6 kambarių butuose projektuojamas ir kambarėlis tarnaitėi. Taip pat buityje padedančių „samdomų merginų iš kaimo“ paslaugomis naudojosi aukštų valdininkų šeimos⁴⁶⁰. Tad nors oficialiai „tarnaitės profesija“ beklasėje visuomenėje egzistuoti negalėjo, vienokių ar kitokių to apraiškų šeštame

⁴⁵⁹ Vladimiras Leninas, *Raštai*, Vilnius, 1985. t. 29, p. 396.

⁴⁶⁰ Šį deklaruojamos ideologijos ir pokario politinio elito gyvenamos praktikų neatitikimą savo disertacijoje mini Ūla Tornau, *Oficialieji ir kasdieniai sovietinio Vilniaus erdvės naratyvai: Lukiškių mokslo kvartalas*, Vilnius, 2016, p. 131.

dešimtmetyje išliko. Greta to egzistavo įvairios „verslinės kooperacijos“ organizacijos, teikiančios buitines paslaugas (valymo, siuvimo, skalbimo ir t. t.).

Šešto ir septinto dešimtmečių sankirta žymėjo idėjiškai ir kokybiškai naują „buities politikos“ etapą. Oficialus buities „pakėlimas“ į „aukščiausią“ politinio, ideologinio objekto lygį įvyksta 1961 m. po XXII TSKP suvažiavimo paskelbus naują programą. Programoje suformuojamos kelios nuostatos, žyminčios kardinalų buities ir gyvenamosios erdvės perkainojimą vertybių ir ideologijos skalėje:

- *„kiekviena šeima, įskaitant jaunavedžių šeimas, turės gerai sutvarkytą butą, atitinkantį higienos ir kultūringos buities reikalavimus, <...> naudojimasis butais palaipsniui pasidarys nemokamas visiems piliečiams, <...> bus nemokami taip pat ir komunaliniai patarnavimai: naudojimasis vandeniu, dujomis, apšildymu“⁴⁶¹;*
- *„reikia užtikrinti sąlygas moterų darbui namų ūkyje sutrumpinti ir palengvinti, o po to sudaryti galimybes šiam darbui pakeisti visuomeninėmis materialinių–buitinių šeimos poreikių patenkinimo formomis, <...> artimiausiais metais bus visiškai patenkinti gyventojų poreikiai naudotis buitinio aptarnavimo įmonėmis“⁴⁶²;*
- *„bus sudarytos sąlygos, kad kiekviena šeima galėtų pagal norą nemokamai laikyti vaikus ir paauglius vaikų įstaigose. <...> Mieste ir kaime bus plačiai išvystytas gerai sutvarkytų namų–internatų seneliams ir invalidams tinklas, kuris galės nemokamai išlaikyti visus norinčius“⁴⁶³.*

Pirmoji nuostata iš esmės trims dešimtmečiams įtakėjo tolimesnę urbanizacijos raidą ir miestų architektūros politiką. Valdžios įsipareigojimas piliečiams suteikti naujus butus vertė ieškoti maksimaliai greitų ir ekonomiškai optimalių projektavimo bei statybos sprendimų. Urbanistinio peizažo

---

⁴⁶¹ *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa, 1961, p. 76–77.*

⁴⁶² *Ibid, 78–79.*

⁴⁶³ *Ibid, 79–80.*

suvienodėjimą, politinį masinės urbanizacijos aspektą, architektūrinius šio laikotarpio sprendimus ir galimybes nemažai analizavo įvairių sričių mokslininkai – istorijos, sociologijos, architektūros specialistai. Šiame darbe bus gilinamasi į „vidines“ šio įsipareigojimo pasekmes, analizuojama, kaip industrinė masinė urbanizacija įtakėjo (arba turėjo įtakoti) buitį ir kasdieninio gyvenimo modelį.

Kitos dvi nuostatos, suformuluotos TSKP programoje, iš esmės buvo skirtos buities modelio performavimui, keičiant iki tol egzistavusias tradicijas bei nusistovėjusias normas. Buities darbų eliminavimas iš namų erdvės ir vaikų, senolių ir neįgalių šeimos narių ugdymo–priežiūros institucijų tinklo sukūrimas reiškė idėjinę reformą – namai nebebuvo ta vieta, kurioje gyvenimas vyksta 24 valandas per parą. Namai tampa institucionalizuoto aparato dalimi, turinčia tam tikras „darbo valandas“, erdve, kurioje po darbų susirenka visi šeimos nariai sugrįžę iš „dienos meto institucijų“ – vaikų darželių, mokyklų, darboviečių. Veikęs savaitinių vaikų darželių tinkas, šias „namų darbo valandas“ dar sutrumpino. Mažiausi visuomenės nariai ugdomi valstybės, nepajėgiantys savimi pasirūpinti asmenys, taip pat. Nei vaikas, nei butis ideologijos kontekste nebebuvo (vien tik) šeimos rūpestis. Buvo teigiama, kad *„besivystant naujoms komunistinėms gyvenimo formoms, vis didesnę vaidmenį mūsų buityje vaidins visuomeninis aptarnavimas. Daugelis gyvenamojo namo funkcijų, kaip jos buvo suprastos seniau, pereis į visuomeninio pobūdžio įstaigas, kur žmonės atsikratę daugelio buitinių rūpesčių, gaus patogų kultūrinį–buitinį aptarnavimą“*⁴⁶⁴.

Nepaisant itin rėkšmingos „laisvinimo iš buities“ retorikos, kuria buvo argumentuojamas būsto ir pagalbinių patalpų mažinimas, tuo pat metu galima fiksuoti įdomų paradoksą – būstai, kuriuose numatytos galimybės patogiau atlikti buities darbus, tapo nomenklatūros bei elito privilegija. Šiuo atveju, kalbama ne apie senuosius „ikisovietinius“ būstus, tačiau apie naujai rengiamus projektus. Jei tipiniai butai skirti plačiosioms masėms pasižymėjo aptartomis charakteristikomis, juose nebuvo numatytos erdvės skalbimui, džiovinimui,

---

⁴⁶⁴ „Ateities miestas kuriamas šiandien“, p. 4.

patogiam maisto gaminimo procesui ir t. t. Tuo tarpu, ne tipiniai, o pagal individualius arba patobulintus projektus statomi gyvenamieji namai skirti nomenklatūrai ir politiniam elitui pasižymėjo kiek kitokiomis charakteristikomis. Susipažinus su Miestų statybos projektavimo instituto fonduose saugomais projektais ryškėja tendencija, kad individualiai rengiamuose, elitui skirtuose gyvenamųjų namų projektuose patogiam buities darbų atlikimui skiriamas kur kas didesnis dėmesys. Pavyzdžiui 1956 m. tuometinių P. Cvirkos ir S. Šimkaus (dabar Aukų ir Pamėnkalnio) gatvių kampe penkiaaukštis gyvenamasis namas KGB darbuotojams, nors ir statytas pagal tipinį projektą (1-431-9K), bet buvo su tam tikrais pakeitimais – rūsyje numatant patalpas skalbimui ir džiovinimui, virtuvės plotą padidinant iki 9 m² ir kt.⁴⁶⁵. Taip pat dideliu dėmesiu buities detalėms pasižymėjo ir tuometinių Muziejaus ir Garelio (dabar Vokiečių ir Domininkonų) gatvių kampe 1961 m. pagal individualų projektą suprojektuotas 79 butų namas Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos nariams⁴⁶⁶. Rašytojų sąjunga pageidavo, kad name būtų projektuojami tik 3–4 kambarių butai⁴⁶⁷. Atsižvelgus į tipinių projektų kritiką, pabrėžusią buto plano nepatogumą, kai sanitarinis mazgas, taupumo sumetimais projektuojamas prie virtuvės ir koridoriaus, tačiau toli nuo miegamųjų, „rašytojų namo“ projekte buvo numatyti du sanitariniai mazgai: *„tualetas tarp holo ir virtuvės, kuriuo naudosis svečiai ir dirbantieji virtuvėje. Už gyvenamojo kambario projektuojami miegamieji. Prie jų numatomas pilnas san. mazgas: vonia, klozetas ir praustuvas“*⁴⁶⁸. Rūsyje suprojektuota skalbimo, džiovinimo ir

---

⁴⁶⁵ Gyvenamasis 40 butų namas, skirtas KGB prie MT, P. Cvirkos ir S. Šimkaus g. kampe, 1956 m., in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 174.

⁴⁶⁶ Gyvenamas namas su taupomąja kasa Vilniuje, Muziejaus ir Garelio gatvių kampe, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 222; VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 223.

⁴⁶⁷ Tokie ir buvo suprojektuoti namo dalyje palei dabartinę Vokiečių g. Tačiau namo dalyje palei dabartinę Domininkonų gatvę buvo pasirinktas paprastesnis sprendimas – užstatymas tipiniais butais (pagal modifikuotą seriją 1-318), žr.: Gyvenamas namas su taupomąja kasa Vilniuje, Muziejaus ir Garelio gatvių kampe, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 222, l. 3, 22.

⁴⁶⁸ Gyvenamas namas su taupomąja kasa Vilniuje, Muziejaus ir Garelio gatvių kampe, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 222, l. 11.

Tačiau realybėje projektas įgyvendinimas su tam tikrais pakeitimais – prie virtuvės, kaip ir planuota buvo įrengti tualetai, tačiau itin maži, juose ne tik neliko vietos praustuvui, tačiau gyventojai skundėsi, kad jis buvo *„toks mažas, kad iš būnant viduje buvo sunku užsidaryti*

lyginimo patalpa⁴⁶⁹. Tačiau toks dėmesingumas buties detalėms septinto dešimtmečio pradžioje buvo išskirtinai elitui skirtų namų privilegija. Kad „rašytojų namo“ atveju galima kalbėti apie tikrai prestižinį ir išskirtinį projektą rodo ne tik tai, kad kieme buvo projektuojami garažai 18 automobilių, bet ir tai, kad pastato apdailai parinktos brangios ir deficitinės medžiagos, tokios kaip baltasis cementas ar tinkavimo skiedinys su granito grūdeliais. Tuo tarpu absoliuti dauguma tipinių gyvenamųjų būstų buvo projektuojami su réksmingomis deklaracijomis, kad buties darbams namuose ne vieta, o juos turi perimti atsakingos institucijos.

Buities sutapatinimas su pramonės šaka, suteikiant jai institucinį statusą, įvyksta šešto ir septinto dešimtmečių sandūroje. 1960 m. priimtas LTSR KP Centro komiteto ir LTSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 519 „Dėl verslinės kooperacijos likvidavimo“ ir buvo įsteigta „Vyriausioji vietinės pramonės valdyba“ prie LTSR Ministrų Tarybos. 1962 m. ši valdyba CK ir MT nutarimu Nr. 597 „Dėl tolimesnio buitinio gyventojų aptarnavimo gerinimo“ reorganizuota į „Vyriausiąją buitinio gyventojų aptarnavimo valdybą“ prie LTSR MT. Siekiant išplėsti buitinį gyventojų aptarnavimą, rekonstruoti ir techniškai pertvarkyti gyventojų aptarnavimo tinklą, paversti buties tarnybą stambia, mechanizuota liaudies ūkio šaka, įdiegti naujas aptarnavimo formas, moksliskai organizuoti buties tarnybų darbą 1966 m. valdyba perorganizuota į LTSR buitinio gyventojų aptarnavimo ministeriją, kurios kompetencija nuo namų ir butų remonto iki avalynės ir drabužių siuvimo, skalbimo ir valymo, langų plovimo, parketo šlifavimo ar turiningo laisvalaikio užtikrinimo. Be visų tiesioginių darbų susijusių su buitinėmis paslaugomis, ministerija užsiėmė buitinių paslaugų „populiarinimu“ – nuo 1968 m. leido informacinį leidinį *Buitis*⁴⁷⁰.

---

duris“, o numatytame pilnai įrengtame sanitariniame mazge prie miegamųjų buto gilumoje, projektą įgyvendinus vietos tualetui nebeliko – buvo įrengta vonia, praustuvė ir bidė.

⁴⁶⁹ Gyvenamas namas su taupomąja kasa Vilniuje, Muziejaus ir Garelio gatvių kampe, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 223, l. 15.

⁴⁷⁰ LTSR Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos ir Vietinės pramonės ir komunalinių-buitinių įmonių darbininkų profsąjungos respublikinio komiteto mėnesinis leidinys, leidėjas LKP CK laikraščio ir žurnalų leidyklos spaustuvė Vilniuje.

Būtent buitinių paslaugų ministerijos įsteigimas rodo kokybinį lūžį – iš neorganizuoto buitinio paslaugų/darbų spektro, buities tapimą „industrine liaudies ūkio šaka“. Kaip įvardijo ministerijos planavimo skyriaus viršininkas A. Minkevičius tokio masto buities institucionalizavimas buvo: „šuo^{lis}, kokio nesame žengę“⁴⁷¹. 1969 m. Lietuvoje egzistavusios 85 „ūkiskaitinės respublikos buities tarnybos įmonės“⁴⁷², sudarė vieningą buitinių paslaugų teikimo sistemą ir planavo nuolat plėsti teikiamų paslaugų spektrą. Nuostabos nekelia septinto dešimtmečio pabaigoje kelti ministerijos prioritetai: „plėsti remonto paslaugas (radijo, televizorių, šaldytuvų, skalbimo mašinų) ar sparčiau už kitas patarnavimų rūšis vystyti cheminį drabužių valymą ir butų remontą“. Tačiau gana nestandartiškai skamba prioritetas: „ypač plėsti paslaugas susijusias su dviem poilsio dienom savaitėje“⁴⁷³. Taigi „buities ministerijos“ kompetencija prasiplečia nuo remonto ir valymo iki laisvo laiko organizavimo. Įvedus 5 darbo dienų savaitę, atsiradusi viena papildoma laisva diena, bei laikas sutaupyta naudojantis buitinių paslaugų institucijomis – tampa sistemos interesu: „perėjus prie penkių dienų darbo savaitės, daiktų, kurie reikalingi sportui, poilsui, turizmui paklausa vis didėja. Nuomos punktai įsigijo šimtus palapinių, miegmaišių, mėgėjiškų kino kamerų, slidžių, pačiūžų ir suomiškų rogučių. Buitinininkai atskubėjo į talką žvejams mėgėjams, medžiotojams. Buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatuose poilsio dienomis jie gali užsisakyti automašinas išvykoms“⁴⁷⁴. Buitinio aptarnavimo paslaugų paletė buvo nuolat plečiama: greta siuvyklų, kirpyklų, valyklų, buvo steigiami daiktų nuomos ar „gerų paslaugų“ biurai, kurie, pavyzdžiui, siūlė tokias paslaugas: „nupirkti vaistų“ ar „nusiųsti atviruką jūsų vardu“.

---

⁴⁷¹ A. Minkevičius, „Šuo^{lis}, kokio nesame žengę“, p. 1–2.

⁴⁷² Pirmas viršelis, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1.

⁴⁷³ A. Minkevičius, „Šuo^{lis}, kokio nesame žengę“, p. 1–2.

⁴⁷⁴ G. Steponėnas, „Poilsui, turizmui, sportui“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 4–5.

59 iliustracija. Kauno buitinio-komunalinio kombinato „Pažanga“ reklama (*Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 24).

Žurnale *Buitis* tokių daugiafunkcinių buitines-komunalinių kombinatų reklamų septintame dešimtmetyje buvo apstu. Ko gero paslaugų spektro pasiūlos rekordininkas galėtų būti Kauno buitinis-komunalinis kombinatas „Pažanga“. Jie skelbėsi teikiantys šias paslaugas: nuomoja kultūrinės-buitinės ir ūkinės prekes, vestuvinius rūbus, šlifuoja stiklą, gamina veidrodžius, stiklina langus, tvarko butą, išvalo ir išvašuoja parketą, prižiūri vaikus, moko užsienio kalbų, vaikams padeda paruošti namų darbus (59 iliustracija)⁴⁷⁵.

Kitos, analogiškos paskirties įmonės, be „tradicinių paslaugų“ skelbėsi nuomojančios patalynės komplektus (patalynės komplekto – paklodės, antklodės užvalkalas, pagalvės užvalkalas, rankšluosčio 10 dienų nuomos kaina – 85 kapeikos⁴⁷⁶) ir įvairius namų apyvokos ar turizmui bei laisvalaikiui skirtus daiktus, taip pat teikiančios vaikų priežiūros paslaugas.

Vilniaus „Paslaugos“ kombinato reklama teigė, kad „jeigu jūs ketinate eiti į svečius, į kiną ar kur nors kitur, nepalikite be priežiūros vaikų. Jums visuomet pasiruošęs padėti Vilniaus „Paslaugos“ kombinatas“. Be kvalifikuotų auklių

⁴⁷⁵ Kauno buitinio-komunalinio kombinato „Pažanga“ reklama, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 24.

⁴⁷⁶ „Naują paslaugą gyventojams siūlo Vilniaus pirčių-skalbyklų trestas“, in: *Buitis*, 1970, Nr. 1, p. 25.

paslaugų, įmonė dar siūlėsi „priimti užsakymus gėlėms ir dovanoms įteikti, surasti mokytoją, kuris padėtų vaikams „pasivyti klasės draugus“, išsinuomoti kultūrinės–buitinės paskirties daiktų⁴⁷⁷. Paslaugų spektras nuolatos buvo plečiamas. Kaip 1969 m. rašė R. Liaudanskas: „*didelio gyventojų pritarimo susilaukė skalbinių surinkimas bei pristatymas į namus. Gyventojų pageidavimu skalbyklose imta skalbti užuolaidas, taisyti baltinius. O prieš kurį laiką kai kuriuose respublikos miestuose buvo bandyta pristatinėti į namus kino bilietus. Tačiau palyginus su bilieta verte, paslauga atsiedavo gana brangiai. Turbūt teisingesnė nuomonė, kad buitininiai šį kartą ėmėsi ne savo reikalo*“⁴⁷⁸.

Tad ilgainiui vis pasigirdavo nuomonių, kad buitinių paslaugų įmonės neturėtų apsiimti tokio plataus siūlomų paslaugų spektro, o koncentruotis į pirminį savo uždavinį – lengvinti buities darbus, tuo labiau, kad dėl tiesioginio buities palengvinimo paslaugų vykdymo kildavo nemažai nesklandumų. Jau paminėta, kaip teigiama naujovė, skalbinių paėmimas ir pristatymas iš/į namus realybėje vyko ne itin sklandžiai. *Buities* inicijuotoje anketoje ekonomistė B. Ramoškienė dalinosi pamąstymais apie buitinių paslaugų kokybę: „*nemažai brangaus laiko tenka skirti kelionėms į skalbyklą. Net jei skalbinius pristato į namus – žmogus esi tarsi pririštas – tiksliai nežinai, kuomet skalbinius atveš. Šiuo atžvilgiu daug gali padėti namų projektuotojai, statybininkai, pagaliau namų valdybos: įrengti tam tikrose vietose dėžes skalbiniam – ir žmonėms iš karto palengvėtų. Nustatytu laiku atvyktų mašina, išimtų iš dėžių nešvarius skalbinius, pakeistu juos švariais*“⁴⁷⁹. Reikia pažymėti, kad skaitytojos siūlymo įgyvendinimas būtų buvęs kokybinis postūmis, deja jis įgyvendintas nebuvo.

Panašių skundų viešojoje erdvėje pasirodydavo dažnai: „*retkarčiais norėtum iš gerų paslaugų biuro pasikviesti žmogų butui sutvarkyti, bet žinai – kiek neskambinsi, atsakymo sulauksi to paties: „Didelė eilė. Reikės ilgai laukti. Nėra darbininkų*“⁴⁸⁰. Kitas gana tipiško turinio žurnalo *Buitis* skaitytojos R. Šeštokienės skundas dėl užsakymo parketo valymui: „*užsakymą priimant*

⁴⁷⁷ Vilniaus „Paslaugos“ kombinato reklama, in: *Buitis*, 1969, Nr. 4, p. 19.

⁴⁷⁸ R. Liaudanskas, „Perlenkus lazda“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 7.

⁴⁷⁹ „Buities anketa“, in: *Buitis*, 1970, Nr. 1, p. 10–11.

⁴⁸⁰ Emilija Kulakauskienė, „Kliento akimis“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 9, p. 4.

paaiškino, kad darbo laikas nuo 9 iki 15 val. ir reikia iš anksto sumokėti. Sumokant klausė ar reikės išvaškuoti. Bėgau iš darbo anksčiau laiko įleisti darbininkų, o jie neatėjo. Kitą dieną pažadėjo ateiti 10 val. Tą dieną į darbą nėjo vyras. 10:30 pasirodė trys vyrai su drožlių maišu „bet jūsų grindys lakuotos! – nustebo. – Lakuotų mes nevalom... Gerų paslaugų biuro vedėjos komentaras – „Lakuoto parketo kol kas nevalom. Užsakymų daug, o žmonių turime apgailėtina maža. Visam Vilniaus miestui – 6 žmonės“⁴⁸¹. Ne itin sklandžiai funkcionuojanti buitinių paslaugų pramonė ne kartą buvo kritikuojama (pvz., 60 iliustracija), tačiau paslaugų kokybė iš esmės nesikeitė.

Kitas dažnai pasitaikęs priekaištas buitinių paslaugų įmonėms – ilgi darbų atlikimo terminai. Atsakydamas į šiuos „kaltinimus“ pramoninių patarnavimų skyriaus viršininkas S. Butkevičius pasiūlo buitinio aptarnavimo skalbykloms dirbti keliomis pamainomis – t. y. visą parą be poilsio dienų: „visos buitinio aptarnavimo įmonės turėtų dirbti dviem pamainomis 7 dienas per savaitę. Tada užsakymų atlikimo terminai sutrumpėtų iki 5–7 dienų, tuo tarpu kai dirbant viena pamaina jie užsitęsia 10–12 dienų. Gali kilti klausimas: o kaip bus su įrengimais? Juos reikia remontuoti, derinti, reguliuoti. Dirbant be pertraukų įrengimai greičiau susidėvės. Daugelio skalbyklų įrengimai pagal savo konstrukciją jau dabar yra pasenę ir anksčiau ar vėliau teks juos nurašyti. Dėl to nėra ko būgštauti, kad jie greičiau susidėvės. Žiūrėkim vieno – kaip dabartiniu metu pilnai patenkinti gyventojų poreikius“⁴⁸².

Nors politinė „išlaisvinimo iš buities“ retorika buvo labai réksminga ir deklaratyvi, tačiau realybėje „išlaisvinimo procesas“ vyko nelabai sklandžiai, trūko tiek personalo, tiek įrangos, tiek organizacinių įgūdžių.

---

⁴⁸¹ „Mūsų interviu“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 8–9.

⁴⁸² S. Butkevičius, „Dviem pamainomis ištisą savaitę“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 3, p. 1.

60 iliustracija. Karikatūra pašiepianti neefektyviai teikiamas buitines paslaugas (*Buitis*, 1969, Nr. 11, p. 24).

Populiariausios „buitininkų“ paslaugos, kurias įvardino atsakingos institucijos, buvo laikrodžių taisymas, fotografijos ateljė, kirpyklos, skalbyklos, avalynės taisymas, siuvyklos, radijo-televizijos remontas.

Gyvenamieji namai iki 1965 m. Vilniuje daugiausia buvo statomi miesto ribose, sklypuose, kurie atsirado išvalius per karą sunaikintų namų griuvėsius. Nuo 1966 statyba pradėta vykdyti vyraujant stambiams kvartalams laisvose priemiesčio teritorijose. Atsisakyta nuo pirmuose aukštuose įrengiamų parduotuvių, buitinių dirbtuvių. Vietoj to, kuriami nauji aptarnavimo centrai⁴⁸³. Septinto dešimtmečio pabaigoje mikrorajonų centruose imti steigti buitinių paslaugų atlikimo kombinatai, po vienu stogu siūlę platų buitinių paslaugų spektrą. Pirmasis tokio tipo centras buvo pastatytas Žirmūnuose 1969 m. (61 iliustracija).

61 iliustracija. „Vilniuje atvėrė duris eksperimentinis prekybinis-buitinis centras „Žirmūnai““ (*Buitis*, 1969, Nr. 5, p. 2–3).

⁴⁸³ E. Čigriejus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos*, p. 112.

Pirmasis prekybinis–buitinis centras buvo statomas kaip eksperimentinis projektas, kuriame „vien tik buitines tarnybos įmonės siūlo gyventojams maždaug 120 rūšių paslaugų (be to yra paštas, telefono pasikalbėjimų punktas, taupomoji kasa, gastronomas, sifonų pripildymo punktas, restoranas, vaistinė). Teikiamos buitinės paslaugos – kirpykla, cheminis drabužių valymas ir dažymas, laikrodžių taisykla“⁴⁸⁴. Eksperimentui pasiteisinus Vilniuje tokio tipo „buitinių centrų“ buvo steigiami kiekviename naujai statomame mikrorajone. O „1970 m. Vilniuje priešais Vingio kino teatrą, Raudonosios armijos prospekte Nr. 22 – atidaryti didžiausi respublikoje buitinio aptarnavimo rūmai – trijų aukštų pastatas, kuriame buvo teikiama 100 paslaugų po vienu stogu“⁴⁸⁵.

Buitinio aptarnavimo centrai tampa tam tikra naująja reprezentatyvia „socialinės architektūros“ forma, atskleidžiančia naująją politikos kryptį, bei ideologijos santykį su buitimi ir kasdieniniu gyvenimu. Galima teigti, kad buitinio aptarnavimo centrų plitimas buvo tam tikra Sovietų Sąjungos urbanistikos ir architektūros dominančių demokratėjimo išraiška, arba perėjimas nuo stalinistinės konfrontacijos su Vakarų pasauliu į N. Chruščiovo laikų Šaltojo karo varžymąsi. Jei stalinizmo laikotarpiu viešosiose erdvėse buvo statomos aiškios politiškai ir ideologiškai pagrįstos architektūrinės dominantės (paminkai, reprezentaciniai visuomeniniai pastatai, prabangūs gyvenamųjų namų projektai). Septintas dešimtmetis siejamas ne tik su modernizacija tačiau ir su architektūros demokratėjimu. Reikšmingi miesto kraštovaizdžiui objektai nebeturi tiesioginio ideologinio krūvio. Vienas iliustratyvesnių pavyzdžių – dešinėje Neries krantinėje 1964 m. suprojektuojamas ir beveik du dešimtmečius statomas naujas „visuomeninis prekybinis centras“ – pramogų, prekybos ir buitinių paslaugų kompleksas (62 iliustracija). Projekto autoriai – jungtinis kolektyvas (A. Nasvytis, V. Čekanauskas, L. Plumpa, A. Alekna, E. Stapulis, A. Daškus, V. Jonaitis ir kt.)⁴⁸⁶.

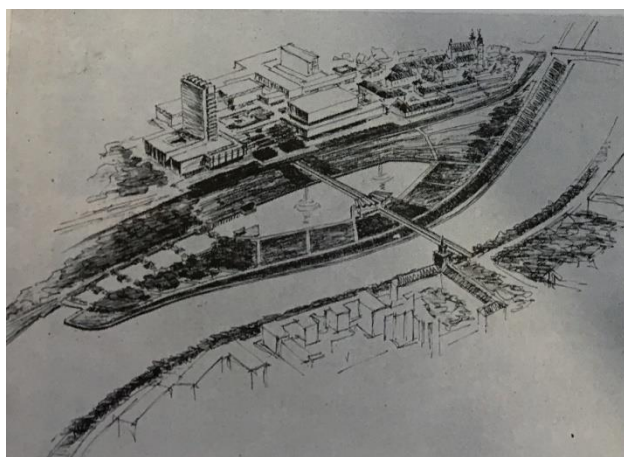
---

⁴⁸⁴ „Vilniuje atvėrė duris eksperimentinis prekybinis-buitinis centras „Žirmūnai“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 5, p. 2–3.

⁴⁸⁵ „100 paslaugų po vienu stogu“, in: *Buitis*, 1970, Nr. 4, p. 8–9.

⁴⁸⁶ J. Vaškevičius, „Vilniaus centre, ties dešiniuju Neries krantu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1976, Nr. 4, p. 2–6.

Šis viešbučių, prekybos centrų, pasilinksminimo vietų ir buitinio aptarnavimo įmonių kompleksas buvo vienu iš svarbiausių to laiko miesto architektūrinių projektų, vadintas ryškiausiu architektūriniu naujojo Vilniaus akcentu⁴⁸⁷. Prekybos–pramogų–buitinių paslaugų kompleksas Baltuoju tiltu simboliškai sujungiamas su pirmaisiais pokario dešimtmečiais formuotu „valstybiniu galios centru“ – traktu einančiu nuo Profsąjungų rūmų, palei Lenino aikštę, Vykdomojo komiteto ir Ministrų tarybos rūmus bei baigiant itin ideologiškai angažuoju projektu – Mokslo darbuotojų namais Neries krantinėje.

Visas šis stalinizmo laikais suprojektuotas, galią, ideologiją ir politines ambicijas liudijantis traktas pratęsiamas Baltuoju tiltu, už kurio formuojamas naujasis centras (62 iliustracija).

62 iliustracija. Naujasis Vilniaus centras dešiniajame Neries krante (J. Vaškevičius, „Vilniaus centre, ties dešiniuoju Neries krantu“, p. 5).

Tik šio centro dominantės ne paminklai, aikštės ar klasikinės architektūros interpretacijos, o demokratiškas, politiškai „neįpareigojantis“ laisvalaikio, pramogų ir buitinių paslaugų centras. Šio projekto įgyvendinimas ir „miesto centro“ statuso suteikimas žymi naują buities vaidmenį. Taip pat kaip ir buities sutapatinimas su „industrine liaudies ūkio šaka“, apimančia ne tik kasdieninius buities darbus, bet ir visuomenės laisvalaikio organizavimą. Buities pavertimas pramonės/paslaugų industrijos sudedamąją dalimi, maksimaliai „iškeliant“ ją „už namų durų“ tapo programine siekiamybe.

---

⁴⁸⁷ Ibid.

IŠVADOS

1. Analizuojant XX a. buities ir gyvenamosios erdvės modernizacijos procesus Lietuvoje, galima išskirti dvi ryškias modernizacijos kampanijas, kaip politinių ir socialinių procesų atspindį. Pirmosios modernizacijos kampanijos gairės buvo suformuotos tarpukariu. Antroji, kur kas didesnio masto bei svaresnio politinio ir ideologinio turinio, imta įgyvendinti šešto dešimtmečio pabaigoje. Nepaisant akivaizdžių sociopolitinių ir istorinių faktorių, nulemtų skirtumų tarp lyginamųjų modernizacijos kampanijų, šis tyrimas atskleidė, jog jos taip pat turėjo nemažai pamatinių, struktūrinių, idėjinių panašumų.
2. Šiame darbe nagrinėtų dviejų atvejų – tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus – gyvenamosios erdvės modernizavimo konceptualus panašumas – būdingas ir simptomatiškas tarptautinėms modernizacijos tendencijoms – naujos pradžios, „balto lapo“, naujo žmogaus formavimo siekiai. Tarpukario Kaunas formavo naują nors ir laikinosios, bet vis dėlto sostinės tapatybę, atsiribojančią nuo provincialaus XIX a. miesto-tvirtovės įvaizdžio. Šešto ir septinto dešimtmečių chruščiovinis modernizacijos vėjus buvo „grįžimas“ prie socializmo idėjų, kuomet buvo siekiama iš naujo perprogramuoti visuomenės mąstymą, nebe teroru ir trėmimais, kaip buvo daroma Stalino valdymo laikais, o per gyvenamąją erdvę ir buitį.
3. Pamatinis panašumas ir šio tyrimo išėities taškas – valstybės ir institucijų vaidmuo bei „iš viršaus“ nuleidžiama modernizacijos siekiamybė. Tiek tarpukario, tiek sovietinė modernizacijos buvo politinės valios išraiška. Teisės aktų, savivaldybės bei valstybės lygmens nutarimų bei įsakymų projekcijos į gyvenamąją erdvę tiesiogiai veikė gyvenimo kokybę ir standartus. Pagrindinis skirtumas, kalbant apie buities modernizaciją per įstatyminę bazę, yra tas, kad tarpukariu ji iki pat Antrojo pasaulinio karo išvakarių tebebuvo formavimosi stadijoje, reglamentuodama pagrindinius statybos principus ar konkrečiai nutarimais įtakodama tik laikinosios

sostinės gyvenimo standartus, neretai būdavo rekomendacinio pobūdžio. Konceptualesnės politinės programos, apimančios tiek socialinės būstų politikos įgyvendinimą, tiek gyvenamosios architektūros modernizaciją, gairės buvo suformuotos tik pačioje ketvirto dešimtmečio pabaigoje, bet dėl prasidėjusio karo nebuvo realizuotos. Tuo tarpu sovietinė šešto dešimtmečio modernizacijos kampanija pasižymėjo ne tik radikalesne retorika, bet ir absoliučiai imperatyviu teisiniu reglamentavimu. Vieninteliu gyvenamosios statybos užsakovu, projektuotoju ir statytoju tapo valstybė, o bendra visai Sovietų Sąjungai teisinė sistema, partijos ir vyriausybės nutarimai, statybą ir vidaus erdvių projektavimą reglamentuojančios normos ir taisyklės tapo esminiais gyvenamosios erdvės formavimo orientyrais. A. Giddensas sovietinį modernizacijos atvejį įvardino „radikalizuota modernizacija“ ir, be abejo, buvo teisuus. Modernizacija tapo valstybinės politikos prioritetu, be jokios alternatyvos. Tačiau, kaip buvo minėta, modernizacijai apskritai būdingas „iš aukščiau“ įsikišimas, iniciatyva ir koordinavimas. Nors ir ne tokio radikalaus, bet vis dėlto imperatyvaus modernizacijos skatinimo galima rasti ir tarpukaryje. Akivaizdžiausias to pavyzdys – ketvirto dešimtmečio pradžioje „privaloma tvarka“ griunami menkaverčiai mediniai namai, tvartai ir lauko tualetai Kauno centre, o už delsimą prisijungti prie naujai įrengtų vandentiekio ir kanalizacijos sistemų taikomos baudos ir didesni mokesčiai.

4. Abi gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijas vienijantis aspektas – buities ir būsto, kaip politinio kapitalo garanto suvokimas. Būstas suvoktas, tiek kaip vidaus, tiek kaip užsienio politikos instrumentas, galintis užtikrinti piliečių lojalumą ir kelti tarptautinį prestižą. Tarpukario Lietuvoje šis suvokimas į plataus masto koordinuotą kampaniją nepavirto, apsiribodamas daugiau deklaratyviais pasisakymais, tuo tarpu sovietinis aparatas buitį ir būstą išnaudojo ne tik kaip lojalumo ar kontrolės garantą, bet ir „pakylėjo“ į socialinės inžinerijos lygmenį, pasireiškusį pagal formulę: nauji butai – naujas gyvenimo modelis – nauja

visuomenė. Sovietinėje retorikoje modernizacijos idėjos akcentai perdėliojami iš grynai praktinės utilitarinės ir estetinės perspektyvos, vyravusios tarpukariu, į sociologinį, ideologinį, propagandinį.

5. Architektūroje įgyvendintos socialinės utopijos tvarumą būdingą tiek tarpukariui, tiek sovietmečiui simptomatiškai iliustruoja darbininkams skirtų butų komplekso Kaune, Griunvaldo gatvėje statyba. Ketvirtame dešimtmetyje pramoninkų Tilmansų užsakymu inžinieriaus I. Trakmano parengtas projektas, realizuotas tik 1940 m. ir sovietinės propagandos pateiktas, kaip komunistų rūpinimosi darbo žmonėmis įrodymas, puikai iliustruoja, kaip sovietinis režimas apropijavo ir savo tikslams pritaikė tarpukariu plėtotas koncepcijas, suteikdamas joms naujas, ideologines prasmes.
6. Tarpukario Lietuvoje gyvenamosios erdvės modernizaciją skatino besiformuojantys modernaus gyvenimo propagavimo židiniai akademiniam bei instituciniam lygmenyje, tokie siekiai atsispindėjo konkrečių personalijų asmeninėse nuostatose, išsilavinime, vertybinėse orientacijose ir visuomeninėje veikloje (ryškiausios asmenybės V. Švipas, B. Švipaitė, E. Starkienė, H. Kairiūkštė). Sovietmečiu modernizacijos skatinimas tampa nebe individų ar pavienių institucijų veiklos lauku, o valstybiniu interesu ir valstybinės programos dalimi. Buities ir būsto modernizacijos gairės įtraukiamos į programinius dokumentus, kuriamas išsėtas tinklas valstybinių institucijų, atsakingų už projektavimą, gamybą, statybą, buities procesų industrializaciją, visuomenės nuomonės formavimą, buities ir materialiosios kultūros tyrimus ir kt.
7. Vienas esminių šių dviejų modernizacijos skatinimo programų skirtumas – jų rezultatai. Tarpukario modernizmo propaguotojai turėjo įtikinti visuomenę tarptautinio modernizmo ir funkcionalizmo pranašumais, lyginant su kitomis paraleliai egzistavusiomis tendencijomis (tautinio stiliaus paieškomis, istorinių formų citavimu ir pan.). Kaip pažymėjo V. Švipas, „mikro lygmenyje“ – privačia iniciatyva naujai statomų gyvenamųjų namų kontekste tokį pokytį tarpukariu galima

fiksuoti, tačiau pasak H. Kairiūkštytės, modernaus būsto koncepcijos įgyvendinimas nuo namo statybos iki jo įrengimo buvo prabanga, kurią sau leisti galėjo nedaugelis. Kalbant apie plataus masto visuomeninius projektus ir valstybinius prioritetus (per kuriuos Vakarų Europoje ryškiausiai atsiskleidė modernizmo, kaip socialiai atsakingo judėjimo orientacija), modernizmas netapo dominuojančia paradigma. Sovietmečio modernizavimo programa, priešingai, neturėjo įrodinėti savo pranašumą. Ji tapo valstybiniu prioritetu ir nekvestionuojama konstanta, o inovacijos gyvenamojoje aplinkoje pasidarė masiniu reiškiniu, orientuotu į mases, o ne išskirtinius projektus.

8. Vertybiniai modernizacijos kampanijų orientyrai tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje turėjo tiek panašumų, tiek skirtumų. Pagrindinis vertybinės orientacijos sistemų skirtumas atsispindi programiniuose dokumentuose. Tarpukario Lietuvos atveju vakarietiška „geroji praktika“ cituojama beveik pažodžiui. Tuo tarpu sovietinė modernizacijos kampanija, nors besiremddama Vakarų Europos tarpukario modernistų retorika, socialinį architektūros turinį, dėmesį žmogiškam faktoriui pateikia kaip Sovietų Sąjungos unikalios socialinės politikos rezultata, „neturintį analogų nei praeityje, nei užsienyje“. Tačiau tuo pat metu ryškėja paradoksalus panašumas – orientacija į Vakarus. Tarpukario Lietuvoje ši orientacija buvo suvokta kaip priemonė įsilieti į europietišką kontekstą, pristatyti save kaip vakarietišką valstybę. Tuo tarpu sovietinės modernizacijos kontekste – orientacija į Vakarus, atspindėjo šaltojo karo filosofiją – pavyti ir aplenkti Vakarus. Masinė naujo tipo būstų statyba turėjo įrodyti socialistinės santvarkos pranašumą, kuriantį gerovės valstybę ir atspindėti valstybės rūpinimąsi savo piliečiais. Tačiau abiem atvejais būsto modernizacija buvo traktuojama kaip tarptautinės politikos instrumentas.
9. Sovietinei būsto modernizacijai būdingi tie patys bendrieji vardikliai, kaip ir tarpukariu Vakarų Europos modernizatorių suformuluotos koncepcijos – atviro plano įvedimas, ekonomiška statyba, būsto egzistenciniam minimumui idėja ir kt. Šios idėjos, nors ir suformuluotos

tarpukariu, tačiau plačiu mastu buvo įgyvendintos pokario Europoje, sprendžiant po karo itin aktualų būstų trūkumo klausimą. Nors sovietinei modernizacijai ir buvo būdingas bendraeuropinių modernizacijos idėjų realizavimas, tačiau taip pat būdingas radikalus perinterpretavimas ir pavertimas ideologijos, propagandos bei socialinės inžinerijos įrankiu. Atviras planas – Vakarų Europoje modernizacijos teoretikų skatintas ir traktuotas, kaip visuomenės demokratiškumo užtikrinimas, atviros visuomenės garantas, po karo Vakarų šalyse laikytas „prevencija“ totalitarinių režimų grėsmėms. Tuo tarpu Sovietų Sąjungoje ta pati atviro plano koncepcija perinterpretuojama, kaip socialistinės visuomenės ugdymo priemonė.

10. Tarpukario Lietuvoje, nors Vakarų Europos modernistų idėjos ir cituojamos viešojoje erdvėje bei programiniuose dokumentuose, bet dėl žemo šalies urbanizavimo lygio nebuvo poreikio valstybiniu mastu plėtoti eksperimentinių būsto egzistenciniam minimumui projektų, kurie Vakaruose buvo atsakingos socialinės politikos ir rūpinimosi masėmis išraiška. Lietuvoje tarpukariu miestuose tokios „masės“ proletariato, kuriuos reikėtų aprūpinti būstais nebuvo. Kaune socialinių būstų „auditorija“, nors ir sunkiai, bet sutilpo 6 kolonijose. Taigi modernizacija tarpukario Lietuvoje buvo akcentavimas praktinių aspektų, tokių kaip higiena, šviesa, erdvė, tvarka, buities darbų elektrifikavimas ir kt. Sovietmečiu situacija pasikeitė kardinaliai – naikinant vienkiemius, aplink miestus ir miestuose statant pramonės įmones ir čia atsikeliant tūkstančiams naujų gyventojų, miestuose gyvenamo ploto problemos trūkumas tampa išties aktualus. Taip pat tampa aktualios ir tarpukario modernistų keltos modernizacijos realizavimo idėjos.

11. Sovietinė retorika labai aršiai kritikavo tarpukario Lietuvos modernistų siekį sekti tarptautiniu stiliumi, kaltindama „pataikavimu vakarams vaikantis bendraeuropinio standarto“. Tuo tarpu sovietinė modernizacija pateikiama kaip „naujas puslapis“ socialinėje architektūros istorijoje. Tačiau gyvenamųjų namų kvartalai šešto dešimtmečio pabaigoje atrodė

labai panašiai tiek Skandinavijoje, tiek Vakarų Europoje, tiek Sovietų Sąjungoje. Sovietinis modernizmas, nors šiek tiek vėluodamas dėl Stalino „antimodernistinės“ socrealizmo kampanijos, tačiau nuo šešto dešimtmečio pabaigos stilistiškai sklandžiai įsilieja į pokarinės Europos „bendraeuropinį standartą“, lygiai taip pat, kaip savo laiku siekė įsilieti ir tarpukario modernizacijos iniciatoriai.

12. Kalbant apie miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizaciją, esminis yra kokybinis miesto ir kaimo gyvenimo būdo ir formų atskyrimas. Tarpukario modernizacijos kampanijoje esminis momentas buvo Kauno pavertimas vakarietiškus standartus atitinkančiu miestu. Tačiau net pačių entuziastingiausių modernizacijos skatintojų retorika buvo gana nuosaiki, labiau orientuota į miesto-sodo koncepciją, o ne radikalius urbanistinius pokyčius. Drąsiai pasiūlymai apsiribodavo mūrinės statybos skatinimu ir keliais aukštais aukštesnių namų statybos rekomendacijomis. Tuo tarpu diskusijose apie socialinius būstus ir pigių butų kolonijas anksčiau ar vėliau būdavo prieinama prie išvados, kad „sava bakūžė labiausiai atitinka lietuvio charakterį“, todėl dauguma projektų buvo plėtojami būtent šia linkme. Jei tarpukario atveju toks pusiau sodietiškas, pusiau miestietiškas gyvenimo modelis buvo ne tik toleruojamas, bet ir laikomas atskaitos tašku ateities projektams, tai chruščiovinės kampanijos metu situacija pasikeičia iš esmės. Uždraudus individualią statybą ilgainiui visi naujakuriai apgyvendinami 5–16 aukštų namuose ir nebeteko bet kokio nuosavybinio ryšio su žeme. Vis dar pasitaikančios „sodybinės praktikos“ miesto ribose aršiai kritikuojamos viešojoje erdvėje ir ilgainiui keičiamos substitutais – kolektyviniais sodais, kurie tampa neatskiriama modernaus sovietinio miesto dalimi.

13. Tarpukario „savo bakūžės“ koncepcija apeliavo ne tik į tautinio stiliaus paieškas, bet ir į „lietuvišką charakterį“, akcentuojant būtiną nuosavybės jausmą, patriarchaliniam kaimui būdingą ryšį su namais ir žeme. Sovietinės modernizacijos rezultatas – mikrorajonai su daugiaaukščiais, daugiabučiais gyvenamaisiais namais, iš pirmo žvilgsnio – priešingybė

„bakūžės konceptui“. Tačiau kita vertus, sovietinis mikrorajonas kur kas labiau pretendavo formuoti bendruomenę, artimą kaimo bendruomeniškumui, paremtą kaimyniškais ryšiais, turinčia bendruomenės centrą. Jei tarpukario atveju „lietuviško charakterio“ paieškos miesto gyvensenoje visuomenės buvo priimtos palankiai, nes atspindėjo pirmos ar antros miestiečių kartos gyvenimo būdo preferencijas, tai sovietinis eksperimentas daugiaaukščių namų fone sukurti kaimo tradicijomis paremtą bendruomenę buvo nesėkmingas. Tarpukariu dažnai akcentuoto nuosavybinio ryšio su savo gyvenamąja erdve netekimas, sovietmečiu lėmė gana dažnas deviacinio elgesio apraiškas bendrose erdvėse, gadinant daugiabučių laiptinių, rūsių, kiemų įrengimus.

14. Buities procesų ir praktikų modernizavimas ir netgi požiūris į juos, ko gero, yra vienas esminių šių dviejų analizuojamų kampanijų skirtumas. Technologizacija bei elektrifikacija neatsiejama nuo buities modernizacijos procesų. Tarpukariu miestiečių buities elektrifikacijai ir jos populiarinimui buvo skirtas didelis dėmesys – elektrinių buitinių prietaisų vartotojai galėjo naudotis žemesniais elektros tarifais, apie elektrifikuotos buities privalumus buvo nuolat primenama viešojoje erdvėje. Nepaisant to, iki pat Antrojo pasaulinio karo namų ūkiuose elektros prietaisai buvo retenybė, neretai skeptiškai vertinama ne tik dėl didelės kainos, bet ir dėl jų veikimo principų neišmanymo. Sovietmečiu buities elektrifikacija tapo kur kas spartesnė ir įgavo kur kas ryškesnę ideologinę potekstę. Tačiau jei tarpukariu buities elektrifikacija atrodė absoliuti modernios buities siekiamybė, sovietinėje propagandoje elektros prietaisų pagalba buityje, buvo traktuojama kaip „laikinas etapas“ iki kol buitis bus eliminuota iš gyvenamosios erdvės. Buities institucionalizavimas – vienas ryškiausių skirtumų tarp tarpukario ir sovietmečio modernizacijos kampanijų. Jei tarpukariu buities darbų „perleidimas“ specializuotoms įstaigoms apsiribojo pavienių skalbyklų atsiradimu ar diskusijomis viešojoje erdvėje apie profesionalių tarnaičių

mokyklos įsteigimą, tai sovietmečiu buities darbų eliminavimas iš gyvenamosios erdvės tapo vienu pagrindinių programinių modernizacijos kampanijos akcentų, pasireiškusių ne tik buitinių paslaugų centrų tinklo išplėtojimu, bet ir nuo 1966 m. veikusia Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija. Pastarosios veiklos laukas buvo itin platus – nuo buities darbų atlikimo, iki turiningo gyventojų laisvalaikio užtikrinimo.

15. Sovietinė valstybinė buitinio aptarnavimo sistema nebuvo pajėgi perimti visų kasdieninių buities darbų, todėl buities procesai visgi vykdomi namuose. Tačiau patogiai ir racionaliai išspręsta buitis tampa nomenklatūros ir elito privilegija. Pagal individualius projektus statomuose namuose skirtuose politiniam ir kultūriniam elitui, buitis ne eliminuojama iš būsto, o stengiamasi ją padaryti patogiai. Rūsiuose projektuojamos skalbimo, džiovinimo ir lyginimo erdvės, įrengiami patogesni sanitariniai mazgai, kuriuose numatoma vieta skalbimo mašinai, prie virtuvių projektuojami patogūs sandėliukai maisto produktams. Tuo tarpu, kai didžiajai masei žmonių buitis privaloma tvarka turėjo „išsikraustyti“ iš namų arba buvo pasmerkta būti nepatogia, elitas turėjo „privilegiją“ patogiai skalbtis ar ruošti maistą namuose. Kaip tai ironiškai beskambėtų, patogiai buitis, kurios buvo siekiama masėms, tapo elito privilegija.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas – toliau LCVA

1. Miestų statybos projektavimo instituto „Lietprojektas“ direktoriaus Dyčmonto raštas LTSR MT Statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininkui S.Vabalevičiui, 1958-04-13, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 320, l. 79.
2. Valstybinio Statybos ir architektūros reikalų komiteto Tipinio projektavimo ir projektinių organizacijų skyriaus 4 aukštų 56 butų gyvenamojo namo (tipinis projektas ser. 1-318-23) projektinės užduoties peržiūrėjimo išvados, 1959-04-27, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 320, l. 81–82.
3. Miestų vyr. architektų ir tarprajoninių skyrių viršininkų pasitarimo, vykusio Valstybiniame Statybos ir architektūros reikalų komitete protokolas, 1958-01-13, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 273, l. 1–9.
4. Leidinio *Moterų dirva* redaktorės S. Sakalienės kvietimas lietuvių katalikių moterų draugijos pirmininkei atvykti į Ameriką, in: LCVA, f. 567, ap. 2, b. 24. l. 310–311.
5. V. Karvelienės radijo paskaitos tekstas apie lietuvių katalikių moterų draugijos veiklą, in: LCVA, f. 567, ap. 1, b. 113, l. 103–111.
6. Adolfo Kelermlerio ataskaita Vidaus reikalų ministrui apie jo kelionę į Vokietiją 1921 m., in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 243, l. 30–31.
7. Iš Berlyno gauto inventoriaus patikrinimo aktai, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 264.
8. Iš Vokietijos architektų sąjungos gaunamos sąskaitos ir pranešimai, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 265.
9. Finansų ministerijos Prekybos ir Pramonės departamento, vykdančio „Lietuvos misiją JAV“ kreipimasis į Vidaus reikalų ministeriją perduodant lietuvių bendruomenės susidomėjimą galimybėmis grįžusiems į Lietuvą tautiečiams susirasti darbą, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, l. 119, 120.

10. Karl Schroter prašymas dirbti statybos techniku Lietuvos atstatymo komisariate, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 263, l. 53.
11. Lietuvos atstatymo komisariato susirašinėjimas su Užsienio reikalų ministerija dėl norinčių atvykti į Lietuvą dirbti vokiečių specialistų, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 285.
12. Lietuvos atstatymo komisariato susirašinėjimai su Vokietijos firmomis dėl įvairios įrangos ir leidinių užsakymų, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 248.
13. Lietuvos atstatymo komisariato tarpinstitucinis susirašinėjimas, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 241, l. 128.
14. Lietuvos atstatymo komisaro inžinieriaus Šulco raštas Kauno miesto valdybai, 1921-06-17, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 250, l. 186, 201.
15. Lietuvos atstatymo komisariato Maskvoje pirktų technikos leidinių sąrašas, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 265, l. 47.
16. Vokietijos piliečių statybų specialistų ir firmų pasiūlymai dirbti Lietuvoje, in: LCVA, f. 377, ap. 7, b. 270.
17. Kauno miesto Savivaldybės butų kolonijos Žaliakalnyje projektas, in: LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 304.
18. 1936 m. Stasio Kudoko parengtas darbininkų kolonijos prie Kauno projektas, in: LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 608, l. 4.
19. Dvibučio namo projektas (1932 m.) Architektas Jonas Kovalskis, in: LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 158.
20. Lietuvos atstatymo komisariato susirašinėjimai 1922–1924 m., in: LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 853, l. 7–9.
21. Statybos ir sauskelių inspekcijos nugriautų senų trobesių bylos, in: LCVA, f. 1622, ap. 6.
22. VRM Statybos ir sauskelių inspekcijos parengti griautinų statinių esančių Donelaičio g. Kaune patikrinimo aktai, in: LCVA, f. 1622, ap. 6, b. 103, l. 58.
23. 1932 m. Statybos ir sauskelių inspekcijos inventorizacijos akto fotodokumentacija, griautinas namas, Kalnų g. 14, in: LCVA f. 1622, ap. 6, b. 110, l. 12.

24. LTSR URM susirašinėjimas su kultūrinių ryšių organizacijomis užsienyje 1955 m., in: LCVA, f. R-1019, ap. 3, b. 83.
25. Medžiaga apie kultūrinius ryšius su užsieniu (nuo 1957 m.), in: LCVA, f. R-1019, ap. 3, b. 97.
26. Filmas „Tokių nereikia“ (trukmė 18 min., sukurta LKS), in: LCVA, kolekcijos numeris VX, apyrašo Nr. 01, apskaitos vnt. Nr. 1169/35.

Vilniaus regioninis valstybės archyvas – toliau VRVA

1. Miestų statybos projektavimo instituto fondas – VRVA, f. 1036.
2. Burbiškių gyvenamojo rajono detalaus išplanavimo projektas Vilniaus mieste, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 234.
3. Gyvenamasis 40 butų namas, KGB prie MT, P. Cvirkos ir S. Šimkaus gatvių kampe, 1956 m., in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 174.
4. Gyvenamas namas su taupomąja kasa Vilniuje, Muziejaus ir Garelio gatvių kampe, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 222.
5. Gyvenamas namas su taupomąja kasa Vilniuje, Muziejaus ir Garelio gatvių kampe, Architektūrinė–statybinė dalis, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 223.
6. 1961 m. Miestų statybos ir projektavimo instituto parengta ataskaita *Gyvenamų namų statybos ir eksploatacijos apibendrinimas Lietuvos TSR*, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 229.
7. 3 kambarių buto planas, serija 120V, in: VRVA, f. 1171, ap. ATD, b. 1160.
8. Darbininkų butų bloko Kaune Griunvaldo gatvėje vestibulis, in: VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 79.
9. Griunvaldo gatvėje darbininkų butų bloko antro aukšto baldų paskirstymo projektas, in: VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 81.
10. Geležinių vartų eskizas, in: VRVA, Architektūros muziejaus fondas, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 85.
11. Griunvaldo g. darbininkų butų blokas, in: VRVA, f. AKP, ap. 401/1–100, l. 100.
12. Jono Jasiukaičio laiškas (iš Cicero, Illinois) Jurgiui Gimbutui (į Bostoną, Masachussets), 1956-01-18, in: VRVA, f. 1171, ap. AFP, b. 3444.

13. Miestų statybos projektavimo instituto mokslinė–techninė ataskaita *Pagalbinių patalpų projektavimas užsienyje ir mūsų šalyje*, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 236, l. 17.

Istorijos instituto archyvas

1. 1973 m. Antano Daniliausko parengta anketinė apklausa „Kauno pramonės darbininkų materialinė kultūra (1939 m.)“, in: Lietuvos istorijos instituto archyvas, Etnografijos sektorius, Nr. 607 (1–193).
2. Interviu su pramonės darbininkais tyrimui „Kauno darbininkų buities bruožai: XX a. ketvirtame–septintame dešimtmetyje“, užrašė Antanas Daniliauskas, 1966 m, in: Lietuvos istorijos instituto archyvas, Etnografijos sektorius, byla Nr. 676 (1–26).

Kauno regioninis valstybės archyvas – toliau – KRVA

1. Kauno miesto savivaldybės ir Miesto tarybos dokumentai, susiję su vandentiekio ir kanalizacijos įvedimu, in: KRVA: f. 219, ap. 1.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas, toliau – LLMA

2. Justo Paleckio sveikinimai I–ajame Pietų Amerikos lietuvių demokratiniame kongrese, in: LLMA, f. 55, ap. 1, b. 226.
3. Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės radijo paskaitų rankraštis „Moderniškas namų ir buto įrengimas, 1927–1931“, in: LLMA, f. 397, ap. 1, b. 31, l. 1–56.
4. Vitas Feliksas, disertacijos projektas *Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas*, 1965 m., Kaunas, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 1.
5. Vitas Feliksas, disertacija rusų k. *Функциональное и пространственное решение интерьера современной квартиры Литовской ССР*, 1966, in: LLMA, f. 772, ap. 1, b. 2.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių fondas

1. Sąskaita už suvartotą elektros energiją, 1930-07-31, LNB rankraščių fondas, Mato Šalčiaus fondas, f. 189–802, (Buities dokumentai 1928-01-01 – 1936-04-05), l. 94.

Šaltiniai

1. „Apskričių ir miestų technikų suvažiavimas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 13–14.
2. „Ateities miestas kuriamas šiandien“, in: *Statyba ir architektūra*, 1964, Nr. 9, p. 3–8.
3. „Atstatykime savo sugriautus gyvenamuosius namus“, in: *Tiesa*, 1945-04-12, p. 1.
4. „Aukštojo mokslo reikalu“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 3, p. 28–29.
5. Barinova M., „Individualiniai daržai – svarbus darbininkų buities pagerinimo laidas“, in: *Tiesa*, 1945-06-14, p. 2.
6. Beecher Catherine, *The American woman's home*, New York, 1869.
7. „Buities anketa“, in: *Buitis*, 1970, Nr. 1, p. 10–11.
8. Butkevičius S., „Dviem pamainomis ištisą savaitę“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 3, p. 1.
9. Butų mokesčio įstatymas, Nr. 3420, in: *Vyriausybės žinios*, 1935-07-12, Nr. 489, p. 1–2.
10. Ch. K. „Naujas butų mokesčio įstatymas“, in: *Savivaldybė*, 1935, Nr. 9, p. 10.
11. Ciplijauskas Algirdas Juozas, *Namas*, Torontas, 2000.
12. Černiuvienė Jadvyga, *Buitis ir šeima socializmo sąlygomis*, Kaunas, 1975.
13. Dabušis Stasys, *Elektra ir jos burtai*, Kaunas, 1937.

14. Daniliauskas Antanas, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Vilnius, 1978.
15. „Dar šiemet Kauno miesto savivaldybė pradės statyti darbininkams namelius“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-10-10, Nr. 601 p. 3.
16. „Darbininkų miestas bus už geležinių vartų“, in: *Lietuvos žinios*, 1936-02-05, p. 6.
17. „Daugiau dėmesio individualiniams daržams“, in: *Tiesa*, 1945-05-13, p. 1.
18. Dyčmonas Jurgis, „Nauja ekonomiškų gyvenamų namų projektų serija 1-318“, in: *Statyba ir architektūra*, 1958, Nr. 3, p. 8–11.
19. *Economic conditions in Lithuania*, London, 1930.
20. *Economic conditions in Lithuania*, London, 1935.
21. „Elektra tamstai teikia patogumą, švarą ir grožį“, in: *Namų savininkas*, 1938, Nr. 16, p. 4.
22. „Elektra teikia jums jaukumą ir komfortą“, in: *Lietuvos studentas*, 1931, Nr. 10, p. 6.
23. Elektrinės virtuvės reklama žadanti specialų tarifą, in: *Technika ir ūkis*, 1934, Nr. 9, p. 328.
24. „Elektrolux“ elektrinių buitinių prietaisų reklama, in: *Moteris ir pasaulis*, 1937, Nr. 1, p. 31.
25. „Elektros stotys ir jų veikimas Lietuvoje“, in: *Savivaldybė*, 1931, Nr. 10, p. 18–23.
26. Frederick Christine, *The new housekeeping: efficiency studies and home management*, New York, 1918.
27. Galinis Bronius, „Lietuvos inžinierių tremtinių suvažiavimas 1946 m.“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 2, p. 12–13.
28. Galinis Bronius, „Naujus metus pasitinkant“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 8, p. 1–2.
29. Galinis Bronius, *Architektūros konkursas ir jo laimėtojai*, Augsburgas, 1947.
30. Giedion Sigfried, *Mechanization takes command: a contribution to anonymous history*, New York, 1948.

31. Gimbutas Jurgis, „Architektui Jurgiui Okuniui atminti“, in: *Draugas*, 1989-11-04, Nr. 216 (39), p. 3–4.
32. „Gyvenamųjų namų konkursas“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 54–61.
33. *Gyvenamųjų namų projektų katalogas – į pagalbą individualinei statybai*, Vilnius, 1950.
34. *Gyvenamųjų namų projektų katalogas*, Vilnius, 1948.
35. „Gyvenamųjų namų projektų konkursas“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 4, p. 13–14.
36. *Gyvenamųjų namų statybos klausimai*, sudarytojas Kazys Blaževičius, Vilnius, 1962.
37. Grabauskas Juozas, *Darbininkų namų statyba*, Kaunas, 1935.
38. Gulbenės geležinkeliečių kolonija, [interaktyvus], in: <http://www.gulbene.lv/lv/nvd/grbk/221-moneta/1137-dz-k>, (2018-03-08).
39. „Inžinierių centro valdybos įvykdyti konkursai“, in: *Technikos pasaulis*, 1948, Nr. 2, p. 38.
40. *Į pagalbą individualinei statybai*, Vilnius, 1947.
41. Įsakymas apie butų, kambarių ir namų samdymo kainų normavimą miestuose ir miesteliuose, in: *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919-10-01, Nr. 12, p. 1–2.
42. Įstatymas butų mokesnio savivaldybių naudai, Nr. 597, in: *Vyriausybės žinios*, 1921-07-15, Nr. 67, p. 1–2.
43. J. Dr., „Ponia Pakštienė pasakoja“, in: *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 3, p. 151–159.
44. Jacynienė Halina, „Namų ir butų įrengimo estetika“, in: *Naujas žodis*, 1928, Nr. 23–24, p. 8.
45. Jakimavičius Antanas, „Individualinių daržų reikalu“, in: *Raudonasis Švyturys*, 1946-02-23, p. 4.
46. Kasperavičius V., „Stambiaplokštė statyba turi būti parodomoji“, in: *Statyba ir architektūra*, 1960, Nr. 1–2, p. 3–6.

47. Kauno buitinio-komunalinio kombinato „Pažanga“ reklama, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 24.
48. *Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m. rugsėjo 1 d. išleisti-veikiantieji privalomieji įsakymai ir nutarimai*, Kaunas, 1936.
49. Keršys J., Fainas Š., „100 paslaugų po vienu stogu“, in: *Buitis*, 1970, Nr. 4, p. 8–9.
50. Kino žurnalas „Tarybų Lietuva“, 1955, Nr. 15, [interaktyvus], in: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/0355/tarybu-lietuva-nr-15>, (2017-10-16).
51. Kitra Lenonas, Subačiuvienė Sofija, *Mūsų butas*, Vilnius, 1959.
52. Kovalskis Jonas, „Lietuviškas stilius architektūroje“, in: *Technikos pasaulis*, 1948, Nr. 2, p. 5–8.
53. Kulakauskienė Emilija, „Kliento akimis“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 9, p. 4.
54. Kumpis Jonas, *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1950.
55. Kuprinas Olegas, *Buitis – ne privatus reikalas*, Vilnius, 1961.
56. Laucius J., „Darbininkų kolonijos statyba – bolševikinė propaganda“, in: *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, III dalis, Kaunas, 1942, p. 299–305.
57. Laurinaitis Paulius Tautvydas, Kauno miesto savivaldybės pigių butų kolonija, [interaktyvus], in: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/668?rt=3&type=2&ss=pigi%C5%B3%20but%C5%B3&id=668>, (2018-03-08).
58. Le Corbusier, *Towards a new architecture*, New York, 1986.
59. Le Corbusier, *The modulator: a harmonious measure to the human scale universally applicable to architecture and mechanics*, Basel, 2004.
60. Leninas Vladimiras, *Raštai*, Vilnius, 1985, t. 29, p. 396.
61. Liaudanskas R., „Perlenkus lazda“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 7.
62. „Lietuviškojo buto įrengimo konkursas“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 8, p. 37–38.
63. Lietuvos atstatymo komisariato įstatymas Nr. 530, in: *Vyriausybės žinios*, 1921-02-04, Nr. 56, p. 2–3.

64. „Lietuvos atstatymo komisariato pranešimas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 1, p. 30.
65. *Lietuvos importeriai, eksporteriai ir pramoninkai*, Kaunas, 1938.
66. „Lietuvos inžinierių tremtinių draugijos įstatai“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 2, p. 14–19.
67. „Lietuvos miestų sąjungos atstovų suvažiavimas“, in: *Savivaldybė*, 1924, Nr. 2, p. 7–13.
68. „Lietuvos miestų sąjungos atstovų suvažiavimas (tęsinys)“, in: *Savivaldybė*, 1924, Nr. 3–4, p. 15–22.
69. „Lietuvos TSR Architektų sąjungos III suvažiavimas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1959, Nr. 4, p. 2.
70. *Lietuvos TSR interjerai*, Vilnius, 1963.
71. LTSR Ministrų Tarybos 1988-12-14 nutarimas Nr. 364 „Dėl individualinės statybos“, (Žin., 1989, Nr. 2–8).
72. LKP CK ir LTSR Ministrų Tarybos 1987-09-28 nutarimas Nr. 264 „Dėl individualinės gyvenamųjų namų statybos tolesnio plėtojimo respublikoje“, (Žin., 1987, Nr. 29–343).
73. LKP CK ir LTSR Ministrų Tarybos 1988-03-28 nutarimas Nr. 85 „Dėl priemonių individualinei gyvenamųjų namų statybai sparčiau plėtoti“, (Žin., 1988, Nr. 12–96).
74. Lomsargytė-Pukienė Silvija, *Dita: paralelės*, Kaunas, 2004.
75. Maciejauskas A., „Lietuvos gelžkelių darbavimosi pradžia“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 24–29.
76. May Ernst, „The dwelling for the living income eraner“, in: *Die Wohnung fur das Existenzminimum: English summaries, Congres international d'architecture moderne, 2nd*, Frankfurt, 1929, p. 5–7.
77. Malinauskaitė Eugenija, „Estės reformuoja savo krašto namų ūkį“, in: *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 3, p. 143–146.
78. „Miele“ gaminių reklama, in: *Namų savininkas*, 1939, Nr. 18 (68), p. 3.
79. „Miestas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1959, t. 18, p. 371–382.
80. Mikučianis Vladislovas, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius, 2001.

81. Minkevičius A., „Šuolis, kokio nesame žengę“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 1–2.
82. Minkevičius Jonas, *Architektūra ir jos tolesnio vystymosi perspektyvos*, Vilnius, 1962.
83. Minkevičius Jonas, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius, 1964.
84. Mitkiewicz Leon, *Kauno atsiminimai 1938–1939*, Vilnius, 2002.
85. Morkytė Janina, *Lietuvos TSR valstybinis dailės institutas*, Vilnius, 1981.
86. Mortensen Hans, *Litauen: Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburg, 1926.
87. Mumford Eric, *The CIAM discourse on urbanism, 1928–1960*, London, 2000.
88. *Mūrinės statybos ugdymo planas*, Kaunas, 1938.
89. „Mūsų interviu“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 8–9.
90. *Namie ir svečiuose*, sudarytoja. Elena Starkienė, Kaunas, 1938.
91. Namų, butų ir kambarių samdymo miestuose ir miesteliuose įstatymas, Nr. 455, in: *Vyriausybės žinios*, 1920-08-18, Nr. 45, p. 1–2.
92. „Naują paslaugą gyventojams siūlo Vilniaus pirčių-skalbyklų trestas“, in: *Buitis*, 1970, Nr. 1, p. 25.
93. „Naujos gairės šalies ūkiui vystyti“, in: *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 12, pirmas viršelis.
94. *Naujoji Tarybų Lietuvos architektūra*, Vilnius, 1964.
95. „Nepertraukiamo darbo proceso virtuvė, 1923 m. Haus am Horn, Bauhaus, Weimaras“, [interaktyvus], in: <https://www.bauhaus100.de/en/past/works/architecture/kueche-im-haus-am-horn-weimar>, (2018-04-29).
96. Novickis A., „Pigiųjų butų klausimu“, in: *Savivaldybė*, 1939, Nr. 2, p. 62–64.
97. Okunis Jurgis, *Gyvenamieji namai: projektavimo pagrindai*, Freiburgas, 1948.
98. Pasiūlymai kaip sustiprinti darbą su lietuvių emigracija, LSSR KGB 1–asis skyrius, 1987-11-17, in: LYA, f. K–1, ap. 49, b. 236, l. 199–202, vertimas iš rusų kalbos publikuotas, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2006, Nr. 4–5, p. 170–171.

99. Paleckis Justas, Konovalovas Nikolajus, *Mūsų buities grožis*, Vilnius, 1962.
100. „Partijos XIX suvažiavimo direktyvos dėl penktojo penkmečio plano TSRS išvystyti 1951–1955 m.“, in: *Naujasis kelias*, 1952-08-28, p. 1–2.
101. Paulionis S., „Vilniuje daržais naudojasi 250 organizacijų“, in: *Tiesa*, 1945-05-13, p. 5.
102. Peyeris Eduardas, „Panemunės bustinės projektas“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 2, p. 3–10.
103. Peldavičius Vytautas, *Mažas gyvenamas namas*, Weilheim–Teck, 1948.
104. Peras Jokūbas, *Daugiabutis gyvenamasis namas*, Vilnius, 1958.
105. Petrušauskienė P., „Moterų baudžiavai galas“, in: *Moteris*, 1937, Nr. 2, p. 26.
106. „Pigių butų kolonijos klausimas Kaune“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-01-05, Nr. 3 (1378), p. 3.
107. „Pigiųjų butų kolonijos“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-06-20, Nr. 137 (1512), p. 4.
108. Plechavičius K., „Augančiai šakai – tvirtą pagrindą“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 6, p. 2–3.
109. „Plėskime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, in: *Tiesa*, 1945-04-13, p. 1.
110. Plioplys K., „Išvystykime individualinę ir kolektyvinę daržininkystę“, in: *Tiesa*, 1945-04-15, p. 2.
111. „Premijuotų gyvenamų namų konkurse eskizinių projektų paskiri brėžiniai“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 62.
112. „Privalomas Kauno miesto savivaldybės nutarimas statybos reikalams“, in: *Namų savininkas*, 1939, Nr. 17 (67), p. 2–3.
113. „Projektas dešimtininkams ir statymo meisteriams paruošti: kursų organizuotė prie Lietuvos atstatymo komisariato“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 1, p. 10.
114. „Projektų gamtinimo skyriaus darbų programa“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 1, p. 7–8.

115. *Public health: the practical guide to the Public Health act 1875 and correlated acts*, London, 1884.
116. Reklama „Parduodama skalbimo mašina“, in: *Namų savininkas*, 1939, Nr. 38, p. 5.
117. Reklama „Siemens elektriški aparatai namų ruošai“, in: *Namų savininkas*, 1939, Nr. 5, p. 5.
118. S. J. N., „Moters darbo reikalai“, in: *Žiburiai*, 1947-02-22, Nr. 8 (67), p. 11.
119. Sal. Mahatma, „Mes ir vokiečiai“, in: *Bangos*, 1932, Nr. 6, p. 161–162.
120. Saltaire, [interaktyvus], in: <http://whc.unesco.org/en/list/1028>, (2018-03-06).
121. Salvatori Giuseppe, *Lietuva vakar ir šiandien*, Vilnius, 1992.
122. Sidaravičienė M., „Šeiminių sekcijs“, in: *Naujoji vaidilutė*, 1939, Nr. 7, p. 385–386;
123. Spelskis Antanas, *Miestų sodybinės statybos architektūra*, Vilnius, 1955.
124. St., „Darbininkų butų bloko Kaune, Griunvaldo g. projektas“, in: *Savivaldybė*, 1940, Nr. 7–8, p. 227–229.
125. Starkienė Elena, „Kai kurie šeiminių darbai“, in: *Namie ir svečiuose*, Kaunas, 1939, p. 24–58.
126. Statybos įstatymo pakeitimas, Nr. 2036, in: *Vyriausybės žinios*, 1929-06-07, Nr. 304, p. 3.
127. „Statybos taisyklės“, in: *Statybos menas ir technika*, 1922, Nr. 3, p. 8–23.
128. Steponėnas G., „Poilsiai, turizmui, sportui“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 4–5.
129. Gedgaudas K., „Kviečiame į mokyklą“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 7, p. 8.
130. Šalkauskis Algirdas, „Architektūros ir urbanizmo pažanga atgijusioje Lietuvoje“, in: *Lietuva 1918–1938, Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti*, sudarytojas Vincas Kemežys, Kaunas, 1938.
131. Šarka V., „Sodo namukas“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 1, p. 11.
132. Šepetyš Lionginas, *Daiktų grožis*, Vilnius, 1965.
133. Šniukšta Leonidas, *Namų statyba iš didelių plokščių*, Vilnius, 1961.

134. Švipas Vladas, „Gyvenamųjų namų projektų konkursui pasibaigus“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1947, Nr. 7, p. 46–49.
135. Švipas Vladas, „Lietuvių architektūros ateities bruožai“, in: *Inžinieriaus kelias*, 1946, Nr. 4, p. 1–4.
136. Švipas Vladas, *Miesto gyvenamieji namai: jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*, Kaunas, 1933.
137. Tarabildienė Domicelė, karikatūra „Savo skūros tautininkas“, in: *Šluota*, 1940, Nr. 1, p. 9.
138. *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa, priimta XXII TSKP suvažiavimo*, Vilnius, 1961.
139. *Tarybų sąjungos komunistų partijos programa, priimta XXVII TSKP suvažiavimo*, Vilnius, 1986.
140. Tonkūnas Juozas, „Ž. Ū. akademijos jaunos dienos“, in: *Lietuvos studentas*, 1931, Nr. 10, p. 1.
141. TSKP CK ir TSRS MT nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“, in: *Literatūra ir menas*, 1955-11-12, p. 1.
142. TSKP CK ir TSRS MT nutarimas „Dėl statybai skiriamų surenkamųjų gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo“, in: *Tiesa*, 1954-08-20, p. 1–2.
143. Vabalevičius S., „Siekti tolesnės techninės pažangos statyboje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1958, Nr. 3, p. 3–4.
144. Vaškevičius, J., „Vilniaus centre, ties dešiniuuoju Neries krantu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1976, Nr. 4, p. 2–6.
145. „Vidaus reik. ministerio pareiškimas spaudai“, in: *Trimitas*, 1929-11-14, Nr. 46, p. 762.
146. *Vienbučių ir dvibučių gyvenamųjų namų projektų albumas, (Tipinių projektų serija Nr. 124)*, Vilnius, 1951.
147. Vilniaus „Paslaugos“ kombinato reklama, in: *Buitis*, 1969, Nr. 4, p. 19.
148. Vilniaus sodininkų susivienijimo „Sodai“ oficialioje interneto svetainėje pateikiama informacija, [interaktyvus], in: <http://www.vilniaussodai.lt/Apie-mus>, (2018-03-09).

149. „Vilniuje atvėrė duris eksperimentinis prekybinis-buitinis centras „Žirmūnai“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 5, p. 2–3.
150. Virtuali paroda „Užsienio lietuvių sveikinimai (atvirukai) Šv. Kalėdų ir Naujųjų metų proga Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijai „Tėviškė“, [interaktyvus], in: http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/uzsienio-lietuviu-sveikinimai-81xz.html, (2018-03-09).
151. Ziminskas J., „Pigių butų kolonijos Kaune“, in: *Savivaldybė*, 1934, Nr. 8, p. 20–21.
152. *Žemės ūkio akademija (informacinis leidinys ekskursijoms)*, Dotnuva, 1936 m.
153. *Žemės ūkio akademijos pirmojo dešimtmečio apyskaita: 1924–1934*, Kaunas, 1934
154. Вопросы современной архитектуры, Сборник 1, Москва, 1962.
155. Строительные нормы и правила, II–В. 10–58, Жилые здания, Москва, 1958.
156. Центральный комитет КПСС, Совет министров СССР, Постановление Nr. 931, 1957-07-31, „О развитии жилищного строительства в СССР“, [interaktyvus], in: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5213.htm, (2018-06-27).
157. Центральный комитет КПСС, Совет министров СССР, Постановление, Nr. 392, 1969-05-28, „О мерах по улучшению качества жилищно гражданского строительства“, [interaktyvus], in: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7085.htm, (2018-06-27).

Istoriografija

1. *A view from the interior: feminism, women and design*, sudarytojai Judy Atfield, Pat Kirkham, London, 1989.
2. Aynsley Jeremy, „Graphic change, design change: magazines for the domestic Interior, 1890–1930“, in: *Journal of design history*, Vol. 18, No. 1, p. 43–59.
3. Ambrulevičiūtė Aelita, „Buitinių patogumų pokyčiai Vilniaus pirklių namuose XIX a. antrojoje pusėje“, in: *Lituanistica*, 2015, t. 61, Nr. 4(102), p. 239–253.
4. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, sudarytojai Marija Drėmaitė, Vaidas Petrusis, Jūratė Tutlytė, Vilnius, 2012.
5. „Architektūra–psichologija–visuomenė“, in: *Archiforma*, 1997, Nr. 3, p. 45–48.
6. *At home: an anthropology of domestic space*, sudarytoja Irene Cieraad, Syracuse, New York, 1999.
7. Atfield Judy, „Inside pram town: a case study of Harlow house interiors, 1951–1961“, in: *A view from the interior: feminism, women and design*, sudarytojai Judy Atfield, Pat Kirkham, London, 1989, p. 215–238.
8. Atfield Judy, „Bringing modernity home: open plan in the British domestic interior“, in: *At home: an anthropology of domestic space*, sudarytoja Irene Cieraad, Syracuse, New York, 1999, p. 73–82.
9. Atfield Judy, „Moving home: changing attitudes to residence and identity“, in: *The journal of architecture*, 2002, 7(3) p. 249–262.
10. Atfield Judy, *Bringing modernity home. Writings on popular design and material culture*, Manchester, 2007.
11. Atfield Judy, *Wild things: the material culture of everyday life*, Oxford, New York, 2000.
12. Attwood Lynne, *Gender and Housing in Soviet Russia: Private Life in a Public Space*, Manchester, 2010.
13. Balkus Mindaugas, „Pigių butų kolonijos Kaune XX a. 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 51–64.

14. *Bauhaus*, sudarytoja Fiedler Jeannine, Oxford, 2006.
15. Betts Paul, Crowley David, „Introduction to domestic dreamworlds: notions of home in post–1945 Europe“, in: *Journal of contemporary history*, Vol. 40, No. 2, Apr., 2005, p. 213–236.
16. Bristol Katharine, „The Pruitt-Igoe Myth“, in: *Journal of architectural education*, 1991, Volume 44, Issue 3, p. 163–171, [interaktyvus], in: <http://www.pruitt-igoe.com/temp/1991-bristol-pruitt-igoemyth.pdf>, (2018-03-09).
17. Buchlii Victor, „Krushchev, Modernism, and the Fight against Petit–bourgeois Consciousness in the Soviet Home“, in: *Journal of design history*, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 161–176.
18. Buchlii Victor, *Archeology of socialism*, Oxford, New York, 1999.
19. Burinskaitė Kristina, „KGB kova su išėivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintame dešimtmetyje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1(23), p. 89–95.
20. Burinskaitė Kristina, „KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išėivijos veiklą XX a. septintame–devintame dešimtmečiais“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 1(25), p. 62–76.
21. Burinskaitė Kristina, Laisvojo Pasaulio dezinformavimas (Vilniuje 2011 m lapkričio 28–29 d. Seime organizuotos tarptautinės konferencijos „Istorija ir atmintis – sovietinė praeitis“ pranešimų medžiaga), [interaktyvus], in: <http://sovietscase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaites-tyrimas.pdf>, (2018-03-09).
22. Burinskaitė Kristina, Tarptautinei komisijai nacių ir sovietinio okupacinio režimų nusikaltimams įvertinti, [interaktyvus], in: <http://sovietscase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaites-tyrimas.pdf>, (2018-03-09).
23. Burnett John, *A social history of housing, 1815–1970*, London, 1978.
24. Cieraad Irene, *At home: an anthropology of domestic space*, New York, 1999.

25. *Cold war kitchen: americanization, technology, and European users*, sudarytojai Ruth Oldenziel ir Karin Zachmann, Cambridge, 2009.
26. *Constructed happiness: domestic environment in the cold war era*, sudarytojai Mart Kalm, Ingrid Ruudi, Tallinn, 2005.
27. Čepaitienė Rasa, „Atlydis be pavasario? Sovietinė statybos politika ir „miegamųjų rajonų“ genezė“, in: *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*, Vilnius, 2017, p. 27–44.
28. Čepaitienė Rasa, „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Vilniaus ir Minsko atvejai“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, 2011, p. 171–224.
29. Čigriejus Eugenijus, *Būstas ir gyvenamosios teritorijos Lietuvoje*, Kaunas, 2003.
30. Darling Elizabeth, „What the tenants think of Kensal house: experts' assumptions versus inhabitants' realities in the modern home“, in: *Journal of Architectural Education*, Volume 53, Issue 3, 2000, p. 167–177.
31. Dijokienė Dalia, Džervus Petras, „XX a. masinės statybos gyvenamųjų kompleksų fenomenas Lietuvoje europiniame industrinės statybos kontekste“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2011, Nr. 35(2), p. 92–103.
32. Drėmaitė Marija, „Masinė gyvenamoji architektūra“, in: *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, sudarytojai Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Jūratė Tutlytė, Vilnius, 2012, p. 157–184.
33. Drėmaitė Marija, „Šiaurės modernizmo įtaka „lietuviškajai architektūros mokyklai“ 1959–1969 m.“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 4, p. 308–328.
34. Drėmaitė Marija, *Progreso meteoras: modernizacija ir pramonės architektūra Lietuvoje 1918–1940 m.*, Vilnius, 2016.
35. Gerdvilis Virginijus, *Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje*, Vilnius, 2012.
36. Giddens Anthony, *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius, 2000.
37. Giddens Anthony, *The consequences of modernity*, Stanford, 1990.

38. Goss Anthony, „Neighbourhood units in British New Towns“, in: *The town planning review*, Vol. 32, No. 1, 1961, p. 66–82.
39. Gössel Peter, Leuthäuser Gabriele, *Architecture in the twentieth century*, Köln, 1991.
40. Heynen Hilde, *Architecture and modernity: a critique*, Massachusetts, 1999.
41. Jakaitė Karolina, „Lietuvos dizainas“, [interaktyvus], in: <http://lithuanianculture.lt/menosakos/design-2/>, (2018-03-09).
42. Janušauskaitė Viltė, „Kasdienybė socialistinės gerovės vitrinose. Gyvenimas septinto–aštunto dešimtmečio Lazdynuose pirmųjų gyventojų akimis“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2014, Nr. 7, p. 43–53.
43. Jencks Charles, *The Language of Post-Modern Architecture*, New York, 1977.
44. Jürgen Kocka, *Industrial culture and bourgeois society: business, labor, and bureaucracy in modern Germany*, New York, Oxford, 1999.
45. Kančienė Jolita, „Racionalizmas Kauno tarpukario laikotarpio gyvenamuosiuose namuose (1818–1940)“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1988, Nr. 9, 1 sąsiuvinis, p. 106–122.
46. Kančienė Jolita, „Lietuvos architektų orientyrai tarpukaryje“, in: *Archiforma*, 1996, Nr. 1, p. 55–59.
47. Kertenis Deividas, „Okupantų parankinė, Lietuvos TSR Užsienio reikalų ministerija“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 227–248.
48. Kettinger Karen, „Ever more cosy and comfortable: stalinism and the soviet domestic interior, 1928–1938“, in: *Journal of design history*, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 119–134.
49. Kuodys Modestas, „Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2012, Nr. 12, p. 65–91.
50. Langhamer Claire, „The meaning of home in postwar Britain“, in: *Journal of contemporary history*, Vol. 40, No. 2, 2005, p. 341–362.

51. Lukšionytė Nijolė, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Vilniaus gyvenamųjų namų kompleksai“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1988, Nr. 9, 1 sąsiuvinis, p. 91–105.
52. Mačiulis Algimantas, „Architektūros studijos Lietuvos dailės aukštosiose mokyklose“, in: *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 1 (12), 1998, p. 20–24.
53. *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje*, sudarytojai Liutauras Nekrošius, Vytautas Petrušonis, Edita Riaubienė, Vilnius, 2017.
54. Minkevičius Jonas, „Du lemtingi etapai“, in: *Archiforma*, 1996, Nr. 1, p. 23–27.
55. Nyström Louise, „Neighbourhood centres in Europe: yesterday, today and tomorrow“, in: *Built environment*, 2006, Vol. 32, No. 1, p. 4–11.
56. Norkus Zenonas, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*, Vilnius, 2014.
57. *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918–1940*, sudarytoja Marija Drėmaitė, Vilnius, 2018.
58. Petrulis Vaidas, „Modernizacija kaip socialinis projektas“, in: *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*, Kaunas, 2015, p. 97–110.
59. Petrulis Vaidas, „Modernizacija kaip europietiškosios laiko dvasios (zeitgeist) atspindys“, in: *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*, Kaunas, 2015, p. 89–120.
60. Petrulis Vaidas, „Architektūros politika 1918–1940, nuo reprezentacijos iki socialinio teisingumo“, [interaktyvus], in: <https://www.thefreelibrary.com/Manifestations+of+architectural+policy+in+the+Lithuanian+press+during...-a0227364538>, (2018-03-06).
61. Petrulis Vaidas, „Banko tarnautojų gyvenamasis namas“, [interaktyvus], in: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/167>, (2018-03-08).
62. Petrulis Vaidas, „Gyvenamasis namas darbininkams ir tarnautojams“, [interaktyvus], in: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/objektas/1044/gyvenamasis-namas-darbininkams-ir-tarnautojams>, (2018-03-08).

63. Polkaitė-Petkevičienė Giedrė, Černiauskas Norbertas, „Urbanizacija“, in: *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 m.*, Vilnius, 2016, p. 143–194.
64. Preišegalavičienė Lina, *Interjeras tarpukario Lietuvoje: veiksniai, formos, tendencijos (1918–1940 m.)*, Kaunas, 2014.
65. Ramonienė Dalia, „Lietuvos architektai displaced persons stovyklose Vokietijoje 1944–1950 metais“, in: *Architektūriniai pasivaikščiavimai ir paveldosaugos aktualijos: skiriama Nijolei Lukšionytei*, Kaunas, 2017, p. 170–185.
66. Reid Susan, „Destalinization and taste 1953–1963“, in: *Journal of design history*, 1997, Vol. 10, No. 2, p. 177–201.
67. Sant-Piere Raphaele, „The Camus system: Le Havre 1949–1951“, in: *Docomomo US*, 2008, Summer, p. 3.
68. Scott C. James, *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed*, Yale, London, 1998.
69. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*, mokslinis redaktorius Zenonas Butkus, Vilnius, 2016.
70. *Socialist spaces: Sites of everyday life in the Eastern block*, sudarytojai David Crowley, Susan E. Reid, Oxford, 2000.
71. *Style and socialism: modernity and material culture in post-war Eastern Europe*, sudarytojai David Crowley, Susan E. Reid, Oxford, New York, 2000.
72. Streikus Arūnas, „Kontroliuojami kultūriniai ryšiai su užsieniu“ (Vilniuje 2011 m. lapkričio 28–29 d. Seime organizuotos tarptautinės konferencijos „Istorija ir atmintis – sovietinė praeitis“ pranešimų medžiaga), [interaktyvus], in: <http://sovietscase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/A.-Streikaus-tyrimas.-Kult.-ryšiai.pdf>, (2018-03-09).
73. Streikus Arūnas, „Sovietų valdžios „darbas su išeivija“. Manipuliavimas kultūriniais ryšiais“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2006, Nr. 4–5, p. 166–169.

74. Šatavičiūtė Lijana, „Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 4, p. 275–290.
75. Tornau Ūla, *Oficialieji ir kasdieniai sovietinio Vilniaus erdvės naratyvai: Lukiškių mokslo kvartalas*, daktaro disertacija, Vilnius, 2016.
76. Tutlytė Jūratė, „Architektūros mokymo Lietuvoje ištakos“, in: *Archiforma*, 1998, Nr. 4, p. 74–80.
77. Vanagas Jurgis, „Architektūros studijų specifika“, in: *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 1(12), 1998, p. 25–31.
78. Vanagas Jurgis, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas, Sociologinis aspektas*, Vilnius, 1992.
79. Whittick Arnold, *European architecture in the twentieth century*, Volume 1, London, 1950.
80. Ziberkas Leonidas, „Iš architektų rengimo XX amžiuje Lietuvoje istorijos“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 1998, Nr. 1(12), p. 11–18.